

જોડમ

Regd 18049

શ્રીમત્સ્વામી શ્રીદયાનંદ સરસ્વતી નિર્મિત.

(ગર્ભાધાનથી અત્યેષ્ટિ પર્યન્તના વેદાનુકુલ સેવન સંસ્કારોથી યુક્ત).

સંસ્કાર વિધિ.

— પ્રકાશક —

શ્રીમતી મુંબઈ પ્રદેશ આર્ય પ્રતીનિધિ સભાની

વતી

કાળિદાસ કુબેરદાસ પટેલ,

પુસ્તકાલય.

આર્યસમાજ કાકડવાડી-મુંબઈ.

વિક્રમાબ્દ ૧૯૮૦.

ઈસ્વીસન ૧૯૨૪

દયાનંદાબ્દ ૪૨

— ૦ —

599

મુદ્રણ ૧૯૭૨-૮૪૮૦૨૭.

તૃતીયાવૃત્તિ પ્રત ૧૦૦૦.

૧૧૮૬૨

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૮૬૧ વર્ગક

પુસ્તકનું નામ સંસ્કૃત વિદિ

વિષય ૫૨૬૮૦૫.૪

ઓરમ્

શ્રીમત્પામી શ્રીદયાનંદ સરસ્વતી નિર્મિત.

(ગર્ભાધાનત્રી અત્યેષ્ટિ પર્યંતના વેદાનુકુલ મોળ સમ્પ્રદાયી યુક્ત)

સંસ્કાર વિધિ.

— પ્રકાશક —

શ્રીમતી સુબલ પ્રદેશ આર્ય પ્રતીનિધિ મહાત્માની
વતી

કાળિદાસ કુબેરદાસ પટેલ,
પુસ્તકાધ્યક્ષ

આર્યસમાજ કાકડવાડી-સુબલ.

વિક્રમાબ્દ ૧૯૮૦

ક્રિષ્ટીમન ૧૯૨૪

દયાનંદાબ્દ ૪૨

મુદ્રણ ૧૯૭૨૯૪૯૦૨૭

નૃનીયાણી પ્રત ૧૦૦૦

ગ્રામરક્ષક સંઘ સંચાલક
સામંતવાસ
ગ્રામીણોની સેવા સંસ્થા

સુ પ્ર ન્યા પ્ર નમાએ મર્વ હમ પોતાને આધિન રાખેલો છે
શ્રીકૃષ્ણ આર્ટ વર્કસમા ગતિક્ષણ હસ્તવનદામ પટેલે દાખુ
મયુગદામ પીપ્પીંગ, રીડિંગદામ ગેલ, મમન ર

वेदप्रचारकः.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
પ્રો. જી. કે. પી. રાઈ

એ તરફ જન મમાજની રૂચી ઉત્પન્ન કરવી અને તેમા રહેલા આદર્શોનુ ચત્કિ
ચિત્ત દર્શન કરાવવુ એ કાર્ય આ મલા ઉપદેશકો રાખી, મપ્નાહિક મમાચારો
દર્શાવતુ આર્યપ્રકાશ પત્ર કાઢી, તથા જુદા જુદા વિષયો ઉપર નાના નાના પુસ્તકો
પ્રમિદ્ધ કરી કરી રહી છે જન મમાજ તરફથી ઉક્ત કાર્યોમા પૂર્વની મહાયતા
મળવી જોઈએ. અને ખાસ કરીને આર્યોએ તો પોતાને ત્યા આવતા હરેક પ્રમ-
ગમા આ ખાતાને ઉપર જણાવેલા પ્રચારના ત્રણે માધનોના નિભાવ માટે યથાશક્તિ
દાન કરીને સહાયતા કરવા ચુકવું નહિ' પુસ્તકો દ્વારા પ્રચાર કરાવવાની
ઈચ્છા રાખનારના નામથીજ પુસ્તકો છપાવી તેમની ઇચ્છાનુમાર પુસ્તકો વહેંચવા
ચાતો વેચવામા આવશે-મનિઓગરો, હુડી, ચેક વિગેરે મલાના કોષાધ્યક્ષપરજ
મોકલવા વિનંતિ છે

મન્ત્રી. (મુ પ્ર. જ્ઞા પ્ર મલા)

વિષયાનુક્રમણિકા.

વિષયો	પૃષ્ઠાક	વિષયો	પૃષ્ઠાક
૧ મથારભ	૧	૨૬ ચૂડાકમ	૭૨
૨ હૃદયસ્તુતી, પ્રાર્થના ઉપાસના	૩	૨૭ કર્ણવેદ	૭૬
૩ સ્વસ્તિવાચન	૫	૨૮ ઉપનયન	૭૭
૪ શાન્તિપ્રકરણ	૧૨	૨૯ વેદારભ	૮૦
૫ સામાન્ય પ્રકરણ	૧૮	૩૦ અહ્યયર્થાશ્રમમા પાળવાના નિયમો	૮૮
૬ યજ્ઞકુંડનું પરિમાણ	૧૯	૩૧ અહ્યયર્થનો સમય	૮૯
૭ ચતુર્થા હોમ દ્રવ્ય	૧૯	૩૨ અહ્યયર્થમા કર્તવ્યોપદેશ	૧૦૨
૮ સ્થાલીપાક	૨૦	૩૩ સમાવર્તન	૧૦૮
૯ યજ્ઞપાત્રના લક્ષણ	૨૦	૩૪ વિવાહસંસ્કાર	૧૧૪
૧૦ ઋગ્વિષ્ણુ	૨૨	૩૫ ગૃહસ્થાશ્રમ	૧૫૨
૧૧ આયમન	૨૨	૩૬ ગૃહસ્થને કર્તવ્યોપદેશ	૧૬૦
૧૨ માર્ગન	૨૩	૩૭ પચમહાયજ્ઞ	૧૭૦
૧૩ અગ્ન્યાધાન	૨૪	૩૮ સધ્યા	૧૭૦
૧૪ મમિદાવાન	૨૪	૩૯ અગ્નિહોત્ર	૧૭૩
૧૫ વેદિમાર્ગન	૨૫	૪૦ પિતૃયજ્ઞ	૧૭૪
૧૬ આધારાવાન્યમાનાહુતિ	૨૫	૪૧ અતિથિયજ્ઞ	૧૭૫
૧૭ વ્યાહુતિ	૨૬	૪૨ ભૂતયજ્ઞ અથવા મહિર્વૈષ્ણવ	૧૭૫
૧૮ ગર્ભાધાન વિધિ	૩૦	૪૩ શાકાકર્મ વિધિ	૧૭૬
૧૯ ઋગુદાનનો નમય	૩૨	૪૪ વાન્તુપ્રતિષ્ઠા	૧૮૦
૨૦ પૃથ્વિ	૪૫	૪૫ ચારેવર્ણના ગુણકર્મ સ્વભાવનું વર્ણન	૧૮૩
૨૧ મીમંસોત્તરયન	૪૯	૪૬ સભા	૧૮૦
૨૨ જ્ઞાનકર્મ	૫૮	૪૭ વાનપ્રસ્થ	૧૮૧
૨૩ નામગ્રંથ	૬૪	૪૮ મન્યામ	૨૦૩
૨૪ નિર્કમાણ	૮૭	૪૯ અન્યેષ્ટિ કર્મ વિધિ	૨૨૧
૨૫ અન્નપ્રાશન	૭૮	૫૦ ગુદાશુદ્ધપત્ર	

ઓ૩મ્ નમો નમઃ સર્વવિધાત્રે જગદીશ્વરાય ॥

અથ સંસ્કારવિધિં વક્ષ્યામઃ ॥

ૐ સહનાવંતુ । સહ નૌ ધુનક્તુ । સહ વીર્યં કરવાવૈ । તેજસ્વિનાવધી
તમસ્તુ । મા વિદ્વિષાવૈ । ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥ તૈચિરીય આરણ્યકે ।
અષ્ટમપાઠકે । પ્રથમાનુવાકે ॥

અર્થ — (સહ નૌ અવતુ) હે સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર આપની કૃપા, રક્ષા તથા મહાવતા વડે
અમે પરસ્પર એક બીજાની રક્ષા કરીએ (સહ નૌ ધુનક્તુ) અમે સર્વે પરસ્પર પ્રીતિથી મ-
ળીને સર્વેનમ ઐશ્વર્ય અર્થાત્ ચક્રવર્તિ રાજ્યાદિ સામગ્રીના આનંદને આપના અનુગ્રહથી ભોગ-
વીએ (સહ વીર્યં કરવાવૈ) હે કૃપાનિધે 'આપની મહાવતાથી અમે એક બીજાના સામર્થ્યને
પુરૂષર્થ વડે મદા વધારીએ, (તેજસ્વિ નૌ અધીતમ્ અસ્તુ) હે પ્રકાશમય 'સર્વ વિદ્યાના દાતા
પરમાત્મન' આપના સામર્થ્ય વડે અમારૂં પદનપાદન મમારમા પ્રકાશિત થાઓ અને અમારી
વિદ્યા સદા વધતી રહે (મા વિદ્વિષાવૈ) હે પ્રીતિના ઉત્પાદક પ્રભો 'આપ એવી કૃપા કરો
કે જેથી અમે પરસ્પર વિરોધ ન કરતા એક બીજાની સાથે મિત્રભાવથી રહીએ અને આપની
કરુણાથી આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને અધિદૈવિક ત્રિવિધતાપોના ન્યેશથી રહિત થઈએ

સર્વાત્મા સચ્ચિદાનન્દો વિશ્વાદિર્વિશ્વકૃદ્વિશ્વઃ ।

ભૂયાત્તમાં સહાયો નસ્સર્વેશો ન્યાયકૃત્સુચિઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ — જેની સર્વત્ર ગતિ છે તેવા સચ્ચિદાનંદ, વિશ્વકર્તા, વિશ્વ, સર્વનો માલિક,
ન્યાયકારી, શુદ્ધ પરમાત્મા અમને અત્યંત સહાય થાઓ ૧

ગર્ભાદ્યા મૃત્યુપર્યન્તાઃ સસ્કારાઃ ષોડશૈવ હિ ।

વક્ષ્યન્તે તં નમસ્કૃત્યાનન્તવિધં પરમેશ્વરમ્ ॥ ૨ ॥

અર્થ — અનનશાનવાન પરમાત્માને પ્રણામીને ગર્ભથી મૃત્યુપર્યંત સોળ સંસ્કાર
(આ પુસ્તકમાં) હું કહીશ-શ્રીશ. ૨

વેદાદિશાસ્ત્રસિદ્ધાન્તમાધ્યાય પરમાદરાત્ ।

આર્યૈતિશ્ચ પુરસ્કૃત્ય શરીરાત્મવિશુદ્ધયે ॥ ૩ ॥

અર્થ — વેદાદિશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તનો પરમ આદર સહિત અભ્યાસ કરીને, તથા પ્રાચીન
આર્યોના પરંપરાગત વિષયને આગળ કરી (એમના મન્તવ્યપ્રમાણે) શરીર અને આત્માની
શુદ્ધિ અર્થે આ પુસ્તક હું રચુ છું ૩

કારણ કે — સસ્કારૈસ્સકૃતં યદ્યન્મેધ્યમત્ર તદુચ્યતે ।

અસંસ્કૃત તુ યલ્લોકે તદમેધ્ય પ્રકીર્ત્યતે ॥ ૪ ॥

અર્થ — મમારમા જે વસ્તુ મસ્કારથી હીન છે તે અમેધ્ય અર્થાત્ અપવિત્ર-અસ્વચ્છ
કહેવાય છે, અને જે સસ્કારથી ભૂષિત છે તે પવિત્ર કહેવાય છે ૪. માટે —

અતઃ સંસ્કારકરણે ક્રિયતામુદ્યમો બુધૈઃ ।

શિક્ષયૌષધિભિર્નિત્યં સર્વથા સુસ્ત્રવર્ધનઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ — સત્પુરુષોએ શિક્ષણ અને ઔષધિના પ્રયોગો વડે સંસ્કાર કરવામાં, દરેકરીતે સુખવદ્ધન ઉદ્યમ નિત્ય કરવો જોઈએ. ૫.

કૃતાનીહ વિધાનાનિ ગ્રન્થગ્રન્થનતત્પરૈ ।

વેદવિજ્ઞાનવિરહૈઃ સ્વાર્થિભિઃ પરિમોહિતૈઃ ॥ ૬ ॥

પ્રમાણૈસ્તાન્યનાદત્ય ક્રિયતે વેદમાનતઃ ।

જનાનાં સુસ્ત્રબોધાય સંસ્કારવિધિરુત્તમઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ — વેદવિજ્ઞાનહીન, અથવા થન કરી કેવળ કીર્તિ અને ધન મેળવવામાં આસક્ત થયેલા અને અત્યંત મુઘ્ધ મ્વાર્થિ મનુષ્યોએ આ વિષયના વિધાયક જે ગ્રંથો રચેલા છે તેમનો વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રોના પ્રમાણોદ્ધારા અનાદર કરીને મનુષ્યોના સુખને માટે આ ઉત્તમ સંસ્કારવિધિ અથવા રચ્યુ છુ. ૬-૭

બહુભિઃ સજ્જનૈસ્સમ્યક્માનવપ્રિયકારકૈઃ ।

પ્રવૃત્તો ગ્રન્થકરણે ક્રમશ્ચોઽહં નિયોજિતઃ ॥ ૮ ॥

અર્થ:—જનહિત આહવારો ધણી સત્પુરુષોની ફરમાશયી સંસ્કારોના ક્રમપૂર્વક આ ગ્રંથ રચવામાં હું પ્રવૃત્ત થયો છું ૮

દયાયા આનન્દો વિહસતિ પરો વ્રહ્મવિદિતઃ ।

સરસ્વત્યસ્યાગ્રે નિવસતિ મુદા સત્યનિહયા ।

ઇય રૂપાતિર્યસ્ય પ્રતતસુગુણા હીશશરણાઽ-

સ્ત્યનેનાયકગ્રન્થો રચિત ઇતિ બોદ્ધવ્યમનઘાઃ ॥

અર્થ:—અદ્વૈત જ્ઞાન થવાથી પ્રાપ્ત થયેલો આનંદ, દયાશબ્દની પછી (દયાનન્દ) શોભી રહ્યો છે અને તે સત્યરૂપ ધરમા રહેનારા હર્ષ (આનંદ) યુક્ત થઈને (દયાનંદ શબ્દની પછી) સરસ્વતી શબ્દ સ્થિત છે તથા અનેકગુણો જેનામાં વિસ્તૃત થયા છે તથા પરમેશ્વર એજ જેની ગતિ છે એવું જેનું નામ છે તેણે (દયાનંદ સરસ્વતીએ) હે સખ્ય મનુષ્યો! આ અથ રચ્યો છે, તે જાણો ૯

ચક્ષુરમાઙ્ગચન્દ્રેન્દ્રે કાર્તિકસ્યાસિતે દલે ।

અમાયાં શનિવારેઽય ગ્રન્થારમ્ભઃ કૃતો મયા ॥ ૧૦ ॥

અર્થ — સવત્ ૧૯૩૨ ના કાર્તિક વદ અમાસને શનિવારે આ ગ્રંથનો પ્રારંભ કર્યો છે ૧૦

વિન્દુવેદાઙ્ગચન્દ્રેન્દ્રે શુચૌ માસેઽસિતે દલે ।

ત્રયોદશ્યાં રવૌ વારે પુનઃ સંસ્કરણ કૃતમ્ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ — સવત્ ૧૯૪૦ ના અષાઢ વદ તેરજને રવિવારે આ ગ્રંથની દ્વિતીયાવૃત્તિ સુધારા વધારા સાથે તૈયાર કરી ૧૧.

અથેશ્વરસ્તુતિપ્રાર્થનોપાસના: ॥

ઓરેમ્ વિશ્વાનિ દેવ સવિતર્દુગ્તિાનિ પરામુવ । યદ્દ્રન્તન્ન આમુવ ॥ ૧ ॥

યજુઃ૦ અ૦ ૨૦ મ૦ ૩.

અર્થ —હે(સવિત) મહા જગત્ની ઉત્પત્તિના મમમ ઐશ્વર્યયુક્ત (દેવ) ગુદસ્વરૂપ. સર્વ સુખોના દાતા પરમેશ્વર આપ કૃપા કરીને (જ) અમારા (વિશ્વાનિ) સ પૂણે (દુરિતાનિ) દુર્ગુણ, દુર્વ્યસન તથા દુ ખોને (પરાસુવ) દૂર કરે. અને (યત્) જે (મદ્રમ્) કસ્યાણુકારક બુધ, કર્મ, સ્વભાવ અને પદાર્થો હોય (તત્) તે સર્વ અમને (આમુવ) આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત થાઓ.

હિરણ્યગર્ભ. સમ્વર્ત્તતાગ્રે ભૂતસ્ય જ્ઞાતઃ પતિરેક આસીત્ । સ દાધાર પૃથિવીં ઘામુતેમા કસ્મૈ દેવાય હવિષા વિધેમ ॥ ૨ ॥ યજુ૦ અ૦ ૧૩ મ૦ ૪.

અર્થ —જે (હિરણ્યગર્ભ) સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપ છે અને જેણે પ્રકાશક સૂર્યચંદ્રમાદિ પદાર્થો ઉત્પન્ન કરીને ધારણ કર્યા છે, તથા જે (ભૂતસ્ય) ઉત્પન્ન થયેલા મંપૂર્ણ જગત્નો (જ્ઞાત) પ્રસિદ્ધ (પતિ) સ્વામી (એકઃ) એક જ એતન સ્વરૂપ (આસીત્) છે તથા જે (જગ્રે) સર્વ જગત્ની ઉત્પત્તિની પર્વે (સમ્વર્ત્તતા) વર્તમાન હતો (સઃ) તે (શમામ્) આ (પૃથિવીમ્) ભૂમિ (ઉત) તથા (ઘામ્) મૂળદિને (દાધાર) ધારણ કરી રહ્યો છે અને તે (કસ્મૈ) સુખસ્વરૂપ (દેવાય) શુદ્ધ પરમાત્માની (હવિષા) પ્રદણ કરવા યોગ્ય યોગાબ્યાસ અને અતિ પ્રેમથી (વિધેમ) વિશેષભક્તિ કર્યા કરીએ.

ય આત્મદા ચલદા યસ્ય વિશ્વં ઉપાસતે પ્રશિષ્ઠ યસ્ય દેવાઃ । યસ્યંચ્છાયાઽ-મૃતં યસ્યં મૃત્યુઃ કસ્મૈ દેવાય હવિષા વિધેમ ॥ ૩ ॥ યજુ ૦ અ૦ ૨૫ મ૦ ૧૩

અર્થ —(યઃ) જે (આત્મદા) આત્મજ્ઞાનનો દાતા (ચલદા) શરીર આત્મા અને સમાજના ખલનો દાતા, (યસ્ય) કે જેની (વિશ્વે) સર્વ (દેવા) વિદ્વાન લોકો (ઉપાસતે) ઉપાસના કરેછે, અને (યસ્ય) જેના (પ્રશિષ્ઠમ્) પ્રત્યક્ષ સત્સ્વરૂપ શાસન અને ન્યાય અર્થાત્ સિક્ષાને માને છે તથા (યસ્ય) જેની (છાયા) છાયા અર્થાત્ આશ્રયન (અમૃતમ્) મોક્ષસુખ-દાતા છે અને (યસ્ય) જેનું ન માનતુ અર્થાત્ ભક્તિ ન કરવી તેજ (મૃત્યુઃ) મૃત્યુ આદિ દુ ખનો હેતુ છે અને તે (કસ્મૈ) સુખસ્વરૂપ (દેવાય) સકલ જ્ઞાનના દાતા પરમાત્માની પ્રાપ્તિને માટે (હવિષા) આત્મા અને અ ત કરણથી (વિધેમ) ભક્તિ અર્થાત્ તેનીજ આજ્ઞાના પાલનમા તત્પર રહિયે

યઃ પ્રાણતો નિમિષતો મંદિત્વૈક દ્રઢાજા જગતો વૃભૂવં । ય ઈશો અસ્ય દ્વિપ-દ્વચતુષ્પદઃ કસ્મૈ દેવાય હવિષા વિધેમ ॥ ૪ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૨૩ મ૦ ૩

અર્થ —(ય) જે (પ્રાણત) પ્રાણવાળા અને (નિમિષત.) અપ્રાણિરૂપ (જગત.) જગત્નો (મંદિત્વા) પોતાના અનન્ત મહિમાને લીધે (એક. દત્) એક જ (રાજા) વિરાજમાન રાજા (વૃભૂવ) છે, (ય) જે (અસ્ય) આ (દ્વિપદ) મનુષ્યાદિ તથા (ચતુષ્પદ) ગૌ આદિ પ્રાણિ-યોના શરીરની (ઈશો) રચના કરે છે તે (કસ્મૈ) સુખસ્વરૂપ (દેવાય) સકલૈશ્વર્યના દાતા પર-માત્માની (હવિષા) અમારી સર્વોત્તમ સામગ્રાથી (વિધેમ) અમે વિશેષ ભક્તિ કરીએ.

येन द्यौरग्रा पृथिवी च दृढा येन स्वः स्तभित येन नाकः । यो अन्तरिक्षे
रजसो विमान कर्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ५ ॥ यजु० अ० ३२ मं० ६

અર્થ.—(યેન) જે પરમાત્માએ (ઉગ્ર) તીક્ષ્ણસ્વભાવવાળા (દ્યૌ) સૂર્ય આદિને (ચ) તથા (પૃથિવી) ભૂમિને (દૃઢા) ધારણ કર્યા છે (યેન) જેણે (સ્વ) સુખને (સ્તભિતમ) ધારણ કર્યું છે, અને (યેન) જે જગદીશ્વરે (નાકઃ) હુ અ રહિત મોક્ષને ધારણ કર્યો છે વળી (યઃ) જે (અન્તરિક્ષે) આકાશમા (રજસ) સર્વ લોકલોકાન્તરોને (વિમાન.) વિશેષ માન યુક્ત અર્થાત્ જેમ આકાશમા પક્ષી જડે છે તેમ સર્વ લોકોને નિર્માણ અને ભ્રમણ કરાવે છે, તે (કર્મૈ) સુખસ્વરૂપ (દેવાય) કામના કરવાયોગ્ય પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિને માટે (હવિષા) સત્રવળા સામર્થ્ય સહિત (વિધેમ) અમે વિશેષ ભક્તિ કરીએ

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वां जातानि परि ता बभूव । यत्कामास्ते जुहु
मस्तन्नोअस्तु वय स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ६ ॥ ऋ० म० ૧૦ સૂ० ૧૨૧ મ० ૧૦

અર્થ —(પ્રજાપતે) હે સર્વ પ્રજાના સ્વામી પરમાત્મા (ત્વત્) આપનાથી (અન્ય) બિન બીજી કોઈ (તાણતાનિ) આ (વિશ્વા જાતાનિ) સર્વ ઉત્પન્ન થયેલા જડ્યેતનાદિનાં (ન પાર બભૂવ) તિરસ્કાર કરી શકતુ નથી અર્થાત્ આપ સર્વોપરિ છો (યત્કામ) જે જે પદાર્થની કામનાથી અમે (તે) આપનો (જુહુમ) આશ્રય લઈએ અને વાછા કરીએ (તત્) તેને કામના (અસ્તુ) આપની કૃપાથી સિદ્ધ થાઓ કે જેથી (વયમ્) અમે (રયીણામ્) ધનધર્મન (પતય) સ્વામી (સ્વામ) થઈએ

स त्वा बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा । यत्र देवा
अमृतमानशानास्तृतीये धामन्ध्वैरयन्त ॥ ७ ॥ यजु० अ० ૩૨ મં० ૧૦

અર્થ —હે મનુષ્યો (સ) તે પરમાત્મા (ન) આપણને (બન્ધુ) બ્રાત્ર સમાન સુખદાયક, (જનિતા) સકલ જગત્ના ઉત્પાદક, (વિધાતા) મર્વ કામોને પૂર્ણ કરનાર, (વિશ્વા) સપૂર્ણ (મુવનાનિ) લોકમાત્ર અને (ધામાનિ) નામ સ્થાન તથા જન્મોને (વેદ) જાણે છે, અને (યત્ર) જે (તૃતીયે) સાસારિક સુખ હુ અથી રહિત નિત્યાનંદયુક્ત (ધામાન્) મોક્ષસ્વરૂપ પરમાત્મામા (અમૃતમ્) મોક્ષને પ્રાપ્ત કરીને (દેવા) વિદ્વાન્ લોકો (અધ્યૈરયન્ત) સ્વેચ્છાપૂર્વક વિચરે છે તેજ પરમાત્મા આપણો ગુરુ આચાર્ય, રાજા તથા ન્યાયાધીશ છે આપણે સર્વ મળીને તેની સર્વદા ભક્તિ કર્યા કરીએ

अग्ने नय सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्य
स्मज्जुहुगणमेनो भूयिष्ठान्ते नम उक्तिं विधेम ॥ ८ ॥ य० अ० ૪૦ મં० ૧૬

અર્થ —હે (અગ્ન) સ્વપ્રકાશ જ્ઞાનસ્વરૂપ મર્વ જગત્ના પ્રકાશક (દેવ) સકલ સુખદાતા પરમેશ્વર આપ (વિદ્વાન્) નિપાર્ય પિધાયુક્ત છા કૃપા કરીને (અસ્માન્) અમને (રાયે, વિજ્ઞાન વા ગજ્યાદિ અશ્વર્ચની પ્રાપ્તિને માટે (સુપથા) ધર્મયુક્ત આમ લોકોના માર્ગ (વિશ્વાનિ) નિપૂણ (વયુનાનિ) પ્રજાન અને ઉત્તમ કર્મ (નય) પ્રાપ્ત કરાવો, અને (અસ્મત્) અમારાથી (જુહુરાણમ્) ઋદ્ધિનાયક (વન) પાપરૂપ કર્મને (યુયોધિ) દૂર કરો એટલાજ માટે અમે

(ते) आपनी (मयिष्ठाम्) अनेक प्रकारे स्तुतिउप (नम उक्तिम्) नम्रता पूर्वक प्रथ सा (विवेक) सह उपा करीजे अने अपमानहमा रहिये

॥ इतीश्वरस्तुतिप्रार्थनाप्रकरणम् ॥

अथ स्वस्तिवाचनम् ॥

अग्निमीळे पुगेहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् । होतारं रत्नधातमम् ॥ १ ॥ स न
पितेव सूनवेऽग्रे सूपायनो भव । सचस्त्रा न स्वस्तये ॥ २ ॥ ऋ० मं० १ सू० १ मं० १ ॥
स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनर्वण । स्वस्ति पूषा
अध्वरो दधातु न स्वस्ति द्यावापृथिवी सुचेतुना ॥ ३ ॥ स्वस्तये वायुमुपत्रवामहै
सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः । बृहस्पतिं सर्वगणं स्वस्तये स्वस्तये आदित्यासो
भवन्तु न ॥ ४ ॥ विश्वेदेवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसुवग्निः स्वस्तये ।
देवा अवंत्वृभवः स्वस्तये स्वस्ति नो रुद्रः पातवंहसः ॥ ५ ॥ स्वस्ति मित्राव-
रुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति । स्वस्ति न इन्द्रश्चाग्निश्च स्वस्तिनो अदिते कृधि ॥ ६ ॥
स्वस्ति पन्थामनुचरेष सूर्याचन्द्रमसाविव । पुनर्ददताग्रता जानता संगमेमहि ॥ ७ ॥
ऋ० मं० ५ सू० ५ १

ये देवानां यज्ञियां यज्ञियानां मनोर्यजत्रा अमृतां ऋतज्ञाः । ते नो रासन्ता-
मरुगायमद्य यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥ ऋ० मं० ७ अ० ३ सू० ३५ ॥
येभ्यो माता मधुमत्पिन्वते पर्यःपीयूष द्यौरदितिराद्विर्वाहः । उक्थभुष्मान वृषभरान्
स्वप्नसस्तां आदित्यां अनुमदा स्वस्तये ॥ ९ ॥ नृचक्षसो अनिमिषन्तो अर्हेणां बृहदेवासो
अमृतत्वमानधुः । ज्योतीरथा अहिमाया अनागसो दिवो वृष्णिण वमते स्वस्तये
॥ १० ॥ सम्राजो ये सुवृधो यज्ञमाययुरपरिहृता दधिरे दिवि क्षयम् । तौ आ वि-
वास नमसा सुवृक्तिभिर्महो आदित्यां अदिति स्वस्तये ॥ ११ ॥ को वः स्तोमं
राधति य जुजोषथ विश्वे देवासो मनुषो यतिष्ठन । को वोऽध्वरं तुविजाता अरं
करथो न पर्वदत्यंहः स्वस्तये ॥ १२ ॥ येभ्यो होत्रां प्रथमामायेजे मनुः समिद्धाग्नि-
र्मनसा सप्तहोतृभिः । त आदित्या अभयं शर्म यच्छत मुगा न कर्त मुपथा स्व-
स्तये ॥ १३ ॥ य ईश्वरे भुवनस्य प्रचेतसो विश्वस्य स्थातुर्जगतश्च मन्तव । ते
नः कृतादकृतादेनमस्पर्षद्यादेवास पिपृता स्वस्तये ॥ १४ ॥ भरेष्विन्द्र सुहवं हवा-
महेऽहोमुचं सुकृतं देव्यं जनम् । अग्निं मित्रं वरुणं मातये भगं द्यावा पृथिवी मरुतः
स्वस्तये ॥ १५ ॥ सुत्रामाणं पृथिवी द्यामनेहसं सुशर्मणमदितिं सुमणीतिम् ।
दैवीं नावं स्वर्णित्रामनागसमभवन्तीमा रुहेमा स्वस्तये ॥ १६ ॥ विश्वे यजत्रा

अथै वोचतोतये त्रायर्ध्वं नो दुरेवाया अभिन्दुतः सत्यया वो देवहूत्या हुवेम
 शृण्वतो देवा अवसे स्वस्तये ॥ १७ ॥ अपामीवामप विश्वामनाहुतिपपारतिं
 दुर्विदत्रामत्रायत । आरे देवा द्वेषो अस्मद्युयोतनोरुण शर्मं यच्छता स्वस्तये
 ॥ १८ ॥ अरिष्टं स मर्तो विश्वं एधते प्रजाभिर्जायते धर्मणस्परि । यमादित्यासो
 नयथा सुनीतिभिरति विश्वानि दुरिता स्वस्तये ॥ १९ ॥ यं देवासोऽव्यं
 बाजसातौ यं शूरसाता मरुतो हि ते धने । प्रातर्यावाणं रथमिन्द्र सानसिमरि-
 व्यन्तमा रुहेमा स्वस्तये ॥ २० ॥ स्वस्ति नः पुण्यासु धन्वसु स्वस्त्य ऽप्सु वृजने-
 स्वर्वाति । स्वस्ति नः पुत्रकृथेषु योनिषु स्वस्ति राये मरुतो दधातन ॥ २१ ॥
 स्वस्ति रिद्धि प्रपथे श्रेष्ठा रेक्णं स्वस्त्यभि या वाममतिं सा नो अमासो अरणे
 निपातु स्वावेशा भवतु देवगोपाः ॥ २२ ॥ ऋ० मं० १० सू० ६३.

इषे त्वार्जे त्वा वायवं स्थ देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मण आ-
 प्यायध्वमध्या इन्द्राय भागं प्रजावतीरनमीवा अयस्मा मा वस्तेन ईशत माघशं ॐ
 सो ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात ब्रह्मीर्यजमानस्य पशन् पाहि ॥ २३ ॥ यजुः०
 अ० १ । मं० १ ॥

आ नो भद्राः कर्तवो यन्तु विश्वतोऽदब्धासोऽपरीतास उद्भिदं । देवा
 नो यथासद्विद्वेषेऽसन्नमायुवो रक्षितारो दिवेदिवे ॥ २४ ॥ देवानां भद्रा सु
 प्रतिर्ज्जयतां देवानां ५ रातिरभि नो निर्वर्त्ततां । देवानां ५ मुख्यमुपसेदिमा वयं
 देवा न आयुः प्रतिरन्तु जीवसे ॥ २५ ॥ तमीशानं जगत्स्तिस्थुषस्पतिं धियं
 जिन्वमवसे हूमहे वयम् । पूषा नो यथा वेदसामसंद्भवेरक्षिता प्रायुरदब्धः स्वस्त
 ये ॥ २६ ॥ स्वस्ति न इन्द्रो बृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति
 नम्लाक्ष्यो अरिष्टनेमि स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ २७ ॥ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम
 देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा ५ सस्तनूभिर्व्यशेमहि देवहितं
 यदायुः ॥ २८ ॥ यजु० अ० २५ मं० १४।१५।१८।१९।२१॥

अंगं आयाहि वीतये गृणानो हव्यं दातये । नि होतो सत्सि वीहिषि ॥
 ॥ २१ ॥ त्वमंगे यज्ञानां ५ होतो विश्वेषां ५ हितः । देवाभिर्मनुषे जने ॥
 ॥ ३० ॥ सा० छन्द आ० प्रपा० १ मं० १।२ ॥

ये त्रिपुताः परियन्ति विश्वा रूपाणि विभ्रत । वाचस्पातिर्वला तेषां तन्वो
 अद्य दधातु मे ॥ ३१ ॥ अथर्व० का० ॥ १ । वर्ग १ । अनु० १ । प्रपा० १ मं० १॥

॥ इति स्वस्तिवाचनम् ॥

સ્વસ્તિવાચનમન્ત્રાર્થઃ

(પુરોહિતમ્) અનાદિ કાળથી જન્મને ધારણ કરવાવાળા (યજ્ઞસ્ય) હવન, વિધાદિ હાન અને શિષ્યક્રિયાના (દેવમ્) પ્રકાશક (ઋત્વિજમ્) પ્રત્યેક ઋતુમા પૂજ્ય (હોતારમ્) જન્મના સુદર પદાર્થોના હાતા (રક્ષાત્મકમ્) રમણીય ગત્તાદિના પોષણ કર્તા (અગ્નિમ્) પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માની (હિંદે) હું ઉપાસક સ્તુતિ કરે છું (આ મંત્રનો ભૌતિક અગ્નિ પરક અર્થ પણ થાય છે પરંતુ અત્રે તો આજ અર્થ ગ્રાહ્ય છે. ॥૧॥

(અગ્ને) હે ગાન સ્વરૂપ પરમેશ્વર ! (સૂનવે, પિતા હવ) જેવી રીતે પુત્રને માટે પિતા (સુખકર પદાર્થોની પ્રાપ્તિના કરવાવાળા છે) તેવી રીતે (સ.) સર્વ પ્રસિધ્ધ આપ (ન) હમારે માટે (સુવાયનો મઘ) સુખદાયક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ કરાવનાર થાઓ અને (ન.) હમારે (સ્વસ્તયે) કલ્યાણાર્થ (સન્નિધિ) મેળ કરાવે. ॥૨॥

હે ઇશ્વર ! (ઋત્વિજા) અધ્યાપક અને ઉપદેશક (ન) હમારે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણ (મિત્રીતામ્) કરે, (મગ) ઐશ્વર્યરૂપ આપ, વાયુ (સ્વસ્તિ) સુખ સંપાદન કરો, (અદિતિ) અખડિત (દેવી) પ્રકાશવાળી વિદ્યુત વિદ્યા (અનર્વણ) ઐશ્વર્ય રહિત શોકોને માટે કલ્યાણ-કર થાઓ (પૂષા) પુષ્ટિકારક (અસુર) પ્રાણહાતા મેધાદિ (સ્વસ્તિ) કલ્યાણકારી (દધાતુ) થાઓ (દાવાપૃથિવી) અન્તરિક્ષ અને પૃથિવી (સુચેતુના) સુવિદ્યાન યુક્ત થઇને (ન) હમારે માટે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણકારી થાઓ. ॥૩॥

હે પરમેશ્વર ! (સ્વસ્તયે) શાન્તિને અર્થે હમે (વાયુમ્) વાયુ વિદ્યાનુ (ઉપ બ્રવામહૈ) કથન કરીએ વા તેનો ઉપદેશ કરીએ અને (સોમમ્) શાન્ત્યાદિ ઐશ્વર્ય આપવાવાળા યદ્રમા કે (ય) જે ઔષધાદિ રમના ઉત્પાદક હોવાથી (બુધનસ્ય) સસારની (પતિ) રક્ષા કરવાવાળા છે તેની પણ અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ (બુદ્ધસ્પતિમ્) મહત્ કાર્યોના રક્ષક (સર્વગણમ્) સર્વ સમૂહના અધિપતિ (સ્વસ્તયે) હમારા કલ્યાણાર્થ આપનુ આશ્રયણ કરીએ છીએ (આદિત્યાસ) ઉડતાળીશ વર્ષ પર્વન્ત બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવાવાળા બ્રહ્મચારીઓ, આપની કૃપાથી (ન) હમારામા (મઘન્તુ) ઉત્પન્ન થાઓ ॥૪॥

હે પરમાત્મન ! (અઘ) આજ યજ્ઞના દિવસે (ન) હમારા (સ્વસ્તયે) આનંદને માટે (વિશ્વેદેવા) સર્વ વિદ્વાનો હમને પ્રાપ્ત થાઓ, અને (વૈશ્વાનર.) સર્વ મનુષ્યોને ઉપયોગી અને સર્વત્ર વાસ કરનાર (અગ્નિ) અગ્નિ (સ્વસ્તયે) મગ્નકારી થાઓ, (ઋમઘ) વિશિષ્ટ મેધાવી (બુધ્ધિશાળી) (દેવા) વિદ્વાન શોકો (અવન્તુ) હમારી રક્ષા કરે અને (ન) હમારા (સ્વસ્તયે) કલ્યાણને માટે (રુદ્ર) દુષ્ટોને રડાવનાર આપ (મંહસ.) પાપરૂપ અપરાધોથી શાન્તિપૂર્વક હમારી રક્ષા કરે. ॥૫॥

હે (અદિતે) અખડિતવિદ્ય ! પરમેશ્વર ! (ન) હમારે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણ (કૃષિ) કરો (જ) અને (ઇન્દ્ર) વાયુ (જ) અને (અગ્નિ.) વિદ્યુત (ન) હમારે માટે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણકારી થાઓ (પથ્યે-રેવતિ) ધનાદિ નપ્ત કરવાના શુભ માર્ગોમા આપ હમારે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણ કરો, અને (મિત્રાવરુણા) પ્રાણ અને ઉદાન વાયુ (ન) હમારે માટે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણકારી થાઓ. ॥૬॥

હે ઇશ્વર ! (સૂર્યાચન્દ્રમસાધિત્ર) જેવી રીતે સૂર્ય અને ચંદ્ર, કોઈ પણ ઉપદ્રવ

શિવાય મસારમા વિચરણ કરે છે તેવી રીતે હમે, (પન્થોમ્) સસાર માર્ગમા (સ્વસ્તિ) આનંદથી (અનુચરેમ) વિચરીયે (પુન) વળી (દદતા) સહાયતા આપવાવાળા, (અવનતા) કામને પણ દુષ્ણ નહિ દેવાવાળા (જાનતા) જ્ઞાન સપત્ર બુદ્ધિશાળી બધુઓ વિગેરે સાથે (સંગમેમહિ) હમારો મેળ થાઓ. ॥૭॥

(યે) જે (યજ્ઞિગનાં દેવાનામ્) યજ્ઞને યોગ્ય વિદ્વાનોમા (યજ્ઞિયા) યજ્ઞોપયોગી છે એવા યાજ્ઞિકો, અને (મનોર્યજ્ઞા) મનનશીલ પુરૂષોની સાથે મગતિ કરવાવાળા (અમૃતા) અવનમુક્ત જેવા (ક્ષત્રજ્ઞા) સત્ય જ્ઞાની છે તેના આપ સત્પુરૂષો (અથ) આજ આ યજ્ઞને દિવસે (ઊરુગાયમ્) સત્કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવાવાળા વિદ્યાઓધ (ન) હમને (રાસન્તામ્) આપો, અને (યૂયમ્) તમે સર્વ (સ્વસ્તિમિ) કલ્યાણકારી પદાયોથી (સદા) સર્વદા (ન) હમારી (પાત) રક્ષા કર્યા કરો ॥૮॥

(યેમ્યો) જે આદિત્ય બ્રહ્મચારીઓને માટે (માતા) સર્વને નિર્માણ કરવાવાળી પૃથ્વીની (મધુમત્ પય) માધુર્યયુક્ત દુગ્ધાદિ પદાર્થો (વિન્વતે) આપે છે અને (અદિતિ) અખંડનીય (અદ્રિવર્હા) મેઘોથી વૃદ્ધિ પામેલા (દ્યૌ) અન્તરિક્ષ લોક (પીનૂષમ્) સુદર જલાન્કિ આપે છે (તાન્) તે (ઉક્થશુષ્માન્) અત્યન્તબલવાળા, (વૃષમરન્) યજ્ઞદ્વારા વૃદ્ધિનું આદરણ કરવાવાળા (સ્વપ્નન) શુભ કર્મેયુક્ત (આદિત્યાન્) આદિત્ય બ્રહ્મચારીઓને (સ્વસ્તયે) હમારા તરફથી કાંઈ પણ ઉપદ્રવ ન થાય તેવા (અનુમદા) યોગ્ય બનાવે. ॥૯॥

(નૃવક્ષસ) કર્તવ્ય પરાયણ મનુષ્યોના દ્રષ્ટા (અનિમિષન્ત) આક્ષસ રહિત (અર્હણ) મર્વના પગનીય (દેવાસ) વિદ્વાન્ લોકો છે જે (વૃત્) મહાન્ (અમૃતત્વમ્) મુક્તિનેા (આનશુ) પ્રાપ્ત થઈ ચુક્યા છે, અર્થાન્ અવનમુક્ત છે અને (ઝ્યોતીરથા) જેઓ સુદર પ્રકાશમય જ્યોતિયુક્ત છે, (અદિમાયા) જેમની બુદ્ધિને કાંઈ દબારી શકતા નથી એવા (અનાગસ) પાપરહિત આદિત્ય બ્રહ્મચારી જે (દિવ) અન્તરિક્ષ લોકના (દર્શનમ્) લગ્યદેશને (વસતે) જ્ઞાનાદિદ્વારા વ્યાપ કરે છે તે (સ્વસ્તયે) હમારા કલ્યાણકારી થાઓ ॥૧૦॥

(સમ્રાજઃ) સ્વનેજથી વિરાજમાન (સુવૃધ) જ્ઞાનાદિથી વૃદ્ધ (યેદેવા) વિદ્વાનો જેઓ (યજ્ઞમ્) યજ્ઞને (આયયુ) પ્રાપ્ત થયા છે, (અર્થાન્ યજ્ઞમા પધાર્યા છે) અને સર્વથી અધીકિત દેવતાઓ જેઓ (દિવિ) ધુલોકવર્તી મોટા મોટા સ્થાનોમા (ઋષમ્) નિવાસ (દધિરે) કરે છે (તાન્) તેવા (મહો) (આદિત્યાન્) ગુણોથી અધિક આદિત્ય બ્રહ્મચારીઓને અને તેમની (અદિતિમ્) અખંડનીય આત્મવિદ્યાને (નમસા) હવ્યાન્ન સહ અને (સુવૃક્તિમિઃ) અને કૃત્રિન સ્તુતિઓથી (સ્વસ્તયે) હમારા કલ્યાણને માટે (આવિવાસ) તેમની સેવા કરીયે ॥૧૧॥

હે (વિશ્વેદેવાસ) વિશ્વના વિદ્વાનો! (યમ્ જુજોષથ) જે સ્તુતિ સમૂહનું તમે સેવન કરો છો તે (સ્નોમમ્) સામવેદોક્ત સ્તુતિ સમૂહને (વ) તમારામાથી (ઘૈ) કોણ (રાઘતિ) બનાવે છે અને હે (તુવિજાતા) અનેક પ્રકારના જન્મવાળા (મનુષ) મનનશીલ વિદ્વાનો (યતિષ્ઠિન) જેટલા તમે છો તે (વ) તમારા સર્વમાથી (અઘ્વરમ્) યજ્ઞ કે (ય) જે (ન) હમારા (અહ) પાપને (અતિ) દૂર કરી (સ્વસ્તયે) હમારા કલ્યાણને અર્થે (પર્વત્) હમારૂં પાલન કરે છે, તે યજ્ઞને (ઋ) કોણ (અરમ્ કરન્) અક્ષકૃત કરે છે? (તેનો વિચાર કરો) ॥ ૧૨ ॥

(યેઘ્ય) જે આદિત્ય બ્રહ્મચારિયોને માટે (સમિદ્ધાગ્નિ) અગ્નિદેવત્રી (મનુ) મનન-
શીલ વિદ્વાન (મનસા) મનથી (સ્વતઃકૃતિમિ) સાત હોતાઓમદ (પ્રથમામ્) મુખ્ય (દ્વિતીયામ્)
યત (આયેજે) કરે છે, અર્થાત્ જેમનું વિદ્વાનો મોટા મોટા યજ્ઞોદ્ધારા સન્માન કરે છે
(તે આદિત્યા) તે આદિત્ય બ્રહ્મચારીઓ (અમયશર્મ) બધરહિત સુખ (યદ્વક્ત) હમને
આપે અને (ન) હમારા (સ્વસ્તયે) કલ્યાણુર્થ (સુગા) સુગમનાથી પ્રાપ્ત્ય (સુપથા)
જોબન વૈદિક માગો (કર્ત) કરે (દશાવે) ॥ ૧૩ ॥

(યે દેવાસ) જે વિદ્વાનો (પ્રચેતસ) સત્યજ્ઞાનવાન (મન્તવ) સર્વને જાણવાવાળા
(સ્થાતુ) સ્થાવર (ચ) અને (જગત) જંગમ (વિશ્વસ્ય) સર્વ (મુલ્લસ્ય) ભોક્તા (ઈશિરે)
સ્થામી અને છે (તે) (અય) આજ (સ્વસ્તયે) હમારા કલ્યાણુને માટે (કૃતાત્) કરેલા
અને (અકૃતાત્) નહિ કરેલા (હમારી જાણુથી બહાર) (પતસ) પાપોથી (પરિ, પિપૃન)
(હમને) પાર ઉતારે ॥ ૧૪ ॥

હે ઇશ્વર! (અંહોમુષમ્) પાપ દૂર કરવાવાળા, (સુહવમ્) બોલાવવા યોગ્ય (ઇન્દ્રમ્)
શક્તિમાન વિદ્વાનને (મરેષુ) મમામોમા (હવામહે) અમારી રક્ષાને માટે અમે બોલાવીએ
અને (સુકૃતમ્) શ્રદ્ધ કર્મવાળા (દૈવ્યં) આસ્તિક (અનમ્) પુરૂષને બોલાવીએ તથા
(સાતયે) અનાદિલાભાર્થ (સ્વસ્તયે) તથા અમારા કલ્યાણુને માટે (અગ્નિમ્)
અગ્નિવિદ્યા (મિત્રમ્) પ્રાણુવિદ્યા (મગમ્ વરુણમ્) સેવનીય જલવિદ્યા (દ્યાવાપૃથિવી)
અન્તરિક્ષ તથા પૃથિવી વિદ્યા અને (મરુત) વાયુવિદ્યાનું (અમે સેવન કરીયે) ॥ ૧૫ ॥

(સુગ્રામાજમ્) સારી રીતે રક્ષા કરવાવાળી (પૃથિવીમ્) લાખી પહોળી (અનેદસમ્)
ઉપદ્રવરહિત (સુશર્માજમ્) સારી રીતે સુખ આપવાવાળી, (અદિતિમ્) અખડનીય
(સુપ્રજીતિમ્) સારી રીતે બનાવેલી (દ્યામ્) અન્તરીક્ષભોક્ત્રય (સ્વરિત્રામ્) સુંદર યંત્રોથી
યુક્ત (અસ્તવન્તીમ્) ૬૬ (દૈવીમ્ નાભમ્) વિદ્યુત્ સબંધી નૌકા અર્થાત્ વિમાનપર અમે
ભોક્તા (સ્વસ્તયે) સુખાર્થ (મારુદેમ) આરૂઢ થઈએ. ॥ ૧૬ ॥

હે (વિશ્વે, યજ્ઞાઃ) પૂજનીય વિદ્વાનો! (ઋતયે) અમારી રક્ષાર્થ (અધિવોચત)
આપ ઉપદેશ કર્યા કરો અને (અભિન્કુત) દુ ખદાપિની (દુરેવાયા) દુર્ગતિથી (ન) અમારી
(ત્રાયધ્વમ્) રક્ષા કરો (ઘૃષ્ણત) હે અમારી સ્તુતિ શ્રવણ કરવા યોગ્ય (દેવા) વિદ્વાનો!
(સત્યયા) સાચી (ષ) તમારી (દેવહૃત્યા) દેવતાઓની સ્તુતિયોગ્ય (અવસે) શત્રુઓથી
રક્ષા કરવાને માટે અને (સ્વસ્તયે) સુખને માટે (દુલેમ) અમે બોલાવ્યા કરીયે ॥ ૧૭ ॥

હે (દેવા) વિદ્વાન ભોક્તા! (અમીવામ્) રેમાદિને (અપ) પૃથક્ કરો (વિશ્વામ્)
સર્વ (અનાકુતિમ્) દેવતાઓને નહિ બોલાવવાની મનુષ્યોની બુદ્ધિને (અપ) પૃથક્ કરો,
(અરાતિમ્) અમારી ભોમ બુદ્ધિને (અપ) પૃથક્ કરો, (અઘાયત) પાપની ઇચ્છા કરવાવાળા
શત્રુની (દુર્વિદ્વામ્) દુષ્ટ બુદ્ધિને દૂર કરો, (ઘ્રેષ) ઘેષ કરવાવાળા સર્વને (અસ્મત્) અમા-
રાથી (આરે) દૂર (યુષોત્તમ) પૃથક્ કરો (ન) અમારા (સ્વસ્તયે) કલ્યાણુને માટે (ઉદશર્મ)
વિશેષ સુખ (યદ્વક્ત) પ્રદાન કરો ॥ ૧૮ ॥

હે! (આદિત્યાસ) આદિત્ય બ્રહ્મચારિયો! (યમ્) જે પુરૂષોને (સુનીતિમિ) સુની-
તિયોથી (વિશ્વામિ, વુરિતા) સર્વ પાપોનું (અતિ) ઉલ્લંઘન કરીને (નયથ) સન્માર્ગમા

પ્રવૃત્ત કરે. હો (સ વિશ્વ મર્ત) તે સર્વ પુરુષો (અરિષ્ટ) કોઇથી પણ પીડા પામ્યા વગર (પથતે) શક્તિ પામે છે અને (ધર્મણ) ધર્માનુકાન (પરિ) પછી (પ્રજામિ) પુત્ર પૌત્રાદિ-કોથી (પ્રજાયતે) સારી રીતે પ્રસિદ્ધિને પામે છે. ॥ ૧૯ ॥

હે (મરુતો, દેવાસ) મિતભાષી દેવતા, વિદ્વાન્ શ્લોકો (વાજસાતૌ) અજના લાભાર્થ (યં, રથમ્) જે રમણીય ગમન સાધન બાળ્યાયનાદિની (અથથ) રક્ષા કરે. હો અને (દિતે, ધને) સરક્ષિત ધનને કારણ (શૂરસાતા) સગ્રામમા જે રથની રક્ષા કરે. હો તે (ઇન્દ્રસા-નસિમ્) મોટા યત્રકલાના વિદ્વાનોથી સેવનીય (પ્રાતર્યાવાણમ્) પ્રાત કાને ગમન કરવાવાળા રથપર (સ્વસ્તયે) કલ્યાણાર્થ (આરુહેમ) અમે સ્વારી કરીએ ॥ ૨૦ ॥

(મરુતઃ) મિતભાષી વિદ્વાન્ શ્લોકો! (ન) અમારૂં (પથ્યાસુ) માર્ગ યોગ્ય અર્થાત્ જલ સહિત દેશોમા (સ્વસ્તિ) કલ્યાણ કરે અને (ધન્વસુ) જલ રહિત દેશોમા (સ્વસ્તિ) જલની ઉત્પત્તિ રૂપ કલ્યાણ કરે અને (અપ્સુ) જળમા કલ્યાણ કરે અને (સ્વસ્તિ) સર્વ આયુધોથી યુક્ત (વૃજને) શત્રુઓને દબાવવાવાળી સેનામા (સ્વસ્તિ) કલ્યાણ કરે અને (ન) અમારી (પુત્રકથેષુ યોનિષુ) પ્રજોત્પાદક શક્તિ (સ્વસ્તિ) કલ્યાણકારી થાઓ અને (રાયે) ગવાદિ ધનને માટે કલ્યાણ પદ (દધાતન) ધારણ કરે. ॥ ૨૧ ॥

(યા) જે પૃથિવી, ગમન કરવાવાળાઓને (પ્રપથે) સન્માર્ગ પર જવા માટે (સ્વસ્તિ) હિ, હિ) કલ્યાણકારિણીજ થાય છે, જે (શ્રેષ્ઠા) અતિ સુદર (રેકણસ્વસ્તિ) ધનવતી છે તથા (વામમ્) જે સેવન યોગ્ય યજ્ઞને (અમિ, પતિ) પ્રાપ્ત થયેલી છે (સા) તે પૃથિવી (ન) અમારા (અમા) ગૃહની (નિ, પાતુ) રક્ષા કરે, (સા ડ) તે પૃથિવી (અરણે) વનાદિ દેશોમા અમારી રક્ષિકા થાય અને (દેવગોપા) વિદ્વાનો જેના રક્ષક છે એવી આ પૃથિવી અમારે માટે (સ્વાવેશા) સુસ્થાનવાળી (મવતુ) થાઓ અર્થાત્ પરમાત્માને પ્રાર્થના કરવામા આવી છે કે સુદર માર્ગવાળી, અન્નાદિ ધન પેદા કરવાવાળી અરણ્યમા સુપ્રત્યન્ધવાળી અને વિદ્વાનો (દન્ડનીયરો) જેમા સારા સારા રથાનો બનાવી શકે તેવી પૃથિવી અમને પ્રાપ્ત થાય ॥ ૨૨ ॥

હે હશ્વર! (દ્યૌ) અન્નાદિ ઇષ્ટ પદાર્થોને માટે તથા (ઊર્જે) બલાદિને માટે (ત્વા) તમને (આશ્રયમ્) આશ્રયણ કરીએ છીએ

હે વત્સ ઓવે! તમે (વાયવ) વાયુસદૃશ પરાક્રમ કરવાવાળા (સ્થ) થાઓ, (સધિતા દેવ) સર્વ જમનના ઉત્પાદક દેવ (શ્રેષ્ઠ તમાય કર્મણે) યજ્ઞરૂપ શ્રેષ્ઠ કર્મોને માટે (વ) તમને સર્વને (પ્રાર્પયતુ) સમર્થ કરે, તે યજ્ઞદ્વારા (ઇન્દ્રાય માગમ્) તમારા ઐશ્વર્યના ભા-ગને (આપ્યાયધ્વમ્) વધારો, યજ્ઞ નિપાદનને માટે (અધ્વ્યા) નહિ મારવા યોગ્ય (પ્રજાવતી) વાહનઓ સહિત, (અનમીવા) વ્યાધિ વિશેષોથી રહિત (અયક્ષમા) યક્ષમાદિ મહાન્ રોગોથી શુન્ય (ગાયો પ્રાપ્ત કરે) (વ) તમારામાથી જેનામા (સ્તેન) ચોરોદિ દુષ્ટ ગુણો હોય તેઓ ગાયોના (મા, ઈશત) માલીક ન થાય અને (અઘ, ઘંસઃ) અન્ય પાપીઓ પણ (મા) તેમના રક્ષક ન થાય (વહ્વી ધ્રુવા) ચિરકાલ પર્યન્ત રહેવાવાળી ધણી ગાયો (અસ્મિન્, ગોપતૌ) નિર્દુષ્ટ ગૌરક્ષકની પાસે (સ્યાત) રહે (એવો યત્ન કરે) ॥ ૨૩ ॥

હે હશ્વર! (યથા) જેવી રીતે (ન) અમારી (સદમ્) મમામા વા સર્વદા, (વિશ્વન) સર્વ તરફથી (અદબ્યાસ) અવિનિત (અપરિતાસ) સર્વોત્તમ (ઝાઙ્ઙદ) દુ ખનાશક (દેવા) વિદ્વાન્ શ્લોકો (વૃદ્ધે, યવ) ઉત્તરિને માટેજ (અસત્) હોય છે તેવીજ રીતે (દિવે દિવે)

પ્રતિદિન (અપ્રાયુષો, રક્ષિતાર) પ્રમાદ શૂન્ય રક્ષા કરવાવાળા બનાવેા એવો (ન) અમને (મદ્રા) સ્તુતિ યોગ્ય (ક્રતવઃ) નકલ્પ (આ, યાન્તુ) પ્રાપ્ત થાઓ ॥૨૫॥

હે ભગવાન! (ઋજૂયતામ્) સરસતાથી આચરણ કરવાવાળા (દેવાનામ્) વિદ્વાનોની (મદ્રા) કલ્યાણકારિણી (સુમતિઃ) સદ્બુદ્ધિ (ન) અમને (અમિ-નિવર્તતામ્) પ્રાપ્ત થાઓ, (દેવાનાં રાતિ) વિદ્વાનો વિદ્યાદિ પદાર્થોનું જ્ઞાન (અમને મજો) (દેવાનામ્) વિદ્વાનોના (સસ્યમ્) મિત્રભાવને (વયમ્) અમે (ઉપસેદિમ્) પ્રાપ્ત થઇએ જેથી તે (દેવા) વિદ્વાનો (ઝીવસે) દીર્ઘકાલ પર્યન્ત જીવન માટે (ન) અમારી (આયુ) આયુષા (પ્રતિરન્તુ) વૃદ્ધિ કરે ॥૨૬॥

(યથા) જેવી રીતે (વેદસામ્) ધનની વૃદ્ધિ માટે (પૂષા) પુષ્ટિ કર્તા તથા (રક્ષિતા) રક્ષક અને (સ્વસ્તયે) સુખાર્ય (પાયુ) સર્વના રક્ષક (અદગ્ધ) અહિ સક તે પરમાત્મા છે તેવીજ રીતે (વયમ્) અમે (દ્વિજાનમ્) ઐશ્વર્યવાન (અગતસ્તસ્યુવસ્પતિઃ) ચર અને અચર જગતના પતિ (ધિયં જિન્વમ્) બુદ્ધિની શુદ્ધિ કરવાવાળા ભગવાનની (અવસે) અમારા રક્ષણાર્થે (હ્રમદે) સ્તુતિ કરીએ છીએ ॥૨૭॥

(વૃજ્ઞમ્) મહાન કીર્તિવાન (ઇન્દ્ર) પરમૈશ્વર્ય યુક્ત ઇશ્વર (ન) અમારે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણ (વધાતુ) કરો, (પૂષા) પુષ્ટિકર્તા (ચિશ્વવેદા) સર્વ જ્ઞાતા ઇશ્વર (ન) અમારે માટે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણકારી થાઓ (સાર્ક્વ) તીક્ષ્ણ તેજસ્વિ (અરિષ્ટનેમિઃ) દુષ્કર્તા ઇશ્વર (ન) અમને (સ્વસ્તિ) મંગલકારી થાઓ અને (વૃહસ્પતિઃ) મહાન પદાર્થોના સ્વામી (નઃ) અમારે માટે (સ્વતિ) કલ્યાણકર થાઓ ॥૨૮॥

હે (યજ્ઞા) સંગ કરવા યોગ્ય (દેવા) વિદ્વાનો અને (આપની પાસેથી) (કર્ષેમિ) અમારા કર્ણોથી (મદ્રમ્) કલ્યાણકારી વચ્ચેના (શ્રુણુયામ્) સાભળીએ (અક્ષમિ) નેત્રોથી (મદ્રમ્) સુખકર વસ્તુ (પશ્યમ્) જોઇએ (સ્થિરૈરજ્ઞૈ) દૃઢ અંગોથી (તુષુર્બાંસ) આપની સ્તુતિ કરવાવાળા અમે આ (તન્મિ) શરીરો વડે (દેવહિતમ્) વિદ્વાનોને માટે કલ્યાણકારી (યદ્ આયુ) જે આયુ છે તે (વ્યશોમદિ) સારી રીતે પ્રાપ્ત કરીએ ॥૨૯॥

હે (અગ્ને) પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્મનું (ધીતયે) કાન્તિ તેજો વિશેષને માટે (યજ્ઞાન) પ્રશંસિત આ (હવ્યદાતયે) દેવતાઓને માટે હવ્ય આપવાને માટે (આયાહિ) અમને પ્રાપ્ત થાઓ, (હોતા) સર્વ પદાર્થોનું ગ્રહણ કરવાવાળા આપ (વર્હિવિ) યજ્ઞાદિ શુભ કાર્યોના સ્મરણાદિદ્વારા અમારા હૃદયોમા (નિ, સત્સિ) સ્થિત થાઓ ॥૩૦॥

હે (અગ્ને) પૂજનીયેશ્વર! (ત્વ) તમે (ચિશ્વેષાં, યજ્ઞાનામ્) નાના મોટા સર્વ યજ્ઞોના (હોતા) ઉપદેશ છે, (દેવેમિ) વિદ્વાન લોકો (માનુષે, જને) વિચારશીલ પુરુષોમા, જ્ઞાનદ્વારા આપને (હિત) સ્થિત કરે છે ॥૩૧॥

(ત્રિવિષ્ણુ) રજ, તમ અને સત્વગુણ તથા સાત ગ્રહ, અથવા ત્રણ સાત એટલે ૫ મહાભૂત, ૫ જ્ઞાનેન્દ્રિય, ૫ પ્રાણ, ૫ કર્મેન્દ્રિય અને એક અત કરણ (સર્વ મળી એકવીસ) (યે) જે (ચિશ્વા, રૂપાણિ) સર્વ ચરાચરાત્મક વસ્તુઓને (ત્રિવિષ્ણુ) અભિમત હજ આપી પોષણ કરતા (પરિ, યુન્તિ) યથોચિત પરિણામ પામતા રહે છે (તેષામ્) તે સંબંધી (મે, તન્વ) મારા શરીરમા (અદ્ય) આજ (વાચસ્પતિ) વેદાત્મક વાણીના પતિ પરમેશ્વર (ચલા) બળેા (વધાતુ) પ્રજન કરો ॥૩૨॥

इति स्वस्तिवाचनमन्त्रार्थाः

॥ अथ शान्तिप्रकरणम् ॥

शन्नं इन्द्राग्नी भवतामवोभिः शन्नं इन्द्रावरुणा गतहव्या । शमिन्द्रासोमा
 सुविताय शयोः शन्नं इन्द्रापूषणा वाजसातौ ॥ १ ॥ शन्नो भगः शम्भु नः शंसो
 अस्तु शन्नः पुंन्धिः शम्भु सन्तु गायः । शन्नः सत्यस्य सुयमस्य शंसः शन्नो अर्य-
 मा पुरुजातो अस्तु ॥ २ ॥ शन्नो धाता शम्भु यत्ता नो अस्तु शन्नं उरुची भवतु
 स्वधामिः । शं रोदसी बृहती श नो अद्रि श नो देवानां सुहवानि सन्तु ॥ ३ ॥
 शन्नो अभिज्योतिरनीको अस्तु शन्नो मित्रावरुणावृभिना शम् । शन्नः सुकृतां
 सुकृतानि सन्तु शन्नं इषिरो अभिवातु वार्तः ॥ ४ ॥ शन्नो द्यावापृथिवी पूर्वहन्ता
 शमन्तरिक्षं दृश्ये नो अस्तु । शं न ओषधीर्जनिनो भवन्तु शन्नो रजसस्पतिरस्तु
 जिष्णुः ॥ ५ ॥ शन्नं इन्द्रो वसुभिर्देवो अस्तु शमादित्येभिर्वरुणः मशंसः । शन्नो
 रुद्रो रुद्रेभिर्जळाषः शन्नस्त्वष्टा ग्नाभिर्गृह शृणोतु ॥ ६ ॥ श नः सोमो भवतु
 ब्रह्म श नः शं नो ग्रावाणः शम्भु सन्तु यज्ञाः । श नः स्वरुणा मितयो भवन्तु
 शं नः प्रस्वः १ शम्भुस्तु वेदिः ॥ ७ ॥ शं नः सूर्य उरुचक्षा उदेतु श नश्चतस्रः
 प्रदिशो भवन्तु । श नः पर्वता ध्रुवयो भवन्तु श नः सिन्धवः शम्भु सन्त्वापः ॥ ८ ॥
 शं नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः शं नो भवन्तु मरुतः स्वर्काः । शं नो विष्णुः शम्भु
 पूषा नो अस्तु शं नो भवित्र शम्भुस्तु वायुः ॥ ९ ॥ श नो देवः सविता त्रायमाणः
 श नो भवन्तूपसो विभातीः । श नः पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः श नः क्षेत्रस्य पति-
 रस्तु शम्भुः ॥ १० ॥ श नो देवा विश्वदेवा भवन्तु श सरस्वती सह धीभिरस्तु ।
 शमभिषाचः शम्भु रातिषाचः श नो दिव्याः पार्थिवाः शन्नो अप्याः ॥ ११ ॥ शनः
 सत्यस्य पतयो भवन्तु शं नो अर्वन्तुः शम्भु सन्तु गावः । शनः ऋभषः सुकृतः सु-
 हम्नाः श नो भवन्तु पितरो हवेषु ॥ १२ ॥ श नो अज एकपादेवो अस्तु श नो-
 ऽहिर्बुध्न्यः १ शं समुद्रः श नो अपानपात्पेरुस्तु शं नः पृथिर्भवतु देवगोपाः
 ॥ १३ ॥ ऋ० मं० ७ सू० ३५ म० १-१३ ॥

इन्द्रो विश्वस्य राजति शनोऽस्तु द्विपदे श चतुर्पदे ॥ १४ ॥ शन्नो वार्तः
 पवता ० श नस्तपतु सूर्यः । शनः कर्नेकददेवः पर्जन्योऽभिर्वर्षतु ॥ १५ ॥

अहानि शं भवन्तुः नः शशरात्रीः मतिधीयताम् । शं इन्द्राग्नी न भवतामवाभिः शं न
इन्द्रा वर्णा रातहव्या । शं न इन्द्रापूषणा वाजसातो अमिन्द्रासोमा सुविताय
शंयोः ॥ १६ ॥ शंनो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शंयोर्भिसव-
न्तु नः ॥ १७ ॥ यौः शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिगयः
शान्तिरोषधयः शान्तिः । वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः
सर्वशान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि ॥ १८ ॥ तच्चक्षुर्देवहितं
पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् । पश्येम शरदः शनं जावेम शरदः शनश्शृणुयाम शरदःशनं
मब्रवाम शरदः शनमदीना स्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात् ॥ १९ ॥

यजुः० अ० ३६ मं० ८।१०।११।१२।१७।२४॥

यज्जाग्रतो दूरमुदैति दैवं तदु सुप्तस्य तथैवेति । दूरंगम ज्योतिषां ज्योतिरेकं तन्मे मनः
शिवसंकल्पमस्तु ॥ २० ॥ येन कर्मण्यपसो मनीषिणो यज्ञे कृण्वन्ति त्रिदशेषु धाराः ।
यदपूर्वं यक्षमन्तः प्रजानां तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ २१ ॥ यत्प्रज्ञानमुत चेतां
धृतिश्च यज्ज्योतिरन्तरमृतं प्रजासु । यस्मान्नक्रते किञ्चन कर्म क्रियते तन्मे मनः
शिवसंकल्पमस्तु ॥ २२ ॥ येनेदं भूतं भुवनं भविष्यत्परिगृहीतममृतेन सर्वम् । येन
यज्ञस्तायते सप्तहोता तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ २३ ॥ यस्मिन् नृचः साम यज्जपि
यस्मिन् प्रतिष्ठिता गन्ताभाविबाराः । यस्मिन्श्चित्तं सर्वमोतं प्रजानां तन्मे मनः
शिवसंकल्पमस्तु ॥ २४ ॥ सुषागथिरश्वानि च यन्मन्त्रायामेनायनेऽभीष्टुभिर्वाजिन इव ।
हृत्प्रतिष्ठं यदजिरं जविष्ठं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ २५ ॥ यजुः० अ० ३४ मं० १-६

सं नः पवस्व शैङ्गवे शं जनार्यं शं वते । श-राजन्तोषर्धाभ्यः ॥ २० ॥
साम० उक्त० अ० प्रपा० १ म० १ ॥

अभयं नः करत्यन्तरिक्षमभयं द्यावापृथिवी उभे इमे । अभयं पृथ्वी दभयं पुरस्तां
दुत्तरादधरादभयं नो अस्तु ॥ २७ ॥ अभयं मित्रादभयं मित्रादभयं ज्ञातादभयं परो-
क्षात् । अभयं नक्तमभयं दिवा नः सर्वा आशा मम मित्रं भवन्तु ॥ २८ ॥

अथर्व० कां० १९ । सू० १५ मं० ५।६ ॥

॥ इति शान्तिप्रकरणम् ॥

॥ અથ શાન્તિ પ્રકરણ મન્ત્રાર્થઃ ॥

હે ભગવાન (ઇન્દ્રાગ્ની) વિદ્યુત તથા અગ્નિ (અવેમિ) રક્ષણાદિ શક્તિ દ્વારા (ન.) અમારે માટે (શમ્) સુખકારક (ભવતામ્) થાઓ, (રાત્રહૃદયા) જેનાથી ગ્રહણ થોડું વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય છે તે જેવા (ઇન્દ્રાવરુણ) વીજળી અને જળ (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખકારક બનો, (ઇન્દ્રાસોમા) વિદ્યુત અને ઔષધીમણી (સુચિતાય) ઐશ્વર્ય (શયોઃ) શાન્તિદાયક સુખોને માટે (શમ્) પ્રસન્નકર્તા થાઓ, (ઇન્દ્રાપૂષણ) વિદ્યુત અને વાયુ (ન) અમારે માટે (વાજસાતૌ) યુધ્ધમાં અત્રશભ વિષયમાં (શમ્) કલ્યાણકારક થાઓ ॥ ૧ ॥

હે પરમાત્મન! (ન.) અમારે માટે (ભગ) ઐશ્વર્ય (શમ્) સુખદાયક બનો, (ન) અમારે માટે (શસ) પ્રશંસા (શમ્, ડ) શાન્તિકારક બનો, અમારે માટે (પુરન્ધિ) વિશેષ ખુશી (શમ્) સુખકારક થાઓ (રાય) ધન (શમ્, ડ) શાન્તિ અર્થ (સન્તુ) હો. (સુયમસ્ય) સુનિયમેથી યુક્ત (સત્યસ્ય) સત્યનુ (શંસ) કથન (ન) અમને (શમ્) સુખકારક થાઓ, (ન) અમારે માટે (પુરુજાત) ધણા પુરુષોમાં પ્રસિદ્ધ (અર્યમા) ન્યાયા-ધીશ (શમ્) સુખદાતા (અસ્તુ) થાઓ ॥૨॥

(ન) અમને (ઘાતા) પોષક સર્વ વસ્તુઓ (શમ્) શાન્તિકારક થાઓ, (ઘર્તા) ધારક વસ્તુઓ, (ન) અમારે માટે (શમ્, ડ) શાન્તિ અર્થ (અસ્તુ) બનો, (ન) અમારે માટે (ઊરુચી) પૃથિવી (સ્વધામિ) અન્નાદિ પદાર્થોસહીત (શમ્) કલ્યાણકારક (ભવતુ) થાઓ (બૃહતી) મહાન (રોંદસી) અન્તરિક્ષ સહીત પૃથિવી વા પ્રકાશ સહિત અન્તરિક્ષ (શમ્) શાન્તિદાયક થાઓ (અદ્વિઃ) મેઘ (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખકારક થાઓ અને (ન) અમારે માટે (દેવાનામ્) વિદ્વાનોનું (સુહવાનિ) સુંદર આવાહન પ્રસન્નતા પૂર્વક કરવામાં આવેલું આમત્રણ) (શમ્) સુખકારક (સન્તુ) થાઓ ॥ ૩ ॥

હે ઇશ્વર! (જ્યોતિરનોક) પ્રકાશ જેનું મુખ વા સેના છે તેવી (અગ્નિ) અગ્નિ (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખકારક (અસ્તુ) થાઓ, (મિત્રાવરુણ) પ્રાણ અને ઉદ્ધાન વાયુ (ન) અમને (શમ્) સુખકારક થાઓ, (અશ્વિના) ઉપદેશક અને અધ્યાપક (શમ્) સુખ પ્રાપ્ત કરાવાવાળા થાઓ, (સુક્રતામ્) ધર્માત્માઓના (સુક્રતાનિ) ધર્માચરણ (ન) અમને (શમ્) સુખદાયક (સન્તુ) થાઓ, (ન) અમારે માટે (હવિર) ગમનશીલ (વાત) વાયુ (શમ્) શાન્તિ આપતા (અમિ, વાતુ) વહન કરે. ॥૪॥

(દાવાપૃથિવી) વિદ્યુત અને ભૂમિ (પૂર્વહૃતૌ) પૂર્વ વિદ્વાનોમાં પ્રશ્ન સા પામેલી ક્રિયાઓમાં (ન.) અમારે માટે (શમ્,) શાન્તિદાયક થાઓ (અન્તરિક્ષમ્) અન્તરિક્ષ ભોક (દશયે) જ્ઞાન નપતિ માટે (ન) અમને (શમ્) શાન્તિદાયક (અસ્તુ) થાઓ. (મોષઘ્ની) ઔષ-વીઓ અને (વનિન) વૃક્ષ (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખકારક (ભવન્તુ) થાઓ (રજસસ્પતિ) રજો ભોક્તા પતિ (જિણુ) જયશીલ મહાપુરુષ (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખ આપવા વાળા (અસ્તુ) થાઓ. ॥ ૫ ॥

(દેવ) દિવ્યગુણયુક્ત (ઇન્દ્ર) સૂર્ય (વસુમિ) ધનાદિ પદાર્થો સાથે (ન) અમારે માટે

(શમ્) સુખકારક (અસ્તુ) થાઓ, (આદિત્યેભિઃ) સવત્સરીય મામે સાથે (સુશંસઃ) સત્ય પ્રજ્ઞાવાળા (ચરુણ) જલસમુદાય (શમ્) સુખકારક થાઓ, (જલ્દાય) શાન્ત સ્વપ્ન (રુદ્ર) પરમાત્મા (રદ્ધેભિઃ) દુષ્ટોને દડ આપવાવાળા પોતાના ગુણો સદીત (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખ આપવાવાળા થાઓ, (ત્વષ્ટા) વિવેચક વિદ્વાન્ (જ્ઞામિ) વાળીયોથી (દદ્ધ) આ સ સારમા (શમ્) સુખમય ઉપદેશો (ન) અમને (શ્રુણોતુ) સંભળાવે (અત-ર્માશિતણ્યર્થ ॥ ૬ ॥

(ન) અમારે માટે (સોમ) ચંદ્રમા (શમ્) સુખકારક (ભવન્તુ) થાઓ, (ન.) અમને માટે (જ્ઞા) અનાદિઉપતત્ત્વ (શમ્) શાન્તિદાયક બનેા (ગ્રાવાણ) મેધ (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખદાયક થાઓ, (યજ્ઞા) સર્વ પ્રકારના યજ્ઞો (શમ્, ડ) શાન્તિ અર્થે (સન્તુ) થાઓ, (સ્વરુણામ્) યજ્ઞસ્તંભોતુ (મિતય) પરિભાણુ (ન) અમને (શમ્) સુખદાયક (ભવન્તુ) થાઓ, (ન) અમને (પ્રસ્વ) ઔપવિથો (શમ્) સુખદાયક થાઓ, (વિદિ) ય જ્ઞાની વેદિ કુડાદિક (શમ્, ડ) શાન્ત્યર્થજ (અસ્તુ) થાઓ ॥૭॥

(ઊરુચક્ષા) મહાન નેગરિવ (સૂર્ય) સૂર્ય, (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખપૂર્વ (ઉદ્, ઘતુ) ઉદય પામે, (ચતન્વ) ચારે (પ્રદિશ) દિશા અને પ્રદિશાઓ (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખદાયક (ભવન્તુ) થાઓ, (પર્વતા) પર્વતો, (ન) અમારે માટે (ધ્રુવય) સ્થિર અને (શમ્) સુખકારક (ભવન્તુ) થાઓ અને (સિન્ધવ) નદીઓ વા મધુદ્ર (શમ્) શાન્તિદાયક થાઓ (આપ) જલમાત્ર વા પ્રાણુ (શમ્, ડ) શાન્તિકારક (સન્તુ) થાઓ ॥૮॥

(વ્રતેભિ) સત્કર્મોથી (અદિતિ) વિદુષી માતાઓ (ન) અમારી શાન્તિને માટે (ભવન્તુ) થાઓ, (સ્વર્કા) સદ્વિચારશીલ (મરુત) મિતભાષી વિદ્વાનો (ન) અમને (શમ્) શાન્તિદાયક (ભવન્તુ) થાઓ, (વિષ્ણુ) વ્યાપક ઇશ્વર (ન) અમને (શમ્) શાન્તિકારક થાઓ, (પૂષા) પુષ્ટિકારક અન્નચર્પાદિ વ્યવહાર (ન) અમને (શમ્, ડ) શાન્તિકર થાઓ (ભવિજ્ઞમ) અન્તરિક્ષ-વાજલ વા ભવિતવ્ય (ન) અમને (શમ્) સુખકારક થાઓ (વાયુ) પવન (શમ્, ડ) શાન્ત્યર્થ (અસ્તુ) બનેા ॥ ૯ ॥

(સાવિતા) સર્વોત્પાદક (દેવ) પરમેશ્વર (જ્ઞાયમાણ) અમારી રક્ષા કરતા (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખકારક થાઓ, (શિમાતી) વિશેષપ્રકાર યુક્ત (ઉવસ) પ્રભાત (ન) અમને (શમ્) સુખકારક (ભવન્તુ) થાઓ (પર્જન્વ) મેધ (ન) અમને અને (પ્રજાઘ્ય) સસારને (શમ્, ભવન્તુ) કલ્યાણુકારી થાઓ (ક્ષેત્રસ્ય) જમનરૂપી ક્ષેત્રના (પતિ) સ્વામી (શમ્બુ.) સર્વ સુખ આપવાવાળા (ન) અમારે માટે (શમ્) શાન્તિકારી (અસ્તુ) થાઓ ॥૧૦॥

(દેવા) દિવ્યગુણ યુક્ત (વિશ્વેદેવા) સમસ્ત વિદ્વાનો (ન) અમારે માટે (શમ્) ભવન્તુ) સુખ આપનાર થાઓ, (સરસ્વતી) વિદ્યા, સુશિક્ષાયુક્ત વાણી (શ્રીમિ) વ્રતમ બુદ્ધિયોની (સદ્) સાથે (શમ્, અસ્તુ) સુખકારિણી થાઓ (અભિષાચ) યજ્ઞના સેવક અથવા આત્મદર્શી પુરૂષ (શમ્) શાન્તિદાયક થાઓ, (રાતિવાચ) વિદ્યા ધનાદિના દાનન સેવન કરનાર (શમ્, ડ) શાન્તિને માટે જ થાઓ (દિવ્યા) સુદર (પાર્થિવા) પૃથિવી ના પદાર્થો (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખપ્રદ થાઓ (ઝ્યા) જજમા ઉત્પન્ન થનારા પદાર્થો (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખપ્રદ થાઓ ॥૧૧॥

(સત્યસ્યપતય) સત્યબાપણાદિ વ્યવહારના પાલક (ન.) અમારે માટે (શમ્ભવન્તુ) સુખકારી થાઓ, (મર્વન્ત) ઉત્તમ ધ્રોડાઓ (ન) અમને (શમ્) સુખદ થાઓ (નાથ) માથો (શમ્, ડ) શાંતિને માટે (સન્તુ) થાઓ (ઋમઘ) ત્રેક યુધિષ્ઠિવાળા (સુહૃત) ધર્માત્મા (સુહૃતા) હાથથી સારા કામોના કરનારાઓ (ન.) અમને (શમ્) સુખદ થાઓ (દુવેષુ) હવનાદિ સત્કર્મોના (પિતર) માતા, પિતા આદિ (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખકારક (ભવન્તુ) થાઓ ॥૧૨॥

(પ્રકપાત્) જગત્ત્રય પાત્રાળા અર્થાત્ જેના અશમા સર્વ જગત્ છે એવા અનન્યરૂપ, (અજ) અજન્મા, (દેવ) ઇશ્વર (ન) અમારા (શમ્) કલ્યાણને માટે (અસ્તુ) થાઓ (બુદ્ધ્ય, અદિ) અંતરિક્ષમા ઉત્પન્ન થનાર મેવ (ન) અમારા (શમ્) કલ્યાણને માટે હો (સમુદ્ર) સાગર (શમ્) સુખકારી થાઓ (અપામ્) જલની (નપાત) નોખા (ન) અમને (શમ્, પેરુ) સુખપૂર્વક પાર ઉતારવાવાળી (અસ્તુ) થાઓ. (દેવગોપા) દેવ કે રક્ષક જેમા એવું (પૃથ્વિ) અંતરિક્ષરથલ (ન) અમને (શમ્ભવન્તુ) સુખકારક થાઓ ॥૧૩॥

હે જગદીશ્વર! જે આપ (ઇન્દ્ર) વિજળીની પેઠે (વિશ્વસ્ય) સસારના મધ્યમા (રાજતિ) પ્રકાશમાન હો, તે આપની કૃપાથી (ન) અમારા (દ્વિપદે) પુત્રાદિને (શમ્) સુખ (અસ્તુ) થાઓ અને અમારા (ચતુષ્પદે) ગૌ આદિ પશુઓને (શમ્) સુખ થાઓ ॥૧૪॥

હે પરમેશ્વર! (વાત) પવન (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખકારી (પવતામ્) ચાત્રો, (સૂર્ય) સૂર્ય (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખકારી (તપતુ) તપો (કનિકદ્દુ) અત્યન્ન શબ્દ કરનાર (દેવ) ઉત્તમ ગુણયુક્ત વિદ્યુત્ત્રય અગ્નિ, (ન) અમને (શમ્) કલ્યાણકારી થાઓ અને (વર્જન્ય) મેઘ, અમારે માટે (અમિ, વર્ષતુ) સારી રીતે વૃષ્ટિ કરે ॥૧૫॥

હે પરમેશ્વર! (અવોમિ) રક્ષણાગ્નિની સાથે (શંયો) સુખની (સુચિતામ્) પ્રેરણુને માટે (ન) અમારા (અહાનિ) દિવસો (શમ્) સુખકારી (ભવન્તુ) થાઓ. (રાત્રિ) રાત્રિયો (શમ્) કલ્યાણકારિણી (પ્રતિ) અમારા પ્રત્યે (ધીયતામ્) ધારણ કરે-થાઓ (ઇન્દ્રાગ્ની) વિજળી અને પ્રત્યક્ષ અગ્નિ (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખકારી (ભવતામ્) થાઓ (રાતહૃયા) જેનાથી મહત્ત્વ કરવા યોગ્ય સુખ પ્રાપ્ત થાય એવા (ઇન્દ્રાવરુણા) વિજળી અને પાણી (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખકારી થાઓ, (વાજસાતૌ) અન્ન સેવનના હેતુ બૂન મંત્રામમા (ઇન્દ્રાપૂષણા) વિજળી અને પૃથ્વી (ન) અમારે માટે (શમ્) સુખકારી થાઓ (ઇન્દ્રાસોમા) વિજળી અને ઔષધિયો (શમ્) સુખકારક થાઓ ॥૧૬॥

હે જગદીશ્વર! (અમિષ્ટયે) ઇષ્ટ સુખની વૃદ્ધિને માટે (પીતયે) પાન કરવાને માટે, (દેવી) દીવ્ય ઉત્તમ (આપ) પાણી (ન) અમને (શમ્) સુખકારી (ભવન્તુ) થાઓ અને ને (ન) અમારે માટે (શંયો) સુખની વૃષ્ટિ (અભિક્ષવન્તુ) સર્વ બાબતથી કરે ॥૧૭॥

હે પરશ્વર! (દ્યૌ) પ્રકાશયુક્ત સૂર્યાદિ (અંતરિક્ષમ્) મૂર્ધ અને પૃથ્વીની વચ્ચેના ભોક (પૃથિવી) ભુમી, (આપ) જલ, (ઔષધય) સોમલતા આદિ ઔષધિયો, (વનસ્પતય) વનસ્પતિયો, (વિશ્વેદેવા) મર્વ વિદ્વાન્ ભોકો, (બ્રહ્મ) વેદ (સર્વમ્) સર્વ વસ્તુ (શાન્તિ) સુખકારી તેમજ નિરૂપદ્રવી થાઓ, (આ મંત્રમા) શાન્તિ શબ્દનો સંબંધ પ્રત્યેક શબ્દ સાથે જાણવો (શાન્તિરેવજાંતિ) સ્વયંશાંતિ પણ સુખવધિની થાઓ (સા) તે (શાંતિ) નિતિ (મા) મને (પદ્ધિ) પ્રાપ્ત થાઓ. ॥૧૮॥

હે મુર્ચવન્ પ્રકાશક પરમેશ્વર' આપ (દેવહિતમ્) વિદ્વાનોના હિતને (શુકમ્) શુદ્ધ (ચક્ષુ) નેત્ર તુલ્ય સર્વને દેખાડવાવાળા (પુરસ્તાત્) અનાદિકાલથી (ઉન્, ચરન્) મારી ગીતે સર્વને જાણવાવાળા છે (તત્) તે આપને (શત્, શરદ) મો શરદઝનુ પર્યંત (પશ્યેમ) જ્ઞાન દૃષ્ટિથી જોઈએ અને આપની કૃપાથી (શત્, શરદ) સો વર્ષ સુધી (જીવેમ) અમે જીવિયે (શત્, શરદ) સો વર્ષ સુધી (ઋણુયામ) શત્રુશત્રુ અમે સાબળિયે (શત્, શરદ) સો વર્ષ પર્યંત (પ્રવ્રવામ) બળુવાયે તથા ઉપદેશ કરીયે, અને (શત્, શરદ) સો વર્ષ સુધી (અદીના) દીનતા રહિત (સ્થામ) રહીયે (ચ) અને (શતાત્, શરદ) મો વર્ષથી (ભૂય) અધિક પણ જોઈયે, જીવિયે, સાબળીયે અને દીનતા રહિત રહીયે ॥૧૯॥

હે જગદીશ્વર! આપની કૃપાથી (યત્) જે (દૈવમ્) દિવ્ય શુભ યુક્ત (દૂરંગમમ્) દૂર દૂર જવાવાળા અથવા પદાર્થોને મદલ્ય કરવાવાળું (જ્યોતિષામ્) વિષયોની પ્રકાશક ચક્ષુ આદિ દન્દ્રિયોનું (જ્યોતિ) પ્રકાશકરૂપ મન (એકમ્) એકજી (જાગ્રત-) જાગવાવાળાની (દૂરમ્) છેટે છેટે (ઉન્, યતિ) અધિક જાણ છે (ઃ) અને (તત્) તે (સુપ્તસ્ય) સુવા વાળાની પણ (તથા, યત્) તેજ પ્રમાણે (યતિ) દૂર જાણ છે (તત્) તે (મે) માં (મન) મન (શિવસકલ્પમ્) સારા સારા વિચારવાળું (અસ્તુ) થાઓ ॥૨૦॥

હે જગત્પતે! (યેન) જે મનવડે (અપસ) સત્કર્મનિષ્ઠ (મનીષિણ) મનને દમન કરવાવાળા (ધીરા) ધ્યાન કરવાવાળા બુદ્ધિમાન લોકો (યજ્ઞે) અગ્નિહોત્રાદિ ધાર્મિક કાર્યોમાં અને (વિદ્યથેષુ) વૈજ્ઞાનિક અને બુદ્ધિ વિવહારોમાં (કર્માણિ) ઇષ્ટ કર્મોને (કૃષ્ણન્તિ) કરે છે અને (યત્) જે (અપૂર્વમ્) અદ્ભૂત (પ્રજાનામ્) પ્રાણિ માત્રના (અન્ત) અદર (યક્ષમ્) મજેનું છે (તત્) તે (મે) માં (મન) મન (શિવસકલ્પમ્) શ્રેષ્ઠ મંકલ્પવાળું (અસ્તુ) થાઓ ॥૨૧॥

હે પ્રભો! (યત્) જે (પ્રજ્ઞાનમ્) બુદ્ધિનું ઉત્પાદક (ઉત) અને (ચિત) સ્મૃતિનું સાધન (ધૃતિ) ધૈર્ય સ્વરૂપ (ચ) અને (પ્રજાસુ) મનુષ્યોમાં (અંત) અદર (અમૃતમ્) નાશ રહિત (જ્યાતિ) પ્રકાશ સ્વરૂપ છે (યસ્માત્) જેના (ઋતે) વિના (કિમ્, ચન) કાંઈ પણ (કર્મ) કાર્ય (નક્રિયતે) કરી શકાતું નથી (તત્) તે (મે) માં (મન) મન (શિવસકલ્પમ્) શુદ્ધ વિચારવાળું (અસ્તુ) થાઓ ॥૨૨॥

હે સર્વેશ્વર! (યેન, અમૃતેન) જે નાશ રહિત મનવડે (ભૂત, ભુવનં, ભવિષ્યત્, સર્વમ્, ઇદમ્ પરિગૃહીતમ્) જૂત, વર્તમાન, ભવિષ્ય સર્વ જાણી શકાય છે અને (યેન) જેનાથી (સમ્ હોતા) જેમાં સાત હોતા હોય એવો (યજ્ઞ) અગ્નિહોત્રાદિયશ્ચ (તાયતે) વિસ્તાર પામે છે (તત્) તે (મે) માં (મન) મન (શિવસકલ્પમ્) મુક્તિ આદિ શુભ પદાર્થોના વિચારવાળું (અસ્તુ) થાઓ. ॥૨૩॥

હે અભિષેકપાદક! (યસ્મિન્) જે શુદ્ધ મનમાં (ઋચ-, સામ) ઋગ્વેદ અને સામ-વેદ તથા (યસ્મિન્) જેમાં (યજુર્-ચિ) યજુર્વેદ (અને અથર્વ વેદ પણ) (રથનામાચિવારા) રથની નાભિની વચ્ચેની ધરીના કાઠમાં આરાની પેઠે (પ્રતિષ્ઠિતા) રિયત છે અને (યસ્મિન્) જેમાં (પ્રજાનામ્) પ્રાણિઓનું (સર્વમ્) સમગ્ર (ચિત્તમ્) જ્ઞાન (અતેતમ્) સૂતરમાં મણિ-

યોની માદ્ધક સબધવાળુ છે (તત્) તે (મે) મારૂં (મન) મન (શિવસંકલ્પમ્) વેદાદિ સત્ય શાસ્ત્રોના પ્રચારરૂપ સકલ્પવાળું (અસ્તુ) થાઓ ॥૨૪॥

(યત્) જે મન (મનુષ્યાન્) મનુષ્યોને (સુષારથિ, અશ્વાનિવ) જેમ સારા સારથી ઘોડાઓને (નેનીયતે) સારી રીતે આમ તેમ લઇ જાય છે, તથા (અભિ, ઇશુમિ) ઘોડાની રાશીવડે (વાજિન ઇવ) ઘોડાઓને નિયમમા રાખે છે તેમ નિયમમા રાખે છે, અને (યત્) જે (હત્, પ્રતિષ્ઠમ્) હૃદયમા સ્થિત છે, (અજિરમ્) જરા (મરણ) રહિત છે, (અવિષ્ઠમ્) અતિશય ગમન શીલ છે (તત્) તે (મે) મારૂં (મન) મન (શિવસંકલ્પમ્) શુદ્ધ સકલ્પવાળુ (અસ્તુ) થાઓ ॥૨૫॥

હે (રાજન્) સર્વત્ર પ્રકાશમાન 'પરમેશ્વર' (સ) તે પ્રસિદ્ધ આપ (જ) અમર (ગવે) ગાય આદિ દૂધ આપવાવાળા પશુઓને માટે (શમ્) સુખકારક થાઓ (જનાય) મનુષ્ય માત્રને માટે (શમ્) શાંતિ આપવાવાળા થાઓ, (અર્વતે) ઘોડા આદિ સવારીના કામમા આવનારા પશુઓને માટે (શમ્) સુખકારક થાઓ, (આવધીભ્ય) ધઉ આદિ ઔષધિયોને માટે અમને (શમ્) પવસ્વ શાંતિ આપો ॥૨૬॥

હે ભગવન્' (અન્તરિક્ષમ્) અંતરિક્ષલોક (જ) અમને (અમયમ્-કરતિ) નિર્ભય કરે, (ઉમે, ઇમે) આ બન્ને (દ્યાવા પૃથિવી) વિદ્યુન્ અને પૃથ્વી (અમયમ્) નિર્ભય કરે, (પશ્ચાત્) પાછળ (અમયમ્) ભય ન થાઓ, (પુરસ્તાત્) આગળ (અમયમ્) ભય પ્રાપ્ત ન થાઓ, (ઉત્તરાત્, અધરાત્) ઉપર અને નીચેથી (જ) અમને (અમયમ્, અસ્તુ) ભય પ્રાપ્ત ન થાઓ ॥૨૭॥

હે જગત્પતે' અમને (મિત્રાત્) મિત્રથી (અમયમ્) ભય પ્રાપ્ત ન થાઓ, (અમિત્રાત્) શત્રુથી (અમયમ્) ભય પ્રાપ્ત ન થાઓ, (જ્ઞાતાત્) જાણેલા પદાર્થોથી (અમયમ્) ભય ન થાઓ, (પરોક્ષાત્) અદ્યત્ પદાર્થોથી (અમયમ્) ભય પ્રાપ્ત ન થાઓ, (જ) અમને (નક્તમ્) રાત્રીમા (અમયમ્) ભય ન થાઓ, (દિવા) દિવસમા (અમયમ્) ભય ન થાઓ, (સર્વા) સર્વ (આશા) દિશાઓ (મમ, મિત્રમ્) મારી મિત્ર (મવન્તુ) થાઓ ॥૨૮॥

॥ ઇતિ શાન્તિ પ્રકરણ મંત્રાર્થઃ ॥

॥ અથ સામાન્યપ્રકરણમ્ ॥

નિમ્નલિખિત ક્રિયા સર્વ સંસ્કારોમા કરવી જોઇએ, પરંતુ જ્યાં કંઈ વિશેષતા હશે ત્યાં સૂચના કરવામા આવશે કે અમુક કર્મ અહિં નથી કરવાનું અને અમુક વિશેષ કરવાનું છે સંસ્કાર કર્તાએ હમેશા નિમ્નલિખિત બાબતો ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઇએ

યજ્ઞદેશ—અર્થાત્ યજ્ઞ કરવાનું સ્થાન પવિત્ર એટલે કે ત્યાંનો વાયુ શુદ્ધ હોઇ કોઇપણ પ્રકારની મંદકી વિનાનું હોવું જોઇએ

યજ્ઞશાલા.—એને યજ્ઞમડપ પણ કહે છે એનું પ્રમાણ વધારેમા વધારે સોળ હાથ સમયોરસ અને ઓઝામા ઓછુ આઠ હાથ સમયોરસ હોવું જોઇએ જે મડપની ભૂમિ અશુદ્ધ હોય તો તેને વેદિ જેટલી કે ડા બનાવવાની હોય તેટલી કે કેસુધી ખોદીને તે અશુદ્ધ માટી કાઢી નાખી શુદ્ધ માટી નાખવી જે યજ્ઞશાલા મોળ હાથ સમયોરસ હોય તો ચોતરફ મળીને ૨૦ થાબલા અને આઠ હાથ સમયોરસ હોય તો બાર થાબલા ધાર્દને ઉપર છાયા કરવી એ છાયાની છત વેદીની સવથી ઉપરની મેખલા કરતા દશ હાથ કે ચી અવસ્ય હોવી જોઇએ આ યજ્ઞશાલાની ચારે દિશાઓમા ચાર દ્વાર અવસ્ય રાખવા પછી તેને પ્વગ્ન પતાકા તોરણાદિથી સુશોભીત કરવી, અને નિત્ય શાણુથી લિ પીને રાગોળી વગેરેથી સુબૂષિત રાખવી સર્વ મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે તેઓએ મધળા મગલકાર્યોમા પોતાના તથા અન્યના કલ્યાણને અર્થ યજ્ઞદ્વારા ઇશ્વરોપાસના કરવી, અને યજ્ઞને માટે નિમ્નલિખિત સુગંધિત આદિ દ્રવ્યો છે તેની આદુતિ યજ્ઞકુડમા આપવી

યજ્ઞકુડનું પરિમાણ

યજ્ઞકુડનું પરિમાણ.—માપ તેની આદુતિઓની મણુત્રી ઉપર છે જે એક લક્ષ આદુતિ આપવાની હોય તો ચાર ચાગ્ર હાથનો સમયોરસ કુંડ ઉપરને ગાળેથી તેમજ ઉડો પણ તેટલોજ અને નીચેથી ઉપરના ગાળાને એક ચતુર્થાશ અર્થાત્ એક હાથ સમયોરસ એ પ્રકારનો કુંડ બનાવવો; જે લક્ષ કરતા વધારે આદુતિ આપવાની હોય તો બે હાથ વધારતા જવું એટલે કે બે લાખ આદુતિ આપવાની હોય તો ઉપરને ગાળેથી છ હાથ સમયોરસ અને ઉડો પણ તેટલોજ અને નીચેથી એક ચતુર્થાશ અર્થાત્ દોઢ હાથ સમયોરસ રાખવો જે આદુતિ પચાસ હજાર આપવાની હોય તો એક હાથ ઓછો અર્થાત્ ત્રણ હાથ સમયોરસ ઉપરને ગાળે તેમજ ઉડાઇમા રાખવો અને નીચેથી પોણો હાથ સમયોરસ રાખવો એજ પ્રમાણે પચીસ હજાર આદુતિને માટે બે હાથ સમયોરસ ઉપરને ગાળે અને ઉડાઇમા રાખી અર્ધો હાથ નીચેથી સમયોરસ રાખી કુંડ બનાવવો દશ હજાર આદુતિ સુધી એજ પ્રમાણેનો કુંડ બનાવવો પાચથી દશ હજાર આદુતિ સુધી દોઢ હાથ સમયોરસ અને સાડાઆઠ આગળ નીચેથી સમયોરસ રાખવો આ પરિમાણને માટે આદુતિઓ ધીની સમજવી જોઇએ એટલે કે કોઇ યજ્ઞમા અઢી હજાર ધીની અને અઢીહજાર ખીર અગર મોહન ભોગની મળીને પાચ હજાર આદુતિ આપવાની હોય તો પણ બે હાથ સમયોરસના માપનોજ કુંડ બનાવવો ધૂતની હજાર આદુતિ આપવાની હોય તો પણ સવા હાથ સમયોરસ અને ચતુર્થાશ નીચેથી રાખવો પણ એથી ઓછો ન રાખવો આ કુંડને પ્રત્યેક પાચ આગળની લાખી પહોળી એવી ત્રણ મેખલાઓ બનાવવી, આ મેખલાઓ યજ્ઞશાલાની ભૂમિના પૃથ્ઠભાગથી બનાવવી.

યજ્ઞસમિધા.—અર્થાત્ યજ્ઞમા બાળવાના લાકડા, પલાશ (ખાખર), સમી, પીંપળો, વડ, મુલર (ઉબરડો), આમો, બિલી આદિની સમિધા વેદિના પ્રમાણમા નાના મોટી કપાવીને તૈયાર રાખવી આ સમિધાઓ કીડાએ ખાધેલી, મલિન દેશોપત્ત અથાત્ ઉકરડા અગર તો લોકો જાજર જતા હોય કેવા સ્મશાનમા ઉગેલી હોય તેવા સ્થાનની ન હોવી જોઇએ.

ચતુર્ધા હોમદ્રવ્ય

- ૧ સુગંધિત-કસ્તુરી, કેશર, અગર, તગર, ચંદન, ઇલાયચી, જામફલ, ગવિત્રી ઇત્યાદિ.
- ૨ પુષ્ટિકારક-ધી, દૂધ, દૂળ, કદ, અજ, વગેરે
- ૩ મિષ્ટ-સાકર, મધ, ખારેક, દાક્ષ, ઇત્યાદિ.

૪ રોગનાશક-ગજો આદિ ઔષધિઓ

સ્થાલીપાક-નિમ્નલિખિત વિધીથી ભાત, ખિચડી, ખીર, લાડુ, મોહનભોગ આદિ સર્વ ઉત્તમ પદાર્થ બનાવવા. પ્રમાણ —

ઓરમ્ દેવસ્ત્વા સવિતા પુનાત્વચ્છિદ્રેણ વસોઃ પવિત્રેણ સૂર્યસ્ય રઘ્મિભિ ॥
સૌત્રમન્ત્રઃ

અર્થ —સૂર્ય જેમ પોતાના કિરણો વડે નિરતર જગત્ના સઘળા પદાર્થોને શુદ્ધ કરે છે તેમ યજ્ઞકર્તાએ યજ્ઞમનથી સઘળી સામગ્રીને યથાવત્ શુદ્ધ કરી લેવી જોઈએ મનવળ કે જીવ-જાતુ કે ઉંદરની લિંડીઓ અગર તેવાજ બીજા અગ્રેધ્ય પદાર્થો હોય તે તપાસીને કાઢી નાખવા, ત્યાર બાદ તે દ્રવ્યોમાથી યથાયોગ્ય મેળવીને પાક કરવો જેમકે ૧ શેર સાકરના મોહનભોગમા એક રત્તી કસ્તુરી, એક માસો કેશર, એ માસા જાયફલ, જાવિત્રી એ પ્રમાણે નાખીને શીરો બનાવવો. એજ પ્રમાણે ખીર, ભાત, ખીચડી આદિ હોમને માટે યથાયોગ્ય ભાગ અને શુદ્ધ વસ્તુઓ લઈને બનાવવું ચર અર્થાત્ હોમને માટે પાક બનાવવાનો વિધિ આ પ્રમાણે છે —

ઓરમ્ અગ્નયે ત્વા જુષ્ટં નિર્વપામિ ।

અર્થ —અગ્નિ પરમાત્માને માટે પ્રીતિપૂર્વક સંશોધિત દ્રવ્યને હું લઉં છું એ પ્રમાણે ઓલી પ્રત્યેક આહુતિને માટે ચાર ચાર મુડી ચોખા આદિ લઈને—

ઓરમ્ અગ્નયે ત્વા જુષ્ટં પ્રોક્ષામિ । યજુઃ અ૦ ૧ મં૦ ૧૫

અર્થ —અગ્નિ પરમાત્માને માટે સંશોધિત દ્રવ્યને ઘોઉં છું એ પ્રમાણે ઓલીને બરાબર ચોખા વગેરેને ઘોઈને અગ્નિ ઉપર તેનો બરાબર પાક બનાવવો અર્થાત્ તે કાચો ન રહે તેમ બરાબર બનાવવો અને જ્યારે એનું કામ પડે ત્યારે શાકદ્યસ્થાલીમા કાઢવો અને એના ઉપર ઘન સેચન કરવું એજ પ્રમાણે ઘી પણ પ્રથમથીજ બરાબર ગરમ કરીને ગાળી અન્ન કેશર, જાયફલ તથા જાવિત્રી મેળવીને રાખી મૂકવું જોઈએ

યજ્ઞપાત્ર-યજ્ઞમા વાપરવાના પાત્રો વિશેષે કરીને આદિ અગર કાઢના હોવા જોઈએ અને તે જે લાકડાના હોય તો યજ્ઞ થઈ રહ્યા પછી તેને ગરમ પાણીવડે ઘોઈને મૂકી દેવા કે જેથી તે બરાબર ન થાય

અથ પાત્રલક્ષણાન્યુચ્યન્તે ॥

વાહુમાઘ્ય પાણિમાત્રપુષ્કરા । ષડ્ઙ્ગુલસ્વાતાસ્ત્વગ્વિલાહંસમુલ્લપ્સેકા-મૂલદણ્ડાશ્ચતસ્ર સ્ત્રવો ભવન્તિ । તત્ર પાલાશી જુહ્ । આશ્વત્થ્યુપગૃત્ । વૈકઙ્કતી ધ્રુવા । અગ્નિહોત્ર હવળીચ । અરત્નિમાત્ર સ્વાદિરા સુવ અઙ્ગુષ્ઠપર્વમાત્રપુષ્કરઃ તથા વિષ્ણો દ્વિતીયો વૈકઙ્કત સુવ । વારણં વાહુમાત્રં મકરાકારમગ્નિહોત્રહવળીનિ-ધાનાર્થં કુર્ચમ્ । અરત્રિમાત્રં સ્વાદિર સ્વદ્વાકૃતિ વજ્રમ્ । વારણાન્યહોમસંયુક્તાનિ તત્રોલૂલ્લં નાભિમાત્રમ્ । મુસલં શિરોમાત્રમ્ । અથવા મુસલોલૂલ્લં વાર્ષે સારદામય

शुभे इच्छामाणे भवतः । तथा स्वादिर मूसल कार्ये पालाश । सालूखल यद्रोभौ
वारणौ कार्यौ तदभावेऽन्यवृक्षजौ । शूर्पे वैणवमेव वा । ऐशीक नलमय वाऽचर्मवद्गम् ।
प्रादेशमात्री वारणी शम्भ्या । कृष्णाजिनमखण्डम् । दृशदुपले अउमये । वारणी २४
हस्तमात्री २२ अरत्निमात्री वा स्वातमध्यां मध्यसगृहीतामीडापात्रीम् । अरत्नी-
मात्राणि ब्रह्मयजमानहोतृपत्न्यासनानि मुञ्जमयं त्रिवृतं व्याममात्रं योक्त्रम् । प्रा-
देशदीर्घे अष्टाङ्गुलायते षडङ्गुलत्वातमण्डलमध्ये पुरोडाशपाथ्यौ । प्रादेशमात्रं
द्व्यङ्गुलपरीणाहन्तीक्ष्णाग्रं श्रितावदानम् । प्रादर्शाकारे चतुरस्रे वा प्राक्षित्रहरणे ।
तयोरेकमीषत्स्वातमध्यम् । षडङ्गुलङ्कृतिकाकारमुभयतः स्वात षडवटान्तम् ।
द्वादशाङ्गुलमर्द्धचन्द्राकारमष्टाङ्गुलोत्सेधमन्तर्द्धानकटम् । उपवेशोऽरत्रिमात्राः ।
मुञ्जमयी रज्जुः । स्वादिरान् द्वादशाङ्गुलदीर्घान् चतुरङ्गुलमस्तकान् तीक्ष्णाग्रान्
शङ्कून् । यजमानपूर्णपात्रं पत्नीपूर्णपात्रं च द्वादशाङ्गुलदीर्घं चतुरङ्गुलवि-
स्तारं चतुरङ्गुलत्वातम् । तथा प्रणीतापात्रञ्च । आज्यस्थाली द्वादशाङ्गुलवि-
स्तृता प्रादेशोच्चा । तथैव चरुस्थाली । अन्वाहार्यपात्रं पुरुषचतुष्टयाहारपाकपर्याप्त
समिद्धिभार्य पलाशशाखामय कौश बहिः ऋत्विग्वरणार्थं कुण्डलाङ्गुलीयकवा-
सासि । पत्नीयजमानपरिधानार्थं क्षौमवासश्चतुष्टयम् । अन्याधेयदक्षिणार्थं चतुर्विं-
शति पक्षे एकोनपञ्चाशद् गावो द्वादशपक्षे पञ्चविंशतिः । षट्पक्षे त्रयोदश ।
सर्वेषु पक्षेषु आदित्येऽष्टौ धेनवो, वरार्थं चतस्रो गावः ॥

ऋत्विग्ज्जेनां लक्षण - एमेशा जेमनो ऋत्विज तरिरे स्वीकार करवाभा आवे तेजो वि-
द्वान् धार्मिक, श्रुतेन्द्रिय, कर्मकुशल, निर्दोष, परोपकारी, दुर्व्यसनरहित कुलीन, सुशील इत्यादि
सद्गुणसंपन्न होवा जेष्ठज्ये, तथा वैदिक भतावज्ञ भी अने वेदविन् होवा जेष्ठज्ये जे आवे
ओकज विद्वान् होयतो मात्र तेने पुरोहित मनाववे। जे होयतो पुरोहित तथा ऋत्विज, तस्य
होयतो ऋत्विज, पुरोहित तथा अध्यक्ष अने आर होय तो होता, अध्वर्यु, उद्गाता अने ब्रह्मा
जे प्रमाणे नियुक्त करवा जेमना आसन वेदिनी आरे आशुजे नीचे प्रमाणे होवा जेष्ठज्ये -

होता--वेदिनी पश्चिमभा पूर्वाभिमुख

अध्वर्यु--वेदिनी उत्तरभा दक्षिणाभिमुख

उद्गाता--वेदिनी पर्वभा पश्चिमाभिमुख

ब्रह्मा--वेदिनी दक्षिणभा उत्तराभिमुख

यजमाननु आसन पश्चिमभा पूर्वाभिमुख अथवा दक्षिणभा उत्तराभिमुख होनु जेष्ठज्ये
ऋत्विग्ज्जेने सत्कारपूर्वक आसन उपर जेसाडवा अने तेज्येजे प्रसन्नता पूर्वक आसन उपर
जेसनु अने उपरिष्ठ कर्म विना भीष्णु कर्ष कर्म के वात कोष्ठजे पक्ष नहि करवी

અથ ઋત્વિગ્વરણમ્ ॥

પ્રથમ વિદ્વાન્ વ્યસન રહિત અને કર્મ ઉપર શ્રદ્ધાવાળા બ્રાહ્મણને બોલાવી ને તેમનું વરણ નીચે લખ્યા પ્રમાણે કરવું --

યજમાન—ઓ઼મ્માવસોઃ સદને સીદ* ।

આ પ્રમાણે જોટલા બ્રાહ્મણને ઋત્વિજ કરવા હોય તેમને કર્મ કરવાને માટે બોલાવીને તેમને આસન ઉપર બેસાડવા, અને તેઓએ બેસતી વખતે —

ઋત્વિજ્—ઓ઼મ્ સીદામિ* ।

આ પ્રમાણે બોલવું પછી —

યજમાન—અહમધોક્ત કર્મકરણાય ભવન્ત વૃણે‡ ॥

આ પ્રમાણે બોલીને ઋત્વિજનો સ્વીકાર કરવો અને ઋત્વિજ તેને નીચે પ્રમાણે જવાબ આપે

ઋત્વિજ્—વૃતોસ્મિ ।

આ પ્રમાણે ઋત્વિજનેનું વરણ થઈ રહ્યા પછી નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે યજમાન તથા ઋત્વિજોએ આચમન કરવું—

૧ ઓ઼મ્ અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા ॥

૨ ઓ઼મ્ અમૃતાપિધાનમસિ સ્વાહા ॥

૩ ઓ઼મ્ સત્ય યશઃ શ્રીર્મયિ શ્રીઃશ્રયતાં સ્વાહા ॥ સૌત્રમન્ત્રાઃ

આ એક એક મંત્ર વડે એક એક એમ ત્રણ આચમન કરવા ત્યાર પછી નિમ્નલિખિત મંત્રો બોલી જલવડે ઇન્દ્રિયસ્પર્શ કરવો—

* ઓ઼મ્ વાઙ્ મ આસ્યેડસ્તુ ॥ ૧ ॥

× હે વિદ્વાન શ્રેષ્ઠ (યજ્ઞકાર્યાર્થ) આ આસન પર બેસો

* બેસું છું

‡ હું આજ ઉક્ત કર્મ કરવાને માટે આપનો સ્વીકાર કરું છું.

* આ મંત્ર સૂત્રકારોએ અથર્વ વેદના નિમ્નલિખિત મંત્રોમાથી જૂદા પડેલા છે —

વાઙ્મ આસનસોઃ પ્રાણશ્ચક્ષુરણો ધ્યોઃ કર્ણયો । અપલિતા કેશા અશોણા દન્તા બહુ વાઙ્મર્બલમ્ ॥ ૧૧ ॥ ઋર્ષોરોજાં જહ્યયોર્જિવ પાદયો । પ્રતિષ્ઠા અરિષ્ટાનિ મે સર્વાન્મા નિમૃષ્ટ અથર્વં કાં ૦ ૧૯ અં ૭ સું ૬૦

તનૂસ્તન્વા મે સદ્દે દત્ત સર્વમાયુરશીય ॥ અથર્વં કાં ૦ ૧૯ અં ૮ સું ૬૧ ॥

ઋત્વિજ—હું વરી ચુક્યો છું

ઓ઼મ્ એ પરમાત્માતુ નામ છે, હે પરમાત્મનું તું અમારો મહાન્ આધાર છે ૧

હે અવિનાશી પરમાત્મનું તું અમારો રક્ષક છે ૨

હે પુણ્ય પરમાત્મનું અમારામા, સત્યવ્યવહાર, યશ તથા ઐશ્વર્ય આશ્રય કરો—મને પ્રાપ્ત થાઓ ૩

હે પરમાત્મનું મારી વાચા, નાસિકા, ચક્ષુરાદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા હસ્તપાદાદિ કર્મેન્દ્રિયો મનેજ, સુદૃઢ રહી હમેશા ધર્મમાર્ગમા પ્રવૃત્ત રહે ૪-૫-૬-૭ ૮-૯-૧૦.

આ મંત્ર વડે મુખ,

ઓરમ્ નસોર્મે પ્રાણોઽસ્તુ ॥ ૨ ॥

નાસિકાના બન્ને છિદ્રો,

ઓરમ્ અક્ષ્ણોર્મે ચક્ષુરસ્તુ ॥ ૩ ॥

બન્ને નેત્ર,

ઓરમ્ કર્ણયોર્મે શ્રોત્રમસ્તુ ॥ ૪ ॥

બન્ને કાન,

ઓરમ્ બાહ્યોર્મે બલમસ્તુ ॥ ૫ ॥

બન્ને બાહુ,

ઓરમ્ ઊર્વોર્મે ઓજોઽસ્તુ ॥ ૬ ॥

બન્ને જઘાઓ,

ઓરમ્ અરિષ્ઠાનિ મે અક્લાનિ તનૂસ્તન્વા મે સહ સન્તુ ॥ ૭ ॥

આ મંત્ર વડે આખા શરીરપર પાણિ છાટવું. તદનંતર—

ઓરમ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ

આ મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્યને ત્યાંથી અગ્નિ લાવી, અથવા તેા ધૃતનેા દીપક કરી તેના વડે કપૂર સળગાવી સમિધાના બારીક ટુકડા એના ઉપર મૂકીને યજ્ઞમાન કે પુરોહિત નીચેના મંત્ર વડે અગ્ન્યાધાન કરે —

ઓરમ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વર્ઘૌરિર્વં ભૂમ્ના પૃથિવીર્વં વરિમ્ના । તસ્યાસ્તે પૃથિવી દેવ-
યજાનિ પૃથ્વેઽગ્નિમન્ના દમન્નાઘ્રાયાદંધે ॥ યજુર્વેદં અં ૩ મં ૫

હું ભક્ષણયોગ્ય અન્નને માટે જેમ આકાશમા સૂર્ય છે તેમ શુભ શુભો વડે યુક્ત, વિસ્તૃત ભૂમિના તેવા પ્રત્યક્ષ વા અપ્રત્યક્ષ અર્થાત આકાશયુક્ત લોકોમા રહેનાર, ભૂમિના પૃથ્વ ભાગ ઉપર જ્યા વિદ્વાનો યજ્ઞ કરે છે ત્યા ભૂમિ, અન્તરિક્ષ, ધુલોક એમની અતર્ગત રહેનારા તથા યવાદિ અન્નના ભક્ષક અગ્નિની સ્થાપના કરે છું

આ મંત્રવડે વેદિમા અગ્નિ સ્થાપન કરીને તેના ઉપર થોડું કપૂર તથા લાકડાના બારિક ટુકડાઓ મુકીને આગલો મંત્રબોલીને પંચાથી અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરવો

ઓરમ્ ઉદ્બુધ્યસ્વાન્ને પ્રતિજાગૃહિ ત્વમિષ્ટાપૂર્તે સસૃજેથા મયં ચં । અસ્મિ-
ન્સધસ્યે અધ્યુત્તરસ્મિન્ વિશ્વેદેવા યજમાનશ્ચ સીદત ॥ યજુઃ અં ૧૫ મં ૫૪

૧ હે (અગ્ને) અગ્નિ! તું પ્રકટ થઇ પ્રકાશિત થા, કે જેથી (ત્વમ્, અયમ્ ચ) તું અને હું મળીને (તારી મદદવડે) (અસ્મિન્ સધસ્યે ઉત્તરસ્મિન્) આ સ્થાને અને આગામી સમયમા પણ સદા (દૃષ્ટાપૂર્તે) ધૃષ્ટસુખ (વિદ્વાનોનો સત્કાર, ઈશ્વરાધાન, સત્સંગ, તથા સત્યવિદ્યા આદિનું) દાન

દેવુ વગેરે) અને પૂર્ત (અભયર્થ, પૂર્ણબલ, વિદ્યાની શોભા, પૂર્ણ યુવાવસ્થા વગેરે)ને (સસૃજેથામ્) સિદ્ધ કરીએ, અને તેમ કરવાથી (ધિશ્વેદેશા) સર્વ વિદ્વાનો (જ્ઞ) અને (યજમાન) યજ્ઞ કરનારા પુરૂષો એકસ્થાનમાં (અધિસીદત) ઉત્તતિપૂર્વક રહિયે (આ ઉપરથી પરમાત્મા ઉપદેશ કરે છે કે મનુષ્યોએ નિત્ય અગ્નિને પ્રકટ કરીને પોતાના ઇષ્ટાપૂર્તની સિદ્ધિ કરવી જોઈએ)

જ્યારે અગ્નિ સમિધાઓમાં બરાબર પ્રજ્વલિત થવા માટે ત્યારે ચંદન અગર બીજા-ઓમાંથી આઠ આઠ આગળની ત્રણ સમિધાઓ લઈને ધીમા બોળીને નીચેના મંત્રો વડે અગ્નિને સમર્પણ કરવી —

ઓર્મ અયન્ત ઇધ્મ આત્મા જાતવદસ્તેનેધ્યસ્વવર્ધસ્વ ચેદ્ધ વર્ધય ચાસ્માન્
પ્રજયા પશુભિર્બ્રહ્મવર્ચસેનાન્નાદ્યેન સમેધય સ્વાહા—ઇદમગ્રયે જાતવેદસે—ઇદન્ન મમ ॥

સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

આ મંત્ર વડે એક સમિધા હોમવી—

હે (જાતવેદ) જાતવેદ પરમાત્માન! આપ અમને ઇધ્મની માફક જ્ઞાનથી પ્રદિપ્ત કરો અને અમારી ઉત્તતિ કરો તથા આપની કૃપાએ અમને સ પતિ, સ તતિ, અન્ન, તેજ, બલ આદિ પ્રાપ્ત થાઓ.

ઓર્મ સમિધાગ્નિ દુવસ્યત ધૃતૈર્વૌધ્યતાતિથિમ્ આસ્મિન્ દૃવ્યા જુહોતન્
સ્વાહા । ઇદમગ્રયે—ઇદન્ન મમ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩ મ૦ ૧

ઓર્મ સુસમિદ્ધાય શોચિષે ધૃત તીવ્રં જુહોતન્ । અગ્રયે જાતવેદસે સ્વાહા ॥
ઇદમગ્રયે જાતવેદસે—ઇદન્ન મમ ॥ યજુ૦ અ૦ ૩ મ૦ ૨

આ બંને મંત્રો વડે બીજી સમિધા હોમવી—

હે વિદ્વાનો તમે (સમિધા) સમિધાઓ તથા ધી આદિ વડે (અગ્નિમ્) ભૌતિક અગ્નિને (વૌધ્યયત) ઉદ્દીપન અર્થાત્ પ્રકાશીત કરો, તથા જેમ (અતિથિમ્) અતિથિનો સત્કાર આદિ કરે છે તેમ અગ્નિનું (દુવસ્ય) સેવન કરો, અને (અસ્મિન્) એ અગ્નિમાં (દૃવ્યા) સુગંધ મિષ્ટ, પુષ્ટ તથા રોગને નાશ કરનારા હૃદય પદાર્થોનો (આજુહોતન્) સારી રીતે હવન કરો.

હે મનુષ્યો (સુસમિદ્ધાય) બરાબર, પ્રજ્વલિત થયેલા, (શોચિષે) શુદ્ધ કરેલા અથવા દોષોના નિવારક (જાતવેદસે) સર્વ પદાર્થોમાં વિદ્યમાન (અગ્નયે) રૂપ, દાઢ, પ્રકાશ, છેદન આદિ ગુણસ્વભાવવાળા અગ્નિમાં, (તીવ્રમ્) સર્વ દોષોને નિવારણ કરવામાં તીક્ષ્ણ-સ્વભાવવાળા (ધૃતમ્) ધી, મિષ્ટ આદિ પદાર્થોને (જુહોતન્) બરાબર રીતે હોમો.

* મન્ત્રાન્તૈ કર્માદીન્ સન્નિપાતયેત્ ॥ યજ્ઞપરિભાષાસૂત્ર ૪૯ ॥

પ્રત્યેક આહુતિ અથવા યજ્ઞાનર્ગત કર્મ મંત્રપુરો બોલી રહ્યા પછી કરવું કારણ કે -

યુગવજ્ઞાનાનુન્પત્તિર્મનસો લિઙ્ગમ્ ॥ ન્યા૦ ૬૦ ૭૦ ૧ આ૦ ૧ સૂ૦ ૧૬

મનનો ધર્મ છે કે એક કાલમાં બે કર્મ સાથે નથી કરી શકવું માટે પ્રથમ મંત્ર બોલીને પછી તે મંત્ર વડે જે કર્મ કરવાનું હોય તે કરવું.

ओ३म् तन्त्रा समिद्धिङ्गिरो घृतेन वर्द्धयामसि । बृहच्छां चा यविष्ठय स्वाहा ॥
इदमग्नयेऽङ्गिरसे, इदन्नमम ॥ यजुः० अ ३ मं० ३

आ मंत्र वडे त्रींशु अभिधानी आहुति आपवी

१ गे अग्नि (अंगिर) पदार्थोंने प्राप्त करावनार अथवा (यविष्ठय) पदार्थोंनु भेदन कर-
वाभा अति जलवान छे तथा (बृहत्) धृष्टा तेजथी (शांक्षा) गे प्रकाशे छे, (त्वा) तेने
(समिद्धि) काष्ठदि तथा (घृतेन) धी आदि वडे (वर्द्धयामसि) अमे वधारीये छीअ

त्यार पछी नीयेना मंत्र वडे धृतनी पाय आहुति आपवी -

ओ३म् अयन्त इध्म आत्मा जातवेदस्तेनोऽयस्व वर्द्धस्व चेद् वर्द्धय चात्मा-
न्प्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनाब्जाद्येन समेधय स्वाहा ॥ इदमग्नये जातवेदसे-इदन्नमम ॥

सौत्रमन्त्रः ।

आ मन्त्रो अर्थ योवीसभा पाना उपर आपेक्षे छे

तत्पश्चान् वेदिनी आरे दिशाओमा नीयेना मंत्र वडे जल सि यन करनु -

१ ओ३म् अदितेऽनुमन्यस्व ॥ पूर्वमा.

२ ओ३म् अनुमतेऽनुमन्यस्व ॥ पश्चिममा

३ ओ३म् सरस्वत्यनुमन्यस्व ॥ उत्तरमा

४ ओ३म् देव सवितुः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपाति भर्गाय । दिव्यो गन्धर्वः
केतुपूः केतं नः पुनातु वाचस्पतिर्वाचं नः स्वदतु ॥ यजुः अ० ३० मं० १ दक्षिणमा

१ हे (अदिते) अविनाशी परमात्मा अमारी सत्कामनानी सिद्धि करो।

२ हे (अनुमते) सर्व कामेना अनुमन्त्रि (युमसत्ताहृता) परमात्मन्' अमागी
सत्कामनानी सिद्धि करो।

३ हे (सरस्वति) अत्यन्त ज्ञानवान परमात्मन्! अमारी सत्कामनानी सिद्धि करो।

४ हे (देव) दिव्यस्वर्ष (सवित) समस्त औश्वर्ययुक्त तथा जगद्गुप्तादक जगदीश्वर ।

(यज्ञम्) अमा३ आ कर्म (प्रसुव) मान्य करो, अने (भर्गाय) कर्मफल भोगने माटे
(यज्ञपातम्) भने यजमान जालु-अनुष्ठित कर्मफल भोगता भने कर वणी (दिव्य) ध्रुवोक्तस्व,
(गन्धर्व) पृथ्वीनेा धाता परमात्मा, (केतुपू) तथा अमारी प्रजाने पवित्र करनार देव
(न) अमारा (केतम्) मन (पुनातु) पवित्र करो, अने (वाचस्पति) वाष्णीनेा रक्षक पर-
मात्मा (न) अमारी (वाचं) वाष्णी (स्वदतु) मधुर, स्निग्ध, तथा कामल करो।

त्यारमाह नीयेना मे मन्त्रो वडे आधारआहुति नामनी मे आहुति अने आज्यमाआहुति
नामनी मे अमे भगीने आर धीनी आहुतिओ वेदिमा आपवी।

१ ओ३म् अग्नये स्वाहा ॥ इदमग्नये-इदन्नमम ॥ यजुः० अ० २२ मं० २७

આ મંત્ર વડે વેદીના ઉત્તરભાગના અગ્નિમા

૧ ઓઝ્મ સોમાય સ્વાહા ॥ इदंसोमाय-इदन्नम । य० अ० ૨૨ મં ૨૭

આ મંત્ર વડે વેદીના દક્ષિણભાગના અગ્નિમા

૨ ઓઝ્મ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ इदं प्रजापतये-इदन्नम ॥ य० अ० ૧૮ મં ૨૮

૪ ઓઝ્મ ઇન્દ્રાય સ્વાહા ॥ इदमिन्द्राय-इदन्नम य० अ० ૨૨ મં ૨૭

આ બે મંત્રો વડે વેદીની મધ્યમા ધીની બે આહુતિઓ આપવી

૧ જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્માને માટે આહુતિ મારે માટે નહિ

૨ ઉત્તમ રસોના ઉત્પાદક પરમાત્માને માટે આ આહુતિ મારે માટે નહિ

૩ પ્રજાપતિ પરમાત્માને માટે આ આહુતિ મારે માટે નહિ.

૪ પરમ ઐશ્વર્યયુક્ત પરમાત્માને માટે આ આહુતિ મારે માટે નહિ

ત્યારબાદ નીચેના ચાર મંત્રો વડે ધીની આહુતિ આપવી

૧ ઓઝ્મ ધૂમ્રગ્ને સ્વાહા ॥ इममग्ने-इदन्नम ॥

૨ ઓઝ્મ ધ્રુવર્વાયવે સ્વાહા ॥ इदं वायवे-इदन्नम ॥

૩ ઓઝ્મ સ્વરાદિત્યાય સ્વાહા ॥ इदमादित्याय-इदन्नम ॥

૪ ઓઝ્મ ધૂર્ધ્રુવઃ સ્વરગ્નિવાય્વાદિત્યેભ્યઃ સ્વાહા ॥

इदमग्नि वाय्वादित्येभ्यः-इदन्न मम ॥

૧ જમતના પ્રાણરૂપ તથા જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્માને માટે હું આ આહુતિ આપું છું

૨ જમતના અપાન વાયુના આલક વાયુ પરમાત્માને માટે હું આ આહુતિ આપું છું

૩ જમતના વ્યાન વાયુરૂપ આદિત્ય પરમાત્માને માટે હું આ આહુતિ આપું છું.

૪ જમતના પ્રાણાપાન વ્યાનાદિ સર્વવાયુના આલક આદિત્ય પરમાત્મા માટે હું આ આહુતિ આપું છું

આ ચાર ધીની આહુતિઓ આપીને પછી સ્વિષ્ટકૃત હોમાહુતિ એકજ છે તે ધી અથવા બાનની નિમ્ન લિખિત મંત્ર વડે આપવી -

ઓઝ્મ યદસ્ય કર્મણોઽત્યરીરિચં યદ્રા ન્યૂનમિહાકરમ્ । અગ્નિષ્ટત્સ્વિષ્ટકૃદ્વિ-
દ્યાત્સર્વોઽસ્વિષ્ટં સુહૃતં કરોતુ મે । અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે સુહૃતહૃતે સર્વપ્રાયશ્ચિત્તાહુતીનાં
કામાનાં સમર્ધયિત્રં સર્વાન્નઃકામાન્ સમર્દયસ્વાહા ॥ इदमग्ने-इदन्नम ॥

શત્ ૦ બ્રા ૦ કાં ૦ ૧૪ અ ૦ ૮ મં ૭ કં ૦ ૬

સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ આપ્યા પછી નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે પ્રાણપત્યાહુતિ આપવી આ આહુતિ મંત્ર મનમા ગોલીને આપવી -

ઓઝ્મ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ इदं प्रजापतये इदन्न मम ॥

हे सर्व पूज्य परमात्मन्' अमारा कर्तव्य कर्मा काष्ठ व्यगता के विशेषता हरी ने आप लजो हो, आप अमारा हाथे सर्व छुट कर्मा करवो तथा आपनी भक्ति, परे-पकार तथा धर्मवृद्धि आदि अमारी मनोकामनाओ पूर्ण थाओ।

मृष्टि कर्ता परमात्माने माटे आ आहुति आपु छु.

आ आहुति आप्पा पछा यैल्ल, मभावर्तन तथा विवाहम स्कारमा निम्नलिखित मंत्रो वडे यार वृताहुति आपवी—

१ ओ३म् भूर्भुवः स्वः । अग्न आयुं पि पवस आसुवोर्ज मिपं च नः । आरे वांघस्व दुच्छुनां स्वाहा । इदमग्नये पवमानाय, इदन्नमम ॥ ऋ० मं० ९ सू० ६६ मं० १९

२ ओ३म् भूर्भुवः स्वः । अग्निर्ऋषिः पर्वमानः ॥ पान्वर्जन्यः पुरोहितः । तमीमहे महागयं स्वाहा । इदमग्नये पवमानाय, इदन्न मम ॥ ऋ० मं० ९ सू० ६६ मं० २०

३ ओ३म् भूर्भुवः स्वः । अग्ने पर्वस्व स्वर्पा अस्मे वर्चः सुर्वीर्यम् । दधद्रयि मयि पोषं स्वाहा । इदमग्नये पवमानाय, इदन्न मम ॥ ऋ० मं० ९ सू० ६६ मं० २१

४ ओ३म् भूर्भुवः स्वः । प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं म्याम पतयो रयीणां स्वाहा । इदं प्रजापतये, इदन्न मम ऋ० मं० १० सू० १२१ मं० १०

(अग्न आयुषि) हे सर्व पावक पूज्य परमात्मा' अमारा छवितवुं रक्षयु कर तथा अमने उत्तम अन्न जल तथा विज्ञान आप, अने दुष्टेनो नाश कर.

(अग्निर्ऋषिः) हे महाजन स्तुत सर्व दृष्टा, सर्व पावक धृतर' तु अमाउ दिन करनार छे, अमे तारी प्रार्थना करीओ छिओ के तु अमने विपुल धन तथा सन्तति आप.

(अग्ने पवस्व०) हे शोभन परमात्मन्' अमने उत्तम तेज, धन, पुष्टि, तथा आरोग्य आपो

(प्रजापते न०) आ मत्रेनो अर्थ धृतरस्तुति प्रार्थनामा आपवामा आओ छे

आ यार मत्रो वडे धृतनी यार आहुति आपीने निम्न लिखित मत्रो वडे "अष्टा-न्याहुति" सर्वे मगलकार्योमा आपवी परन्तु कय सस्कारमा कये वप्पने आपवी तेनु स्पष्टी करयु ते ते सम्कारोमा करवामा आवरी —

१ ओ३म् त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडो अवयासिसीष्ठाः । यजिष्ठो वह्नितमः शोर्गुवानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् स्वाहा ॥ इदमग्निवरुणाभ्याम्, इदन्नमम ॥ १ ॥ ऋ० मं० ४ सू० १ मं० ४

२ ओ३म् सत्त्वन्नोऽअग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ । अवय-स्वनो वरुणं रराणो वीहि मृळीकं सुहवो न एधि स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्याम्, इदन्नमम ॥ ऋ० मं० सू० १ मं० ५

૩ ઓ૩મ્ હમ મેં વરુણ શ્રુધી હવમન્વા ચ મૃઙ્ય । ત્વામવસ્યુરાચક્રે સ્વાહા ॥
 હદં વરુણાય, હદન્ન મમ ઋ૦ મં૦ ૧ સૂ૦ ૨૫ મં૦ ૧૯

૪ ઓ૩મ્ તત્ત્વાં યામિ બ્રહ્મણા વન્દમાનસ્તદાશાસ્તે યજમાનો હવિર્મિઃ । અ-
 હેદમાનો વરુણેહ બોધ્યુર્હસં મા ન આયુઃ પ્રમોષીઃ સ્વાહા । હદં વરુણાય, હદન્ન
 મમ ॥ ઋ૦ મં૦ ૧ સૂ૦ ૨૪ મં૦ ૧૧

૫ ઓ૩મ્ યે તે શતં વરુણં યે સહસ્ત્રં યજ્ઞિયાઃ પાશા વિતતા મહાન્તઃ ॥ તેભિર્નો
 અથ સવિતોત વિષ્ણુર્વિશ્વે મુશ્નન્તુ મરુતઃ સ્વર્કાઃ સ્વાહા ॥ હદં વરુણાય સવિત્રે
 વિષ્ણવે વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યો મરુદ્ભ્યઃ સ્વર્કેભ્યઃ । હદન્ન મમ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

૬ ઓ૩મ્ અયાશ્રામેસ્યનભિશસ્તિપાશ્ર સત્યમિત્થમયાસિ । અયાનો યજ્ઞં
 વહાસ્યયા નો ષેદિ મેષજ ૫ સ્વાહા હદમગ્નયે અયસે-હદન્ન મમ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

૭ ઓ૩મ્ ઉદુત્તમં વરુણ પાશ્નમસ્મદવાંધ્રમ વિમધ્યમં શ્રંથાય । અર્થા વયમા-
 દિત્યવ્રતે તવાનાં ગસોઽદિતયે સ્યામ સ્વાહા ॥ હદં વરુણાયાઽદિત્યાયાઽદિતયે ચ-
 દન્ન મમ ॥
 ઋ૦ મં૦ ૧ સૂ૦ ૨૪ મં૦ ૧૫

૮ ઓ૩મ્ ભવંતન્નઃ સર્મનસૌ સર્વેતસાવરેપસૌ । માયજ્ઞ ૫ હિ ૫ સિદ્ધં મા યજ્ઞ-
 પર્તિં જાતવેદસૌ જિવૌ ભવંતમ્થ નઃ સ્વાહા । હદ જાતવદોભ્યાં-હદન્ન મમ ॥
 યજુઃ૦ અ૦ ૫ મં૦ ૩

૧ (ઓં ત્વજ્ઞો અગ્ને૦) હે સર્વ પૂજ્ય, જગત્ પાલક, સર્વજ્ઞ, સર્વવ્યાપક સ્વય પ્રકાશ
 પરમાત્મન! વેદાર્થ જ્ઞાતા સજ્જનોનો અમારા ઉપર ક્રોધ ન થાઓ, તથા અમારામાર્થો
 સર્વ દુષ્ટ ગુણોનો નાશ થાઓ

૨ (રુત્વજ્ઞો૦) હે જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મા! આપ અમારી રક્ષા કરો, શ્રેષ્ઠ ઉપદેશકોનો
 સત્કાર કરીએ, તથા તેમને આદર પૂર્વક બોલાવીએ તથા અમને સુખદાતા કાર્યોનો માર્ગ
 પ્રાપ્ત થાય તેવી બુદ્ધિ આપો

૩ (હમ મે વરુણ૦) હે સર્વોત્તમ, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પરમાત્મા! સ્વરક્ષેપણુ અથવા
 વિજ્ઞાનેપણુવાળો હું આપની અત્યંત નમ્રભાવે સ્તુતિ કરૂ છું આપ મારી તે સ્તુતિને શ્રવણ
 કરો તથા મને વિદ્યાદાન તથા સુખ આપો

૪ (તત્ત્વા યામિ૦) હે મર્ત્યા પ્રશસનીય જગદીશ્વર! ત્રણ પ્રકારના યજ્ઞ કરનારા વિદ્વાનો
 હોમાદિ સાધનો વડે અત્યંત સુખની આશા રાખે છે એવા આપને વેદના સ્મરણ, અભિ-
 વાન સહિત અત્યંત ભક્તિપૂર સરહુ શરણુ આવુ છું આપ કૃપા કરીને મને આ સંસારમા
 બોધયુક્ત કરો, અને અમારી હૃદયી વ્યથા ન જાય અર્થાત્ અમારા આત્મામા જ્ઞાનનો
 પ્રકાશ થાય તેમ કરો

૫ (ચૈતેજાસં૦) હે જમદીશ્વર! અનેક પ્રકારના આધિ, વ્યાધિ તથા ઉપાધિથી અને સંકટોથી અમને રહિત કરો.

૬ (અયાચ્છાન્ને૦) હે સજ્જન રક્ષક, સત્ય પ્રિય પ્રભો! આપ અમારું સત્કાય યજ્ઞ-સામ સિદ્ધિને પહોંચાડનારા છો, અમને સૌભાગ્ય, આરોગ્ય અને શૌભા આપો.

૭ (ઉદુક્તમં૦) હે સ્વીકરણીય પરમાત્મન! આપ અમારા સર્વ પ્રકારના દુઃખદાયક બધનોનો નાશ કરો હે આદિત્ય! સર્વના ઉપદેશ શુઙ્ગ આપ છો તેના ચરણુમા રહી અને સત્યાચરણુરૂપી વ્રત કરીને વિનાશ રહિત સુખની પ્રાપ્તિ કરીએ.

૮ (મઘતજ્ઞ૦) હે પરમાત્મન! વેદાદિ સત્ય વિદ્યાઓને સિદ્ધ કરી પઠન પાઠન કરાવનારા, તથા લોકોને જ્ઞાનોપદેશ કરનારા વિદ્વાનો અમારામા ભત્રેજા થાઓ કે જેથી યજ્ઞ અને યજ્ઞપતિ યજ્ઞમાનનો નાશ ન થાય અને તેથી અમને તે મ ગણપ્રદ થાય.

— ૦ —

સધળા સંસ્કારોમા મન્ત્રોચ્ચારણુ મધુરસ્વરથી યજ્ઞમાને પોતેજ કરવું જોઈએ, અને તે ઉચ્ચારણુ બહુ જલદીથી કે બહુ વિલંબથી નહિ કરવું જોઈએ કિન્તુ મધ્યભાગમા એટલે જે વેદના સ્વરના ઉચ્ચારણુને જેટલો કાળ લાગવો જોઈએ તે પ્રમાણેજ બોલવું જોઈએ અગર જે યજ્ઞમાન અભણ હોય તો તેણે સામાન્ય પ્રકરણુના મન્ત્રો તો અવશ્ય શીખી લેવા જોઈએ તથા જે કોઇ કાર્યકર્તા જડ, મદમતિ તથા અક્ષરશત્રુ હોય તો તે શુદ્ધ છે-અર્થાત શુદ્ધ મન્ત્રોચ્ચારણુમા અસમર્થ હોય તો પુરોહિત તથા ઋત્વિજ મન્ત્રોચ્ચારણુ કરે અને કર્મ તે મૂઢ યજ્ઞમાનના હાથે કરાવે ત્યાર પછી નિમ્ન લિખિત મન્ત્રવડે પૂર્ણાહુતિ કરવી. શ્રુવામા ધી બરીને —

ઓ૩મ્ સર્વં વૈ પૂર્ણં ૫ સ્વાહા ॥

આ મન્ત્રવડે ત્રણ આહુતિઓ આપવી પછી જેને દક્ષિણા આપવી હોય તેને દક્ષિણા આપે તથા જેને જમાડવા હોય તેમને જમાડી દક્ષિણા આપી સર્વેને વિદાય કરી સ્ત્રીપુરૂષે હુતરોષ ધૃત, ભાત અથવા મોહનભોગ પ્રથમ ખાધ પછાત્ રત્રિપૂર્વક ઉત્તમાગનું ભોજન કરવું.

મઙ્ગલકાર્ય.

ગર્ભાધાનાદિથી તે સન્યાસ સંસ્કાર પય ત પર્વોક્ત તથા નિમ્ન લિખિત સામવેદોક્ત વામદેવ્યગાન અવશ્ય કરવું જાઇએ તેના મન્ત્રો નીચે પ્રમાણે છે —

ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ કંયાં નંચિત્ર ઓ૩મ્ વદંતી સંદોદંધઃ સંસ્વાં । કંયાં શચિંષ્ઠયા દૃતાં ॥૧॥ ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । કરંત્વાં સંત્યો' મદાંનાં મં ૫ રિષ્ઠો મત્સંદંધંસઃ । દંદાં ચિંદાંજે' વંધુ ॥૨॥ ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । અંધી' પુર્ણં. સસીનામીવંતા જં-રચિતૃણાંમ્ । સંતંભવાસ્યૂતંયે' ॥ ૩ ॥ મહા વામદેવ્યમ્ ॥ કાં ૬૫ યાં । નચાં ૩

इत्रां३ ओंश्चैवांतु । ऊं । तीं संदांष्ट्र्यैः संस्त्रा । औं ३ हों होइ । कंया २३ अचांई
 छयौहो ३ हुंम्मा २ । वा २ तो ३५५ होइ ॥ १ ॥ कां५५स्त्वा । सत्यो ३ मां ३
 दांनाम् । मां । हिंष्टोमोत्सादन्ध । सा । औं३हो होइ । दंदा२३ चिंदा । संजौं हो
 ३ । हुंम्मा २२ । वां५३सो३५५होयि ॥ २ ॥ ओं५५ भी । पुर्णा ३ः सो३स्त्रीनाम् ।
 आं । वित्तां जंरायिं तृ । णांम् । औं२ ३हो होयि । अंता२३म्भवा । सिं यौ हो
 ३ । हुंम्मा २ । तां५२ यो३३५५होयि ॥ ३ ॥ सामं० उत्तराचिके । अध्याये १
 स्व० ३ मं० १ । २ । ३

આ વામદેવ્ય ગાન થઇ રહ્યા પછી ગૃહસ્થ ઓ પુરૂષ કાર્યકર્તા, સદ્ગર્ભી, લોકપ્રિય, પરાપકારી, સજ્જન, વિદ્વાન્, અથવા ત્યાગી, પક્ષપાત રહિત સન્યાસી કે જે સદા વિદ્યાની પ્રતિષ્ઠિ અને સર્વેના કલ્યાણાર્થે પ્રયત્ન કરનારા હોય તેમનો નમસ્કાર, આસન, આજ, જલ, વસ્ત્ર, પાત્ર, ધન આદિ દાન વડે ઉત્તમ પ્રકારે યથાસામર્થ્ય સત્કાર કરી પછી તેમને વિદાય કરે સ રસ્કાર ક્રિયા જોવાની ઇચ્છાવાળાઓએ મૌન કરીને દૂર બેસી રહેવું, કોઈ પણ જાતની વાતચિત કે ગરબડ ન કરવી સર્વે મનુષ્યોએ ધ્યાનાવસ્થિત અને પ્રસન્નચદન રહેવું, અને વિશેષ કર્મકર્તા તથા કર્મ કરાવનારાઓએ શાન્તિ, ધીરજ અને વિચારપૂર્વક ક્રમથી કર્મ કરવું તથા કરાવવું

આ સામાન્યવિધિ સર્વ સ રસ્કારોમા કર્તવ્ય છે

इति सामान्यप्रकरणम् ॥

— ૦: —

अथ गर्भाधानविधिं वक्ष्यामः

निषेकादिस्मशानान्तो मन्त्रैर्यस्यોदितो विधिः ॥ मनुः० अ० २ श्लो० १६

મનુષ્યોના શરીર તથા આત્મા ઉત્તમ કરવાને માટે નિષેક અર્થાત્ ગર્ભાધાનથી સ્મશાનાન્ત અર્થાત્ અન્ત્યેષ્ટિ એટલે મૃત્યુપછી મૃતક શરીરનું વિધિપૂર્વક દહન કરવું તે પર્યંત સોળ સંસ્કાર કરવામા આવે છે શરીરનો આરભ ગર્ભાધાન વખતે અને અન્ત ભસ્મ કરના સૂધી છે એટલા સમયમા તેને સોળ પ્રકારના ઉત્તમ સંસ્કાર કરવા પડે છે તેમાનો પ્રથમ ગર્ભાધાન સંસ્કાર છે.

ગર્ભાધાન એટલે—“ગર્ભસ્યાધાનં વીર્યસ્થાપનં સ્થિરીકરણં યસ્મિન્યેન વા કર્મણા તદ્ગર્ભાધાનમ્” ગર્ભનું ધારણ, અર્થાત ગર્ભાશયમા વીર્યનું સ્થાપન કરી તેમા તેને

જે કર્મ વડે રિશ્ત કરવામા આવે છે તેને મર્ભાધાન કહે છે જેમ ખીજ અને ફેત્ર ઉત્તમ હોવાથી અનાદિ પદાર્થો પણ ઉત્તમ પાકે છે, તેમજ ઉત્તમ બ્રહ્મવાન સ્ત્રીપુરુષોથી સતતિ પણ ઉત્તમ થાય છે માટે પૂર્ણ યુવાવસ્થા, યથાવત્ બ્રહ્મચર્યનું પાલન અને વિદ્યાભ્યાસ કરીને મર્ભાધાન કરવું જોઈએ અર્થાત્ ઓછામા ઓછી કન્યાની ઉમર સોળ વર્ષની અને પુરુષની ઉમર પચ્ચીસ વર્ષની મર્ભાધાન સમયે જરૂર હોવી જોઈએ આથી મોટી ઉમર હોય તો તો ધણીજ સારી વાત છે કારણ કે સોળ વર્ષથી નાની કન્યાના મર્ભાશયમા બાલકના શરીરને વધવાને માટે જોઈએ તેટલો અવકાશ નથી મળતો, તેમજ મર્ભનું ધારણ તથા પોષણ થવાનું સામર્થ્ય પણ નથી હોતું, તેમજ પચ્ચીસ વર્ષનો થયા વિના પુરુષનું વીર્ય પણ ઉત્તમ નથી થતું કેમકે —

પચ્ચવિંશતે તતો વર્ષે પુમાન્નારી તુ ષોઢશ્વે ।

સમત્વાગતવીર્યો તૌ જાનીયાત્કુશ્લો ભિષક્ ॥

સુશ્રુતે, સૂત્રસ્થાને, અ૦ ૩૫

ऊनषोडशवर्षायामप्राप्तः पञ्चविंशतिम् ।

यद्याधत्ते पुमान् गर्भं कुक्षिस्थः स विपद्यते ॥ ૧ ॥

जातो वा न चिर जीवेज्जीवेद्वा दुर्बलेन्द्रियः ।

तस्मादत्यन्तबालायां गर्भाधानं न कारयेत् ॥ ૨ ॥

સુશ્રુતે, સ્ત્રીરસ્થાને, અ૦ ૧૦

શરીરની ઉત્પત્તિ તથા અવનતિની વિધિ જેવી વૈદ્યકશાસ્ત્રમા છે તેવી અન્ય કયાયેપણ નથી એનું મૂળ વિધાન છે તે આમળ વેદારભમા લખીશું કયા કયા વર્ષમા કર્યા કર્યા થાતું કેવી કેવી રીતે કાચી હોય છે અથવા પાકે છે કે વૃદ્ધિ કિંવા ક્ષય પામે છે તે બધું વિધાન વૈદ્યકશાસ્ત્રમા છે માટે મર્ભાધાનાદિ સરકારે કરવામા વૈદ્યકશાસ્ત્રનો આશ્રય વિશેષ લેવો જોઈએ પરમવૈદ્ય સુશ્રુતકાર કે જેનું પ્રમાણુ સર્વ વિદ્વાન લોકો માને છે તે વિવાહ તથા મર્ભાધાનને માટે ઓછામા ઓછો સોળ વર્ષની કન્યા અને પચ્ચીસ વર્ષનો પુરુષ અવશ્ય હોવા જોઈએ એમ બતાવે છે તેઓ લખે છે કે જેટલું સામર્થ્ય સોળમા વર્ષની કન્યાના શરીરમા હોય છે તેટલુંજ સામર્થ્ય પચ્ચીસમા વર્ષના પુરુષનામા હોય છે માટે કુશળ વૈદ્ય સ્ત્રીપુરુષ બન્નેને પૂર્વોક્ત અવસ્થામા સમવીર્ય અર્થાત્ તુલ્ય બ્રહ્મવાળા બંનેવા સોળ વર્ષથી ઓછી વયની સ્ત્રીમા પચ્ચીસ વર્ષથી ઓછી ઉમરનો પુરુષ જો મર્ભાધાન કરે તો તે મર્ભ અદરમાજ બગડી જાય છે એટલે કે છોડ બાજે છે જો કદી તેમ નથી થતું અને ઉત્પન્ન થાય છે તો અધિક જીવતો નથી, અથવા કદાચિત જીવી જાય તો તેના અંગે તથા ઇન્દ્રિયો અત્યન્ત દુર્બલ હોય છે માટે અત્યંત બાલા અર્થાત સોળ વર્ષથી ઓછી ઉમરની સ્ત્રીમા કદી પણ મર્ભાધાન નહીં કરવું જોઈએ

ઋચત્ત્વોઽવસ્થાઃ શરીરસ્ય વૃદ્ધિર્યૌવનં સંપૂર્ણતા કિંચિત્પરિહાણિશ્ચેતિ ।
આષોઢશાદ્ વૃદ્ધિરાપચ્ચવિંશતેર્યૌવનમાચત્વારિંશતઃ સંપૂર્ણતા તતઃ કિંચિત્પરિ-
હાણિશ્ચેતિ ॥ સુશ્રુતે, સૂત્રસ્થાને.

અર્થ — સોળમા વર્ષ પછી મનુષ્યના શરીરની સર્વ ધાતુઓની વૃદ્ધિ, પચ્ચિસમા વર્ષથી યુવાવસ્થાનો આરંભ, આઠીસમા વર્ષ સુધીમા યુવાવસ્થાની પૂર્ણતા અર્થાત્ સર્વ ધાતુઓની પૂર્ણપુષ્ટિ અને પછીથી કિંચિત્ કિંચિત્ વીર્યનો અને તમામ ધાતુઓનો નાશ થતો જાય છે મતલબ કે આઠીસમા વર્ષમા સધળા અવયવો સંપૂર્ણતાને પામે છે, અને ત્યારપછી ખાન-પાનથી જે વીર્ય ધાતુ ઉત્પન્ન થાય છે તેનો થોડો થોડો નાશ થતો જાય છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે જે જલ્દી વિવાહ કરવાની મરજી હોય તોપણ કન્યાની ઉંમર ઓછામા ઓછો સોળ વર્ષની અને પુરુષની ઉંમર ઓછામા ઓછી પચ્ચીસ વર્ષની હોવીજ જોઈએ લગ્નનો મધ્યમ સમય કન્યાને માટે વીસ વર્ષનો અને પુરુષને માટે આઠીસ વર્ષનો છે તથા ઉત્તમ સમય કન્યાને માટે એવિસ અને પુરુષને માટે અડતાળીસ વર્ષનો છે જેઓ પોતાના કુળની ઉત્તમતા ઉત્તમ સન્તાન, દીર્ઘાયુ, સુશીલ બુદ્ધિવ્યુક્ત બલવાન, પરાક્રમયુક્ત, વિદ્વાન અને શ્રીમાન્ કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેઓએ કન્યાનો સોળ વર્ષથી નાની અને પુરુષનો પચ્ચીસ વર્ષથી નાની ઉંમરમા કદી પણ વિવાહ નહિ કરવો એજ સર્વ સુધારાનો સુધારો, યૌભાગ્યતુ પણ સૌભાગ્ય અને સર્વ ઉન્નતિની પણ ઉન્નતિ કરનાર કર્મ છે એ અવસ્થામા બ્રહ્મચર્ય રખાવીને પોતાના મન્તાનોને વિદ્યા તથા સુશિક્ષા મેલણ કરાવવી કે જેથી તેઓ ભવિષ્યમા ઉત્તમ થાય

ઋતુદાનનો સમય.

ઋતુકાલાભિગામી સ્યાત્સ્વદારનિરતસ્સદા ।

પર્વવર્જં વ્રજેચ્ચૈના તદ્વતો રતિકામ્યયા ॥ ૧ ॥

ઋતુઃ સ્વાભાવિકઃ સ્ત્રીણાં રાત્રયઃ ષોઢશ સ્મૃતાઃ ।

ચતુર્ભિરિતરૈઃ સાર્દ્ધમહોભિઃ સદ્વિગર્હિતૈઃ ॥ ૨ ॥

તાસામાઘાશ્વત્સસ્તુ નિન્દિતકાદશી ચ યા ।

ત્રયોદશી ચ શેષાસ્તુ પ્રશસ્તા દશરાત્રયઃ ॥ ૩ ॥

યુગ્માસુ પુત્રા જાયન્તે સ્ત્રિયોઽયુગ્માસુ રાત્રિષુ ।

તસ્માદ્યુગ્માસુ પુત્રાર્થી સંવિશેદાર્ત્તવે સ્ત્રિયમ્ ॥ ૪ ॥

* આ પાઠ છપાયેલી સુશ્રુતસંહિતામા જોતા નીચે પ્રમાણે છે—

ષોઢશસપ્તયોરન્તરે મધ્યં વયસ્તસ્ય વિકલ્પો વૃદ્ધિર્યૌવનં સંપૂર્ણતા હાનિરિતિ ।
આવિંશતેવૃદ્ધિરાત્રિંશતો યૌવનંમાચત્વારિંશતઃ સર્વધાત્વિન્દ્રિયબલવીર્યસમ્પૂર્ણતા ।
અતઃ ક્લર્વમીષત્ પરિહાણિર્યાવત્સપ્તતિરિતિ ॥ સુશ્રુતે, સૂત્રસ્થાને અ. ૩૬ [ભા. ક]

પુમાન્ પુંસોઽધિકે શુક્રે સ્ત્રી ભવત્યધિકે સ્ત્રિયાઃ ।

સમે પુમાન્ પુંસિયૌ વા સ્ત્રીણેઽલ્પે ચ વિપર્યયઃ ॥ ૫ ॥

નિન્યાસ્વઘ્નાસુ ચાન્યાસુ સ્ત્રિયા રાત્રિષુ વર્જયન્ ।

બ્રહ્મચાર્યેવ ભવતિ યત્ર તત્રાશ્રમે વસન્ ॥ ૬ ॥

મનુસ્મૃ ૦ અ ૦ ૩ શ્લો ૦ ૪૫-૫૦

અર્થ—મનુ આદિ ઋષિઓએ ઋતુદાનના સમયનો નિશ્ચય આ પ્રમાણે કર્યો છે —
સદા પુરુષ ઋતુકાલમાજ્ઞ સ્ત્રી સમાગમ કરે તથા પોતાની સ્ત્રી વિના અન્ય સ્ત્રીનો સર્વદા ત્યાગ કરે, એજ પ્રમાણે સ્ત્રી પણ પોતાના પતિ વિના અન્ય પુરુષોનાથી સદૈવ વૃથા રહે જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના વિવાહિતા પતિવિના પરપુરુષનો સંગ કદી પણ નથી કરતી તેમ જો પુરુષ સ્ત્રીવ્રત અર્થાત્ પોતાની વિવાહિતા સ્ત્રીનાથીજ પ્રસન્ન રહે છે, તેણે જ્યારે ઋતુ-
દાન આપવું હોય ત્યારે પૂર્વ અર્થાત્ ઋતુદાનના સોળ દિવસોમા પૌર્ણમાસી, અમાવાસ્યા, અતુલ્કશી અથવા અષ્ટમી આવે તેને બાદ કરીને બીજા દિવસોમા રતિક્રિયા કરવી ૧ સ્ત્રી-
ઓનો સ્વાભાવિક ઋતુકાળ સોળ રાત્રિનો છે—અર્થાત્ રજોદર્શનના દિવસથી સોળમા દિવસ સુધી ઋતુ સમય છે તેમાની પ્રથમ ચાર રાત્રિઓ અર્થાત્ જો દિવસથી રજસ્વલા થાય તે દિવસથી આગળના ચાર દિવસ નિન્દિત છે માટે પ્રથમ દ્વિતીય, તૃતીય તથા ચતુર્થ રાત્રિમા પુરુષે સ્ત્રીનો સ્પર્શ કિવા સ્ત્રીએ પુરુષનો સબ્ધ કદી પણ ન કરવો, અર્થાત્ રજસ્વલાના કાલનું પાણી સુધ્ધા ન પીવું તે સ્ત્રીએ કંઈ કામ પણ ન કરવું, પરંતુ એકાતમા બેસી રહેવું કારણ કે આ ચાર રાત્રિઓમા સમાગમ કરવો તે બ્યર્થ અને મહારોમકારક છે રજ અર્થાત્ સ્ત્રીના શરીરમાથી એક પ્રગટવું વિકૃત ઉષ્ણ રૂધિર જેવું કે ફોલાઓમાથી પર અગર લોહી નીકળે છે તેવું છે ૨ જેમ પ્રથમની ચાર રાત્રિ ઋતુદાનને માટે નિન્દિત છે, તેમજ અગીઆરમી તથા તેરમી રાત્રિ પણ નિન્દિત છે, અને બારીની દસ રાત્રિઓ ઋતુ-
દાનને માટે શ્રેષ્ઠ છે જેને પુત્રની ઇચ્છા હોય તેણે છટ્ટી, આઠમી, બારમી, ચૌદમી અને સોળમી એ પાંચ રાત્રિઓ ઋતુદાનને માટે ઉત્તમ જાણવી પરંતુ તેમાની ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે જેને પુત્રીની ઇચ્છા હોય તેણે પાંચમી, સાતમી, નવમી અને પદરમી એ ચાર રાત્રિઓ ઉત્તમ સમજવી * ૪ પુરુષનું વીર્ય ઋતુદાનમા અધિક હોય તો પુત્ર અને સ્ત્રીનું આર્તવ અધિક હોય તો કન્યા, વીર્ય અને આર્તવ સમાન હોય તો નપુંસક પુત્ર અથવા વધ્યા

* રાત્રિમણુનાનું કારણ એ છે કે દિવસમા ઋતુદાન દેવું તે નિષિદ્ધ છે, કારણ કે પારસ્કર ગૃહ્યસૂત્રમા કહે છે કે —

તસ્મિન્પ્રજાયા સમવકાલે નિશાયાં કુર્યાદિદિવામૈથુન વ્રજે ક્ત્રીવા અલ્પ-
લીર્યા અલ્પાયુષશ્ચ પ્રસૂયન્તે તસ્માદેતદ્વર્જયેત્પ્રજાકામોઽદૃશી + + +

બાવાર્થ —ઋતુદાનને માટે યોગ્ય કહેલી રાત્રિઓમા પોતાની પત્નીની સાથે સબ્ધ કરવો જો દિવસે મૈથુન કરે તો પ્રજા નપુંસક, અલ્પવીર્યવાળી અને અલ્પાયુષી થાય છે. માટે ઉત્તમ સંતાનની ઇચ્છા રાખનારે દિવામૈથુનનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. (બાપાન્તર કર્તા)

કન્યા ઉત્પન્ન થાય છે, અને જે પુરૂષ ક્ષીણ વા અલ્પ વીર્ય કે સ્ત્રી ક્ષીણ અથવા અશુદ્ધ આર્તવવાળી હોય તો ગર્ભ નથી રહેતો અગર રહીને પડી જાય છે, ૫ જે પૂર્વની આઠ (પ્રથમની ચાર, અગીઆરમી, તેરમી તથા બે પર્વની) નિન્દિત રાત્રીઓ બતાવી છે તેમા જે પુરૂષ સ્ત્રી સંગ નથી કરતો તે ગૃહસ્થાશ્રમમા રહેવા છતાં પણ બ્રહ્મચારીજ કહેવાય છે

ઉપનિષદિ ગર્ભલમ્બનમ્ ॥ આશ્વઃ ગૃં સૂં અં ૧ કં ૧૩ સૂં ૧

અર્થ — ગર્ભાધાનનો વિધિ જે પ્રમાણે ઉપનિષદમા કહેા છે તે પ્રમાણે કરવો જોઇએ અર્થાત કન્યા સોળ અને પુરૂષ પચ્ચિસ વર્ષની ઉમરે વિવાહ કરીને પછી ગર્ભાધાન કરે એ પ્રમાણે ઉપનિષદમા વિધાન કરેલું છે

અથ ગર્ભાધાનશ્લોકિયાઃ પુણ્યવત્યાશ્ચતુરદ્વાદર્શસ્નાત્વા વિરુજાયાસ્તસ્મિન્નેવ દિવા “આદિત્ય ગર્ભમિતિ” પારં ગૃં સૂં અં

આજ પ્રમાણે શૌનક તથા ઝોભિલિય ગૃહ્યસૂત્રમા પણ વિધાન છે વિવાહાન તર સ્ત્રી જ્યારે રજસ્વલા થઇને પાંચમા દિવસે સ્નાન કરીને રજ્જેશ્ન નથી રહિત થાય તેજ દિવસે અથવા જ્યારે ગર્ભ સ્થાપન કરવાની ઇચ્છા હોય ત્યારે “આદિત્ય ગર્ભમિતિ” છત્યાદિ મંત્રો વડે દિવસે સુગંધાદિ પદાર્થો વડે આહુતિ આપવી આ વખતે પતિ વેદિના પશ્ચિમ ભાગમા પોતાની પત્નીને ડાબી બાજુએ બેસાડીને સઘળો વિધિ કરે ઋત્વિજને પણ યથાર્થાન વરણ કરીને બેસાડે

વિધિ — પ્રથમ વિદ્વાન, વ્યસન રહિત અને કર્મઉપર શ્રદ્ધાવાળા બ્રાહ્મણોને બોલાવીને તેમનું વરણ નીચે લખ્યા પ્રમાણે કરવું --

યજમાન-ઓમાવસોઃ સદને સીદ* ।

આ પ્રમાણે જેટલા બ્રાહ્મણને ઋત્વિજ કરવા હોય તેમને કર્મ કરવાને માટે બોલાવીને તેમના આસન ઉપર બેસાડવા, અને તેઓ બેસતી વખતે--

ઋત્વિજ્-ઓ સીદામિ† ।

એ પ્રમાણે બોલે પછી--

યજમાન--અહમધ મમ પત્ન્યા ગર્ભસંસ્કારાણ્ય કર્મકરણાય ભવન્તં વૃણે ॥

ઋત્વિજ્-વૃતોસ્મિ ।

આ વિધિ થઇ રહ્યા પછી સર્વેએ નિમ્નલિખિત મંત્રોવડે આચમન કરવું--

ઓઃમ્ અમૃતોપસ્તરણમાસ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓઃમ્ અમૃતાપિધાનમસિ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

* હે ભગવાન! આપ આસનપર વિરાજો

† બેસુ છું

- હું આજ મારી પત્નીના ગર્ભસંસ્કાર નામક કર્મ કરવાને માટે આપનો સ્વીકાર કરું છું.

ओं सत्यं यज्ञः श्रीर्मयि श्रीः श्रयतां स्वाहा ॥ ३ ॥

આ એક એક મંત્ર વડે એક એક આયમન કરીને હાથ વોઇ નાખવા પછી નિમ્ન-
લિખિત મંત્રો વડે જલ લઇ અગરપર્શ કરવો —

ઓઽમ્ વાદ્મ આસ્થેઽસ્તુ ॥ ૧ ॥ મુખ

ઓઽમ્ નસાર્મે પ્રાણોઽમ્તુ ॥ ૨ ॥ નાસિકા.

ઓઽમ્ અક્ષોર્મે ચક્ષુરસ્તુ ॥ ૩ ॥ બન્ને આંખ

ઓઽમ્ કર્ણયાર્મે શ્રોત્રમસ્તુ ॥ ૪ ॥ બન્ને કાન

ઓઽમ્ બાહ્યોર્મે બલમસ્તુ ॥ ૫ ॥ બન્ને બાહુ.

ઓઽમ્ ડર્વોર્મે ઓંજોસ્તુ ॥ ૬ ॥ બન્ને જંઘા

ઓઽમ્ અરિષ્ટાનિ મે અઙ્ગાનિ તનૂસ્તન્વા મે સહસન્તુ ॥ સૌત્રમન્ત્રાઃ ॥ ૭ ॥

સર્વ શરીરપર જલ છાટવું ત્યાર પછી-વેદિમા સમિધાયમન કરી:—

ઓઽમ્ મૂર્ધુવઃ સ્વઃ

આ મંત્રનું ઉચ્ચારણુ કરી બ્રાહ્મણુ, ક્ષત્રિય કે વૈશ્યના ધરમાથી અગ્નિ લાવવો, અથવા
તેા વૃત્તનો દીપક સળગાવી તેના વડે કપુર સળગાવી કોઈએક પાત્રમા મૂકી તેના ઉપર
અભિષે ના નાના નાના કટકા મૂકી મજમાને અથવા તેા પુરોહિતે તે પાત્રને બન્ને હાથ વડે
ક્રોધી (જે મરમ હોય તેા સાણુસીથી પકડી) નીચેના મંત્રવડે અગ્ન્યાધાન કરવું.—

ઓઽમ્ મૂર્ધુવઃ સ્વર્ધૌરિંવ મૂઙ્ગા પૃથિવીવં વરિમ્ળા । તસ્યાંસ્તે પૃથિવી દેવ-
યજનિ પૃષ્ઠેઽગ્નિમન્ત્રા દમન્નાઘાયાદધે ॥ યજુર્વેદઃ ૦ અઃ ૩ મંઃ ૫

આ મંત્ર વડે વેદિમા અગ્ન્યાધાન કરીને તેના ઉપર નાના નાના સમિધાઓના કટકા
તથા કપૂર મૂકીને નીચેનો મંત્ર બોલી વીજણાવડે અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરવો —

ઓઽમ્ ઉદબુધ્યસ્વાગ્ને મર્તિજાગૃહિ ત્વર્મિષ્ટાપૂર્તે સૃજેથા મયં ચ । અસ્મિન્સ-
ધસ્થે અધ્યુત્તરસ્મિન્ વિશ્વેદેવા યજમાનશ્ચ સીદત ॥ યજુઃ ૦ અઃ ૧૫ મંઃ ૫૧ ॥

જ્યારે અગ્નિ સમિધાઓમા બરાબર પ્રવિષ્ટ થવા માટે ત્યારે ચંદન અથવા પલાશાદીની
ત્રણ સમિધા લઇને ધીમા બોળીને નીચેના એક એક મંત્રવડે તે અગ્નિમા અર્પવી —

ઓઽમ્ અયન્ત ઇધ્મ આત્મા જાતવેદસ્તેનેધ્યસ્વર્ધસ્વ ચેદ્ધ વર્ધય ચાસ્માન્
મજયા પથુર્મિર્નસ્યવર્ચસેનાભાઘેન સમેધય સ્વાહા-ઇદમગ્નયે જાતવેદસે-ઇદન્ મમ
॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

આ મંત્રવડે એક સમિધા અર્પવી.—

ओ३म् समिधायि दुवस्येत घृतैर्बोधयुतार्थिम् । आस्मिन् हव्या जुहोतन्
स्वाहा । इदमग्नये-इदन्न मम ॥ ओ३म् सुसमिधाय शोचिषे घृतं तीव्रं जुहोतन् ।
अग्नये जातवेदसे स्वाहा ॥ इदमग्नये जातवेदसे-इदन्नमम ॥ यजुः० अ० ३ मं० १२

आ भे मत्रोवडे श्रीं सभिधा अर्पवी

ओ३म् तन्त्वाग्मिद्धिरङ्गिरो घृतेन वर्द्धयामसि । बृहच्छोचा यविष्ठय स्वाहा ॥
इदमग्नयेऽङ्गिरसे इदन्न मम ॥ ४ ॥ यजु० अ० ३ मं० ३ इ०

आ मत्र वडे श्रीं सभिधा अर्पवी

पथी नीचेना मत्र वडे घृताहुति पाय आपवी

ओ३म् अयन्तइध्मआत्मा जातवेदस्तेनेध्यस्ववर्धस्व चेद्ध वर्धय चास्मान्
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन समेधय स्वाहा ॥ इदमग्नये जातवेदसे-इदन्न मम
॥ सौत्रमन्त्रः

तत्पश्चात् निम्न लिखित मत्रोवडे वेदिनी यारे दिशाओमा पाणी छोटु —

ओ३म् अदितेऽनुमन्यस्व ॥ पूर्वभा

ओ३म् अनुमतेऽनुमन्यस्व ॥ पश्चिमभा,

ओ३म् सरस्वत्यनुमन्यस्व ॥ उत्तरभा,

ओ३म् देवं सवितुः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाय । दिव्यो गन्धर्वः
केतपूः केतं न पुनातु वाचस्पतिर्वाचं नः स्वदतु ॥ यजुः० अ० ३० मं० १

आ मत्रोवडे वेदिनी यारे दिशाओमा पाणी छोटु.

त्यार पथी आधारवाज्यभागाहुति यार तथा व्याहुति आहुति यार आपवी

ओ३म् प्रजापतये स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये इदन्नमम ॥

उपर प्रमाणे आहुतिओ आय्या पथी निम्न लिखित मत्रो वडे घृतनी आहुतिओ आपवी —

ओ३म् अग्ने प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम
उपधावामि यास्याः पापी लक्ष्मीस्तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा-इदमग्नये-इदन्न
मम ॥ १ ॥ ओ३म् वायोप्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथ-
काम उपधावामि यास्याः पापी लक्ष्मीस्तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा । इदं वायवे ।
इदन्न मम ॥ २ ॥ ओ३म् चन्द्र प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा
नाथकाम उपधावामि यास्याः पापी लक्ष्मीस्तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा । इदं
चन्द्राय इदन्न मम ॥ ३ ॥ ओ३म् सूर्य प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्म-

[illegible]

ચન્દ્ર પ્રાયશ્ચિત્તે ત્વં દેવાનાં પ્રાયશ્ચિત્તિરસિ બ્રાહ્મણસ્ત્વા નાથકામ ઉપધાવામિ
યાસ્યા અપસવ્યા સ્તનૂસ્તામસ્યા અપજહિ સ્વાહા । इदं चन्द्राय । इदन्न मम ॥૧૮॥
ઓ૩મ્ સૂર્ય પ્રાયશ્ચિત્ત ત્વં દેવાના પ્રાયશ્ચિત્તિરસિ બ્રાહ્મણસ્ત્વા નાથકામ ઉપધાવામિ
યાસ્યા અપસવ્યા તનૂસ્તામસ્યા અપજહિ સ્વાહા । इदं सूर्याय । इदन्न मम ॥૧૯॥
ઓ૩મ્ અભિવાયુચન્દ્રસૂર્યાઃ પ્રાયશ્ચિત્તયો યુયં દેવાનાં પ્રાયશ્ચિત્તયઃ સ્થઃ બ્રાહ્મણો વો
નાથકામ ઉપધાવામિ યાસ્યા અપસવ્યા તનૂસ્તામસ્યા અપહત સ્વાહા । इदमग्नि-
वायुचन्द्रसूर्येभ्यः । इदन्न मम ॥ ૨૦ ॥

ઉપરોક્ત વિશ આહુતી આપ્યા પછી જે કંઈ ધી બચે તે કાસાના પાત્રમાં કાઢીને રાખી
ફેવું ત્યાર પછી ભાતની આહુતી આપવા નીચે પ્રમાણે વિધિ કરવો. એક ચાદી અથવા
કાસાના પાત્રમાં ભાત રાખીને તેમાં ધી હુધ તથા શાકર મેળવી તેને થોડી વાર રાખી જ્યારે
ધી વીજેરે ભાતમાં એક રસ થઈ જાય ત્યારે નીચે લખ્યા પ્રમાણે એકેક મન્ત્રથી એકેક
આહુતી અગ્નિમાં આપવી અને સુવામાંનું શેષ પાસે રાખેલા કાસાના જળ પાત્રમાં મુકતા
જરૂર પછી નિમ્ન છ મન્ત્રો વડે ભાતની આહુતીઓ આપવી

ओं अग्नये पवमानाय स्वाहा ॥ इदमग्नये पवमानाय । इदन्न मम ॥૧॥ ओं
अग्नये पावकाय स्वाहा ॥ इदमग्नये पावकाय । इदन्न मम ॥૨॥ ओं अग्नये भुचये
स्वाहा ॥ इदमग्नये भुचये । इदन्न मम ॥ ૩ ॥ ओं अदित्यै स्वाहा ॥ इदमदित्यै
इदन्न मम ॥૪॥ ओं प्रजापतये स्वाहा । इदं प्रजापतये । इदन्न मम ॥ ૫ ॥ ओ
यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाकरम् अग्निष्टित्स्विष्टकृद्विधात्सर्वं स्विष्टं
सुहुतं करोतु मे । अग्नये त्विष्टकृते सुहुतहुते सर्वप्रायश्चित्ताहुतीनां कामानां समर्थ-
यित्रे सर्वान्नः कामान्समर्थय स्वाहा ॥ इदमग्नये । इदन्न मम ॥ ૬ ॥

પશ્ચાત્ સામાન્ય પ્રકરણના ૫૪ ૨૭ માં લખ્યા પ્રમાણેની અષ્ટ જ્યાહુતિ આપવી તથા
નિમ્નલિખિત મન્ત્રોથી પણ આજ્યાહુતી મોહન ભોગની આપવી

विष्णुर्योनौ कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिशतु । आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं
दधातु ते स्वाहा ॥૧॥ गर्भं धेहि सिनीवाल्लि गर्भं धेहि सरस्वति । गर्भं ते अश्विनौ
दवावाधत्तां पुष्करजौ स्वाहा ॥ ૨ ॥ हिरण्ययीं अरणीयं निर्भन्यतोऽश्विना ।
तं ते गर्भं हवामहे दशमे मासि सूर्तवे स्वाहा ॥ ૧ ॥ ऋ० मं० ૧० । सू० ૮४ ॥
रेतौ मूत्रं विजहाति योनौ प्राविशदिन्द्रियम् । गर्भौ जरायुणार्धृत उल्वं जहाति

આ વીશ આહુતિઓ દેતી વખતે ઓ પોતાનો જમણો હાથ વરતા જમણા
રક ધને આગડી રાખે.

जन्मना ॥ ऋतेन मृत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्त्रं इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु
स्वाहा ॥ यत्ते सुसीमे हृदयं दिवि चन्द्रमसि श्रितम् । वेढाहं तन्मां तद्विद्यात् ॥
पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं शृणुयाम शरदः शतं प्रब्रूयाम शरदः श-
तमदीनाः स्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात् स्वाहा ॥ ५ ॥ यजुर्वेदे ॥

यथेयं पृथिवी मही भूतानां गर्भमादधे ॥ एवा ते प्रियतां गर्भोऽनु स्रु-
सवितवे स्वाहा ॥ ६ ॥ यथेयं पृथिवीमही द्वाधारेमान वनस्पतीन् । एवा ते प्रि-
यतां गर्भोऽनु स्रुतु सवितवे स्वाहा ॥ ७ ॥ यथेयं पृथिवी मही द्वाधार पर्वतान
गिरीन् । एवा ते प्रियतां गर्भोऽनु स्रुतु सवितवे स्वाहा ॥ ८ ॥ यथेयं पृथिवी
मही द्वाधार विष्टितं जगत् । एवा ते प्रियतां गर्भोऽनु स्रुतु सवितवे स्वाहा
॥ ९ ॥ अथर्व० का० ६ । सू० १७ ॥

आ नव भत्रोयी धृतनी अने मोढनमोगनी नव आहुतीओ आपी नीयेना भत्रोवडे
धृताहुती आपवी.

ओ३म् भूरग्नये स्वाहा इदमग्नये । इदन्न मम ॥ १ ॥ ओ३म् भुवर्वायवे स्वाहा ।
इदं वायवे इदन्न मम ॥ २ ॥ ओ३म् स्वरादित्याय स्वाहा । इदमादित्याय इदन्न
मम ॥ ३ ॥ ओ३म् भूर्भुवः स्वरभिवाय्वादित्येभ्यः प्राणापानव्यानेभ्यः स्वाहा ।
इदमभिवाय्वादित्येभ्यः प्राणापानव्यानेभ्यः । इदन्न मम ॥ ४ ॥

*ओ३म् अयास्यर्धेर्वषट्कृतं यत्कर्मणोऽत्यरीरिचं देवा गातुविदः स्वाहा । इदं
देवेभ्यो गातुविद्भ्यः । इदन्न मम ॥ १ ॥ ओ३म् प्रजापतये स्वाहा । इदं प्रजापतये ।
इदन्न मम ॥ २ ॥

उपर प्रमाणे सधणी आहुतीओ आप्या पछी नीयेना भत्र वडे स्विष्टकृत आहुति
धृतनी आपवी

ओ३म् यदस्व कर्मणोऽत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाकरम् । अभिष्टत्स्विष्टकृद्विद्या-
त्सर्वस्विष्टं सुहुतं करोतु मे । अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुते सर्व प्रायश्चित्ताहुतीना का-

* (अयास्यग्नये०) हे सज्जन रक्षक प्रभो! वषट्कृत भत्रो तथा आन विधाया निपुण
विद्वानो वडे करेला आ कर्मभा ने न्यूनता रही होय ते क्षमा करतौ

માનાં સમર્થયિત્રે સર્વાન્નઃ કામાન્તમર્થય સ્વાહા ॥ इदमग्नये स्विष्टकृते । इदम मम ॥
શત૦ ત્રા૦ કાં૦ ૧૪ અ૦ ૯ પ્ર૦ ૭ કં૦ ૫.

આ સર્વ આહુતિયો યજ્ઞ રજા પછી પ્રત્યેક આહુતિ આપતી વખતે સુવામાનુ શેષ ધી જે કાસાના ઉદક પાત્રમા એકઠું કરના આવ્યા હોય તે યજ્ઞમાન પત્નીએ લઘ રનાનગદમા જઈ પોતાના શરીરે પગના નખથી તે માથા સુધી ચોળીને પછી ગરમ પાણીથી સ્નાન કરવું તત્પશ્ચાન્ શુદ્ધ વસ્ત્રથી શરીર કોર્ કરી, શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી યજ્ઞકુંડ પાસે આવવું સ્ત્રી આવે ત્યાર પછી સ્ત્રીપુરૂષ બન્નેએ યજ્ઞકુંડની પ્રદક્ષિણા કરીને સૂર્યનું દર્શન કરવું અને તે વખતે નિમ્ન લિખિત મંત્ર વડે પરમેશ્વરનું ઉપસ્થાન કરવું —

॥ आ३म् आदित्यं गर्भं पर्यसा समंद् धिसहस्रस्य प्रतिमां विश्वरूपम् । परि-
वृढधि हरसा माभिमं ॥ १ ॥ यजु० अ० ૧૩ મં ૦ ૪૧ ॥
सूर्यो नो दिवस्यातु वातो अन्तरिक्षात् । अग्निर्नः पार्थिवेभ्यः ॥ ૨ ॥ ज्योष्ठा सवि-
तस्यते हरः शतं स्रवां अर्हति । प्राहि नो विद्युतः पतन्त्याः ॥ ૩ ॥ चक्षुर्नो देवः
सविता चक्षुर्न उत पर्वतः । चक्षुर्धात दधातु नः ॥ ૪ ॥ चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे च-
क्षुर्विण्वै तनूभ्यः । तं चेदं वि चि पश्येम ॥ ૫ ॥ सुसंदंशं त्वा वयं प्रतिपश्येम
सूर्य । विपश्येम नृचक्षंसः ॥ ૬ ॥ ऋ० मं० ૧૦ अ० ૧૨ सू० ૧૫૮ मं० ૧-
૨-૩-૪-૫ ॥

(આદિત્ય ગર્ભ૦) હે પરમાત્માન આ ગર્ભને સુખપૂર્વક વધાર, તથા આદિત્યવત તેજસ્વી કર, ગર્ભને અમૃતનો ભાગી કર તથા જગતના રૂપ લાવણ્યયુક્ત હજારો મનુષ્યોમા તે એક દષ્ટાતરૂપ થાય તેમ કર, તેના સર્વ દુ ખોનું હરણુ કર આ ગર્ભનું હનન ન કરતા ને સો વર્ષ મધી જીવે તેમ કરો ૧

(સૂર્યો નો૦) ઘુસ્થાનમાથી થનારા વિદ્યોથી જગદુત્પાદક પરમાત્મા અમારૂં રક્ષણુ કરો, અન્તરિક્ષમાથી થતા વિદ્યોથી ચરાચર જગત વ્યાપી પરમાત્મા અમારૂં રક્ષણુ કરો, તથા પાર્થિવ પદાર્થોથી થનારા વિદ્યોથી જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મા અમારૂં રક્ષણુ કરો.

(જ્યોષ્ઠા સવિ૦) હે જગદીશ્વર! અનેક પ્રકારે દુષ્ટ જનોનું હનન કરનારા તારા આહુ અમને ત્રિવિધ દુ ખથી રક્ષો.

(ચક્ષુર્ ન ૦) હે જગદુદ્ધારક પરમાત્મા! અમારી દૃષ્ટિને સૂર્ય સમાન તેજસ્વી અને પર્વત સમાન દૃઢ કરો.

આ પ્રમાણે પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કર્યા પછી સ્ત્રીએ નીચે પ્રમાણે વાક્ય બોલીને પતિને નમસ્કાર કરવો —

ઓર્મુ (અમુક (૧) ગોત્રા શુભદા, અમુક (૨) અહં ભવન્તમભિવાદયામિ*)

આ પ્રમાણે પતિને નમસ્કાર કર્યા પછી પોતાના માતાપિતા પિતામહાદિ અથવા જે કોઈ ખીજા માનનીય પુરૂષો તથા પતિની માતા તથા કુટુંબની અન્ય વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ આવ્યા હોય તેને પણ એજ પ્રમાણે નમન કરે. આ પ્રમાણે વધુ વરના ગોત્રમા બળે અર્થાત્ વધુ પત્નીત્વ અને વર પતિત્વને પ્રાપ્ત થયા પછી બન્ને જણે શુભાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખ વેદીના પશ્ચિમ ભાગમા બેસીને વામદેવ્ય માન કરવું. તત્પત્રાત્ યથોક્ત (૩) ભોજન બન્ને જણે કરવું, અને પુરોહિતાદિ સર્વ મહાત્માને સન્માનાર્થે યથાશક્તિ ભોજન કરાવીને આદરસંકાર પૂર્વક સર્વને વિદાય કરવા

(ચતુર્નો ઘેદિ૦) હે જમદીશ્વર! ઋમારી આપો તથા અમારા સત્તાનોની આપોમા દિવ્ય દૃષ્ટિ આપો, કે જેથી અમે સારી રીતે જોઈ શકીએ

(સુસદૃશં૦) હે જગદુત્પાદક પ્રભો! અમે તારી પેઠે સજ્જનોને સમાનદૃષ્ટિથી અને દુષ્ટોને ક્રોધની દૃષ્ટિથી જોઈએ.

૧ અમુક શબ્દની જગાએ પતિના ગોત્રનું નામ બોલવું

૨ અમુક શબ્દની જગાએ સ્ત્રીએ પોતાનું નામ બોલવું.

* અમુક ગોત્રા અમુક હું આપને અનિવદન કરું છું

૩ ઉત્તમ સત્તાન ઉત્પન્ન કરવાનો મુખ્ય આધાર પતિપત્નીના આહાર ઉપર છે. માટે તેમણે પોતાના શરીર તથા આત્માની પુષ્ટિને માટે બધ તથા બુદ્ધિ આદિ વર્ધક સર્વોપધીનું સેવન કરવું જોઈએ

સ યઃ કામયેત મહત્માપ્નુયા મિત્યુદગયન આપૂર્યમાણપક્ષે પુણ્યાહે દ્વાદશા હમુવસદ્ગતીભૂત્વૌદુંબરે ક ૫ સે ચમસેવા સર્વોપધં ફલાનીતિ સમ્મૃત્ય પરિસમુદ્ધ પ-રિલિપ્યાગ્નિ રૂપસમાધાયાવૃતાજ્ય ૫ સંસ્કૃત્ય પુ ૫ સા નક્ષત્રેણ મન્ય ૫ સંનીય જુહોતિ ॥ શતપથ બ્રા૦ કાં૦ ૧૪ અ૦ ૧ બ્રા૦ ૮ કં ૧

અર્થ — જે પુરૂષની કામના હોય કે મારે મહા શ્રેષ્ઠ ગુણયુક્ત સંતાનની પ્રાપ્તિ કરવી છે તેણે પોતાની પ્રસન્નતાના દિવસથી તે માર દિવસ સૂધી વ્રત અર્થાત્ મિનાહારી થઈને ઉમગડાના ભાકડાનું એક પાત્ર જમાવ તેવું અને તેજ ભાકડાની રવઈ બનાવરાવીને તેમા દૂધની સાથે સર્વોપધી મેળવીને તેને જમાવવી, અને દહીં અને એટલે તેને વસોવીને તેવું ધી કરવું. આ ધીમાથી થોડું ધી લઈને દરરોજ સુમધીત હવન સામગ્રીની સાથે સાયંપ્રાત અગ્નિહોત્ર કરવો અને તે ધી પતિપત્નીએ આવું સર્વોપધી નીચે પ્રમાણે છે — આમાહળદર, આવની હળદર, ચંદન મોરવેલ, કુદ, જટામાસી, મુરા, સિલાશુત, કપુર, નામરમોથ, અને બદ્રમોથ

આ ઔષધીને મેળવવાનું તથા તેનું ધી બનાવવાનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે ઉપરની સઘળી ઔષધી સમાન ભાગે લઈને તેને ખાડીને બારીક કરવી પછી એક શેર ગાંધના દૂધમા નવટાક ઔષધી મેળવી તે દૂધને જમાવવું તેનું દહીં થયા પછી વસોવી માખણ

તતપશ્ચાત્ રાત્રિમા નિયમિત સમયે જ્યારે બન્નેના શરીર આરોગ્ય, મન અત્યંત પ્રસન્ન અને બન્નેમા અત્યંત પ્રેમની વૃદ્ધિ થઇ હોય તે સમયે ગર્ભાધાન ક્રિયા કરવી ગર્ભાધાનનો સમય રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર વીત્યા પછીથી એક પ્રહર રાત્રિ બાકી રહે ત્યા સુધીનો છે ગર્ભાધાન ક્રિયા વખતે જ્યારે વીર્ય સ્પર્શનનો સમય થાય ત્યારે બન્ને જણે સ્થિર શરીર તથા પ્રસન્ન વદન થઇને* મુખની સામે મુખ તથા નામિકાની સામે નાસિકાદિ અવગ્ધે રાખી પુરૂષે વીર્યનો પ્રક્ષેપ કરવો આ સમયે પુરૂષે પોતાનો શ્વાસ નાચો છોડવો, અને સ્ત્રીએ પોતાની મુલેન્દ્રિય તથા યોનીન્દ્રિય શ્વાસની ઉદ્વર્ગતિદ્વારા સંકોચન કરી વીર્યને ગર્ભાશયમા સ્થિત કરવું તતપશ્ચાત્ જ્યારે બન્નેના શરીર તથા નાડીની ચેષ્ટા શિથિલ થઇ જાય ત્યારે બન્નેએ પૃથક થઇ, દશ પદર મિનિટ રોકાઇને સ્નાન કરવું. જે આ વખતે શિયાળો હોય તો પ્રથમ કેશર, કરતુરી, જયફળ, જવત્રી, તથા ઇલાયચી નાખીને ગરમ કરી રાખેલું ઠંડું દૂધ યથારૂચિ પીને સ્નાન કર્યા વિના પૃથક પૃથક સુષ્પ જવું

કાઢવું, અને તેને તાપીને ધી કરવું. પછી તે ધીમા એક શેર ધીએ એક રતી કરતુરી, એક માસો કેશર એક માસો જયફળાદિ સુગંધી પદાર્થો મેળવવા. પૃષ્ઠ ૩૮ ઉપર લખેલ ચિત્ર-યોનિમ્ ઇત્યાદિ સાત મત્રોવડે સવારસાજ અગ્નિહોત્ર સમયેજ આહુતિ આપવી અને બાકીના ધીનું પતિ પત્નીએ સેવન કરવું આ ધીનું સેવન બાન અથવા ઘઉંના ખોરાક સાથે કરવું આ પ્રમાણે યથારૂચિ ભોજન કરી ગર્ભસ્થાપન કરે તો સુશીલ, વિદ્વાન, દીર્ઘાયુ, તેજસ્વી, સુદૃઢ તથા નિરોગી પુત્ર ઉત્પન્ન થાય (ભાષાન્તર કર્તા)

अथ य इच्छेत् । दुहिता मे पण्डिता जायेत सर्वमायुरियादिति दध्योदनं पाचयित्वा सर्पिष्पन्तमश्रियाताम् ॥ शतयथ ब्रा० कां० १८ अ० ९

જેની એવી ઇચ્છા હોય કે મને વિદુષી અને સો વર્ષ જીવે તેવી પુત્રીની પ્રાપ્તિ થાય તેણે પૂર્વોક્ત દહીની સાથે તલ તથા ચોખા રાધીને પૂર્વોક્ત ધી સહિત ખાવા આ પ્રમાણે કરવાથી ઉત્તમ કન્યા પશુ થાય છે. કારણ કે —

आहारशुद्धौ सत्त्व शुद्धि सत्त्व शुद्धौ घृवा स्मृतिः ॥ छान्दोग्योपनि० अ० ७ खं० २६ मं० २

અર્થાત્ મધમાસાદિ રહિત ધૂત, ઘઉં, દૂધ, ચોખા આદિ શુદ્ધ આહારનું સેવન કરવાથી અન્ત કરણની શુદ્ધિ, બલ, પુરૂષાર્થ, આરોગ્ય તથા યુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે પૂર્ણ યુવાવસ્થામા વિવાહ કરી ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ગર્ભાધાન કરે તો મન્તાન તથા કુલ નિત્યપ્રતિ ઉત્કૃષ્ટતાને પ્રાપ્ત થાય. જેમ સર્વ પદાર્થોને ઉત્કૃષ્ટ બનાવવાની વિદ્યા છે, તેમ સન્તાનોને ઉત્કૃષ્ટ કરવાની આજ વિદ્યા છે માટે મનુષ્યોએ આના ઉપર બહુજ ધ્યાન આપવું જોઈએ કારણ કે એમ ન થવાથી કુલની હાની અને તે પ્રમાણે થવાથી કુલની વૃદ્ધિ તથા ઉત્તમતા અવસ્ય થાય છે

* अथ यामिच्छेत् । गर्भं दधीतेति तस्यामथ निष्ठाप्य मुखेन मुख-सन्धाया पान्याभिप्रायाण्यादिन्द्रयेण ते रेतसा रेत आदधामीति गर्भिण्येव भवति ॥ शतपथ ब्रा० कां० १४ अ० ९ प्र ७ आ ४ कं १०

❖ यदि नायीयात् तृतीये गर्भमासे तिष्येणो पोषितायाः सरूपनत्साया गो-
दधनि मासौ यवं च दधि प्रसतेन प्राशयेत् ॥ १ ॥ किं पिबसि किं पिबसीति
पृष्ट्वा पुंसवनं पुंसवन मिति त्रिः प्रतिजानीयात् ॥ २ ॥ आश्व० गृ० अ० १
स्व० १३ सू० २-३

સા યદિ ગર્ભ ન દધીત મિત્ત્વાઃ શ્વેતપુષ્પા ઉપોષ્ય પુષ્પેણ મૂલમુત્યાપ્યચતુર્થે
ઝહ્નિ સ્નાનાયાં નિશાયામુદશેષં પીષ્ટ્વાદક્ષિણ નાસિકાયામાસિઞ્ચતિ ॥ પારસ્કર
ગૃહ્યસૂત્ર અ૦ ૧ । કં૦ ૧૩ । સૂ૦ ૧ ।

જો સ્ત્રીપુરૂષને દહ નિશ્ચય થાય કે ગર્ભ સ્થિત થઇ ગયો તો બીજાજ દિવસે નીચે લખેલા
મંત્રો વડે ધૂતાડુતિ આપવી, અને જો ગર્ભ રહ્યાનો દહ નિશ્ચય ન હોય તો એક માસ પછી
રજસ્વલા થવાના સમયે સ્ત્રી રજસ્વલા ન થાય તો નિશ્ચય જાણુવું કે ગર્ભ સ્થિત થયો
છે, અને આ પ્રમાણે જાણ્યા પછી નિમ્ન લિખિત મંત્રો વડે આડુતિ આપવી મતલબ
બીજા દીવસે અથવા બીજા મહિનામાં આડુતિ આપવી —

* જો બે ઋતુકાલ વ્યર્થ જાય અર્થાત્ બે માસમાં જેવાર ગર્ભાધાન ક્રિયા નિષ્ફલ
જાય—ગર્ભસ્થિતિ ન થાય તો ત્રીજા માસમાં ઋતુકાલ આવે ત્યારે પુષ્ય નક્ષત્રયુક્ત દિવસના
પ્રાત કાલમાં પ્રથમ વિઆયેલી ગાયનું દહી બે માસા અને જવના દાણાને શેકીને તેનો
લોટ બનાવીને તે બેમાસા લઇ તે બન્નેને મેળવવા, અને પોતાની પત્નીના હાથમાં આપીને
પતિએ પૂછવું કે “કિં પિબસિ” (શું પીએ છો?) આ પ્રમાણે ત્રણવાર પછવું, અને આ
વખતે સ્ત્રી પોતાના પતિને દરેક દેરે ‘પુસવનમ્’ (પુસવન) એ પ્રમાણે બોલીને એના
પ્રશ્નનો જવાબ આપે અને તે મિશ્રણને ત્રણ વાર ચાટતી જાય ત્યાર પછી શ્રી આવળી તથા
સફેદ ડુલની બોય રીમણીને પાણીમાં બારીક વાટી તેને કપડામાં નાખી ગાળીને ગસ
કાઢવો, અને આ રસ રાત્રિને સમયે પતિએ પોતાની પત્નીની ડાબી નાસિકામાં સિંચન
કરવો અને નીચેના મંત્ર વડે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવી —

ઓઃમ્ ઇયમોષધી ત્રાયમાણા સહમાના સરસ્વતી । અસ્યા અહં વૃહત્યાઃ
પુત્રઃ પિતુરિવ નામ જગ્રમમ્ ॥ પા૦ ગૃ૦ સૂ૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૧૩ । સૂ૦ ૧ ॥

બાવાર્થ — હે પરમાત્મન ! આ ઔષધીઓના ગર્ભની રક્ષા કરનાર, સહનકારક શુદ્ધ,
વાગિન્દ્રિયકારક થાઓ, આ સ્ત્રીનો પુત્ર આપની કૃપાથી મોટો થાય અને તેનું નામ હું પાડું

આ પ્રમાણે ગર્ભાધાન ક્રિયા કરવી એવો સૂત્રકારોનો મત છે

વિવાહિત સ્ત્રીપુરૂષોએ પરસ્પર એક બીજાને ચહાવા જોઈએ અને ત્યાર પછી ગર્ભા-
ધાનની ઇચ્છા કરવી તે બન્ને જણે ગર્ભસ્થાપન સમયે અર્થાત્ જ્યારે વીર્યસ્ખલનનો સમય
થાય ત્યારે બન્નેએ સ્થિત થઇ પોતાના શરીર સીધા રાખી પ્રત્યેક અવયવ એક બીજાના
અવયવની સામે રાખી વીર્યનું સિંચન આકર્ષણ કરવું.

ઓરૂમ્ યથા વાતઃ પુષ્કરિણીં સમિદ્ગયંતિ સર્વતઃ । એવા તે ગર્ભે એજતુ નિરૈતુ દશમાસ્યઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ ઓરૂમ્ યથા વાતો યથા વનં યથા યથાં સમુદ્ર એજંતિ । એવાત્વં દશમાસ્ય સહાવેદિ જરાયુણાં સ્વાહા ॥ ૨ ॥ ઓરૂમ્ દશમા-સાન્નચ્છયાનઃ કુમારો અર્ધિમાતરિં । નિરૈતુ જીવો અક્ષંતો જીવો જીવંત્યા અધિ સ્વાહા ॥ ૩ ॥ ઋં મં ૦ ૫ સૂં ૭૯ મં ૦ ૭-૮-૯

ઓરૂમ્ એજતુ દશમાસ્યો ગર્ભો જરાયુણા સહ । યથાયં વાયુ રેજંતિ યથા સમુદ્ર એજંતિ । એવાયં દશમાસ્યો અસ્ત્રજ્જરાયુણા સહ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ ઓરૂમ્ યસ્યૈ તે યજ્ઞિયો ગર્ભો યસ્યૈ યોનિર્હિરણ્યયી । અઙ્ગાન્યન્દુતા યસ્ય તં માત્રા સમજીગમ ૫ સ્વાહા ॥ ૨ ॥ યજુઃ ૦ અં ૮ મં ૦ ૨૮-૨૯

ઓરૂમ્ પુમા ૫ સૌ મિત્રાવરુણૌ પુમાં ૫ સાવશ્વિનાવુભૌ । પુમાનગ્નિશ્ચ વાયુશ્ચ પુમાન્ગર્ભસ્તવોદરે સ્વાહા ॥ ૧ ॥ ઓરૂમ્ પુમાનગ્નિઃ પુમાનિન્દ્ર, પુમાન્દેવો વૃહસ્પતિઃ । પુમા ૫ સં પુત્રં વિન્દસ્વ તંપુમાનનુજાયતાં સ્વાહા ॥ ૨ ॥ સામવેદમંત્ર વ્રાં ૦ પ્રપાં ૧ સ્વં ૦ ૪ મં ૦ ૮-૯

ઉપરોક્ત મંત્રોવડે આહુતિઓ આપીને—

ઓરૂમ્ સર્વે વૈ પૂર્ણ ૫ સ્વાહા ॥

આ મંત્ર વડે પૂર્ણાહુતિ આપવી ત્યાર બાદ સ્ત્રીના ભોજન ગ્રહનનો સુનિયમ કરવા. અર્થાત્ તેને કોઈ પણ જાતનો માદક મદ્યઆદિ, રેચક હરક આદિ, ક્ષાર અધિક મીઠું, અધિક ખાટું, રક્ષ જવ કે ચણા આદિ તથા અતિ તીખા મરચા વગેરે કદી પણ ખાવા ન

જેમ વાટિકારથ જલાશયના જલને વાયુ ધીરેધીરે હલાવે છે તેમ હે સ્ત્રી ! તારો ગર્ભ પ્રાણ્યાદિ શક્તિયુક્ત થઇને ધીરે ધીરે ચેષ્ટા કરે તથા સુખપૂર્વક દશમે માસે જન્મ પામે ૧૦

જેમ વાયુ, વન તથા સમુદ્ર ધીરેધીરે ચેષ્ટા કરે છે, તેમજ હે ગર્ભ ! પરમાત્માની કૃપાથી જરાયુ સહિત પૂણ્યેશ્વરના માસ સૂધી ગર્ભેના ધીરે ધીરે ચેષ્ટા કરીને પછી સુખપૂર્વક બહાર આવે ૨

માતાના ઉદરમાં દશ માસ સૂધી શયન કરીને અક્ષત શુચિત કુમાર બહાર આવે, તથા તેની માતા પણ નિરોગી અને તે જન્મેલો બાલક પણ આનંદપૂર્વક રહે એવી કૃપા પરમાત્મા અમારા ઉપર કરે

હે પરમાત્મા ! જેવી રીતે પવન ચાને છે, અથવા સમુદ્ર પોતાના તરંગોમાં ઉછળે છે તેવી રીતે અમારો આ ગર્ભ પૂર્ણ દશમાસ સૂધી ક્રમથી વધે અને બરાબર દશ માસનો થઇને જન્મે

હે પરમાત્મા ! આ રોગરહિત શુદ્ધ ગર્ભાશયવાળી સ્ત્રીના જે યજ્ઞને યોગ્ય ગર્ભ છે, તથા જે ગર્ભના સુદર અમ છે એવા તે આ ગર્ભની કામના કરનારી સ્ત્રીની સાથે સમા-ગમ કરીને ધર્મયુક્ત ક્રિયાથી બરાબર ગર્ભની પ્રાપ્તિ કરે

દેવુ, પરંતુ ધી, દુધ, મિષ્ટાન્ન, સોમલતા અર્થાત્ ગળો આદિ પૌષ્ટિક ઔષધિ, બાન, દહીં (મોળુ) ઘઉં, અડદ, મગ, તુવરની દાળ આદિ અન્ન તથા પુષ્ટિકારક ગાંક ખાવા દેવા આ પરાર્થોની સાથે ઋતુ ઋતુના મશાલા ગર્ભામા દડા મલાયત્વી વગેરે તથા શરદીમા કશર, કર્તુરી આદિ નાખીને ખાવા યુક્ત આહાર વિહાર સદા કરવા *દહીંમા સૂડ તથા બ્રહ્મા ઔષધીનું* સેવન સ્ત્રીએ વિશેષ કરી કરવું જેથી સત્તાન અતિ બુદ્ધિમાન્ રોગરક્તિ અને શુભયુષ્કર્મ સ્વભાવવાળું થાય

इति गर्भाधानविधिः समाप्तः ॥

॥ अथ पुंसवनम् ॥

પુસવન સ રકારનો સમય ગર્ભસ્થિતિનું જ્ઞાન થયાના સમયથી બીજા અથવા ત્રીજા માસ મૂંધી છે. એજ વખતે પુસવન સ રકાર થવો જોઈએ, પુરુષત્વ અર્થાત્ વીર્યનો લાભ થાય, જ્યા સુધી બાળકનો જન્મ થયા પછી એ માસ વીતી ન જાય ત્યા સુધી પુરુષે બ્રહ્મચારી ગ્રહેવું અને સ્વપ્નમા પણ વીર્યનો નાશ ન થવા દેવો બોજન ઝાદન, શયન, જગરણાદિ વ્યવહાર એવી રીતે કરવો કે જેથી વીર્ય દૃઢ રહીને બીજુ સન્તાન પણ ઉત્તમ બલિષ્ઠ જાય

* આ દહીં ઘેર જમાવેલું અને તદ્દન મોળુ અને મલાઈવાળું હોવું જોઈએ, અને તેમ ન અને તો ગાયનુ ઉત્તમ દુધ લેવું તે વધારે સારૂ

गर्भं ब्रह्मयुपाय —

वरी विश्वा च गंधा च मधुकं भृगरादसमम् । अजादुग्धेन पानं तु नार्या
गर्भस्य वृद्धिकृत् ॥

શતાવરી, સુડ, આસન, જેષ્ઠીમધ, બાગરો, આ વસ્તુઓને સમભાજે લઈ બારીક વસ્ત્રમાળ ચુર્ચ કરીને તેમાથી પા તોલો બકરીના તાજા પાશેર દુધ જોડે પીવાથી ગર્ભની વૃદ્ધિ સારી થાય છે

गर्भश्चक्षुःपाय.—

पीत्वा तंदुलतोयेन तंदुलस्य जटा ऋतौ । पतद्गर्भा च यानारी स्थिर-
गर्भा प्रजायते ॥

તાદળજની બાજના મૂળીયા ઋતુ સમયે ચોખાના ધાવરામણમા વાટીને પીએ તો જે સ્ત્રીનો ગર્ભ બીજે, ત્રીજે અમર ચોથે માસે સ્વપીજતો હોય તે બધ સ્થિર ગર્ભા થાય છે (ભા ૩)

પુમા ૫ સૌ મિત્રાવરુણૌ પુમા ૫ સા વશ્વિનાવુભૌ ।

પુમાનગ્નિશ્ચ વાયુશ્ચ પુમાન્ ગર્ભસ્તવોદરે ॥ ૧ ॥

પુમાનગ્નિ પુમાનિન્દ્રઃ પુમાન્દેવો બૃહસ્પતિઃ ।

પુમા ૫ સં પુત્રં વિન્દસ્વ તં પુમાનનુજાયતામ્ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

સામવેદમન્ત્ર બ્રાહ્મં પ્રપાં ૧ સ્વં ૪ મં ૮-૯

શ્ચમીમંશ્વત્ય આરુઢસ્તત્ર પુંસવેનં કૃતમ્ ।

તદ્વૈ પુત્રસ્ય વેદનં તત્સ્ત્રીણ્વા મરમસિ ॥ ૧ ॥

પુંસિ વૈ રેતો ભવતિ તત્સ્રયામનુષિચ્યતે ॥

તદ્વૈ પુત્રસ્ય વેદનં તત્પ્રજાપતિરબ્રવીત્ ॥ ૨ ॥

પ્રજાપતિરનુમતિઃ સિનીઘ્રાલ્યંચાક્લપત્ ॥

ત્રૈષુયમન્યત્ર દધત્પુમાંસમુદધદિહ ॥ ૩ ॥

અથર્વં કાં ૬ સૂં ૧૧

આ મંત્રોનો અભિપ્રાય એજ છે કે પુરૂષે વીર્યવાન થવું જોઈએ આશ્વિનાયન ગૃહ મૂત્રમા કહ્યું છે કે —

(પુમાસૌં) જેમ પ્રાણ અને અપાન, અશ્વિનો-પૃથ્વી તથા આકાશ અગ્નિ તથા વાયુ પુરૂષગુણયુક્ત છે, તેમજ તારા ઉદરમા પુરૂષરૂપ ગર્ભ થયો અને તેનું તુ યથાનત્ સંરક્ષણ કરે ૧

(પુમાનગ્નિં) હે સ્ત્રી! જહરાગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય એ જેવા પુરૂષગુણયુક્ત છે તેવો પુત્ર તને પ્રાપ્ત થાઓ, તથા તેના પછી પણ તેવાજ પુત્રો ઉત્પન્ન થાઓ ૨

(શમીમંશ્વત્યં) જેમ શમી વૃક્ષપર પીંપળો આરુઢ થાય છે, તેમ શમી સ્થાનીય સ્ત્રી અને અશ્વત્થ (પિંપળો) સ્થાની પુરૂષ, એ બન્નેના સમાગમ પૂર્વક ગર્ભસ્થિતિ કરીને પુ સવન-પુરૂષત્વનો લાભ લેવાય છે આમા વિપરીતતા થવાથી નથી અને પુત્રની પ્રાપ્તિના આજ ઉપાય છે, માટે વીર્ય સેવનદ્વારા ગર્ભનું ધારણ પોષણ અમે કરીએ છીએ

(પુસિ વૈ) પુરૂષમા વીર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેને સ્ત્રીમા સેવન કરે છે આજ ઉપાય પુત્ર પ્રાપ્તિનો છે, અને પરમાત્માએ સર્વેને ઉપદેશ કરેલો છે. ૨.

(પ્રજાપતિં) તે પ્રજાપતિ-પરમાત્મા સર્વવિદ્યા તથા ધર્મનો ઉપદેશ છે, પ્રેમાદિ ઉત્તમ વ્યવહારો વડે જે બનવાય છે, તથા જે સુકુમાર્યાદિ ગુણયુક્ત અથવા ઉત્તમ કેશ યુક્ત સ્ત્રી ગર્ભધારણમા સમર્થ હોય છે તેમાજ પુરૂષ ગર્ભસ્થાપન કરે છે કારણ કે સ સાતમા પરમાત્માએ સતાનોત્પત્તિનો નિયમ નક્કી કર્યો છે કે ક્ષેત્ર રૂપ સ્ત્રી અને જીવરૂપ પુરૂષના સયોગથીજ સતાનોત્પત્તિ થાય સ્ત્રી શિવાય અન્યત્ર મનુષ્યોત્પત્તિ નહિ થવી તે આધારણ નિયમ છે. માટે સ્ત્રી અને પુરૂષે વીર્યની યથાવત્ રક્ષા કરીને ઉત્તમ ગર્ભને સ્થાપવો, અને તેની રક્ષા કરવી ૩.

अथास्यै मंडलागारच्छायायां दक्षिणस्यां नासिकायामजीतामोषधींनस्तः
करोति ॥१॥ प्रजावज्जीवपुत्राभ्यां हैके ॥२॥ आश्व० सू० अ० १ खं० १३ सू० ५-६.

अथ पुंसवनं पुरास्यन्दत इति मासे द्वितीये तृतीये वा ॥ १ ॥

पारस्कार० गृ० सू० कां० १-१४ ॥

આજ પ્રભાણે ગોભિલીય તથા શૌનક ગૃહ્યસૂત્રોમા પશુ લખેયુ છે

अथ क्रियारम्भः ॥

પૃષ્ઠ ૩ થી ને શાન્તિપ્રકરણ પર્વન્ત લખ્યા પ્રભાણે (વિશ્વાનિ દેશ૦) ઇત્યાદિ વેદમ ત્રેથી યજમાન તથા પુરોહિતાદિએ ઇશ્વરોપાસના કરવી તથા જેટલા માણસો ત્યા હાજર હોય તેમણે પશુ ઇશ્વરોપાસનામા ચિત્ત લગાડયુ. એ પ્રભાણે સ્વન્નિવાચન તથા શાન્તિપાઠ થઇ રહ્યા પછી પ્રથમથીજ તૈયાર કરી રાખેલા યજ્ઞકુડ આગળ હવન સમિધા, સામગ્રી તથા પ્રસ્તુત સસ્કારમા ઉપયોગી થનારા સાધનો તૈયાર રાખવા ત્યાર બાદ પ્રથમ લખ્યા પ્રભાણે અગ્ન્યાધાન અગ્નિપ્રજ્વલન કરીને (અગ્નિમ્ ઇદમ૦) ઇત્યાદિ મંત્રો વડે મહિદાધાન કરી (અગ્નિમ્ ઇદમ૦) એ મંત્રવડે પાંચ ધૃતાહુતિ આપવી ત્યાર બાદ પ્રથમ લખ્યા પ્રભાણે (અદિતેનુ૦) ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે જલ પ્રોક્ષણ કરી આધારવાજ્ય-ભાગાહુતિ ચાર તથા વ્યાહુતિ આહુતિ ચાર આપવી, સામાન્ય પ્રકરણમા લખ્યા પ્રભાણે (ઓશ્મ પ્રજાપતયે૦) મંત્ર વડે એક પ્રાણપત્ય આહુતિ અને (ઓશ્મ યદસ્ય કર્મણ૦) એ મંત્ર વડે સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ આપવી આ પ્રભાણે થયા પછી નીચે લખેલા બન્ને મંત્રો વડે ધૃતની આહુતિઓ આપવી

ઓશ્મ આતે ગર્ભો યોનિમેતુ પુમાન્વાણ દ્વેષુષિમ્ । આવીરો જાયતાં પુત્રસ્તે
દશમાસ્યઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥ ઓશ્મ અગ્નિરૈતુ પ્રથમો દેવતાના સોઽસ્યૈ પ્રજા-
મુચ્ચતુ મૃત્યુપાશ્નાત્ । તદયં રાજા વરુણોઽનુમન્યતા યયેયં સ્ત્રી પુત્રમયં ન રોદાત્
સ્વાહા ॥ ૨ ॥ સામવેદમન્ત્ર બ્રા० મ્પા० ૧ સ્વં० ૧ મંત્ર૦ ૯

આ બન્ને મંત્રો વડે બે આહુતિ આપ્યા પછી પતિએ પત્નીના હૃદય પર હાથ મૂકીને નિમ્ન લિખિત મંત્ર બોલવો —

(અથાસ્યૈ૦) ગર્ભવતી સ્ત્રીને ધરની છાયામા બેસાડીને દુર્વાના રસને તેના જમણા નાકમા ગર્ભની સ્થિરતાને માટે સુધાડવો અને તે વખતે પ્રજાવજ્જીવ-ઇત્યાદિ મંત્રો વડે પરમાત્માની સ્તુતિ કરવી

(પુસવન૦) ગર્ભસ્થાપન પછી બીજા અગર ત્રીજા માસમા પુસવન સસ્કાર કરવો

હે સ્ત્રી ! તારામા પુત્રરૂપ ગર્ભ સ્થિર થાઓ જેવી રીતે બાણ પોતાના ભાથામા સ્થિર થાય છે તેવી રીતે તારા હૃદયમા ગર્ભ નિવાસ કરો, અને દશ માસ બ્યારે પૂરા થાય ત્યારે શુરવીરતાદિ ગુણયુક્ત થઇને જન્મે ૧

અત્યન્ત વિદ્યાવાન પરમાત્મા અમને પ્રાપ્ત થાઓ અને આ ગર્ભરૂપ અમારી પ્રજાને મૃત્યુ બાદિ દુખોથી છોડાવીને આનંદરૂપ રાખો સર્વથી શ્રેષ્ઠ પરમાત્મા, અમારા રાજા રૂપ આ-

ઓરૂમ્ યતૈ સુસીમે હૃદયે હિતચન્તઃ પ્રજાપતૌ । મન્યે હં માં તદ્વિદ્વાંસમાહ
પૌત્રમઘબિયામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

તતપશ્ચાત્ સામવેદના તથા મહાવામદેવ્ય ગાન કરીને જે જે સ્ત્રી પુરૂષો સ સ્કાર જોવા
આવ્યા હોય તેમને આદર સત્કાર પૂર્વક વિદાય કરવા પછી વડની કુમળી કૃપણા અને
મળોને ખારીક વાટીને કપડા વડે રમ નિચોવી લઇ ગર્ભિણી સ્ત્રીના જમણા નાસાપુટમા
રેડવો અને પછી નીચેના મંત્ર વડે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવી

ઓરૂમ્ હિગ્ન્યગર્ભઃ સર્મવર્તતાગ્રે ભૂતસ્ય જાતઃ પતિરેકં આસીત્ । સ દાધાર
પૃથિવીં ધામુતંમાં કસ્યૈ દેવાયં હવિષાં વિધેમ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૧૩ મં૦ ૪

ઓરૂમ્ અદ્ભ્યઃ સર્મૃતઃ પૃથિવ્યૈ રસાંચ વિશ્વકર્મણઃ સર્મવર્તતાગ્રે । તસ્ય
ત્વષ્ટાં વિદધંદ્રુપમેતિ તન્મર્ત્યસ્ય દેવત્વમાજાનમગ્રે ॥ ય૦ અ૦ ૩ । મં૦ ૧૭

આ એ મંત્રો બોલી રહ્યા પછી પતિ પોતાની ગર્ભિણી પત્નીના ગર્ભાશય પર હાથ
મકાને નીચેના મંત્ર બોલે —

ઓરૂમ્ સુપર્ણોભિ ગરુત્માંસિઘ્વિત્તે શિરો ગાયત્રં ચર્ધુર્બૃહદ્રથન્તરે પક્ષૌ । સ્તોમં
આત્મા છન્દાસ્યહ્નાનિ યજૂંશ્વિનામં સામં તે તનૂર્વામદેવ્યં યજ્ઞા યજ્ઞિયં પુચ્છં
વિષ્ણ્યાઃ જાપાઃ । સુપર્ણોભિ ગરુત્માન્દિવં ગચ્છ સ્વઃ પત ॥ યજુઃ અ૦ ૧૨ મં૦ ૪

આ પ્રમાણે આ સ સ્કાર પુરો થયા પછી ગર્ભિણી સ્ત્રીએ યુક્તાહારવિહારી થવું
વિશેષ કરી મળો, બ્રહ્મી, સુઠ એને દૂધની સાથે યોડી યોડી પીએ, અને અધિક શયન
અધિક જાગરણ તથા અધિક બપણું ન કરવું, અતિ ખારા, ખાટા, તીખા, કડવા, તથા
રેચક આદિ પદાર્થો નહિ ખાવા સૂક્ષ્મ આહાર કરવો તથા ક્રોધ, દ્વેષ, લોભાદિ દોષોથી
દૂર રહી ચિત્તને હમેશા પ્રસન્ન રાખવું અને શુભાચરણથી રહેવું

॥ ઇતિ પુંસવનસંસ્કારવિધિઃ ॥

મારી પ્રાર્થનાને સ્વીકારી આ મારી સ્ત્રીને પુત્ર વિરહના દુઃખથી મુક્ત રાખે, કે જેથી અમે
સતાનની પ્રાપ્તિ કરીને સદા આનંદમા રહીએ ૨

હે સૌદર્શાદિ ગુણયુક્તે ! તારા હૃદયમા હિતાદિ ગુણવાળા પુત્રો સ્થિર થાઓ પ્રજાપતિ
પરમાત્મા ઉપર પ્રીતિ રાખનારા પુત્રો ઉત્પન્ન થાઓ, હે સ્ત્રી ! આવો પરમાત્માનો ઉપદેશ
છે કે એવા પુત્રો વડે આપણે સદા સુખી થઇએ અને પુત્રો વિના આપણે કદી દુઃખી ન થઇએ

જલદારા પૃથ્વી ઉપર ઉત્પન્ન થએલી આપધીઓના રસથી ઉત્પન્ન થયેલ વીર્યવડે આ
ગર્ભનું ધારણ અને ઉત્પત્તિ થાય છે જેમ પૃથિવ્યાદિ જગત્ પરમાત્માએ પોતાના સામ-
ર્થ્યથી આદિ કાલમાં ઉત્પન્ન કર્યું અને વર્તમાનમા રાખેલું છે, તેમજ વીર્યથી ગર્ભ ધારણ
અને ઉત્પન્ન થાય છે, જેમ આ જગત્ના રૂપાદિ વિચિત્ર પદાર્થનું વિધાન પરમાત્મા કરે છે
તેમજ ગર્ભથી મનુષ્યના દેવત્વ તથા ઉત્તમ ગુણ વીર્ય વગેરેનું વિધાન પરમાત્માની કૃપા વડે મનુષ્ય
કરે છે કારણ તે એક શિદ્ધી છે હે પરમાત્મા અત્યંત કૃષ્ણા કરીને આ ગર્ભની રક્ષા કરી
ઉત્તમ ગુણવાળો ઉત્પન્ન કરો.

હે જગદારક પરમાત્મા ! આપ સૌદર્શસ્વરૂપ, સર્વ શ્રેષ્ઠ, સર્વાન્તર્ગત આત્મા અને અતક-
રણ અર્થાત્ વેદગાન સ્વરૂપ છો. આપ આ ગર્ભને સૌદર્શાદિ ગુણ યુક્ત કરો.

॥ અથ સીમન્તોન્નયનમ્ ॥

હવે ત્રીજો સસ્કાર મીમન્તોન્નયન નામનો છે તે લખીએ છીએ આ સસ્કારથી ગર્ભિણી સ્ત્રીનું મન સતુષ્ટ, આરોગ્ય તથા ગર્ભસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ થઇ પ્રતિનિતિ વધતી જાય છે આ સસ્કારને માટે નિમ્નલિખિત પ્રમાણો છે

ચતુર્થે ગર્ભમાસે સીમન્તોન્નયનમ્ ॥ ૧ ॥ આપૂર્યમાણપક્ષે યદા પુંસા નક્ષત્રેણ ચન્દ્રમાયુક્તઃ સ્યાત્ ॥ ૨ ॥ અથાસ્યૈ યુગ્મેન શ્વલ્લુગ્રપ્સેન ત્રયેણ્યા ચ શ્વલ્લ્યા ॥ ૩ ॥ ત્રિભિશ્ચ કુશ્વપિજ્જલૈરુર્ધ્વ સીમન્તં વ્યૂહતિ મૂર્ધુવઃ સ્વરોમિતિ ત્રિઃ ચતુર્વા ॥ ૫ ॥
આશ્વ૦ ગૃ૦ સૂ૦ ૧ સ્વં૦ ૧ કં૦ ૧૪ સૂ૦ ૧-૧-૪-૬

ભાવાર્થ — ગર્ભાધાનથી ચોથા મામના શુક્લપક્ષમા જ્યારે મૂલ આદિ પુરુષ નક્ષત્રયુક્ત ચન્દ્રમા હોય તે દિવસે મીમન્તોન્નયન સસ્કાર કરવો

પુશ્સવન વત્પથમર્ગે માસે પૃષ્ઠેષ્ટમેવા ॥ પારસ્કર ગૃ૦ સૂ૦ કં૦ ૨૬ સૂ૦ ૨

ભાવાર્થ. — પુ મવન સસ્કારની પેઠે ગર્ભાધાનથી છઠ્ઠા અથવા આઠમા માસમા પૂર્વોક્ત પક્ષ નક્ષત્રયુક્ત ચન્દ્રમા હોય તે દિવસે સીમન્તોન્નયન સસ્કાર કરવો

અથ ક્રિયારમ્ભઃ

પ્રથમ યજુકુડ તથા મસ્કારોપયોગી સામગ્રી વિગેરે તૈયાર કરી ઋત્વિગ્વંચુ તથા સ્વરિતવાચન અને શાન્તિપાઠ કરી, આચમન માર્જન કરવું ત્યાર બાદઃ—

ઓરેમ્ મૂર્ધુવઃ સ્વઃ

ઉપરોક્ત મંત્રવડે આહ્વાયુ, ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્યને ત્યાંથી અગ્નિ લાવીને પૂર્વોક્ત યજુકુડમા સમિધાચયન કરી તેના ઉપર નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે અન્ન્યાધાન કરવું અગર ધૃતનો દિપક સળગાવી તે વડે કપૂર સળગાવી એક પાત્રમા મૂકી તેના ઉપર નાના નાના સમિધાના કટકા મૂકી અગ્નિ તૈયાર કરવો

ઓરેમ્ મૂર્ધુવઃ સ્વર્ચૌરિવ મુન્ના પૃથિવીર્વરિમ્ના । તસ્યાસ્તે પૃથિવો દેવ
યજનિ પૃષ્ઠેઽગ્નિમન્ના દમન્નાદ્યાયાદધે ॥ યજુર્વેદ૦ અ૦ ૩ મં૦ ૫

ઉપરોક્ત મંત્ર વડે વેદિમા અન્ન્યાધાન કરી તેના ઉપર સમિધાના બારીક કટકા તથા કપૂર મૂકી નીચેનો મંત્ર બોલતા જવો અને વાંજણા વડે અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરવો.—

ઓરેમ્ ઉદબુધ્યસ્વાગ્ને પ્રતિજાગૃહિ ત્વર્ધિષ્ટાપૂર્તે સઃ સૃજેયા મયં ચં । અસ્મિન્ત્સપ્ત્યેઽબ્ધ્યુત્તરસ્મિન્ વિશ્વેદેવા યર્જમાનશ્ચ સીદત ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૧૫ મં૦ ૫૪॥

જ્યારે સમિધામા અગ્નિ પ્રવિષ્ટ થવા લાગે ત્યારે ચદન અથવા બીજી કોઇ પણ જાતની ત્રણ સમિધા આઠ આઠ આગળની લઇ તેને ધૂતમા બોળીને નિમ્ન લિખિત મંત્ર વડે અગ્નિમા અર્પવી —

ઓરેમ્ અયન્ત ઇધ્મ આત્મા જાતવેદસ્તેનેધ્યસ્વવર્ધસ્વ ચેદ્ધ વર્ધય ચામ્માન પ્રજયા પશુભિર્બ્રહ્મવર્ચસેનાન્નાદ્યેન સમેધય સ્વાહા-ઇદમગ્રયે જાતવેદસે-ઇદન્ન મમ ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥ આ મંત્રથી એક

ઓરેમ્ સમિધાગ્નિં દુવસ્યત ધૃતૈર્વૌધયતાતિથિમ્ । આસ્મિન્ હૃદ્યા ઝુહોતન, સ્વાહા ॥ ઇદમગ્રયે ઇદન્ન મમ ॥ ૨ ॥ યજુઃ અ૦ ૩ મં૦ ૧

ઓરેમ્ સુસંમિદ્ધાય શોચિષે ધૃતં ત્રિત્રં ઝુહોતન । અગ્રયે જાતવેદસે સ્વાહા ॥ ઇદમગ્રયે જાતવેદસે-ઇદન્નમમ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩ મં૦ ૨

આ જ ને મંત્ર વડે બીજી સમિધા અને,

ઓરેમ્ તન્વાંસમિદ્ધિરઙ્ગિરો ધૃતેનં વર્દ્યામાસિ । બૃહચ્છોંચા યવિષ્ટય સ્વાહા ॥ ઇદમગ્રયેઙ્ગિરસે ઇદન્ન મમ ॥ ૪ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩ મં૦ ૩ ૬૦

આ મંત્ર વડે ત્રીજી સમિધા અર્પવી

ઉપર પ્રમાણે સમિધાદાન થયા પછી નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે પાંચ ઘંતાહુતિ આપવી

ઓરેમ્ અયન્ત ઇધ્મ આત્મા જાતવેદસ્તેનેધ્યસ્વવર્ધસ્વ ચેદ્ધ વર્દ્ય ચાસ્માન પ્રજયા પશુભિર્બ્રહ્મવર્ચસેનાન્નાદ્યેન સમેધય સ્વાહા ॥ ઇદમગ્રયે જાતવેદસે-ઇદન્ન મમ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ

પાંચ વૃતાહુતિ આપ્યા પછી નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે વેદિની પૂર્વાદિ ચારે દિશાઓમા જલ સિંચન કરવું. —

ઓરેમ્ અદિતેઽનુમન્યસ્વ ॥ આ મંત્રવડે પૂર્વમા

ઓરેમ્ અનુમતેઽનુમન્યસ્વ ॥ પશ્ચિમમા

ઓરેમ્ સરસ્વત્યનુમન્યસ્વ ॥ ઉત્તરમા અને

ઓરેમ્ દેવં સવિતઃ પ્રસુવં યજ્ઞં પ્રસુવં યજ્ઞર્પતિં ભર્ગાય । દિવ્યો ગર્ન્ધવઃ કેતપૂઃ કેતનઃ પુનાતુ વાચસ્પતિર્વાચં નઃ સ્વદતુ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩૦ મં૦ ૧

આ મંત્રથી વેદિની ચારે બાજુ.

ઉપર પ્રમાણે જલસિંચન કર્યા પછી નીચેના મંત્રો વડે ચાર આધારાવાજ્યામાગાદિતિ
ધૃતની આપવી

ઓરમ્ અગ્નયે સ્વાહા ॥ इदमग्नये-इदन्न मम ॥

આ મંત્રો વડે વેદિના ઉત્તરભાગના અગ્નિમા

ઓરમ્ સોમાય સ્વાહા ॥ इदं सोमाय इदन्न मम ॥

વેદિના દક્ષિણભાગના અગ્નિમા અને નીચેના બે મંત્રો વડે વેદિની મધ્યમા આદિતિ આપવી.

ઓરમ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ इदं प्रजापतये-इदन्न मम ॥

ઓરમ્ ઇન્દ્રાય સ્વાહા ॥ इदमिन्द्राय इदन्न मम ॥

ત્યારબાદ નીચેના મંત્રો વડે વ્યાહતિ આદિતિ ચાર આપવી —

ઓરમ્ ધૂમ્રગ્નયે સ્વાહા । इदमग्नये इदन्न मम ॥ ૧ ॥ ઓરમ્ ધુર્વાયવે
સ્વાહા । इदं वायवे इदन्न मम ॥ ૨ ॥ ઓરમ્ સ્વરાદિત્યાય સ્વાહા । इदमा-
दित्याय इदन्न मम ॥ ૩ ॥

ઓરમ્ મૂર્ધ્નિવાસ્વાદિત્યેભ્યઃ સ્વાહા । इदमग्निवास्वादित्येभ्य इदन्न मम ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે વ્યાહતિ આદિતિ આપી રજા પછી પ્રથમથી તૈયાર કરી રાખેલી, ચોખ્ખા
મગ તથા તલની*ખીચડીમા પુષ્કળ ધી નાખીને નિમ્ન લિખિત મંત્રોવડે આઠ આદિતિઓ
આપવી —

ઓરમ્ ધાતા દંદાતુ દ્વાશુષે પ્રાર્ચીં જીવાતુ મુક્ષિતમ્ । वयं देवस्य धीमहि
सुमतिं वाजिनीवति स्वाहा ॥ इदं धात्रे-इदन्न मम ॥ ૧ ॥ ઓરમ્ ધાતા પ્રજાના-
મુત રાયડૈંશ્ચે ધાત્રેદં વિશ્વં ભુર્વનં જર્જાન । धाता कृष्टीरानिमिषाभिचष्टे धात्रऽइद्वयं
घृतवज्जुहोतु स्वाहा । इदं धात्रे-इदन्न मम ॥ ૨ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

*આ ખીચડી બનાવવામા ચોખ્ખા, તલ તથા મગ સમમાત્રે લેવા અને તે ભેતી વખતે
ઓરમ્ પ્રજાપતયેત્વા જુદા નિર્વપામિ એમ બોલવું પછી એને ધોઈ નાખવા, અને ધાત્રી
વખતે ઓરમ્ પ્રજાપતયેત્વા જુદાં પ્રોક્ષામિ એ પ્રમાણે બોલવું.

(ધાતા૦) ધાતાપરમાતમા આ ગર્ભને જુદા આદિ ગુણગુણ કરી દીર્ઘાંશુ કરેા હે
સ્ત્રિ! આપણે બન્ને મળીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરીએ કે તે આપણને જુદામત્ત શોભાયુક્ત
પુત્ર આપે કે જેથી આપણે સુખી થઈએ.

(ધાત્રી૦) સર્વ જગત્ને ધારણ કરનાર તથા પ્રજાને ઉત્પન્ન કરનાર મધ્યરે આ જગત્
ઉત્પન્ન કર્યું છે, તે ધાતા પરમાત્મા મનુષ્યને ઉપદેશ કરે છે કે ધૃતાદિ ઉત્તમ પદાર્થ તમે
યશસ્કાર અને અર્પણ કરો.

ઓરમ્ રાકામહં મુહર્વાં મુષ્ટી હુવે શૃણોતું નઃ સુભગા બોધતુત્મનાં । સીવ્ય-
ત્વપઃ સૂચ્યાચ્છિદ્યમાનયા દદાતુ વીરં ગતદાયમુકત્યયં સ્વાહા ॥ ૩ ॥ ઇદં રાકાયૈ-ઇદન્ન
મમ ॥ ૩ ॥ ઓરમ્ યાસ્તે રાકે સુમતયઃ ॥ સુપેક્ષ્મો યામિર્દદાસિ દાશુષે વંશુનિ ।
તામિર્નો અદ્યસુમનાં ઉપાર્ગહિ સસપોષં સુભગે રરાણા સ્વાહા ॥ ૪ ॥ ઇદં રાકાયૈ ઇદં
ન મમ ॥ ૪ ॥ ઋં મંં સૂં ૩૨ મંં ૪-૫

ઓરમ્ નેજમેષ્વ પરાપત સુપુત્રઃ પુનરાપત । અસ્યૈમે પુત્રકામાયૈ ગર્ભમાધેદિ
યઃ પુમાન્સ્વાહા ॥ ૫ ॥ ઓરમ્ યથેયં પૃથિવી મત્સ્યુત્તાના ગર્ભમાદૃધે । એવ તં
ગર્ભમાધેદિ દશમે માસિ સૂતવે સ્વાહા ॥ ૬ ॥ ઓરમ્ વિષ્ણોઃ શ્રેષ્ઠેન રૂપેણાસ્યા
નાર્યાં ગન્વીન્યામ્ । પુમાંસં પુત્રાનાધેદિ દશમે માસિ સૂતવે સ્વાહા ॥ ૭ ॥ સૌત્રમન્ત્રાઃ ॥

ઓરમ્ મૃર્ધુવઃ સ્વઃ । પ્રજાપતે ન ત્વદેતાન્યન્યો વિશ્વાં જ્ઞાતાનિ પૃથિતા વમૂવ ।
યત્કામાસ્તે જુહુમસ્તર્જો અસ્તુ વયં સ્યામ્ પતેયો ગૃધ્રીણાં સ્વાહા ॥ ૮ ॥ ઇદં પ્રજાપતયે-
ઇદન્ન મમ ॥ ૮ ॥ ઋં મંં ૧૦ સૂં ૧૨૧ મંં ૧૦

આ પ્રમાણે આદિ આહુતિ આપ્યા બાદ નિમ્ન મંત્ર વડે એક ખાતની આહુતિ આપવી

ઓરમ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥

(ગાકામહમ્) સર્વાધાર, મર્ત્ય પન્થ પરમાત્માને હુ પશ્યું છુ, અને તેનીજ સ્તુતિ
કરે છુ તે અમારી સ્તુતિ સામળીને આ ગર્ભના આત્માને વ્રત બોધયુક્ત કરી, પ્રાણાન્ન
શરીરની સાથે સધાન કરે જેવી રીતે સગીન સોયવડે કપડુ શીવાય છે તેવી રીતે અમ પ્ય
રિચાદિ વામભાગના ગ્રહણ કરતા તથા લોકોમા સ્તુતિ યાગ્ય નીર પુત્ર અમને કૃપા કરીને આપે।

(યાસ્તેં) હે પરમાત્મન! જેમ મુદ્ર રૂપગુણ તથા ઉત્તમ મુદ્ધિવાન સત્તાન આપ
અમને આપોછો તથા ઉત્તમ ધનાદિ અશ્વર્થ આપોછો તેવીજ રીતે આપ અમને પ્રત્યેક ધન
અનેક પ્રકારની પુષ્ટિ આપો હે સુભગે! એજ પરમાત્માની કૃપાથી આપણી પ્રગ્ન
સુખપર્વક રહેશે

(નેજમેષ્વ) હે પરમાત્મન! આ મારી પુત્ર કામનાવાળી સ્ત્રીના ગર્ભાશયમા જે
ગર્ભ છે તે આપની કૃપા વડે દશ માસ મૃધ્વી ગ્રિથર રહે।

(યથેયમ્) હે જગદીશ્વર! જેમ આ પૃથ્વી પોતામા પડેલા બીજને પૂર્ણ કાસ સુધી પોતાના
ગર્ભમા રાખે છે, તેમ આ મારી સ્ત્રી પણ આપની કૃપાથી ગર્ભને દશમે માસે જન્મ આપે।

(વિષ્ણો શ્રેષ્ઠેન) આ પૃથ્વી ઉપી સ્ત્રીમા પરમાત્માની કૃપાથી ઉત્તમ સ્વરૂપવાન
પુત્ર દશમે માસે જન્મે।

निम्न मत्र वडे पीयडीनी ओ३ आहुति आपयी.

ओ३म् यदस्य कर्मणोऽत्यरीचं यद्वा न्यूनमिहाकरम् । अग्निष्टुत्स्विष्टकृद्विधा-
त्सर्वं स्विष्टं सुहुतं करोतु मे । अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुते सर्वपायश्चित्ताहुतानां
कामानां समर्द्धयित्रे सर्वाङ्गः कामान्तसमर्द्धय स्वाहा ॥ इदमग्नये स्विष्टकृतं इदन्न
मम ॥ ऋत० ब्रा० कां० १४ अ० ८ म० ७ कं० ५

प० निम्नलिखित मत्रे वडे आ३ धृताहुति आपयी

ओ३म् त्वन्नोऽअग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेतोऽअध्यासिसीष्टाः । यजिष्ठो
वन्हितमः शोशुचानो विश्वादेवांसि प्रमुमुक्ष्यस्मत् स्वाहा ॥ इदमग्निवरुणाभ्याम्-
इदन्न मम ॥१॥ ओ३म् सत्त्वन्नोऽअग्नेऽवमो भवोति नेदिष्ठोऽअस्याउषसो व्युष्टा ।
अवयक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृद्रीकं सुहवो न एधि स्वाहा ॥ इदमग्निवरुणा-
भ्यां इदन्न मम ॥२॥ ऋ० मं० सू० १ मं० ४-५

ओ३म् इमं मे वरुण श्रुषो हवन्त्या च मृडय । त्वामवस्युगचक्रे स्वाहा ॥ इदं
वरुणाय इदन्न मम ॥३॥ ऋ० मं० १ मं० ४-५

ओ३म् तत्त्वां याभि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः । अहं-
मानो वरुणेह बोध्युरुक्षं मा न आयुः प्रमोषीः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय-इदन्न मम ॥४॥

ऋ० मं० १ सू० २४ मं० ११

ओ३म् येते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः । तेभिर्नो
अथ सवितोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे
विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः-इदन्न मम ॥५॥ ओ३म् अया-
श्चाग्नेऽस्यनभिशास्तिपाश्च सत्यमित्वमयासि । अया नो यज्ञं वहास्यया नो धेहि
भेषजं स्वाहा ॥ इदमग्नये अयसे-इदन्न मम ॥६॥ ओ३म् उदुत्तमं वरुण पाश-
मस्मदवाधमं विमर्ष्यमश्रथाय । अथा वयमादित्य व्रते तवानाङ्गोऽदितये स्याम
स्वाहा । इदं वरुणायाऽदित्यायाऽदितये च इदन्न मम ॥७॥ ऋ० मं० १ सू०
२४ मं० १५

ओ३म् भवतन्नः समनसौ सचेतसावरेपसौ । मा यज्ञं हि सिष्टं मा यज्ञपति
जातवेदसौ शिवौ भवतमघ्नः स्वाहा ॥ इदं जातवेदोभ्यां-इदन्न मम ॥ ८ ॥
य० अ० ५ मं० ३

उपरोक्त आ३ आहुति आप्या प० व्याहुति आहुति आ० धानी आपयी —

ઓ૩મ્ ભૂરગ્રયે સ્વાહા ॥ इदमग्नये-इदन्न मम ॥

ઓ૩મ્ ભુવર્વાયવં સ્વાહા ॥ इदं वायवे-इदन्न मम ॥

ઓ૩મ્ સ્વરાદિત્યાય સ્વાહા ॥ इदमादित्याय-इदन्न मम ॥

ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વરગ્નિવાય્વાદિત્યેભ્યઃ સ્વાહા ॥ इदमग्निवाय्वादित्येभ्यः-इदन्न मम ॥

આ પ્રમાણે ઉપરની સઘળી આહુતિઓ આપ્યા પાઠ પતિપત્નીએ એકાન્તમાં જઈને ઉત્તમાસનપર બેસવું પછી પતિ પત્નીની પાછળ બેસીને નિમ્નલિખિત મન્ત્રોનો પાઠ કરે,—

ઓ૩મ્ સુમિત્રિયા ન આપ ઓષધયઃ સન્તુ । દુર્મિત્રિયાસ્તસ્મૈ સન્તુ । યોઽસ્માન્દોષ્ટિ યં ચ વ્યં દ્વિષ્મઃ ॥ યજુઃ અઃ ૬ મં ૦ ૨૨

ઓ૩મ્ મૂર્ધ્વાનં દિવો અરતિં પૃથિવ્યા વૈશ્વાનરમૃતઽથા જ્ઞાતમગ્નિમ્ । કવિઃ-સમ્રાજપતિર્થિ જનાનામાસન્ના પાત્રં જનયન્ત દેવાઃ ॥ યજુઃ અઃ ૭ મં ૦ ૨૪

ઓ૩મ્ અયમૂર્જાવતો વૃક્ષ ऊर्जीव फलिनी भव । पर्णे वनस्पते नुत्वा नुत्वा सूयताः परयिः ॥ सामवेदमन्त्रब्रा० प्रपा० ૧ સ્વં ૦ ૫ મં ૦ ૧

ઓ૩મ્ યેનાદિતેઃ સીમાનં નયતિ પ્રજાપતિર્મહતે સૌભગાય । તેનાહમસ્યૈ સીમાનં નયામિ પ્રજામસ્યૈ જરદદિષ્ટિં કૃણોમિ ॥ ઓ૩મ્ રાકામહં સુહવાઃ સુષ્ટુતી હુંવે શૃણોતું ન સુભગા બોધતુ । ઉપાર્ગહિ સહસ્રણોષઃ સુભગે રરાંણા ॥

(સુમિત્રિયાઃ) હેપરમાત્મન ! આપની કૃપાથી પ્રાણુ, જલ તથા સર્વ ઔષધી અમારી મિત્ર—હિતકર્તા થાઓ, તથા જે અમારા શત્રુ—અમારી ઇર્ષ્યા કરનારા—જેનો અમે દ્વેષ કરીએ છીએ તેમને માટે સર્વ ઔષધિ તથા જગતના જલાદિ પદાર્થો દુર્મિત્રિયા અર્થાત્ અહિતકારી થાઓ કે જેથી એમનું બલ કદી ન વધે

(મૂર્ધ્વાનં) જે તેજસ્વી સૂર્યાદિ પદાર્થોનો મૂર્ધાર્થાનિ—સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ—પૃથિવી આદિનો અચનાર, વિશ્વનો રાજા, સર્વપૂજ્ય, સત્યનો આધાર સર્વનો પ્રકાશક તથા સર્વશરમાત્મા કે જેને દેવ—વિદ્વાનો વિજ્ઞાનથી ગાણીને હૃદયમાં માને છે, તે પરમાત્મા આ ગર્ભની રક્ષા કરે

(અયમૂર્જાવતો) જેમ આ ઉદુમ્બર વૃક્ષ બહુ ફળ વાળું છે તેમજ હે સ્ત્રી ! તું પણ મહુતર ફળશાલિની—બહુપુત્રવતી થા જગત્ પોષક પરમાત્મા તને ધનસંપન્ન કરે

(યેનાદિતેઃ) પ્રજાપતિ—પરમાત્મા અર્પિત પૃથ્વીની સીમાને જે સામર્થ્ય વડે બનાવે છે અને ગણે છે, પરમાત્માના તે સામર્થ્ય વડે આ સ્ત્રીની સીમા કેશની અવધિને સૌભાગ્ય, પુત્ર પૌત્રાદિ તથા ધન ધાન્યાદિ ઔશ્વર્યને માટે હું ઉન્નતિશીલ કરે છું, તથા આ મારી પત્નીની પ્રજાને ઇશ્વરાનુગ્રહથી વૃદ્ધાવસ્થાપર્યન્ત સુખથી સ્થિર રહે તેવી કરે છું

(રાકામહં) હે જગદીશ્વર ! અદ્રમાયુક્ત રાત્રિ વડે સુદૃઢ સ્પર્ધા કરવા યોગ્ય સ્ત્રી કે જેને અમે પ્રાપ્ત થઈએ છીએ તે અમને ઉત્તમ ઔશ્વર્યની તથા અસંખ્ય પ્રકારની પુષ્ટિની પ્રાપ્તિ કરાવે.

ઓરમ્ કિંપત્મના સીવ્યત્વપઃ સૂચ્યા છિદ્યમાનયા દદાંતુ વીરઃ વ્રતદાયુઃ સુલ્યમ્ ॥
ઓરમ્ યાસ્તે રાકે સુપેશ્સો યાભિર્દદાસિ દ્વાશુષે વદ્મનિ । તાર્મિર્નો અદ્યમુમના-
પશ્યસિ પ્રજાં પશૂન્તસૌભાગ્યં મદ્યં દીર્ઘાયુષ્ટં પત્યુઃ ॥ સામવેદમન્ત્ર બ્રાહ્મણે
મયા ૧ સ્વં ૫ મં ૦ ૨-૫

ઉપરોક્ત મંત્રો બોલીને પતિએ પોતાના હાથે પત્નીના કેશમા સુગન્ધિત તેલ નાખી
કામળ વડે બોળીને ઉમરડા અથવા અર્જુનવૃક્ષની ડાડી અથવા દર્બની મૂઠું સળી અથવા
શીસોળીયા વડે કેશ સાફ કરીને મુદર વેણી બાધીને પછી યજ્ઞશાલામા આવવું, આ વખતે
વીણા આદિ વાગ્ગ વગડાવવા તત્પશ્ચાત્ પાછળ વપ્પા પ્રમાણે સામવેદ ગાન કરવું પછી —

ઓરમ્ સોમ एव नो राजेमा मानुषीः प्रजा । अविमुक्त चक्र आसीरंस्तारे
तुभ्यं असौ ॥*

આરભમા આ મંત્રનું ગાન કરીને પછી અન્ય મંત્રોનું ગાન કરવું ત્યારબાદ ખીચડીની
આકૃતિએ આપતા વધેલી ખીચડીમા પુષ્કળ ધી નાખીને ગર્ભિણી સ્ત્રી પોતાનું પ્રતિ-
બિમ્બ ને ધીમા બુએ આ સમયે પતિ પત્નીને પૂછે કે “કિં પશ્યતિ” (શું જુએ છે)
પત્ની ઉત્તર આપે કે “પ્રજાં પશ્યામિ” (સતતિ જોઉં છું) ત્યારબાદ એકાન્તમા પોતાના
કુલની વૃદ્ધ, કુલીન, સૌભાગ્યવતી, પુત્રવતી જિઓ તથા બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓ ગર્ભિણીની
સાથે પ્રસન્ન વદને બેસે તથા પ્રસન્નતાની વાતો કરે અને ગર્ભિણી તે ખીચડી ખાધ પછી
પાસે બેઠેલી જિઓ નીચે પ્રમાણે ગર્ભિણીને આશ્વિર્વચન દે —

ઓરમ્ વીરસૂસ્ત્રં भव जीवसूस्त्रंभव जीवपत्नीत्वं भव ॥

આ પ્રમાણે શુભ માગલિક વચન બોલવા તત્પશ્ચાત્ સંસ્કારમા આવેલા મનુષ્યોને
યથાયોગ્ય સત્કાર કરી સ્ત્રી જિઓને તથા પુરુષ પુરુષોને વિદાય કરે

(કિંપત્મનાં) આ મંત્રનો અર્થ આગળ ઉપર આવી ગયો છે

(યાસ્તેરાકેં) હે પરમાત્મા! જેમ સુદર રૂપ ગુણ તથા ઉત્તમ મુદિવાળા સત્તાન
તથા ધનાદિ ઐશ્વર્ય આપે છે, તેમજ મને તથા મારી સ્ત્રીને દીર્ઘાયુ કરી સ પતિયુક્ત કરે

(સોમવદં) જેમ આ નદીનું પાણીયક ફરે છે (સૂર્યદ્વારા સોષાધને પાણી વર્ષા-
દ્વારા નદીમા આવે છે) તેમ આ સ સારસ્વતી નદીમા જગત્ પ્રેરક પરમાત્મા આ માનુષી
પ્રજાને તેમના કર્મો પ્રમાણે મોકલે છે અને એ ચક્ર નિરંતર ચલાવે

* અસૌ પદના સ્થાનમા કોઈ નદીનું નામ બોલવું

(વીરસૂસ્ત્રં) હે સ્ત્રી! તું શુરવીર દીર્ઘાયુ પુત્રને જન્મ આપ, અને તું પણ પ્રસન્ન
થયા પછી ઇવિત રહે

॥ इति सीमन्तोन्नयनसंस्कारविधिः ॥

॥ અથ જાતકર્મસંસ્કારવિધિઃ ॥

આ સંસ્કારનો સમય, પ્રમાણ તથા વિધિ નીચે પ્રમાણે છે

સોષ્યન્તીમદ્ધિરમ્યુક્ષતિ૦ ॥ પાર૦ ગૃ૦ સૂ૦ ૧-૧૬-૨

આ પ્રમાણે આશ્વલાયન, ગોબિલીય તથા શૌનક મુલસૂત્રોમા પણ લખેલું છે

જ્યારે પ્રસવ સમય થાય ત્યારે નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે ગર્ભિણી સ્ત્રીના શરીર પર જલ વડે માર્જન કરવું --

✽ ઓરમ્ એજંતુ દર્શમાસ્યો ગર્ભો જરાયુના સહ । યથાયં વાયુરેજંતિ યથા
સમુદ્રેજંતિ । એવાયં દર્શમાસ્યો અત્રંજજરાયુના સહ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૮ મં. ૨૮

આ મંત્ર વડે માર્જન કર્યા બાદ,

ઓરમ્ અવૈતુ પૃથ્વિશેઞ્જલઃ શુભે જરાયત્તવે । નૈવમાશ્સેન પીવરીં ન કસ્મિં-
શ્ચનાયતનમવગજરાયુ પદ્યતામ્ ॥ પા ગૃ સૂ. ૧-૧૬

આ મંત્રનો જપ કરીને પુનઃ માર્જન (જલસિંચન) કરવું

કુમારં જાતં પુરાજ્ઞૈરાલમ્ભાત્ સર્પિર્મધુની હિરણ્યનિકાષં હિરણ્યયેનપ્રાશ-
યેત્ ॥ આશ્વલાયન ગૃ સૂ. અ. ૧ સ્વં ૧૫ સૂ. ૧ ॥

જ્યારે પુત્રનો જન્મ થાય ત્યારે પ્રથમ દૃઢપણુ આદિ સ્ત્રિઓએ બાલકના શરીર ઉપર નો ઝોર દૂર કરી, મુખ, નાસિકા, કાન, આખ આદિમાથી મળને શીઘ્ર દૂર કરી કોમળ વસ્ત્ર વડે શરીર કોર કરી બાળકને તેના પિતાના ખોળામા આપવું પછી પિતાએ તેને જ્યાં વાયુ તથા શીતલતા ન હોય ત્યાં લઈ જઈને ખેસી એક વેતલગ નાળ રાખીને તેને સૂતવડે બાધી વધારાની નાડીને નીક્ષણ છરી વડે કાપી નાખવી ત્યાર બાદ બાલકને ઉષ્ણ જલ વડે સ્નાન કરાવી શુદ્ધ વસ્ત્ર વડે કોર કરી, શુદ્ધ નવીન કોમલ વસ્ત્ર પહેરાવવું ત્યારમા પ્રસન્નિગ્રહની બહાર યજ્ઞકુંડ તૈયાર કરાવ્યો હોય તો ત્યાં અથવા તો ત્રાપ્તાનો યજ્ઞકુંડ હોય તો તે મુકીને સમિધાયયન વગેરે પ્રથમથીજ તૈયાર રખાવેલું હોય ત્યાં જઈ બાલકના પિતાએ પોતાના હાથ પગ ઘોઘ નાખીને વેદિની પશ્ચિમમા પુર્વાભિમુખે ખેસવું, અને *પુરોહિત કુંડન, દક્ષિણ ભાગમા ઉત્તરાભિમુખ ખેસે પછી પુરોહિત તથા યજમાનની આગળ પ્રસ્તુત સંસ્કારોપયોગી મર્વ મામઝી ગોકરી દેવી, અને યજમાને પુરોહિતને કહેવું કે --

✽ આ મંત્રનો અર્થ ગર્ભાધાન પ્રકરણમા આપેલો છે ત્યાં જોઈ લેવો

(અવૈતુ૦) હે પરમાત્મન! આ ગર્ભજરાયુ (ઝોર) વેદિત આપની કૃપા વડે ઝોર તુટી જઈ અથવા તો કંઈ પણ નાડી તુટ્યાવિના તે ગર્ભ બહાર આવે

*વર્મામા શાસ્ત્રોક્ત વિધિને પૂર્ણ રીતિ જાણનાર, વિદ્વાન, સદ્ગુણી, કુલીન, નિર્બંધી, નુગીલ, વેદપ્રિય, પૂજનીય, સર્વોપકારી ગૃહસ્થની પુરોહિત સગા છે

ओ३म् आ वसोः सठने सीद ॥

पुरोहिते જનામ આપવો કે,

ओ३म् सीदामि ॥

ઉપર પ્રમાણે પુરોહિતે બોલીને પોતાના આસન ઉપર બેસવું ત્યારબાદ પુરોહિતે અગ્ન્ય-ધાન, સમિધાદાન પચરતાતિ, જલપ્રોક્ષણ તથા આધારાવાજ્યભાગાદુતિ ચાર અને વ્યાહતિ આદુતિ ચાર આપવી ત્યારબાદ નિચે લખેલા મંત્રો વડે ધૃતાદુતિ આપવી —

ओ३म् या तिरश्ची निपद्यते अहं विधरणी इति । तां त्वा घृतस्य धारया यजे
सञ्जराधनीमहम् । सञ्जराधिन्यै देव्यै देष्टव्यै स्वाहा ॥ इदं सञ्जराधिन्यै-इदन्न मम
॥ १ ॥ ओ३म् विपश्चित् पुच्छमभस्तद्धाता पुनराहरत् । परेहि त्वं विपश्चित्पुमानयं
जनिष्यतेऽसौ नामास्वाहा ॥ इदं धात्रे-इदन्न मम ॥ २ ॥ सामवेदमन्त्रब्राह्मणे
प्रपा. १ खं० मं० ૬-૭

ઉપર પ્રમાણે ધૃતાદુતિ આપ્યા પછી વામદેવ્ય ગાન કરીને ૧૪ ૩ થી ૧૪ ૪ સુધી લખ્યા પ્રમાણે ઇશ્વરોપાસના કરવી તત્પશ્ચાત્ ધી મધ અગ્નિજ્વર મેળવીને પ્રથમથી ત્યાર-ત્યારેની સોનાની સળીથી તે મિશ્રણ વડે બાળકની જીભ ઉપર —

(યા તિરશ્ચીં) હે ગર્ભ ધારણને માટે ધરણીસ્થ થતી સ્ત્રી ધૃતને તેની ધારાથી હું સત્કૃત કરે છું તું મર્મની સમગ્ર સિદ્ધિ કરનારી છે એવી ચુલ્લવાળી સ્ત્રી હું તને અનુકૂલ રહીશ

(વિપશ્ચિત્) ગર્ભવિધાને જાણનારો વિદ્વાન પતિ સ્ત્રીમા ગર્ભ નિષ્ક્રિય કરે છે અને જન્મ સમયમા જાતકર્મ વડે બાહરણ કરે છે હે ગર્ભવિદામા નિપુણ પતિ તમે સૂતિકા ગૃહની બહાર રહેા કારણ કે સ્ત્રી પુત્રને જન્મ આપશે, (જન્મ થતી વખતે પતિએ સ્ત્રીની પામે ન રહેવું).

અ ધી અને મધ સરખા ભાગે મેળવવાથી વિષસમાન થાય છે માટે ધી એક રૂપિયા-ભાર તેા મધ બે રૂપિયાભાગ એ પ્રમાણથી મેળવવું (બાયાન્તર કર્તા)

(પ્રતેદદામિં) હે બાલક ! તને મધુ અને ધૃતનો ખોરાક પ્રથમ હું બોજનાથે આપું છું, તું જગદુત્પાદક પરમાત્માની કૃપાથી સર્વોત્તમ દ્રવ્યાદિ પદાર્થોનો ભોક્તા થા તું માગ પુત્રરૂપ ઉત્પન્ન થયો છે, તને હું વેદનુ દાન આપુ છું, તું ઇશ્વરાનુગ્રહથી વિદ્વાન થા, તથા આ ભોક્તા ઇન્દ્રિયો તથા વિદ્વાનો વડે રક્ષિત થઇને સા વધે જીવ

(મૂસ્ત્વં મુષસ્ત્વં સ્વસ્ત્વં મૂમૂર્વ સ્વસ્તયિ) હે બાલક ! જુલોક, અંતરિક્ષલોક તથા સ્વર્લોક એ ત્રણે લોકનું ઐશ્વર્ય તારામા સ્થાપું છું

ઓરમ્

આ અક્ષરે લખીને બાલકના દક્ષિણ કાનમાં “ત્વ વેદોસિ” (તારે ગુપ્ત નામ વેદ છે) એ પ્રમાણે કહીને પૂર્વથી મેળવેલા ધી અને મધમાં સુવર્ણની સળી વડે નીચેના મંત્રો બોલી બાલકને થોડું થોડું ચટાડે —

ઓરમ્ મેધાન્તે મિત્રાવરુણૌ મેધામગ્નિર્દધાતુતે । મેધાન્તે અશ્વિનૌ દેવાવાધતાં
પુષ્કરસ્રજૌ ॥ સામવેદ મં. બ્રા. પ્રપા ૧ સ્વં. ૫ મં. ૯

ઓરમ્ પ્રતે દદામિ મધુનો ઘૃતસ્ય વેદ સવિત્રા પ્રસૂતં મધોનામ્ । આયુષ્માન
ગુપ્તો દેવતાભિઃ । ઇતિ જીવ શરદો લોકે અસ્મિન્ ॥ ૧ ॥ ઓરમ્ ભૂસ્ત્વયિ દધામિ
॥ ૨ ॥ ઓરમ્ ભુવસ્ત્વયિ દધામિ ॥ ૩ ॥ ઓરમ્ સ્વસ્ત્વયિ દધામિ ॥ ૪ ॥
ઓરમ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વસ્સર્વં ત્વયિ દધામિ ॥ ૫ ॥ ઓરમ્ સર્દસસ્પતિમદ્ભુતં પ્રિય-
મિન્દ્રેસ્ય કામ્યમ્ । સર્નિ મેધામયાસિષ્ઠ સ્વાહા ॥ ૬ ॥ યજુઃ૦ અ ૩૨ મં ૧૩.

આ પ્રત્યેક મંત્ર વડે ૭ વાર ઘૃત મધુ પ્રાશન કરાવીને ચોખ્ખા તથા જવને શુદ્ધ કરીને પાણીની સાથે પીસીને વજ્રગાળ કરી એક પાત્રમાં રાખી હાથના અંગુઠા તથા અનામિકા વડે થોડું લલ્લને.—

નિમ્ન મંત્ર બોલીને બાલકના મુખમાં એક ટીપુ પાડવું (આ માત્ર ગોભિલીય ગૃહ-સૂત્રનો મત છે).

ઓરમ્ इदमाज्यमिदमन्नमिदमायुरिदममृतम् ।

સામવેદ મંત્ર આ૦ પ્રપા ૧ સ્વં. ૫ મં. ૧૮.

પશ્ચાત્ બાલકનો પિતા બાલકના દક્ષિણ કાન આગળ પોતાનું મુખ રાખીને નીચેના મંત્રો બોલે —

ઓરમ્ મેધાન્તે દેવઃ સવિતા મેધાં દેવી સરસ્વતી ॥ મેધાન્તે અશ્વિનૌ દેવાવા-
ધતાં પુષ્કરસ્રજૌ ॥ ૧ ॥ ઓરમ્ અગ્નિરાયુષ્માન્ સ વનસ્પતિભિરાયુષ્માંસ્તેનત્વાયુ-

હે બાલક ! તું જ્ઞાનના રક્ષક, એશ્વર્ય ગુણકર્મ સ્વભાવવાળા પરમાત્માની કૃપાથી, ઇન્દ્રિયોના માલિક જીવના ઇચ્છિત પ્રિય વિષયો તથા સત્યાસત્યનું યથાવત્ નિરીક્ષણ કરનાર ઉત્તમ યુદ્ધિને પ્રાપ્ત થા

હે બાલક ! આ ધી તથા અન્ન તારે માટે આયુષ્ય તથા જીવનપ્રદ થાવ

(મેધાન્તે૦) હે પુત્ર (અગર પુત્રી) તને સવિતા દેવ-પરમેશ્વર-શીઘ્ર શાસ્ત્રમહણ કરનારો યુદ્ધિ આપે તથા સરસ્વતી પરમાત્માની વાણી વેદવિદ્યા તને યુદ્ધિ આપે તથા અશ્વિન દેવ, સૂર્ય ચંદ્રને જેણે માળાવત્ ધારણ કરેલા છે એ બે પ્રકારનો વાયુ-કે જેનાથી લોકાન્તરની સ્થિતિ પામેલી છે તે તને યુદ્ધિ પ્રદાન કરે

(અગ્નિરાયુ૦) હે બાલક ! જેવી રીતે વનસ્પતિ વડે અગ્નિ, ઔપધી વડે ચંદ્રમા, આહાસ્યો વડે વેદઅમૃત, સત્યવિદ્યા વડે વિદ્વાન્, સત્ય વ્રત વડે ઋષિ, સત્યજ્ઞાનવડે પિતૃ,

षायुष्मन्तं करोमि ॥२॥ ओ३म् सोमऽआयुष्मानस ओषधीभिरायुष्मांस्तेन* ॥३॥
 ओं ब्रह्म आयुष्मत् तद्ब्राह्मणैरायुष्मन्तेन० ॥ ४ ॥ ओ३म् देवा आयुष्मन्न् स्तेऽमृ-
 तेना युष्मन्तस्तेन० ॥५॥ ओ३म् ऋषय आयुष्मन्तस्ते व्रतैरायुष्मन्तस्तेन० ॥६॥
 ओ३म् पितर आयुष्मन्तस्ते स्वधाभिरायुष्मन्तस्तेन० ॥ ७ ॥ ओ३म् यज्ञ आयु-
 ष्मान स दक्षिणाभिरायुष्मांस्तेन० ॥ ८ ॥ ओ३म् समुद्र आयुष्मान स स्रवन्तीभिरा-
 युष्मांस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥९॥ पार. गृ. सू. क. १६ मं. ६

ઉપર પ્રમાણે ડાયા કાન આગળ પોતાનુ મુખ રાખીને ઉપરોક્ત નવ મંત્રો બોલવા પશ્ચાત્ પિતા બાલકના ખભાને પોતાનો હાથ લગાડીને નિમ્નલિખિત મંત્રો બોલે

ઓ૩મ્ ઇન્દ્ર શ્રેષ્ઠાનિ દ્રવિણાનિ ધેહિ ચિત્તિ દક્ષસ્ય સુભગ ત્વમસ્મે પોષં રયી-
 નામરિંદિં તનૂનાં સ્વાદ્યાનં વ્રાચઃ સુદિનત્વમત્તામ્ ॥

ઋ. મં. ૨ અ. ૩ સૂ. ૨૧ મં. ૬.

ઓ૩મ્ અસ્મે પ્રયન્ધિ મઘવન્નૃજીષિન્નિન્દ્રં રાયો વિશ્વવારસ્ય ધૂરેઃ । અસ્મે
 શતં શરદો જીવસેધા અસ્મે ધીરાઞ્છશ્વત ઇન્દ્ર શિમિન્ ॥ ઋ. મં. ૩ અ. ૩૬ મં. ૧૦

ઓ૩મ્ અસ્મા ભવ પરશુર્ભવ હિરણ્યમસ્તૃતં ભવ । વેદો વૈ પુત્રનામાસિ સજીવ
 શરદઃ શતમ્ ॥ પાર. ગૃ. સૂ. કં. ૧૬ મં. ૧૮

ઉપરોક્ત મંત્રો બોલી રહ્યા પછી નિમ્ન મંત્રનો ત્રણ વાર જપ કરીને બાલકની આધપરથી હાથ ઉઠાવી લેવો

દક્ષિણાવડે યજ્ઞ, જલથી વહેતી નદીઓ વડે મધુદ્ર દીધાંયુ થાય છે, તેવીજ રીતે તને હું દીધાંયુ કરું છું

* આગળ ઉપરના મંત્રમાં જે છે તે પ્રમાણે ત્વાયુષ્મા ઇત્યાદિ પૂરો મંત્ર બોલવે

(ઇન્દ્રશ્રેષ્ઠાનિ) હે પરમાત્મન ' આ સંતાન અત્યુત્તમ, ઐશ્વર્યવાન, પુષ્ટ, ધનવાન, નિરોગી, જ્ઞાની, ધર્મમાર્ગે ધન પેદા કરનાર વગેરે શુભ ગુણ વાળો થાઓ (માતાપિતાએ સન્તાન ઉપરોક્ત ગુણવાળું થાય તેને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ)

(મસ્મેપ્રયન્ધિ) પરમ કૃપાળુ જમદગ્નિશ્વર ' આ બાળક પરાક્રમી, બહુ સત્કારપુરક, ધનથી પરિપૂર્ણ, સરલ સ્વભાવવાળો અને સૂર્ય સમાન સુદૃઢ પ્રતાપી થાય, તથા પ્રથમ પોતાના ધનમાથી બીજાને આપી પછી તેને લોભવે અને સો વર્ષ સુધી જીવે તેવી કૃપા કરો.

(મઘમામઘ) હે પુત્ર ! તું ઇશ્વરાનુગ્રહથી પત્યર સમાન દૃઢેન્દ્રિય થા, પરશુ (હરશી) સમાન સ્વયં અચ્છેદ્ય થઈ શત્રુઓનો છેદક થા અને હિરણ્ય સમાન તેજસ્વી તથા જેનો કદી વિયોગ ન થાય તેવો થા, તારું પ્રસિધ્ધ નામ વેદ છે તું ઇશ્વરાનુગ્રહથી સો વર્ષ સુધી જીવ.

ઓરમ્ ઝ્યાયુષં જમદગ્નેઃ કસ્યપસ્ય ઝ્યાયુષમ્ । યદ્વેષુ ઝ્યાયુષ તન્નો અસ્તુ
ઝ્યાયુષમ્ ॥ યજુઃ૦ અ૦ મં૦ ૬૨

પશ્ચાન્ જ્યા આલકનો જન્મ થયો હોય ત્યા જઈને, નિમ્ન મત્રો જપ કરવો

ઓરમ્ વેદ તે ભૂમિ હૃદયં દિવિ ચન્દ્રમસિ શ્રિતમ્ । વેદાહં તન્માં તદ્વિદ્યાત્પ-
શ્યેમ શરદઃશતં જીવેમ શરદઃ શતઃ શૃણુયામ શરદઃ શતમ્ ॥ પા૦ શૃ૦ મૂ૦ ।

પશ્ચાન્ નિમ્ન મત્રો ખેલતા જવા અને સુગન્ધિત જલ વડે પ્રસૂતાના શરીરનું
માર્જન કરવું

ઓરમ્ યત્તે મુસીમે હૃદયઃ હિતમન્નઃ પ્રજાપતૌ । વેદાહં મન્યે તદ્બ્રહ્મ માહં
પૌત્રમયં નિગમ્ ॥ સાપ૦ મં૦ બ્રા૦ પ્ર૦ ૧ સ્વં૦ ૫ મં૦ ૧૦

ઓરમ્ યત્પૃથિવ્યા અનામૃત દિવિ ચન્દ્રમસિ શ્રિતમ્ । વેદામૃતસ્યેહ નામમાહં
પૌત્રમયઃશ્રિષ્મ્ ॥ ઓરમ્ ઇન્દ્રાગ્નો શર્મ યચ્છતં પ્રજાપતી યથાયન્ન પ્રમીયતે- પુત્રો
જનિત્ર્યા અધિ ॥ ઓરમ્ યદદશ્ચન્દ્રમસિ કૃષ્ણં પૃથિવ્યા હૃદયઃ શ્રિતમ્ । તદહં
વિદ્વાસ્તત્પશ્યાન્ માહં પૌત્રમયઃ રુદમ્ ॥ સા૦ મં૦ બ્રા૦ પ્રપા૦ ૧ સ્વં ૫
મં૦ ૧૧-૧૨-૧૩.

પશ્ચાત્ નિમ્ન મત્રો વડે આશીર્વાદ દે

ઓરમ્ કૌસિ કતમોસ્યેષોસ્યમૃતોસિ । આહસ્પત્યંમાસં પ્રવિશાસૌ ॥ ઓરમ્
સત્વાહે પઠિદાત્વહસ્ત્વા રાઘ્યૈ પરિદદાતુ રાત્રિસ્ત્વાહોરાત્રાભ્યાં પરિદદાત્વહોરાત્રે

(ઝ્યાયુષ૦) હે પુત્ર ! પરમાત્માની કૃપાથી તું પુર્વના વિદ્વાનોની પેઠે પ્રત્યયર્થ આ-
શ્રમનું યથાવત્ પાલન કરીને, ત્રણેમો વય સુધી ચક્ર આદિ ઇન્દ્રિયો સહિત રહીને, શરીર-
ચુક્રિ, બલ તથા પરાક્રમાંદિ ગુણમપન્ન થા, અને ત્રણેમો વય સુધી શ્રવ

(વેદ તે મૂમિ૦) હે પુત્ર ! તાગમાં સ્થિત માગ હૃદયને તું જાણુ અને હું તારા
હૃદયને જાણુ છું, અને આપણે બન્ને પરમાત્માની કૃપાથી સો વર્ષ સુધી શ્રીએ

(યત્પૃથિવ્યા૦) જે અમૃત પૃથ્વી, ધ્રુવોક તથા ચન્દ્રમા રહતું છે તેના ગુણને હું
જાણુ છું અને તેથી આ જલ વડે આપણે પુત્રરિયોગ સંબંધી દુષ્કર્મથી રહિત થઈએ

(ઇન્દ્રાગ્નો૦) હૈ તથા અગ્નિ અને પ્રજાપાલક પરમાત્મા અમારી પ્રજાને માટે
નૃપાણુ દાતા થાઓ તથા આ પુત્ર તેની માતાના ગર્ભાશયથી અલગ થતા (એટલે કે
જન્મતાજ) ન મરે એની કૃપા કરો

(યદદશ્ચન્દ્રમસિ૦) હે પરમાત્મા 'ચન્દ્રમા પૃત્વીની છાયાડી કૃષ્ણવર્ણનું પડેતું
લાઠન હું પદાર્થવિત્તુ વિદ્વાન જાણુ છું, અને તેથી પુત્રમંબંધી દુષ્કર્મ પામીને હું આપની
પૃથ્વી રોષશ નહી

(કૌસિ કતમોસિ૦) હે બાલક ! તારું નામ શું ' તું અકાલમરણુધર્મી છે કે
પુર્ણાયુષી છે ? જો તું ન જાણતો હોય તો સાબળ તું અમુક નામ વાળો છે તું બુદ્ધરૂપિત
ન્યૂના સંક્રાન્તિકૃત સૌરમાસમાં પ્રવેશ કર-દીર્ઘાયુ થા

त्वाद्दर्मासेभ्यः परिदत्तामर्द्धमासास्त्वा मासेभ्यः परिददतु मासाम्बन्धुभ्यः परिदद-
त्तवत्स्वा संवत्सगाय पग्निददतु संवत्सरस्त्वायुषे जरायै परिददात्वसौ ॥ ७ ॥
सा० मं० ब्रा० प्रपा० १ खं० ५ मं० १४-१५

पश्चात् निम्न मन्त्रे ओषधीने पुत्रना माधानु आवाणु करे अथात् मुचे.

ओ३म् अङ्गादङ्गात्सं स्रवाति हृदयादधिजायसे । प्राणन्ते प्राणेन सन्दधामि
जीवं मे यावदायुषम् ॥ ओ३म् अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधिजायसे । वेदो वै
पुत्रनामामि सजीव शरदः शतम् ॥ ओ३म् अस्मा भव परशुर्भव हिरण्यमस्तृतं भव ।
आत्मासि पुत्र मामृथाः सजीव शरदः शतम् ॥ ओ३म् पशूनां त्वा हिंकारेणाभि-
जिघ्राम्यसौ ॥ सा० मं० ब्रा० प्रपा० १ खं० ५ मं० १६-१७-१८-१९

ज्यारे ज्यारे परदेशी आने अथना जय त्यारे त्यागे उपगोक्त क्रिया करी के आशङ्क
नेथी पु । तथा माता पितामा अनि प्रेम बंधे

पश्चात् निम्न मन्त्रवडे हृश्चरनी प्रार्थना करीने प्रभूना स्त्रीने प्रसन्न करवी

(सत्त्वा०) ने जगदुत्पादक पिता तने आयुष्य वर्द्धनार्थं द्विस्र आपो द्विस्र पोताना
कालमा तार रक्षणु करीने रात्रि आपो, रात्रि आहोरात्रने, आहोरात्र पक्षने, पक्ष मासने,
मास ऋतुओने, ऋतुओ सवत्सरने अने भवत्स० तने जरावस्था मुधी रक्षणु करी
आयुषमानु करे।

(अङ्गादङ्गात्संभवसि०) हे आत्मा 'तु मारा समस्त अवयवोभायी अविन यथेनो
छे, मारा हृदयभायी उत्पन्न थयो छे माटे तारा प्राणुनु मारा प्राणु जता सुधी पणु
पोषणु करीश हे पुत्र' तु श्रुत्युक्त आयुमर्यादा (सो वर्ष) सुधी छव

(अङ्गादङ्गात्०) हे आत्मा तु मारा प्रत्यगभायी प्रत्यभायी उत्पन्न थयो छे मारा हृदयभा-
यीज उत्पन्न थयो छे माटे तु लोकमा (मारी पेडे) निश्चयपूर्वक वेद पानी यष्ट मे
शरत्काल सुधी छव

(अस्मा भव०) हे आत्मा 'तु शिवाभमान दृढ था' परशु भमान स्वयं अने
अने शत्रुनो धातक था! सुवर्ण सभान यत्नपूर्वक रक्षणीय था तु आत्मा नामयी प्रसिद्ध
छे तु अक्षयवयमा न भरता मे शरदऋतु मुधी छव

(पशूनांत्वा०) हे आत्मा जेम गवाही पशुओ पोताना सतानोने प्रेमथी सुचे
छे तेम हु तारा भरितण्कने सुधुं छु

ઓરેમ્ ઇડાસિમૈત્રાવરુણી વીરે વીરમજીજનથા: સાત્વં વીરવતી ભવ યાસ્મા
ન્વીરવતોઽકરત્ ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્ર: ॥

પછી સ્ત્રીના બન્ને સ્તન કિચિત્ ઉપ્પુ સુગંધિત જલ વડે ધોઇને કોરા કરવા અને
નિમ્ન મત્ર બોલીને પ્રથમ જમણુ સ્તન બાલકના મુખમા મુકવુ.

ઓરેમ્ ઇમ્ સ્તનમૂર્જીસ્વન્તં ધયાપાં પ્રપીનમગ્ને શરીરસ્ય મધ્યે । ઉત્સં જુષસ્વ
મયુંમન્તમર્વન્તસમુદ્રિય સર્દનવા વિશ્વસ્વ ॥ યજુ: અ० ૧૭ મં० ૮૭

પછી નિમ્ન મત્ર બોલીને ડાબું સ્તન બાલકના મુખમા આપવું

ઓરેમ્ યસ્તે સ્તનં: શત્રુયો યોમયોભૂર્યો રંતુધા વંસુવિધ: સુદત્રં: । યેન વિશ્વા
પુષ્યંસિ વીર્યીંણિ સરસ્વતી તમિહ વ્રાતવે ક: ॥ ૧ ॥ યજુ: અ० ૩૮ મં० ૫ ॥

તત્પ્રસ્તાન નિમ્ન મત્ર વડે પ્રસૂતા સ્ત્રીના ખાટલાની ઉપરની બાજુએ અર્થાત્ માથા
તરફ એક કલશ જળથી પુરા ભરીને દશ રાત્રિ સુધી ત્યાજ મૂકી રાખવેા, અને પ્રસૂતા સ્ત્રી
પ્રસૂતિ ગૃહમા દશ દિવસ સુધી રહે

ઓરમ્ આપો દેવેષુજાગૃથ યથા દેવેષુ જાગૃથ । એવમસ્યા સૂતિકાયા
સુપુત્રિકાયાં જાગૃથ ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્ર: ॥

પ્રસૂતિ ગૃહમા નિત્ય સાજ સવાર નિમ્નલિખિત બે મત્રો વડે બાત અને સરપવ મેળીને
દશ દિવસ સુધી નિયમિત રીતે આહુતિઓ આપવી —

(ઈડાસિં) હે સ્ત્રી' પ્રશસિત મિત્ર તથા શ્રેષ્ઠ ગુણયુક્ત તુ છે, હે વીર સ્ત્રી' આ
વીર ગુણયુક્ત બાલકને તે જન્મ આપ્યો છે તેવીજ વીરપુત્ર અને પતિયુક્ત થા, તુ જે
અમને વીરપુત્રયુક્ત કરનારી છે તે સદૈવ ઇશ્વર કૃપાથી સુખી થા,

(ઇમ સ્તનં) હે બાલક' તુ આ પ્રશસિત બલદાતા, મધુરતાદિ ગુણયુક્ત, જલ
સમાન તથા દૂધના સમુદ્રરૂપ આ સ્તનને પી, અને આ જગતમા પ્રવેશ કર

(યસ્તેસ્તનં) હે વિજ્ઞાનવતી સ્ત્રી' જેના આશ્રયવડે બાલક સુખપૂર્વક સુવે છે,
તે દૂધના આધારરૂપ સ્તન કે જે સુખ સિદ્ધ કરનારા અને ઉત્તમોત્તમ ગુણોના ધારણ કરતા
ધનને પ્રાપ્ત થનારા, તથા જે સુદર દાન દેનારા કે જેના આશ્રયથી સર્વ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય
વસ્તુઓ પુષ્ટ થાય છે, એવા સ્તનને આ બાલકના મુખમા પીવાને માટે મુક

(આપોં) બાળકસહિત પ્રસૂત સ્ત્રીનું સર્વ પ્રકારે ઇશ્વર કલ્યાણ કરો.

(શખામર્કા । આલિસન્નં) હે પરમાત્મન' દુષ્ટ સ્વભાવવાળા મનુષ્યો, તથા જતુ-
ઓ અને અન્ય પ્રાણીઓથી આ બાળકનું રક્ષણ કરજો

ओ३म् ऋण्डामर्का उपवीरः शौण्डिकेयऽउलूखलः मलिम्लुचो द्रोणाश्ववनो
नश्यतादितः स्वाहा इदं ऋण्डामर्काउपवीराय, शौण्डिकेयायोलूखलाय, मलिम्लुचो
द्रोणाश्ववनो नश्यादितेभ्यश्च-इदं मम ॥ ओ३म् आलिखन्ननिमिषः
किंवदन्त उपश्रुतिः । हर्यक्षः कुम्भीशत्रु पात्रपाणिर्नृमणिर्हन्त्रीमुखः सर्षपारुणश्च-
यावनो नश्यतादितः स्वाहा । इदमालिखन्ननिमिषाय किंवद्भ्य उपश्रुत हर्यक्षाय
कुम्भीशत्रवे पात्रपाणये नृमणये हन्त्रीमुखाय सर्षपारुणाय-इदं मम ॥
सौत्रमन्त्रः ॥

ઉપરોક્ત મંત્રો વડે દશ દિવસ સુધી હોમ કરીને પછી સારા વિદ્વાન, ધાર્મિક વૈદ્ય
મતાનુયાયીઓ પ્રભૂતિશૂઢની બહાર ઉઘા રહીને અને બાવકનો પિના અદર રહીને આશીર્વાદ-
કી નીચે લખેલા મંત્રોનો પાઠ આન દિવસ થકને કરે —

ओ३म् मा नो हासिषु कृष्यो दैव्या ये तनूपा येन स्तन्वंस्तनूजाः । अमर्त्या
मर्त्या अभि न सचध्वमार्युधत्त प्रतरं जीवसे नः ॥ अथर्व. कां० ६ अनु० ४ सू०
४१ मं० ३ । ओ३म् इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मैषां नु गादपरो अर्थमेतम् ।
अतं जीवन्तः श्ररदः पुरुर्चास्तितरोमृत्युं दधतां पर्वतेन ॥ २ ॥ अथर्व० कां० १२
अ० २ मं० २३ ओ३म् विवस्वानो अभयं कृणोतु यः सुत्रामांजीरढानुः सुदानुं
इहे मे वीरा बहवो भवन्तु गोमदध्वन्मयस्तु पुष्टम् ॥ ३ ॥ अथर्व० कां० १८
अनु० ३ મં० ૬૧ ॥

(માનો) હે પરમાત્માનું દિવ્ય ઋષિયો અમારો પરિત્યાગ ન કરો, શરીર રક્ષક !
અમારા શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલા અમારા તનુએ અમારો ત્યાગ ન કરો, અર્થાત્ તેઓ દીર્ઘ
કાલપર્યંત જીવે હે અવિનાશી પરમાત્માનું અમે મરણપર્યંત મર્યાદા મર્યાદાને આપ પ્રાપ્ત થાઓ
અને અમને દીર્ઘાયુષ આપે

(इमं जीवेभ्य) હે જગદીશ્વર ! આપ આ બાલકની આયુમર્યાદા દીર્ઘ કરીને એને
દ્રવ્યવાન કરજો, તથા આયુ અને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિને માટે જે બ્રહ્મચર્યાદિનું સેવન કરે તેમા તુ
મદદ કરજો કે જેથી તે સો વર્ષ સુધી જીવે

(विवस्मान् न) હે આદિત્ય પરમાત્માનું અમને મરણ બચરહિત કરો તથા જીવન
પ્રદાન કરો; હે જગત્રાતા ! આપ અમને સર્વ પ્રકારે અભય કરો, હે જગદીશ્વર ! આ
ભોકમા અમારા પુત્ર પૌત્રાદિકોની વૃદ્ધિ થાઓ તથા ગળ્વાદિ પશુ અને પુષ્ટિકારક અન્ન
તથા ધન અમને પ્રાપ્ત થાઓ

॥ इति जातकर्म संस्कारविधिः ॥

॥ નામકરણસંસ્કારવિધિવક્ષ્યામઃ ॥

અત્ર પ્રમાણમ્ । નામ ચાસ્મૈ દશુઃ ॥ ૧ ॥ ઘોષવદાયન્તરન્તઃસ્થમભિનિષ્ઠા
નાન્તં દ્વચક્ષરમ્ ॥ ચતુરક્ષરં વા ॥ ૩ ॥ દ્વચક્ષરં પ્રતિષ્ઠાકામથતુરક્ષરં વ્રહ્મવર્ચ
સકામઃ ॥ ૪ ॥ યુગ્માનિત્વેવ પુંસામ્ ॥ ૫ ॥ અયુજાનિ સ્ત્રીણામ્ ॥ ૬ ॥ અભિ-
વાદનીયં ચ સમીક્ષેત તન્માતાપિતરૌ વિદવ્યાતામોપનયનાન્ ॥ ૭ ॥ આશ્વઃ
ગૃં સૂં અં ૧ સ્વં ૧૫ સૂં ૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦

દશમ્યામુત્થાપ્ય પિતા નામ કરોતિ । દ્વચક્ષરં ચતુરક્ષરંવા ઘોષવદાયન્તર-
ન્તઃસ્થ દીર્ઘાભિનિષ્ઠાનાન્તં કૃતં કુર્યાન્ન તદ્વિતમ્ અયુજાક્ષરમાકારાન્તં સ્ત્રિયૈત-
દ્વિતમ્ । શર્મ વ્રાહ્મણસ્ય વર્મ ક્ષત્રિયસ્ય ગુપ્તેતિ વૈશ્યસ્ય ॥ પારસ્કર ગૃં સૂં
૧-૧૭-૨-૪ ॥

આજ પ્રમાણે જે મિલિય તથા જૈનક ગૃહમુત્રેના પશુ લખેતુ છે —

ભાવાર્થ — નામકરણ અર્થાત્ જન્મેલા બાલકનું સુંદર નામ પાઠવું-પાડવું તે
નામકરણનો સમય જે દિવસે બાલકનો જન્મ થયો હોય ત્યારથી દશ દિવસ છોડીને અગ્ની-
આરમે અથવા એકસેને એક અથવા ખીજ વર્ષના પ્રારભમા જે દિવસે જન્મ થયો હોય-
તે દિવસે નામ પાડવું જે દિવસે આ સંસ્કાર કરવો હોય તે દિવસે અતિ પ્રમત્તનાથી પોતાના
દૃષ્ટમિત્રો તથા હિતૈષી, સગાવહાલાઓને બોલાવી યથાવત્ સત્કાર કરવો પ્રથમ સંસ્કારોપ-
યોગી વસ્તુઓ તૈયાર રાખી બાળકનો પિતા તથા ઋત્વિજને ક્રિયાનો પ્રારભ કરવો પ્રથમ
પૃષ્ઠ ૩ થી પૃષ્ઠ ૩૦ સુધીનો વિષય-ઇશ્વરોપામના, સ્વમિતિ વાચન, શાન્તિપ્રકરણ તથા અગ્ન્યા-
ધાન આદિ સામાન્યપ્રકરણનો નિર્વિ કર્યા બાદ આત્મરાત્રાજ્યમ ગાહુતિ તથા વ્યાહુતિઆહુતિ
આપીને પૃષ્ઠ ૨૭ માં લખ્યા પ્રમાણે (ત્વજ્ઞો અગ્નેઃ) ઇત્યાદિ આઠ મંત્રો વડે આઠ
અર્થાત્ સર્વ મળીને મોળ વૃત્તાહુતિ કરવી તત્પશ્ચાન્ માળકની માતા બાલકને શુદ્ધ જલ
વડે સ્નાન કરવી સુંદર ગુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરાવી યજ્ઞકુંડ પાસે લઇ આવે આવતી વખતે
માલકના પિતાની પાછળ થઇને પતિની દક્ષિણ બાજુમાં આવી બાલકનું માથું ઉત્તરમાં
રાખીને બાલકને તેના પિતાના હાથમાં આપ અને પછી એજ રસ્તે પાછી જઇને પતિની
ડાબી બાજુએ પૂર્વાભિમુખે બેસે તત્પશ્ચાન્ પિતા તે બાલકને પોતાની પત્નીના હાથમાં આપે
પછી નીચે પ્રમાણે વિધિ કરવો

પ્રથમ એક વૃતાહુતિ નિમ્મ મંત્ર વડે આપવી

ઓર્મ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥

પછી જે તિથિ તથા નક્ષત્રમા બાલકનો જન્મ થયો હોય તે તિથિ તથા નક્ષત્રનું નામ (ચતુર્થી વિભક્ત્યન્ત) લખને તે તિથિ તથા નક્ષત્રના દેવતાના નામથી ચાર આહુતિ આપવી પ્રથમ તિથિની, દ્વિતીય તિથિના દેવતાની, તૃતીય નક્ષત્રની અને ચતુર્થ નક્ષત્રના દેવતાની એ પ્રમાણે ચાર આહુતિઓ, તે તિથિ તથા નક્ષત્ર અતે તેના દેવતાઓના નામને ચતુર્થી વિભક્તિમા બોલી અંતમા સ્વાહા પદ લખાડીને આપવી જેમકે કોઈ બાલકનો જન્મ પ્રતિપદા અને અશ્વિની નક્ષત્રમા થયો હોય તો —

ઓર્મ્ પ્રતિપદે સ્વાહા । ઓર્મ્ વ્રહ્મણે સ્વાહા । ઓર્મ્ અશ્વિન્યૈ સ્વાહા ।
ઓર્મ્ અશ્વિભ્યાં સ્વાહા* ॥

તત્પશ્યાન્ પૃથ ૨૬ ઉપર લખેલી સ્તિષ્ટકૃત્ આહુતિ તથા ચાર બ્રાહ્મણિ બ્રાહ્મણિ એમ મળીને પાંચ આહુતિઓ આપવી પછી બાલકને લખને તેની માતા આસન પર બેસે અને તેનો પિતા બાલકના નાસિકા દ્વારથી નીકળતા વાયુનો સ્પર્શ કરીને —

ઓર્મ્ કોઽસિ કતમોસિ કો નામાંભિ કસ્યાંસિ યસ્યં તે નામામન્મદિ યન્ત્વા
સોમેનાતીતૃપામ્ । ધૂર્ધ્રુવઃ સ્વઃ સુપ્રજાઃ પ્રજાર્થિઃ સ્યા ૫ સુવીરો વીરૈઃ સુપોષઃ પોષૈઃ ॥
ચજુઃ૦ અ૦ ૭ મં૦ ૨૯.

(ઓર્મ્ કોઽસિ કતમોઽસ્યેષોસ્યમૃતોઽસિ । આદ્યસ્પત્યં મામં પ્રવિજ્ઞાસૌ)

*તિથિ દેવતા-૧ જાન, ૨-ત્વષ્ટા, ૩વિષ્ણુ; ૪-યમ, ૫-સોમ; ૬-કુમાર; ૭-મુનિ, ૮-વસુ ૯-સિવ, ૧૦-ધર્મ, ૧૧-રૂદ્ર, ૧૨-વાયુ, ૧૩-કામ, ૧૪-અનન્ત, ૧૫-વિશ્વેદેવ, અમાવાસ્યા, પિતર

નક્ષત્ર દેવતા-અશ્વિની-અશ્વી, ભરણી-યમ; કૃત્તિકા-અગ્નિ, રોહિણી-પ્રજાપતિ; મૃગશીર્ષ-સોમ, આર્દ્રા-રૂદ્ર, પુનર્વસુ-અદિતિ, પુષ્ય-બૃહસ્પતિ, આશ્લેષા-સર્પ; મઘા-પિતૃ, પૂર્વાફલ્ગુની-ભગ, ઉત્તરા ફલ્ગુની-અર્ધમનુ, હસ્ત-સવિતૃ, ચિત્રા-ત્વષ્ટા; સ્વાતિ-વાયુ; વિશાખા-ધંનાત્રી, અનુરાધા-મિત્ર, જ્યેષ્ઠા-ધંદ્ર, મૂલ નિર્કૃતિ, પૂર્વાષાઢા-અપ, ઉત્તરાષાઢા-વિશ્વેદેવ, અવધુ-વિષ્ણુ, ધનિષ્ઠા-વસુ, શતભિષજ-વરુણ, પૂર્વાભાદ્રપદા-અજપાદ, ઉત્તરાભાદ્રપદા અહિર્બુધ્ન્ય, રેવતી-પૂષ્પન.

(કોઽસિ૦) હે પુત્ર ! તું કોણુ છે, કેટલામો છે, હે પુત્ર તું અમુક છે તુ અમત છે. તું પરમાત્માની કૃપાએ દિવસના પતિ માસમા પ્રવિષ્ટ થા, અર્થાત્ દીર્ઘાયુ થા.

(કોઽસિ કતમો૦) હે પુત્ર તુ કોણુ છે, કેટલામોછે, કોનો છે, તારું નામ શું છે તે અને પરમાત્માની કૃપાથી જાણીએ, અને તને અનેક પ્રકારના ધનાદિ પદાર્થોથી તૃપ્ત કરીએ કે જેથી તું જ્ઞાન, અન્તરિક્ષ તથા આદિત્ય ભોકના સુખ સમાન આત્મસુખની આશા વાળો, સુપ્રજનવાન તથા પુષ્ટિકારક પદાર્થો વડે વીરાદિ ગુણુયુક્ત થાય.

“ અસો ” પદના સ્થાનમા બાલકનું ઠરાવેલું નામ બોલવું. જે પુત્ર હોય તો નીચે લખ્યા પ્રમાણે બે અથવા ચાર અક્ષરનું ધોષસ રૂક તથા અતસ્થ વર્ણ અર્થાત્ પાંચે વર્ગોના પ્રથમ બે અક્ષર છોડીને ત્રીજો, ચોથો, પાંચમો અને ય, ર, લ, વ, એ ચાર અક્ષર નામમા અવશ્ય આવવા જોઈએ* જેમકે — દેવ અથવા જયદેવ બ્રાહ્મણ હોય તો દેવશર્મા, ક્ષત્રિય હોય તો દેવવર્મા, વૈશ્ય હોય તો દેવગુપ્ત અને શૂદ્ર હોય તો દેવદાસ એ પ્રમાણે નામ રાખવું જે પુત્રી હોય તો એક, ત્રણ અથવા પાંચ અક્ષરનું નામ રાખવું જેમકે — શ્રી હી, યશોદા, સુખદા, સૌભાગ્યપ્રદા ઇત્યાદિ પછી નિમ્નલિખિત મ ત્રો વડે બાલકને જાતકર્મ સંસ્કારની પેઠે આશીર્વાદ દે —

ઓઃમ્ સ ત્વાન્હે પરિદદાત્વહસ્વા રાત્ર્યૈ પરિદદાતુ રાત્રિસ્વાહોરાત્રાભ્યા પરિદદાત્વહોરાત્રૌ ત્વાદ્ધર્માસેભ્યઃ પરિદદાત્માર્દ્રમાસાસ્વા માસેભ્યઃ પરિદદતુ માસાસ્ત્વર્તુભ્યઃ પરિદદત્વૃત્તવસ્ત્વા સંવત્સરાય પરિદદતુ સંવત્સરસ્ત્વાયુષે જરાયૈ પરિદદાતુ અસૌ ॥

આ પ્રમાણે બાલકનું નામ પાડીને સંસ્કારમા આવેલા મનુષ્યોને એ નામ સંભળાવીને ૨૯ પૃષ્ઠમા લખ્યા પ્રમાણે મહાવામદેવ્યગાન કરવું તત્પશ્ચાત્ કાર્યાર્થ આવેલા મનુષ્યોને આદરસત્કાર કરીને તેમને વિદાય કરવા અને સર્વે જાતી વખતે પૃષ્ઠ ૩ થી પૃષ્ઠ ૫ માં લખ્યા પ્રમાણે ઇશ્વરસ્તુતિ પ્રાર્થનાપાસના કરીને બાલકને આશીર્વાદ દે.

હે બાલક ! ત્વમાયુષ્માન્ વર્ષસ્વી તેજસ્વી શ્રીમાન્ ભૂયાઃ ॥

હે બાલક ! તું આયુષ્માન્, વિદ્યાવાન્, ધર્માત્મા, યશસ્વી, પુરુષાર્થી, પ્રતાપી, પરોપકારી તથા શ્રીમાન્ થા.

॥ ઇતિ નામકરણ સંસ્કારવિધિઃ ॥

*ગ, ઘ, ઙ, જ, ઝ, ઞ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ટ્, ડ્, ન, વ, મ, ય, આ ધોષ અને ય, ર, લ, વ આ ચાર અતસ્થ અને હ એ ઉષ્માક્ષર, આમતો એક પછી અક્ષર નામમા હોવો જોઈએ, અને સ્વરમાથી કોષપછી સ્વર હોવો જોઈએ જેણુ (ભદ્ર, ભદ્રસેન દેવદાત, ભવ, ભવનાદ, નાગદેવ, રૂદ્રદાત, હરિદેવ) ઇત્યાદિ પુરુષોના નામ સમાક્ષર હોવા જોઈએ અને સ્ત્રીઓના વિપમાક્ષર હોવા જોઈએ સ્ત્રીઓના નામ અત્યંત દીર્ઘ સ્વરવાળા અથવા તદ્વિતાન્ત્ય હોવા જોઈએ જેમકે — શ્રી, હી, યશોદા, સુખદા, આધારી, સૌભાગ્યવતી, કલ્યાણી, ઇત્યાદિ પરંતુ સ્ત્રીઓના નામ જે મનુ આદિ એ નિષિધ્ધ કલા છે તેવા ન રાખવા જેમકે,—

॥ અથ નિષ્ક્રમણસંસ્કારવિધિ વક્ષ્યામઃ ॥

બાળકને ઘરમાંથી બહાર, બ્યાનો વાયુ શુદ્ધ હો ત્યાં જમણું કરાવવા-ફેરવવા લઈ જવે। તેને નિષ્ક્રમણ કહે છે આ સંસ્કારનો સમય બ્યારે બાલકની તબિયત સારી અને જે દિવસે ઋતુ સ્વચ્છ હોય તે દિવસે અથવા ચોથા માસમાં આવશ્યક જમણું કરાવવું. એને માટે પ્રમાણ -

चतुर्थे मासि निष्क्रमणिका सूर्यमुदीक्षयति तच्चक्षुरिति ॥ पारस्कर गृ० सू०
કાં० ૧ । કં० ૧૭ । ૫ । ૬ ।

जननाद्यस्तृतीयो ज्यौत्स्नस्तस्य तृतीयायाम् ॥ गोभि० गृ० सू० प्रमा०
૨ કં० ૮ સૂ० ૧.

અર્થ — નિષ્ક્રમણ સંસ્કાર કાલના જે ભેદ છે એક બાલકના જન્મ પશ્ચાત્ ત્રીજા શુક્લપક્ષની તૃતીયાએ અથવા ચોથા માસમાં જે તિથિએ બાલકનો જન્મ થયો હોય તે તિથિએ આ સંસ્કાર કરવે।

આ સંસ્કારને દિવસે પ્રાતઃકાલે સુર્યોદય પછી બાલકને શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરાવી શુદ્ધ સુદર વસ્ત્ર પહેરાવીને તેની માતા યજ્ઞશાલામાં લઈ આવે, અને પતિની જમણી બાજુએ થઈને તેની સામે આવી બાલકને પોતાના હાથમાં ચત્તો ઉત્તર તરફનું માથું રાખી પતિના હાથમાં આપે પછી તેજ રસ્તે પાછી આવી પતિના ડાબી બાજુમાં આવીને ઉભી રહે અને પતિ નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે —

† ओ३म् यत्ते सुसीमे हृदयं हितमन्तः प्रजापतौ । वेदाहं मन्ये तद् ब्रह्म
માહં પૌત્રમયં નિગામ્ ॥ ओ३म् यत्पृथिव्या अनामृतं दिवि चन्द्रमासिभ्रितम् ॥
વેદામૃતસ્યાહ નામગ્રાહં પૌત્રમયં-રિષમ્ ॥ ओ३म् इन्द्राग्नी शर्म यच्छतं
પ્રજાપતી યથાયજ્ઞ પ્રણીયેત પુત્રો જનિત્વ્યા અધિ ॥

नर्क्षवृक्षनदीनार्त्रीं नान्यपर्वतनामिकाम् ।

न पक्ष्यहिषेण्यनार्त्रीं न च भीषणनामिकाम् ॥ मनुस्मृ० अ० ૩ શ્લો० ૯

(ઋક્ષ) રોહિણી, રેવતી ઇત્યાદિ (વૃક્ષ) ચંપા, તુલસી વગેરે, (નદી) ગંગા યમુના, સરસ્વતી વગેરે, (અન્ય) ચાડાલી ઇત્યાદિ, (પર્વત) વિધ્યાચળા, હિમાલયા ઇત્યાદિ, (પક્ષી) કોકિલા, હસી ઇત્યાદિ (અહિ) સર્પિણી, નાગી ઇત્યાદિ (પ્રેણ્ય) દાસી, કિકરી ઇત્યાદિ (भीषण) બીમા, ભયકરી, ચડિલા ઇત્યાદિ નામો નિષિદ્ધ છે.

(સત્વાન્દે૦) આ મંત્રનો અર્થ ૬૧ પૃષ્ઠ ઉપર આપવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી રહે એટલે સ્ત્રીએ બેસી જવું. ત્યાર બાદ પૃષ્ઠ ૩ થી ૫૯ ૩૦ સુધીનો ઇશ્વરોપાસના, સ્વસ્તિવાચન, શાંતિપ્રકરણ આદિ સામાન્ય પ્રકરણોક્ત સધળો વિધિ કરીને પુત્રના તરફ જોઈ નિમ્નલિખિત ત્રણ મંત્રો વડે પુત્રના માથાને સ્પર્શ કરવો.

‡ ઓરેમ્ અજ્ઞાદજ્ઞાસ્સમ્ભવસિ હૃદયાદધિજાયસે । આત્મા વૈ પુત્રનામાસિ સંજીવ શરદઃ સ્વતમ્ ॥ ૧ ॥ ઓરેમ્ પ્રજાપતેષ્ટા હિંકારેણાવજિગ્રામિ । સહસ્રાયુષા-
ડસૌજીવ શરદઃ સ્વતમ્ ॥ ૨ ॥ ઓરેમ્ ગર્વાં ત્વા હિંકારેણાવજિગ્રામિ । સહસ્રાયુષોડસૌ
જીવ શરદઃ સ્વતમ્ ॥ ૩ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

તત્પશ્ચાત્ બાલકનો પિતા નિમ્નલિખિત મંત્ર બાલકના જમણા કાન આગળ પોતાનું મુખ રાખીને બોલે:—

ઓરેમ્ અસ્મે પ્રયન્ધિ મધવન્નૃજીષિભિન્દ્ર રાયો વિશ્વવારસ્ય ધૂરેઃ અસ્મે
સ્વતઃશરદો જીવસે ઘા અસ્મે વીરઞ્છન્વત ઇન્દ્રઃ શિમિન્ ॥ ઋં મંં ૩ અં
૩ સૂં ૩૬ મંં ૧૦

નિમ્નલિખિત મંત્ર બાલકના ડાબા કાન આગળ પોતાનું મુખ રાખી બોલે —

ઓરેમ્ ઇન્દ્ર શ્રેષ્ઠાનિ દ્રવિણાનિ ઘેદિ ચિત્તિં દક્ષસ્ય સુભગત્વમસ્મે । પોષં-
રયીણામરિષ્ટિતનૂનાં સ્વાધ્યાનં વ્રાત્તઃ સુદિનત્વમહામ્ ॥ ઋં અં ૨ મંં ૩
સૂં ૨૧ મંં ૬ ।

આ પ્રમાણેનો વિધિ થઈ રહ્યા પછી બાલકને તેની માતાના હાથમાં બાલકનું માથું ઉત્તરમાં રાખીને આપણે અને સ્ત્રીના માથાને પોતાનો હાથ કંઈ બોલ્યા વિના અડકાડવો પશ્ચાત્ આનંદપૂર્વક ઉડીને બાલકને સૂર્યદર્શન કરાવવું અને તે વખતે નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલવો —

† આ મંત્રોના અર્થો ઉપર આપવામાં આવ્યા છે.

(પ્રજાપતેષ્ટાં) હે પુત્ર! પ્રજા પાલક પરમાત્મા તને દીર્ઘાયુ કરી સો શરદકાલ સુધી જીવડો.

(ગર્વાંત્વાં) હે પુત્ર! જેમ ગાય પોતાના વાછરડાને પ્રેમથી મુઠે છે તેમ હું તારું મરિનજ સુધું છું તું તુ દીર્ઘાયુ થઈ સો શરદઃકાલ સુધી જીવ.

(અસ્મેપ્રયન્ધિં તથા ઇન્દ્રશ્રેષ્ઠાનિં) આ બે મંત્રોના અર્થ પદ પૃષ્ઠ ઉપર આપવામાં આવ્યા છે.

ओ३म् त्वष्टुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुत्तरत् । वश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः
शतं नृणुयाम शरदः शतं मव्रवाम शरदः शतमदीनाः स्याम शरदः शतं भूयश्च
शरदः शतात् ॥ यजुः० अ० ३६ मं० २४

પશ્ચાત્ બાલકને શુદ્ધ વાયુમા ભમણુ કરાવી યજ્ઞશાલામા લાવવુ બાદ સર્વેએ નિમ્ન
વચન બોલી બાલકને આશીર્વાદ દેવો.

ओ३म् त्वं जीव शरदः शतं वर्द्धमानः ॥

તત્પશ્ચાન્ બાલકના માતાપિતા સંસ્કારમા આવેલા અપુરુષોનો યથાયોગ્ય સત્કાર
કરીને વિદાય કરે, પછી બ્યારે રાત્રિમા ચંદ્રમા પ્રકાશમાન થાય ત્યારે બાલકની માતા
બાલકને શુદ્ધ તથા ઋતુ અનુસાર વસ્ત્રો પહેરાવી, પતિની જમણી બાજુએથી પતિની
સામે આવી બાલકને તેના હાથમા બાલકનુ માથુ ઉત્તરમા રાખી આપે, અને પછી તેજ
રસ્તેથી પાછી આવી ડાબી બાજુએ આવી પોતાની અજલી પાણીથી ભરી ચંદ્રની
સન્મુખ ઉભા રહી નિમ્ન મંત્ર વડે પરમાત્માની સ્તુતી કરી તે જલ પૃથ્વી ઉપર છોડી દેયું

ओ३म् यददश्चन्द्रमसि कृष्णं पृथिव्याहृदयं श्रितम् । तदहं विद्वांस्तत्पश्य-
न्माहं पौत्रमघं रुदम् ॥ १ ॥

પશ્ચાત્ બાલકની માતા ફરીથી પતિની પાછળ થઇ પતિના જમણા ભાગમા થઇને
સન્મુખ આવી, પતિના હાથમાથી બાલકને લઇ, તેજ રસ્તે પાછી ડાબી બાજુએ આવી
બાલકનુ માથુ ઉત્તર તરફનુ રાખી ઉભી રહે અને બાલકનો પિતા પોતાની અજલી
ભરીને (ઓ૩મ્ યદદશ્ચંદ્રમસિ) એજ મંત્રવડે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીને જલને પૃથ્વીપર
નાખી દે પશ્ચાત્ બાલકને જણુ પ્રસન્ન વદને ધરમા જાય

॥ इति निष्क्रमणसंस्कारविधिः ॥

(તત્પશ્ચન્) હે પરમાત્મનુ! આપની કૃપા તથા વિજ્ઞાનવડે અમે આપની રચનાને જોઇ,
આપની સાથે યુક્ત થઇને, નિરોગી બની સમસ્ત ઇન્દ્રિયો સહિત સો વર્ષ સુધી જીવિયે.
સત્યશાસ્ત્રો તથા આપના ગુણો સાબળીએ, વેદાદિને ભણાવીએ તથા સત્યનો ઉપદેશ કરીએ
કદી કોઇ પણ વસ્તુને માટે પરાધીન ન થતા સ્વતંત્ર રહીને નિરન્તર આનંદિત રહીએ અને
ખીજઓને આનંદિત કરીએ

(યદદશ્ચન્દ્રમસિ) આ મંત્રનો અર્થ ઉપર આપવામા આંખે છે

॥ અથાન્નપ્રાશનાવિધિ વક્ષ્યામઃ ॥

બાલકની શક્તિ જ્યારે અન્ન પચાવવા યોગ્ય થાય ત્યારેજ અન્નપ્રાશન સંસ્કાર કરવો -

ષ્ટે માસ્યન્નપ્રાશનમ્ ॥ ૧ ॥ ઘૃતૌદનં તેજસ્કામઃ ॥ ૨ ॥ દધિમધુઘૃતમિશ્રિત-
મન્નં પ્રાશયેત્ ॥ આશ્વ૦ ગૃ૦ સૂ૦ અ૦ ૧ કં૦ ૧૬ સૂ૦ ૧-૪-૫.

આ પ્રમાણે પારસ્કરાદિ ગૃહ્યસત્રોત્રા પશુ છે

છડે મહિને બાલકને અન્ન પ્રાશન કરાવવું, અને પોતાના બાલકને તેજસ્વી કરવું હોય તો ધી અને ભાત અથવા દહીં, ધી તથા મધ એ ત્રણેની સાથે ભાત મેળવીને ખવરાવવો. આ સંસ્કારને દિવસે નિમ્નલિખિત વિધિ કરવો. પ્રથમ પૃષ્ઠ ૩ થી પૃષ્ઠ ૩૦ સુધીના લખ્યા પ્રમાણેનો ઇશ્વરોપાસના, શાંતિપ્રકરણ, સ્વસ્તિવાચન, અગ્ન્યાધાન, સમિધાધાન, જલ પ્રોક્ષણ, આધારાવાજ્યભાગાહુતિ, વ્યાહુતિઆહુતિ વિગેરે સંપૂર્ણ વિધિ કરીને જે દિવસે બાલકનો જન્મ થયો હોય તેજ દિવસે અર્થાત્ તે તિથિએ આ સંસ્કાર કરવો, અને નીચે લખ્યા પ્રમાણે ભાત તૈયાર કરવો -

ઓ૩મ્ પ્રાણાય ત્વા જુષ્ટં પ્રોક્ષામિ । ઓ૩મ્ અપાનાય ત્વા૦ । ઓ૩મ્ ચક્ષુષે ત્વા૦ । ઓ૩મ્ શ્રોત્રાય ત્વા૦ । ઓ૩મ્ અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે ત્વા૦ ॥

ઉપરોક્ત પાત્રે મત્રોનો ભાવાર્થ એ છે કે યોજાને ધોષ બરાબર શુદ્ધ કરીને પકાવવા, અને શીઝતી વખતે ભાતમા યથાયોગ્ય ધી નાખવું જ્યારે બરાબર શીઝી રહે ત્યારે ઉતારી તેને ઠંડો પડવા દઈ પછા હોમ સ્થાલીમા નિમ્નલિખિત મત્રોવડે કાઢવો -

ઓ૩મ્ પ્રાણાયત્વા જુષ્ટં નિવર્પામિ । ઓ૩મ્ અપાનાય ત્વા૦ । ઓ૩મ્ ચક્ષુષે ત્વા૦ । ઓ૩મ્ શ્રોત્રાય ત્વા૦ । ઓ૩મ્ અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે ત્વા૦ ॥

ઉપરોક્ત પાત્ર મત્રોવડે કાર્યકર્તા યજમાને પુરોહિત તથા ઋત્વિજ્ઞેને પૃથક પૃથક પાત્રોમા ભાત કાઢી આપવો અને પોતે પશુ લેવો. પશ્ચાત્ નિમ્ન લિખિત મત્રોવડે તે ભાત-માથી આહુતિઓ આપવી

ઓ૩મ્ દેવીં વાર્ચમજનયન્ત દેવસ્તાં વિશ્વરૂપાઃ પશવો વદન્તિ । સા નોં મન્દ્રેષુમૂર્જં દુર્હાના ધેનુર્વાગસ્માનુપ્પુટૈતૃસ્વાહા ॥ इदं वाचे इदन्न मम ॥

ઋ૦ મં૦ ૮ અ૦ ૧૦ સૂ ૧૦૦ મં૦ ૧૧

(દેવી વાચ૦) હે પ્રાણાધિપતિ પરમાત્મન! ઉત્તમ વાણી, રસભરિત અન્ન અને નીર આદિ ગુણવાન સતતિ અમને પ્રાપ્ત થાય એવી કૃપા કરો

ઓરમ્ વાજો નોઽઅથ મસંવાતિ દાનં વાજો દેવૌ કતુર્ધિઃ કલ્પયાતિ ।
વાજો હિ મા સર્વેવીરં જજાન વિશ્વા આશા વાર્જપતિર્જયેયઃ સ્વાહા । ઇદં વાજે
વાજાયદન્ન મમ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૧૮ મં૦ ૩૩.

પશ્ચાન્ એજ ભાતમા ધી નાખીને નિમ્ન મંત્રોવડે ચાર આહુતિઓ આપવી.

ઓરમ્ પ્રાણેનાન્નમશ્નીય સ્વાહા । ઇદં પ્રાણાયદન્ન મમ ॥ ૧ ॥ ઓરમ્
અપાનેન ગન્ધાનશ્નીયસ્વાહા । ઇદમપાનાય દદન્ન મમ ॥ ૨ ॥ ઓરમ્ ચક્ષુષા
રૂપાણ્યશ્નીય સ્વાહા । ઇદં ચક્ષુષે-દદન્ન મમ ॥ ૩ ॥ ઓરમ્ શ્રોત્રેણ યજ્ઞોઽશ્નીય
સ્વાહા । ઇદં શ્રોત્રાય દદન્ન મમ ॥ ૪ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

પશ્ચાન્ (ઓરમ્ યદસ્ય કર્મણો) પૃથ ૨૬ ઉપર લખ્યા પ્રમાણેની સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ
એક તથા વ્યાહુતિ આહુતિ ચાર અને પૃથ ૨૭ ઉપર લખેલી (ઓરમ્ ત્વજ્ઞાં અન્ને૦)
ધત્યાદિ મંત્રોવડે આઠ આહુતિ મળીને ચાર આહુતિઓ આપવી, તત્પશ્ચાન્ આહુતિ
આપતા વધેલા ભાતમા દહો, મધ તથા ધી યથાયોગ્ય મેળવી, બીજા મુગધપુકત ભાત સાથે
મેળવી બાલકને રૂચિ પ્રમાણે નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે તે ભાત ખવરાવવો —

ઓરમ્ અન્નપતેઽન્નસ્ય નો દેહાનમીવસ્ય શુષ્મિણઃ । પ્રમટ્ટાતારં તારિષ્ઠ ઝર્જ
નો ધેહિ દ્વિપદે ચતુષ્પદે ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૧૧ મં૦ ૮૩.

પશ્ચાત્ બાલકનું મુખ ધોષ પોતાના હાથ ધોષ નાખી પૃથ ૩૦ મા લખ્યા પ્રમાણે
મહાવામદેવ્યમાન કરીને બાલકના માતપિતા તથા અન્ય વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષો સરકારમા આવ્યા
હોય તેમણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરીને નિમ્ન વાક્ય બોલીને આશીર્વાદ દે

ઓરમ્ ત્વમન્નપતિરન્નાદો વર્દમાનો મૂયાઃ ॥

પશ્ચાત્ સરકારમા આવેલા પુરુષોનો સત્કાર બાલકનો પિતા અને સ્ત્રીઓનો સત્કાર
બાલકની માતાએ ફરી તેમને સત્કારપૂર્વક વિદાય કરવા

॥ इत्यन्नमाशनसंस्कारविधिः ॥

(વાજો ના૦) હે અન્નપતે ભગવન્! જેમ જમનમા સર્વ પદાર્થોમા અન્ન અત્યન્ત
પ્રશ સાયોગ્ય છે, તેમજ આ મારા પુત્રને આ અન્નના જેવા ગુણુવાળો કે, કે જેથી તે
પરાક્રમાદિ ગુણુસ પત્ર થઈ વિજય પ્રાપ્ત કરે

(પ્રાણેનાન્ન૦) હે બાલક! તું પ્રાણુવડે અન્ન ખા (અપાનેન૦) અપાનવડે મધનો
ઉપભોગ કર (ચક્ષુષા૦) ચક્ષુવડે રૂપનો ઉપભોગ કર (શ્રોત્રેણ૦) શ્રોત્ર વડે યજ્ઞ સાબળ
(બાલકને એવો ખોરાક ખવરાવવો કે જેથી તેના પ્રાણુ બલવાન્ થાય, ચક્ષુનુ તેજ કાયમ
રહે ડુકામા બળ, બુદ્ધિ તથા સ્મૃતિવધ્ધક ખોરાક હમેશા આપવો જોઈએ, ભાષાન્તર કર્તા)

(અન્નપતે૦) હે અન્નપતે! આપ અમને મલકારી તથા રોગ નાશક અન્ન સદેવ આપો
મુખ, દુ ખોથી ઉદ્ધાર કરનાર અન્નનો દાતા મારું બાલક થાય, તથા અમને તથા અમારા
પશુઓને માટે પરાક્રમ યુક્ત, બલિ દાતા અન્ન આપ

(ત્વમન્નપતિ૦) હે બાલક તું અન્નપતિ અર્થાત્ અન્નને માલિક થઈ બલિષ્ઠ તથા દીર્ઘાયુ થા.

॥ અથ ચૂડાકર્મસંસ્કારવિધિ વક્ષ્યામઃ ॥

— — — — —

આ ચૂડાકર્મ સંસ્કાર આઠમે છે, એને કેશચ્છેદન સંસ્કાર પણ કહે છે એને માટે આશ્વિનાયનનો મત આ પ્રમાણે છે —

તૃતીયે વર્ષે ચૌલમ્ ॥૧॥ ઉત્તરતોઽમેત્રીંદ્રિયવમાષતિલાનાં (પૃથક્પૂર્ણં ઇત્યપિ) શરાવાણિ નિદધાતિ ॥૨॥ આશ્વ૦ ગૃ૦ સૂ૦ અ૦ ૧ કં૦ ૧૭ સૂ૦ ૧-૨
સાંવત્સરિકસ્ય ચૂડાકરણમ્ ॥ પાર૦ ગૃ૦ સૂ૦ કાં ૨ કં૦ ૧ । સૂ૦ ૧ ।

આ પ્રમાણે ગોબિલીય ગૃહસૂત્રનો પણ મત છે આ ચૂડાકર્મ અર્થાત્ મુડન બાલકના જન્મથી ત્રીજા અથવા પ્રથમ વર્ષમાં, ઉત્તરાયણકાલ શુકલપક્ષમાં જે દિવસે શુભ દિવસ (વાદળા વજેરેથી આચ્છાદિત ન હોય તથા પવન ઘણો ન ચાલતો હોય એવા દિવસને શુભ દિવસ કહેવો) હોય ત્યારે આ સંસ્કાર કરવો વિધિ —

પ્રથમ યજ્ઞ કુંડ તૈયાર કરાવી, સમિધા, પાણી તથા આભ્યસ્થાલી વજેરે તૈયાર રાખવું પછીથી મારીના ચાર કોડિયા અગર ખાખરી કે બીજા કોઇ પાદડાના પડિયા લઇને એકમા યોખા, બીજામાં જવ, ત્રીજામાં અડદ અને ચોથામાં તલ ભરીને વેદિની ઉત્તર દિશામાં મૂકવા અને પછી પૃથ ૩ થી પૃથ ૭ સુધી લખેલી ઇશ્વરપ્રાર્થના, સ્વસ્તિવાચન, શાંતિપ્રકરણ, અન્ન્યાધાન, સમિધાધાન અને ધૂતની પંચાહુતિ આપ્યા બાદ યજ્ઞ કુંડની ચારે બાજુએ જવ-ત્રોક્ષણ કરીને આધારાવાન્ય ભાગાહુતિ ચાર અને બાહ્યતિ આહુતિ ચાર તથા પૃથ ૨૭ મા લખેલી (ઓરેમ્ ત્વન્નો અગ્નેઃ) ઇત્યાદિ આઠ મળી સોળ ધૂતાહુતિ આપવી. પછી પૃથ ૨૭ મા લખેલી (ઓરેમ્ મુર્મૂવ સ્વઃ તથા અગ્નિ આયૂષિઃ) ઇત્યાદિ મત્રો વડે ચાર આભ્યાહુતિ પ્રધાન હોમની આપી, ફરીથી બાહ્યતિ આહુતિ ચાર તથા ગ્વિષ્ટકૃત્ આહુતિ એક મળી પાંચ ધૂતની આહુતિ આપવી આટલું કાર્ય કર્યા પછી કાર્યકર્તા યજ્ઞમાને પરમાત્માનું ધ્યાન ધરી હજમના સામુ જોઇ બાલકને તેની સામે બેસાડી પોતે બાલકની પાછળ બેસી નિમ્ન મત્ર વડે બાલકના પિતાએ કિ ચિત્ ઉચ્ચ અને કિ ચિત્ ટાઢુ પાણી બે પાત્રોમાં લેવું.

ઓરેમ્ આયમગત્સવિતા ક્ષુરેણોજ્જેનં વાય ઉદકેનેહિં । આદિત્યા રુદ્રા વસંત ઉન્દન્તુ સર્વેતસઃ સોમસ્ય રાજ્ઞો વપત્ત્વ પ્રચેતસઃ ॥ અથર્વ૦ કાં૦ સૂ૦ ૬૮ મં૦ ૧॥

પશ્ચાત્ (ઉજ્જેન વાય ઉદકેનેત્રિ) મત્ર બોલી તે બે પાત્રમાનું જલ એકમા કરી

(આયમગં) હે સર્વ પ્રેરક સવિતા પરમાત્મા ! આ અભ્યાને ધારવાળો કરજો, હે વાયો ! તું આ ઝરમ જલની સાથે આવી એને જેવું જોઇએ તેવું રાખજો હે આદિત્ય, ૩૬ તથા વસુ પરમાત્મા ! આપ આ બાલકનું શિર આર્દ્ર કરો વરણના સમાન આર્દ્ર, સોમ સમાન શીતલ અને દીપ્તિમાન અભ્યા વડે આ બાલકના કેશ દૂર કરો.

નાખવુ, પશ્ચાત્ થોડું પાણી અને થોડું માખણ અથવા દહીંની ઉપરની મલક લઈ નિમ્ન મંત્રો બોલી બાલકના માથામા તે પાણી તથા માખણ ધસવુ અને વાળને બરાબર પલાળવા.

ઓ૩મ્ અદિતિઃ સ્મશ્રુ વપૃત્વાપં ઉન્દન્તુ વર્ચસા । ચિકિંત્સતુ પ્રજાપતિદીર્ઘા-
યુત્વાયચક્ષસે ॥ ૧ ॥ અર્ચવં કાં ૦ ૬ સૂં ૦ ૬૮ મં ૦ ૨.

ઓ૩મ્ સવિત્રા પ્રસૂતા દેવ્યા આપ ઉન્દન્તુ । તે તનૂં દીર્ઘાયુત્વાય વર્ચસે ॥ ૨ ॥
સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

પશ્ચાત્ કાસકી વડે વાળને ઓળાને એકઠા કરવા પછી નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી તથુ દર્બ લેવા —

ઓ૩મ્ ઓષધે ત્રાયસ્વૈનૃ મૈનૃ હિૃ સીઃ ॥ યજુઃ ૦ અં ૦ મં ૦ ૧૫ ॥

પછી જમણી બાજુના વાળ હાથમા ઝાલીને નિમ્ન મંત્ર બોલી અન્ના સામું બેવું —

ઓ૩મ્ વિષ્ણોર્દૃષ્ટોસિ ॥ સાં ૦ મં ૦ ત્રાં ૦ પ્રં ૦ ૧ સં ૦ ૬ મં ૦ ૪

પશ્ચાત્ નિમ્ન મંત્રનો જપ કરી અન્નાને જમણા હાથમા લેવો.

ઓ૩મ્ શિવો નામાસિ સ્વધિતિસ્તે પિતા નમસ્તે અસ્તુ મામા હિૃ સીઃ ॥
યજુઃ ૦ અં ૦ ૩ મં ૦ ૬૩ પૂર્વાર્દ્ધઃ ॥

પશ્ચાત્ નિમ્ન બન્ને મંત્રો બોલી અન્નો તથા દર્બ વાળની પામે લઈ જવા

ઓ૩મ્ સ્વધિતે મૈનૃ હિૃ સીઃ ॥ યજુઃ ૦ અં ૦ ૭ મં ૦ ૧૫

(અદિતિઃ) હે અવિનાશી પરમાત્મા દીર્ઘાયુષ અને દીર્ઘદૃષ્ટિને માટે આ બાલકના કેશતુ વપન થાઓ, સર્વ વ્યાપક પરમાત્મા પોતાના તેજવડે તેના કેશને આદ્ર કરો, તથા પ્રજાપતિ પરમાત્મા તેને થતા રોગોમાથી બચાવો

(સવિત્રાઃ) સૂર્યવડે ઉત્પન્ન થયેલું દિવ્ય જલ તને આદ્ર કરો, અને તને વચ સ્વી તથા દીર્ઘાયુ કરો

(ઓષધેઃ) હે ઓષધે ! તુ આ બાલકની રક્ષા કર.

(શિવોનામાસિઃ) હે પરમાત્મનું ! તાર નામ-શિવ-સુખદાયક છે. તું અવિનાશી હોવાથી વન્દન્ય છે તને માગ નમસ્કાર છે તુ માર રક્ષણુ કર.

(સ્વધિતેઃ) હે અવિનાશી પરમાત્મનું ! આ બાલકની રક્ષા કર.

ઓરમ્ નિર્વર્ત્યામ્યાયુષેઽન્નાદાય પ્રજનનાય રાયસ્પોષાય સુપ્રજાસ્ત્વાય
સુવીર્યાય ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩ મં૦ ૬૩ ઉત્તરાર્દ્ધઃ ॥

નિમ્ન મંત્ર બોલી દર્ભસહિત તે વાળને કાપવા.

†ઓરમ્ યેનાવપ્તસગ્રિતા ક્ષુરેણ સોમસ્ય રાત્રો વરુણસ્ય વિદ્વાન્ । તેન
બ્રહ્માણો વષતે દમસ્ય ગોમાનર્શ્વવાનયમંસ્તુ પ્રજાવાન્ ॥ અથ૦ કાં૦ ૬૦ સૂ૦
૬૮ મં૦ ૩

પશ્ચાત્ એ કાપેલા વાળ અને દર્ભ શમી વૃક્ષના પાદડા સહિત (પ્રથમથી લાવી રાખી,
અહીં મૂકવા જોઈએ) બાલકના માતાપિતા એક શકેરામા મુકે જો કેશ છેદન વખતે કોઈ
વાળ ઉડીને બહાર પડ્યો હોય તો તે છાણુ વડે ઉઠાવીને તે શકેરામા અથવા તેની પાસે
મુકવો તત્પશ્ચાત્ નિમ્ન મંત્ર વડે બીજી વાર બીજી બાજુના વાળ કાપી એજ પ્રમાણે
શકેરામા મૂકવા

ઓરમ્ યેન ધાતા વૃહસ્પતેરગ્નેરિન્દ્રસ્ય ચાયુષેઽવપત્ ॥ તેન ત આયુષે વપામિ
સુશ્લોકયાય સ્વસ્તયે આશ્વ૦ ગૃ૦ સૂ૦ અ૦ ૧ કં૦ ૧૭ સૌ૦ મં૦ ૧૨

તત્પશ્ચાત્ નિમ્ન મંત્ર વડે ત્રીજી વાર એજ પ્રમાણે કેશ કાપવા

ઓરમ્ યેન મૂયશ્ચ રાત્ર્યં જ્યોક્ ચ પશ્યતિ સૂર્યમ્ । તેન ત આયુષે વપામિ
સુશ્લોકયાય સ્વસ્તયે ॥ આશ્વ૦ ગૃ૦ સૂ૦ અ૦ ૧ કં૦ ૧૭ સૌ૦ મં૦ ૧૨

પશ્ચાત્ ઉપર લખેલા “ઓ યેનાવપત્” “ઓ યેનધાતા” “ઓ યેનમૂયશ્ચ” તથા
નિમ્ન મંત્રવડે ચોથી વાર કેશ કાપવા

(નિર્વર્ત્યા૦) હે પરમાત્મન્ ! આ બાલકને દીર્ઘાયુ, અન્નાદિ પદાર્થોનો સ્વામી,
પ્રજનાન્, બલવાન્ શરીર તથા આત્માવાળો, અને સુવર્ણ તથા વિદ્યા આદિ ઉત્તમ
ધનો વડે પુષ્ટ કર

(યેનાવપત્) જેવી રીતે સૂર્ય કિરણો વડે ઔપધિના રસ તથા જલને ત્રિદિશારા
પૃથ્વી ઉપર મોકલે છે, તેમ કેશનુ ધીરે ધીરે (બાલકના પિતાએ) છેદન કરવું જગન્
પિતા પરમાત્માની કૃપાથી આ બાલક વિદ્વાન્ થાય એજ હેતુથી વિદ્વાનો કેશનુ વપન કરે
એથી એને સુખ થાય બાલક આયુષ્યમાન્ થઈ સુખપૂર્વક સો વર્ષ સ્પર્ધી જીવે

† કેશ છેદનની રીતી આ પ્રમાણે છે —દર્ભ તથા કેશ બંને મુક્તિથી પકડીને વાળને
અસા વડે અથવા કાતર વડે કાપવા

(યેન ધાતા૦ યેન મૂયશ્ચ૦) જે સામર્થ્યવડે ધાતા પરમેશ્વરે બૃહસ્પતિ, બ્રહ્માડ,
અગ્ની, સૂર્ય એમના આયુષ્યને માટે નિયમ સ્થાપિત કર્યા છે, તે પરમાત્માના સામર્થ્યવડે હે બાલક
તારા આયુ, ઉત્તમ વિદ્યા તથા કલ્યાણને માટે તારા કેશનુ છેદન કરે છુ.

ઓરમ્ યેન પૂષા બૃહસ્પતેર્વાયોરિન્દ્રસ્ય ચાવપત ૧ તેન તે વપામિ વ્રહ્મણા
જીવાતવે જીવનાય દીર્ઘાયુદ્વાય ॥ સાં મંં વ્રાં પ્રપાં ૧ સ્વંં ૬ મંં ૭

પરંતુ એથી વાર વાળ કાપતી વખતે “યેન પૂષાં” ને ખદ્ધે નિમ્નલિખિત
મંત્ર બોલવો —

ઓરમ્ યેન મૂરિશ્ચરાદિવં જ્યોક્ ચ પશ્ચાદિ મૂર્યમ્ ૧ તેન તે વપામિ વ્રહ્મણા
જીવાતવે જીવનાય સુશ્લોક્યાય સ્વસ્તયે ॥૧॥ પારં મૃં સૂં કાંં ૨ કંં ૧
સોં મંં ૧૬

ઉપર પ્રમાણે પ્રથમ દક્ષિણ આંગુળના કેશ કાપવાનો વિધિ પૂરો થયા પછી ડાબી
આંગુળના કેશ કાપવાનો વિધિ કરવો તત્પશ્ચાત્ પછવાડેના તથા આમણના વાળ કાપવા

પ્રથમ નિમ્ન મંત્ર બોલી માથાની પાછળના વાળ કાપી એજ મંત્ર ફરીથી બોલી
ખાલકના માથા ઉપર પોતાનો હાથ ઉઘો ફેરવવો અને પછી અસ્રો હળમના હાથમાં
આપી દેવો

ઓરમ્ ડ્યાયુષં જમદગ્નેઃ કશ્યપસ્ય ડ્યાયુષમ્ ૧ યદ્દેવેષુડ્યાયુષં તર્જોઽઅસ્તુ
ડ્યાયુષમ્ ચતુઃં અં ૩ મંં ૬૨

પશ્ચાત્ નિમ્ન મંત્ર બોલી હળમની પાસે અસ્રાને સારી ધાર કાઢવા સૂચવતું

ઓરમ્ યન્ શુરેણમર્ચયતા સુપેશસા વક્ત્રા વપસિ કેશાન્ ૧ શુન્વિ શિરો
માસ્વાયુઃ પ્રમોષીઃ ॥ અથર્વં કાંં ૮ અં ૧ સૂં ૨ મંં ૧૭

(યેન પૂષાં) હે ખાલક ! જે સામર્થ્ય વડે પૃથ્વિકારક પરમાત્માએ બૃહસ્પતિ, વાયુ, તથા
સૂર્ય એમના આયુષ્યને માટે નિયમ સ્થાપિત કર્યો છે, તે વડે હું તારા આરોગ્ય જીવન, દીર્ઘાયુ
તથા તેજ વૃદ્ધિ અર્થે તારા કેશનું છેદન કરું છું

(યેન મૂરિશ્ચ) આ મંત્રનો અર્થ પણ (યેન પૂષાં) મંત્રના જેવોજ છે

(ડ્યાયુષયં) હે પરમાત્મા ! આપની કૃપા વડે અમે પૂર્વના વિદ્વાનોની પેઠે ત્રણ
સો વર્ષ સુધી જીવીએ અને ત્યાં સુધી અમારી નેત્રાદિ ઇન્દ્રિયો પણ બળવાન રહે

(યન્ શુરેણ) હે નાપિત્ (હળમ) ! તું સારા ધારવાળા અસ્રા વડે વાળનું છેદન
કરે છે આ બાળકનું માથું વાળ કાઢીને શુદ્ધ (દેહીપ્યમાન્) કર તેના આયુષ્યને હાનિ
ન થાય તેમ કર (અર્થાત્ હળમને ધણી સંભાળથી વાળ કાઢવાનું કહેવું છે)

બાલકના પિતાએ હળમને કહેવું કે આ શીતોષ્ણ જલ વડે બાલકનું માથું સારી રીતે હલકા હાથે ભિજવીને સાવધાનીથી અત્રો લાગે નહીં તેવી રીતે મુંડ. આટલું કહીને પશ્ચાત્ યજ્ઞકુંડની ઉત્તર દિશામાં હળમને બેસાડી તેની સામે બાલકને પૂર્વાભિમુખ બેસાડી માથામાં જેટલા વાળ રાખવા હોય તેટલા રાખી બાકીના મુંડાવી નાખવા, અથવા પ્રથમ બધા વાળ કઢાવી નખાવી પછીથી બીજી વારના ઉગે તે રખાવવા દ્વાર થઈ રહે પછી કુંડની પાસે મુકેલા કોડીયામાના પદાર્થો હળમને આપી દેવા અને મુંડન કરેલા વાળ તથા દર્ભ, છાણુ, સ્ત્રીપત્ર વગેરે પણ હળમને લઈ જવા કહેવું તે વાળ તથા દર્ભ વગેરે હળમે લઈ જઈને જ ગલમાં એક ખાડો ખોદી તેમાં દાટી દેઈ ઉપર માટી નાખવી અથવા તળાવ, બેશાળા કે નદીને કીનારે લઈ જઈને દાટી દેવા અથવા હળમની સાથે કોઈને મોકલીને તે પ્રમાણે કરાવી લેવું હળમને વસ્ત્ર તથા ધનથી સંતુષ્ટ કરવો દ્વાર કર્મ પૂર્ણ થયા પછી બાલકના માથામાં માખણ અથવા દહોની ઉપરની મલાઈ ધસી શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરાવી ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરાવી બાલકના પિતાએ તેને પોતાની પાસે શુભાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખ બેસાડવો અને પૃષ્ઠ ૩૦ મા લખ્યા પ્રમાણે સામવેન્નુ મહાવામદેવ્યગાન કરી બાલકની માતા સ્ત્રિઓનો અને પિતા પુરુષોનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરી તેમને વિદાય કરે, તેઓએ જતી વખતે પરમેશ્વરનું ધ્યાન ધરવું તથા નિમ્ન મંત્ર બોલી બાલકને આશીર્વાદ દેવો

ઓરુમ્ ત્વં જીવ શરદઃ શતં વર્દમાનઃ ॥

બાલકના માતાપિતાએ પ્રસન્ન રહી બાલકને પ્રસન્ન રાખવું અને પોતાને ઘેર જવું

॥ इति चूडाकर्म संस्कारविधिः ॥

॥ अथ कर्णवेधमंस्कारविधिं वक्ष्यामः ॥

अत्र प्रमाणम्—कर्णवेधो वर्षे तृतीये पञ्चमे वा ॥ १ ॥ पार० गृ० सू०

બાલકના કર્ણુ અથવા નાસિકા વિધવાનો સમય જન્મથી ત્રીજા અથવા પાંચમા વર્ષમાં છે જે દિવસ કર્ણુ કે નાસિકા વિધવાનો નક્કી કર્યો હોય, તે દિવસે બાલકને પ્રાતઃકાલમાં શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરાવી વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરાવી બાલકની માતા યજ્ઞ-શાલામાં લઈ આવે ત્યાર બાદ પૃષ્ઠ ૩ થી પૃષ્ઠ ૩૦ સુધીમાં લખેલો સંઘળો વિધિ કરીને બાલકની આગળ કાષ્ટ ખાવાનો પદાર્થ અથવા રમવાનું સાધન મૂકીને નિમ્ન મંત્ર બોલીને ચરક સુશ્રુતાદિ વૈદક ગ્રંથોને જાણનાર સદ્વેદ કે જે નસ આદિ બચાવીને વિધા શકે તેના હાથે જમણે કાન અથવા નાક વિધાવવું

ओ३म् भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरङ्गैस्तु-
प्सुवा५सस्तनूभिर्व्यञ्चेमहि देवहितं यदायुः ॥ यजुः० अ० २५ मं० २१

પશ્ચાત્ નિમ્ન મત્ર બોલીને ડાબે કર્ણ વિધાવવો

ओ३म् वक्ष्यन्ती वेदागंनीगन्ति कर्णं प्रिय५सत्वायं परिषस्वजाना । योषेवं
सिद्धे वित॒ताधि॒धन्व॒ज्याऽइ॒य॒सम॒ने प्रार॑यन्ती ॥ यजुः० अ० २९ मं० ४०

પશ્ચાત્ વૈદ્યોએ હિદ્રોમા સળી ધાત્રી મૂકતી કે જેથી હિદ્ર પુરાઇ જાય નહિ, અને તેના ઉપર એવી ઔપધી લગાવતી કે જેથી કાન પાકે નહિ અને જલદીથી રૂઝાઇ જાય

॥ इति कर्णवेधसंस्कारविधिः ॥

॥ अथोपनयन* संस्कारविधिं वक्ष्यामः ॥

अत्र प्रमाणानि-अष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेत् ॥ १ ॥ गर्भाष्टमे वा ॥ २ ॥
एकादशे क्षत्रियम् ॥ द्वादशे वैश्यम् ॥ ४ ॥ आषोढश्चाद् ब्राह्मणस्यानतीतः कालः
॥ ५ ॥ आद्राविंश्चाक्षत्रियस्य, आचतुर्विंशद्वैश्यस्य, अत ऊर्ध्वं पतितसावित्रीका
भवन्ति ॥ ६ ॥ आश्व० गृ० मू० अ० १ क० १९ मू० १-६

આ પ્રમાણે પારસ્કરાદિ ગૃહ્યસૂત્રોમા પણ છે

અર્થ --જે દિવસે જન્મ થયો હોય, અથવા જે દિવસે ગર્ભ રહ્યો હોય તેનાથી આઠમે વર્ષે બ્રાહ્મણનો, જન્મ અથવા મર્ત્યથી અગીયારમે વર્ષે ક્ષત્રિયનો અને જન્મ અથવા મર્ત્યથી આરમા વર્ષમા વૈશ્યના આલકનો ચત્વોપવીત સંસ્કાર કરવો, બ્રાહ્મણનો સોળમા, ક્ષત્રિયનો આવીસમા અને વૈશ્યનો ચોવિસમા વર્ષ પહેલા આ સંસ્કાર થવો જોઈએ જે એટલી મુદતમા ન થાય ને પછી તેઓને પતિત માનવા

(ભદ્ર કર્ણેભિ) હે પરમાત્મનું' અમે નિત્ય કાન વડે કલ્યાણની વાતો સાંભળીએ, આંખો વડે આનંદને જોઈએ, તથા સ્થિર-સુદૃઢ અંગોવડે તારું યજન કરીએ તથા તારીજ સ્તુતિ કરીએ, અને એટલા માટે તું અમને હિતકારક-વિધન રહિત-આયુ પ્રદાન કર

(વક્ષ્યન્તી) હે જગદીશ્વર! અમે વેદાદિવિદ્યાઓને સારી રીતે પ્રાપ્ત કરીએ, તથા તેનો સદા સત્ય ઉપદેશ કરીએ, તથા સર્વ શક્તિમાન પરમાત્માની સદા ભક્તિ કરીએ

*કપ મમીપ અને નયન-પ્રાપ્ત કરવું' અથવા થવું

ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पञ्चमे ।

राज्ञो बलार्थिनः षष्ठे वैश्यस्येहार्थिनोऽष्टमे ॥ मनुः० अ० २ श्लो० ३७ ॥

અર્થ.—જેને જલદીથી વિદ્યા, બળ તથા વ્યવહાર કરવાની ઇચ્છા હોય અને જો તે બાલક પણુ બહુવામાં સમયે હોય તો બ્રાહ્મણના બાળકનો પાત્રમે વર્ષે, ક્ષત્રિયના બાલકનો છઠ્ઠે વર્ષે અને વૈશ્યના બાલકનો આઠમે વર્ષે ઉપનયન સંસ્કાર કરવો પરંતુ બાલકના માતાપિતાનો વિવાહ પૂર્ણ યુવાવસ્થા અર્થાત્ યથામોઝ્ય અહત્યર્થ પાલન કર્યા પછી થયો હોય તોજ આ વાન સમયે છે કારણ કે તેઓનાજ બાલક એવા ઉત્તમ બુદ્ધિમાન અને બહુવામાં શીઘ્ર બુદ્ધિવાળા હોય છે બ્યારે એમ માલૂમ પડે કે બાલકનું શરીર અને બુદ્ધિ બહુવા યોગ્ય થયા છે ત્યારે પણુ યજ્ઞોપવીત કરે

યજ્ઞોપવીતનો સમય-ઉત્તરાયણ સૂર્ય અને

वसन्ते ब्राह्मणमुपनयेत् । ग्रीष्मे राजन्यम् । शरदि वैश्यम् । सार्वकालमेकं ॥
શતપથબ્ર० ॥

અર્થ.—બ્રાહ્મણનું વસંત ક્ષત્રિયનું ગ્રીષ્મ અને વૈશ્યનું શરદઋતુમાં યજ્ઞોપવીત કરવું, અથવા સર્વ ઋતુઓમાં ઉપનયન થઈ શકે છે આ સંસ્કાર પ્રાત કાળમાં જ થાય છે

पयोव्रतो ब्राह्मणो यवागूव्रतो राजन्य आभिक्षाव्रतो वैश्यः ॥ शत० ब्रा० ॥

જે દિવસે બાલકનું યજ્ઞોપવીત કરવું હોય તેનાથી ત્રણ અથવા એક દિવસ પૂર્વે બાલકને ત્રણ અથવા એક વ્રત કરાવવું જોઈએ. એ વ્રતમાં બ્રાહ્મણના છોકરાએ માત્ર દૂધ પીને ક્ષત્રિયના છોકરાએ જવની ગળ અને વૈશ્યના છોકરાએ ગ્રીષ્મ ખાધને રહેવું જોઈએ આ સિવાય અન્ય પદાર્થો નહી ખાવા, બ્યારે બ્યારે બૂખ લાગે ત્યારે ત્યારે ઉપરોક્ત પદાર્થોજ ખાવા

વિધિ —જે દિવસે ઉપનયન કરવું હોય તેના આગલા દિવસે બધી સામગ્રી એડી કરી બરાબર ગોધન કરી લેવી અને પછી પ્રાત કાલમાં વેદિની આસપાસ સામગ્રી તથા સંસ્કારોપયોગી અન્ય પદાર્થો પ્રથમથી યથાસ્થાને મૂકી દેવા, પશ્ચાન્ બાલકની હજમત કરાવી, શુદ્ધ જલ વડે રનાન કરાવી, શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરાવી તેને કંઈ મિષ્ટાન્ન ખવરાવી યજ્ઞ મંડપમાં પિતા અથવા આચાર્ય વેદિના પશ્ચિમ ભાગમાં સુદર આસન ઉપર બેસાડે પછી બાલકના પિતાએ પૃથ્થુ ૨૨ મા લખ્યા પ્રમાણે ઋત્વિગ વરણુ કરવું ત્યારબાદ તે ઋત્વિજોએ પોતા પોતાના આસન ઉપર બેસીને બાલકના પિતા સહિત સર્વેએ આયમન તથા ઇન્દ્રિયરપથ નીચે લખ્યા પ્રમાણે કરવો.—

પ્રથમ નિમ્ન ત્રણ મંત્રો વડે ત્રણ આયમન કરવા.

ઓરમ્ અમૃતોપસ્તરણમસિસ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓરમ્ અમૃતાપિધાનમસિસ્વાહા ॥ ૨ ॥

ઓરમ્ સત્યં યજ્ઞઃ શ્રીર્મયિ શ્રીઃ શ્રયતાં સ્વાહા ॥ ૩ ॥

ત્યાર બાદ નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે આખા શરીર પર જમણા હાથ વડે પાણી 'ઝાટવું'.

ઓરમ્ વાઙ્મડાસ્યેસ્તુ ॥ મુખ,

ઓરમ્ નસોર્મે પ્રાણોડસ્તુ ॥ નાસિકા,

ઓરમ્ અક્ષ્ણોર્મે ચક્ષુરસ્તુ ॥ આંખ,

ઓરમ્ કર્ણયોર્મે શ્રોત્રમસ્તુ ॥ કાન,

ઓરમ્ વાહ્નોર્મે વલમસ્તુ ॥ બાહુ,

ઓરમ્ ઉર્વોર્મડગ્રોજોડસ્તુ ॥ જંઘા,

ઓરમ્ અરિષ્ટાનિ મે અઙ્ગાનિ તનૂસ્તન્વા મે સહ સન્તુ ॥ આખા શરીર પર

પશ્ચાત્ કાર્પ કર્તા (બાલકને પિતા અથવા બીજા જે જનોઇ આપવા બેઠો હોય તે) બાલકને મુખે નિમ્ન પ્રમાણે બોલાવે.

ઓરમ્ બ્રહ્મચર્યમાગામ્ । બ્રહ્મચાર્યસાનિ ॥ સૌત્રમન્ગત્રઃ ॥

પછી આચાર્ય નિમ્ન મંત્ર બોલી બાલકને સુંદર વસ્ત્ર અને ઉપવસ્ત્ર પહેરાવે

ઓરમ્ યેનેન્દ્રાય વૃહસ્પતિર્વાસઃ પર્યદધાદમૃતમ્ । તેન ત્વા પરિદવામ્યાયુષે
દીર્ઘાયુષ્ટાય વલાય વર્ચસે ॥ ૧ ॥ સૌમન્ત્રઃ ॥

તત્પશ્ચત્ બાલક આચાર્યની સામે બેસે, અને યજ્ઞોપવીત હાથમા લઈને નિમ્ન મંત્રો બોલીને આચાર્ય ડાબા ખભા ઉપર કંઈની પાસેથી માથુ વચમા રહે અને જમણા હાથની બગલની નીચેથી કટિસૂધિ આવે એવું જનોઇ ધારણ કરાવે

(બ્રહ્મચર્ય૦) હું બ્રહ્મચર્યાશ્રમને પ્રાપ્ત થાઉં, હું બ્રહ્મચારી થાઉં

* ઉપનીય તુ યઃ શિષ્યં વેદમધ્યાપયેદ્ દ્વિજઃ ।

સકલ્પં સરહસ્યં ચ તમાચાર્યં પ્રચક્ષતે ॥ મનુ० સ્મૃ० અ० ૨ શ્લો० ૧૪૦ ॥

(યેનેન્દ્રાય૦) જે સામર્થ્યવડે બૃહસ્પતિ પરમાત્માએ સૂર્યને તેજો રૂપ વસ્ત્ર ધારણ કરાવ્યું છે, તથા જગતના મનુષ્યોને માટે અમૃત-મોક્ષ ધારણ કર્યો છે, તે સામર્થ્ય વડે હું તને દીર્ઘાયુ, અત્યંત બલ અને સર્વોત્તમ નિધા પાસિને માટે આ વસ્ત્ર આપીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરું છું.

ઓરમ્ યજ્ઞોપવીતં પરમં પવિત્રં પ્રજાપતેર્યત્સહજં પુરસ્તાત્ । આયુષ્યમગ્ર્યં પ્રતિ-
મુચ્ચ શુભ્રં યજ્ઞોપવીતં વચ્ચમસ્તુ તેજઃ ॥૧॥ યજ્ઞોપવીતમસિયજ્ઞસ્ય ત્વા યજ્ઞોપવીતે
નોપનહ્યામિ ॥૨॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

તત્ પશ્ચાત્ બાલકને પોતાની જમણી બાજુએ એસાડી ઇશ્વરની પ્રાર્થના, ઉપાસના તથા
સ્વસ્તિવાચન, શાંતિ પાઠ કરીને નિમ્નલિખિત વિધિ કરે પ્રથમ દ્વિજને ત્યાથી અગ્નિ ભાવી
અથવાતો ધૃતનો દીપક પ્રકટી તે વડે કપૂર સળગાવી તેના ઉપર સમિધાના બારીક કટકા મૂકી
અગ્નિ તૈયાર કરવો, અને નિમ્નલિખિત મંત્રવડે અગ્ન્યાધાન કરવું —

ઓરમ્ મૂર્ધ્નિ સ્વર્ધૌરિવ મૂર્ધ્ના પૃથિવીવ વરિમ્ણા । તસ્યાંસ્તે પૃથિવિ દેવય-
જનિ પૃષ્ઠેઽગ્નિર્મન્નાદમન્નાદ્યાયાદધે ॥૧॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩ મં૦ ૫ ॥

આ પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન કરી તેના ઉપર સમિધાના બારીક કટકા મૂકી નિમ્નલિખિત
મંત્રવડે વીઝણાથી અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરવો —

ઓરમ્ ઉદ્બુધ્યસ્વામે પ્રતિજાગૃહિત્વમિષ્ટાપૂર્તેસંસૃજેથામયંચ । અસ્મિન્સપ્થસ્થે
ઽમધ્યુત્તરસ્મિન્ વિશ્વેઽેવા યજમાનશ્ચ સીદત ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૧૫ મં૦ ૫૪ ॥

અગ્નિ બરાબર પ્રદીપ્ત થાય એટલે ચંદનની ત્રણ સમિધાઓ લઈ વૃતમા બોળી નિમ્ન
લિખિત મંત્રો વડે એકેકે અગ્નિમા સમર્પવી—

શિષ્યને ઉપનયન રુસ્કાર કરીને તેને સાગ્રોપાગ વેદ, તેના શબ્દાર્થ મંત્ર, ક્રીયા
શિષ્યવે, તથા પોતે છલ કપટાદિ દોષોથી રહિત હોઇને અતિ પ્રેમથી સર્વેને વિદ્યા દાન
કરતો હોય, પરોપકારી તથા તન, મન, ધનથી સર્વના સુખની વૃદ્ધિમા તત્પર રહેતો હોય,
કોઈનો પક્ષપાત ન કરતો હોય, સત્યોપદેશ, સર્વનો હિતેષી, ધર્માત્મા અને છતેન્દ્રિય હોય
તેને આચાર્ય કહે છે (બાપાન્તર કતા)

(યજ્ઞોપવીત૦) જે પ્રજાપ્રતિ પરમાત્માનુ અભિચ્છાનદ સ્વરૂપ પરમપવિત્ર યજમા
સત્કૃત છે તેની પ્રથમ પ્રાર્થના કરી, આ યજ્ઞોપવિત (જનોહ) તે પૂજનીય પરમાત્માની
બક્તિ તથા યજ્ઞનુ અનુષ્ઠાન કરવાને માટે હું ધારણુ કરે છું, તે યજ્ઞોપવીત ઇશ્વરાનુગ્રહવડે
દીર્ઘાયુ, પ્રેમ ગુણ, બલ તથા તેજનું દાતા થાઓ

(યજ્ઞોપવીતમસિ૦) હે પરમાત્મા! તું યજ્ઞની સમીપમા વિવિધ સુખ દેવાને માટે
ગ્રહે છે હે શિષ્ય આવા પરમાત્મા તરફ પ્રેમબક્તિ રાખ

યજ્ઞાદિ દ્રવ્ય યજ્ઞ તથા યજ્ઞનાદિ વિદ્યા યજ્ઞની પ્રાપ્તિને માટે હું તને યજ્ઞોપવિત
યુક્ત કરે છું

निम्न म त्र वडे पहेली

ओ३म् अयं त इध्म आत्मा जातवेदस्तेनध्यस्व वर्धस्व चेद् वर्धय चास्पान्
मजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन समेधय स्वाहा ॥ इदमग्नये-जातवेदसे-इदन्न मम ॥

निम्न भे म त्र वडे प्लीष्ठ

ओ३म् सुमिध्राग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिम् ॥ आस्मिन् हव्या जुहोतन्-
स्वाहा ॥ इदमग्नये-इदन्न मम ॥ सुसमिध्राय गोचर्षे घृतं त्रीं जुहोतन् । अग्नये
जातवेदसे स्वाहा ॥ इदमग्नये जातवेदसे-इदन्नमम ॥ यजुः० अ० ३ मं० १-२

निम्न म त्र वडे त्रीष्ठ

ओ३म् तन्वां सुभिर्दभिरङ्गिरो घृतेन वर्द्धयामसि । बृहच्छोचा यविष्ठ्य
स्वाहा ॥ इदमग्नयेऽङ्गिरसे-इदन्न मम ॥ यजुः० अ० ३ मं० ३

पश्चात् निम्नक्षिपित म त्र वडे पाय वृताहुति आपयी, --

ओ३म् अयन्त इध्म आत्मा जातवेदस्तेनेध्यस्व वर्धस्वचेद् वर्धय चास्पान्म-
जया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन समेधय स्वाहा ॥ इदमग्नये जातवेदसे इदन्न मम ॥

तत्पश्चात् वेदिनी आरे तरङ्ग नीयेना म त्र वडे नल प्रोक्षयु करतु --

ओ३म् अदितेऽनुमन्यस्व ॥ आनाथी पूर्वभा,
आ३म् अनुमतेऽनुमन्यस्व ,, पश्चिमभा,
ओ३म् सरस्वत्यनुमन्यस्व ,, उत्तरभा,

ओ३म् देवं सवितुः प्रसुवं यज्ञं प्रसुवं यज्ञपतिर्भगाय दिव्यो गन्धर्वः केतपूः
केतं नः पुनातु वाचस्पतिर्वीचं नः स्वदतु ॥ यजुः० अ० ३० मं० १

वेदिनी आरे तरङ्ग नल छाटतु

पश्चात् आरे आधारवाज्याहुति नीयेना म त्र वडे आपयी

ओ३म् अग्नये स्वाहा ॥ इदमग्नये-इदन्न मम ॥

यजुः० अ० २२ मं० २७ उत्तरभा.

ओ३म् सोमाय स्वाहा ॥ इदसोमाय-इदन्न मम ॥

यजुः० अ० २२ मं० २७ दक्षिण्यमा

ओ३म् प्रजापतये स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये-इदन्न मम ॥

यजुः० अ० १८ मं० २८ मध्यमा

ओ३म् इन्द्राय स्वाहा ॥ इदमिन्द्राय-इदन्न मम ॥

यजुः० अ० २२ मं० २७ ”

पश्चात् निम्न मन्त्रोपदेशे व्याहृति आहुति आपयी

ओ३म् भूरग्नये स्वाहा ॥ इदमग्नये-इदन्न मम ॥

ओ३म् भूयर्वायवे स्वाहा ॥ इदं वायवे-इदन्न मम ॥

ओ३म् स्वरादित्याय स्वाहा ॥ इदमादित्याय इदन्न मम ॥

ओ३म् भूर्भुवः स्वरग्निवाय्वादित्येभ्यः स्वाहा ॥ इदमग्निवाय्वादित्येभ्यः-
इदन्न मम ॥

उपरन्ती आहुतिभ्यो आप्या पृथी निम्न मन्त्रोपदेशे आह वृताहुतिभ्यो आपयी —

ओ३म् त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य देहो अवयासिसीष्ठाः । यजिष्ठो
वन्हितमः शोशुचानो विश्वाद्रेषांसि प्रहृमुग्ध्यस्मत् स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्याम्-
इदन्न मम ॥१॥ ओ३म् सत्वन्नो अग्नेऽवमो भवोती नेद्विष्टोऽस्या उपसो व्युष्टा ।
अवयक्ष्व नो वरुणं रराणो वोहि मृडीकं सुहवो न एधि स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणा-
भ्याम्-इदन्न मम ॥२॥ ऋ० मं० ४ सू० १ मं० ४-५

ओ३म् इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय । त्वामवस्युराचके स्वाहा ।
इदं वरुणाय-इदन्न मम ॥३॥ ऋ० मं० १ सू० २५ मं० १९

ओ३म् तत्त्वां यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशस्ते यजमानो हवीर्भिः अहं-
मानो वरुणेह बोध्युरुशंस । मा न आयुः प्रमोषीः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय-इदन्न
मम ॥४॥ ऋ० मं० १ सू० २४ मं० ११

ओ३म् ये ते शनं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः । तेभिर्नो अद्य
सवितोत विष्णुविश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः । स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे
विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्याः स्वर्केभ्यः—इदन्न मम ॥५॥

ओ३म् अयाश्चाग्नेऽस्यनभिः शस्तिपाश्च सत्यमित्वमयासि । अया नो यज्ञं
ब्रह्मास्यया नो धेहि भेषजं स्वाहा ॥ इदमग्नये अयसे—इदन्न मम ॥ ६ ॥

ओ३म् उदुत्तमं वरुण पाशं मस्मदवाधमं विमध्यमं श्रधाय । अथा वयमादित्य
व्रते तवानागसोऽदितये स्याम स्वाहा ॥ इदं वरुणायाऽदित्यायाऽदितये च—इदन्न
मम ॥७॥ ऋ० मं० १ सू० २४ मं० १५

ओ३म् भवतन्नः समनसो सचेतसावरेपसो । मायज्ञ-हिंसासिष्ठं मा यज्ञपतिं
जातवेदसो शिवौ भवतमद्य नः स्वाहा ॥ इदं जातवेदोभ्यां—इदन्न मम ॥ ८ ॥
यजु० अ० ५ मं० मं० ३

आ प्रभाषे ओ३म् सोम आहुतिओ आप्या पशू निम्नक्षिप्ति म त्रे वडे आभक्षना
हाथे प्रधान होमनी आहुतिओ नो कष्ट विशेष शाकल्य (भात वगेरे) अनान्युं होय तेनी
आपनी, प्रथम नीयेना म त्रे वडे यार धृताहुतिओ आपवी --

ओ३म् भूर्भुवः स्वः । अग्न आर्यंषि पवस अमुवोर्जं मिषं च नः । आरे
वाधस्व दुच्छुनां स्वाहा ॥ इदमग्नये पवमानाय इदन्न मम ॥११॥ ओ३म् भूर्भुवः
स्वः । अग्निर्ऋषिः पर्वमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः । तमीमहेमहागयं स्वाहा ॥
इदन्नमग्नये पवमानाय—इदन्न मम ॥२॥ ओ३म् भूर्भुवः स्वः । अग्ने पर्वस्व स्वपां
अस्मे वर्चः सुवीर्यम् । दधद्रयि मायि पोषं स्वाहा ॥ इदमग्नये पवमानाय—इदन्न
मम ॥ ३३ ॥ ऋ० मंड० ९ सू० ६६ मं० १९-२०-२१

ओ३म् भूर्भुवः । मजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वाजातानि परितार्चभूव ।
यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणां स्वाहा ॥ इदं मजापतये—
इदन्न मम ॥ ८ ॥ ऋ० मंड० ९ सू० १२१ मं० १०

तत्पश्च निम्नक्षिप्त म त्रे वडे प्रधान होमनी आन्याहुति तथा शाकल्यनी आहुतिओ
आपवी

ઓ૩મ્ અગ્ને વ્રતપતે વ્રતં ચરિષ્યામિ તત્તે પ્રબ્રવીમિ તચ્છકેયમ્ । તેનધ્યાસમિ
દમહનૃતાત્સત્યમુપૈમિસ્વાહા ॥ इदमग्नये-इदन्न मम ॥ १ ॥ ओ३म् वायो व्रतपते*०
स्वाहा ॥ इदं वायवे-इदन्नमम ॥ २ ॥ ओ३म् सूर्य व्रतपते० स्वाहा ॥ इदं सूर्याय
इदन्न मम ॥ ३ ॥ ओ३म् चंद्रव्रतपते० स्वाहा ॥ इदं चन्द्राय-इदन्न मम ॥ ४ ॥
ओ३म् व्रतानां व्रतपते० स्वाहा ॥ इदमिन्द्राय-व्रतपतये-इदन्न मम ॥ ५ ॥ सा०
મં० બ્રા० પ્રપા० ૧ સ્વં ૬-૯-૧૩

ઉપરોક્ત પાત્ર મ ત્રો વડે પાત્ર આહુતિઓ આપ્યાબાદ નીચેના મ ત્રો વડે વ્યાહુતિ તથા
સ્વિષ્ટકૃત અને પ્રાણપત્યાહુતિ મળીને એકંદર ૭ આહુતિઓ ધૃતની આપવી --

ઓ૩મ્ ધૂરમ્નયે સ્વાહા ॥ इदमग्नये-इदन्न मम ॥

ઓ૩મ્ શ્રુવર્વાયવે સ્વાહા ॥ इदं वायवे-इदन्न मम ॥

ઓ૩મ્ સ્વરાદિત્યાય સ્વાહા ॥ इदमादित्याय-इदन्न मम ॥

ઓ૩મ્ ધૂર્ધ્રુવઃ સ્વરાગ્નિવાગ્વાદિત્યેભ્યઃ સ્વાહા ॥ इदमग्निवाग्वात्येभ्यः
इदन्न मम ॥

ઓ૩મ્ યદસ્ય કર્મણોત્યરીરિચં યદ્વાન્યૂનમિહાકરમ્ । અગ્નિષ્ટાત્સ્વષ્ટકૃદ્વિઘ્નાત્સર્વ
સ્વિષ્ટં સુહૃતં કરોતુ મે । અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે સુહૃતહૃતે સર્વપ્રાયશ્ચિત્તાહુતીનાં કામાનાં
સમર્દ્ધયિત્રે સર્વાન્ન કામાન્ત્સમર્ધય સ્વાહા ॥ इदमग्नये स्विष्टकृते इदन्न मम ॥

ઓ૩મ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા । इदं प्रजापतये इदन्नमम ॥

ઉપર પ્રમાણે બાલકના હાથે ૫૬૨ આહુતિઓ અપાવ્યા પછી આચાર્ય યજ્ઞકૃડની ઉત્તરમા

(અગ્ને વ્રતપતે૦) હે વ્રતપતે પરમાત્મન્ ! હું બ્રહ્મચર્ય વ્રત ધારણ કરું છું, તેનું
યથાર્થ રીતે પાલન કરવાને મને સમર્થ કરો. બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત્યર્થે આ વ્રત મે ધારણ કર્યું
છે તે માટે વ્રત સફળ થાય એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

* વ્રતપતે એની આગળ સત્યમુપૈમિ મૂકીને પૂરો મંત્ર બોલવો.

§ ઉપરના મંત્ર પ્રમાણેજ આગળના મંત્રોનો અર્થ છે.

હે જ્ઞાન સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! બ્રહ્મચર્યમા આગમનના વ્રતવાળા આ બહુ સહિત અગ્ને
આચાર્યાદિ તારી ઉપાસના કરીએ છીએ તુંજ એને મનુષ્યોમા શોભાયુક્ત અને બ્રહ્મચર્યમા
નિયુક્ત કર તેના અગ્નિ નાશ પામે અને તે સુઅપૂર્વક રહે

પૂર્વેભિમુખે બેસે અને બાળક આચાર્યની સન્મુખ પશ્ચિમાભિમુખે બેસે ત્યાર બાદ આચાર્ય બાળકના સામુ જોઇને નીચેના મંત્રનો જપ કરે:--

ઓરમ્ આમન્ત્રા સમગન્મહિ પ્રસુમર્ત્યં યુયોતન । અરિષ્ટાઃ । સંચરેમહિ સ્વસ્તિ
ચરતાદયમ્ ॥ સાં મં-બ્રાં પ્રં સ્વં ૬ મં ૧૪

ત્યાર પછી બાલકે નીચે પ્રમાણે બોલવું --

ઓરમ્ બ્રહ્મચર્યમાગામુપમાનયસ્વ ॥ સાં મં બ્રાં પ્રં ૧ સ્વં ૬ મં
૧૬ મં ૧૫

આચાર્ય— કો* નામાસિ ॥

બાલક— એતન્નામાસ્મિ X ॥

તતપશ્યાન્ બાલકની તથા આચાર્ય પોતાની જમણી હસ્તાંગલિ શુદ્ધ જલ વડે નીચેના મંત્ર બોલી બરવી --

ઓરમ્ આપો હિષ્ટા મયો યુવસ્તાનં ઝૂર્જે દેધાતન । મહેરણાય ચક્ષસે ॥૧॥
યો વઃ શિવ તંમો રસસ્તસ્ય ભાજયતે હ નઃ । ઝૂઝતીરિવ પ્રાતરં ॥ તસ્મા અરં
ગમામ ત્રો યસ્ય જ્ઞયાય જિન્વંથ । આપો જ્ઞનયથા ચ નઃ ॥૨॥ યજુઃ૦ અં ૧૧
મં ૫૦-૫૧-૫૨

તતપશ્યાન્ નીચેના મંત્ર બોલી આચાર્ય પોતાની અંજલીનું પાણી બાલકની અંજલીમા રેડવું

(બ્રહ્મચર્યમાં) હે ગુરો ! મેં બ્રહ્મચર્યવ્રત સ્વીકાર્યું છે, મને આપની સમીપમા રાખો
(વિદ્યાધ્યયન માટે) મારો સ્વીકાર કરો.

* તાર નામ શું છે.

X મારે અમુક નામ છે (કોઇનું નામ દેવદત્ત હોય તો આ પ્રમાણે બોલવું 'દેવદ-
ત્તનામાસ્મિ ॥ બાપાન્તર કર્તા)

(આપોહિષ્ટાં) હે સર્વ બ્યાપક પરમાત્મનું ! અમને (ગુરુ તથા શિષ્યને) બલયુક્ત
પરાક્રમી કરી તથા સુખદાતા વિદ્યા આપી તેનો ઉપદેશ કરીએ તેવી પ્રાર્થના આપો

(યો વ ૦) હે પરમાત્મનું ! આ બ્રહ્મચર્યાશ્રમનો અત્યંત સુખકારી આનંદ, જેમ કામના-
વાળી માતા પોતાના પુત્રોનું સેવન કરી તેને સુખી કરે છે, તેમ હું આ શિષ્યને પ્રાપ્ત કરાવું

(તસ્મા અરં) હે જગદીશ્વર ! અમને યૌવસ્થાશ્રમમા જે તૃપ્તિ વિદ્યાર્થી મળી છે,
તે આ શિષ્યને પ્રાપ્ત કરાવવા હું સમર્થ થાઉં અને તેમા આપ સહાય થશો.

ઓ૩મ્ તત્સવિતુર્વણીમહે વયં દેવસ્ય ભોજનમ્ । શ્રેષ્ઠં સર્વધાતમમ્ । તુરં
ભર્ગસ્ય ધમિહિ ॥ ક્રુ. મં. ૫ અ. ૬ સૂ. ૮૨ મં. ૧

આ પ્રમાણે બાલકની અંજલીમાં પોતાની અંજલી ખાલી કરીને બાલકની હસ્તાંજલી
અગુષ્ઠ સહિત પકડીને નીચેનો મંત્ર બોલીને બાલકની હસ્તાંજલીનું પાણી પાત્રમાં રેડાવી દેવું.

ઓ૩મ્ દેવસ્ય ત્વા સવિતુઃ પ્રસવેઽશ્વિનોર્વાહુભ્યાં પૂર્ણો હસ્તાભ્યાં હસ્તં
ગૃહ્ણામ્યસૌ ॥ ૧ ॥ સા. મં. બ્રા. પ્રપા. ૧ સ્વં. ૬ મં. ૧૮

ઉપર પ્રમાણે બીજીવાર બાલકની અંજલી ભરી તેમાં પોતાની અંજલીનું પાણી રેડીને
બાલકની હસ્તાંજલી અગુષ્ઠ સહિત પકડીને નિમ્ન મંત્ર બોલીને બાલકની અંજલીનું પાણી
તરબાણામાં રેડાવો દેવું

ઓ૩મ્ સવિતા તે હસ્તમગ્રમીત્, અસૌ ॥ ૧ ॥ સા. મં. બ્રા. પ્ર. ૧
સ્વં. ૬ મં. ૧૫

વળી ત્રીજી વાર એજ પ્રમાણે અંજલી અગુષ્ઠ સહિત પકડીને નિમ્ન મંત્ર બોલીને
બાલકની અંજલીનું પાણી તરબાણામાં રેડવું

ઓ૩મ્ અગ્નિરાચાર્યસ્તવ, અસૌ ॥ ૧ ॥ પ્ર. ૬ મં. ૧૪

પશ્ચાત્ મડપની બહાર આવી સુર્જની સામે ઉભા રહી આચાર્ય નિમ્નલિખિત એ મંત્રો
બોલી બાલકને સુર્યનું દર્શન કરાવે --

(તત્સવિતુર્વૃ.) હે જગદુત્પાદક ઇશ્વર ! અમે આપની શરણમાં છિયે આપ અમારા
અવિદ્યાદિ દોષોનો નાશ કરી અમારે માટે વૃષ્ટિદ્વારા ઉત્તમોત્તમ આરોગ્યદાયક અને ઉત્પન્ન કરો.

(દેવસ્યત્વા.) હે બાલક ! જગદુત્પાદક પરમાત્માના બાહુ વડે (સર્વ પ્રકારની પુષ્ટિ
કરનારા પરાક્રમરૂપી બાહુ) હું તારા હસ્ત ગ્રહણ કરું છું.

(ગૃહ્ણામિ-અસૌ) આ ઠેકાણે અસૌ ના સ્થાનમાં બાલકનું નામ સંબોધનાન્ત કરવું
જેમ કે ગૃહ્ણામિ દેવદત્ત ॥

(સવિતા.) હે કુમાર ! પરમાત્માએ તારો હસ્ત ગ્રહણ કર્યો છે આ મંત્રમાંના
અસૌ પદના સ્થાનમાં બાલકનું નામ સંબોધનાન્ત બોલવું

(અગ્નિ.) હે કુમાર જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મા તારા આચાર્ય છે. આ મંત્રમાં પણ
અસૌ પદના સ્થાનમાં બાલકનું નામ સંબોધનાન્ત બોલવું

ઓરમ્ દેવ સવિતરેષ તે બ્રહ્મચારી તં ગોપાય સમામૃત ॥ ૧ ॥ સૌત્રમંત્રઃ ॥
તચ્છુદેવહિતં પુરસ્તાચ્છુક્રમુચરત્ । પર્યેમ શરદઃ શતં જીવેમ શરદઃ શતમૃગુયામ
શરદઃ શતં મથવામશરદઃ શતમદીનાઃ સ્યામ શરદઃ શતં ભૂયશ્ચ શરદઃ શતાત્ ॥

ઉપર પ્રમાણે સૂર્યાવલોકન કરાવીને બાલકસહિત આચાર્યે યજુશાળામાં આવી, કુડની ઉત્તરમાં બેસી. નિમ્ન મંત્ર બોલવો, અને બાલકે આચાર્યની પ્રદક્ષિણા કરી આચાર્યની સન્મુખ બેસવું.

ઓરમ્ યુવાં સુવાસાઃ પરિધીત આગ્રાત્ સ ઉ શ્રેયાન્ ભવતિ જાયમાનઃ ।

ઓરમ્ સૂર્યસ્થાવ્રતમન્વાવર્ચસ્વ, અસૌ ॥ ઋં મં ૩ અં ૧ સૂં ૮ મં ૪

પશ્ચાત્ બાલકના જમણા ખભા ઉપર આચાર્ય પોતાના જમણા હસ્તનો સ્પર્શ કરી તે ઉપર કપડું ઢાકી નીચેનો મંત્ર બોલવો --

ઓરમ્ પ્રાણાનાં ગ્રન્થિરસિ મા વિશ્વસોઽન્તકં દં તે પરિદદામિ, અમુમ્ ॥૧॥

સાં મં ૦ વ્રાં ૦ પ્રં ૧ સ્વં ૬ મં ૨૦

પશ્ચાત્ બાલકના પેટપર હસ્તનો સ્પર્શ કરી એજ પ્રમાણે નીચેનો મંત્ર બોલવો --

ઓરમ્ અહુરં દં તે પરિદદામિ, અમુમ્ ॥ ૨ ॥ મં ૦ ૨૧

પશ્ચાત્ બાલકના હૃદય ઉપર હસ્તનો સ્પર્શ કરી નીચેનો મંત્ર બોલવો --

ઓરમ્ કૃશનં દં તે પરિદદામિ, અમુમ્ ॥૩॥ સાં મં ૦ વ્રા.પ. ૧ સ્વં ૬ મં ૨૨

પશ્ચાત્ નીચેનો મંત્ર બાણી જમણા ખભા ઉપર હસ્તનો સ્પર્શ કરવો --

(દેવ સવિતરેષં) હે પરમાત્મન ! આ તારો બ્રહ્મચારી છે, તેની તું રક્ષા કર

(તચ્છુદેવહિતં) આ મંત્રનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે ત્યાં જોઈ લેવો.

(યુવાં સુવાસા) હે જગદીશ્વર ! આ કુમાર જ્યાં સુધી યુવાવસ્થાપૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી (અડતાળીસ વર્ષનું બ્રહ્મચર્ય પાલન કરી) વેદાદિ વિદ્યાઓ બાણીને સુદર વસ્ત્ર ભૂષણ સહ (સમાવર્તન કરી વિદ્યાદિ ગુણયુક્ત થઈ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સૂર્ય સંરખો તેજસ્વી થાઓ હે બાળક ! સૂર્યના માર્ગને અનુસર

(જેમ સૂર્ય ધીમે ધીમે પ્રકાશિત થાય છે તેમ તું વિદ્યા વડે પ્રકાશિત થા,)

(પ્રાણાનામ્) હે જગદીશ્વર ! જેમ પ્રાણ વહિની નાડીઓનું મિલનસ્થાન નાભિ છે તેમ તું આ ત્રિશ્વનું નાભિસ્થાન છે આ બાલકને હું જ્ઞાન શરણુમાં સોંપુ છું તેનું તું રક્ષણ કર (આ અને એની પછોના મંત્રોમાં અમુમ્ પદના સ્થાનમાં બાલકનું દ્વિતીયાત નામ બોલવું. જેમકે દેવદક્ષમ્ ।)

(અહુરં) હે વાયો ! આ બાલકને સર્વત્ર હું તારા શરણુમાં સોંપું છું

(કૃશનં) હે પરમાત્મન ! આ બાલકને સર્વત્ર હું તારા શરણુમાં સોંપુ છું.

ઓરમ્ પ્રજાપતયે ત્વા પરિદદામિ, અસૌ ॥ ૪ ॥ સાં મંં જ્ઞાં પ્રં ૧
સ્વં ૬ મંં ૨૩

પશ્ચાન્ નીચેનો મંત્ર બોલી બાલકના કાળા બાળા ઉપર હસ્તનો સ્પર્શ કરવો--

ઓરમ્ દેવાય ત્વા સવિત્રે પરિદદામિ, અસૌ ॥ ૫ ॥ સાં મંં જ્ઞાં પ્રં
સ્વં ૬ મંં ૨૪

પશ્ચાન્ બાલકના હૃદય ઉપર હસ્ત રાખી નીચેનો મંત્ર બોલવો--

ઓરમ્ તં ધીરાંસ કવચઃ ઝર્જયન્તિ સ્વાધ્યે ૩ મર્નસા દેવ્યન્તઃ ॥ ૬ ॥ જ્ઞં
મંં ૩ અં ૧ સૂં ૮ મંં ૪ ॥

ત્યારમાઠ આચાર્યે બાલકના જમણા હૃદય ઉપર પોતાનો હસ્ત રાખી સન્મુખ ઉભા
રહી નીચેનો મંત્ર બોલવો --

ઓરમ્ મમ વ્રતે તે હૃદયં દધામિ મમ ચિત્તમનુચિત્તં તેઽઅસ્તુ । મમ વાચ-
મેકમના જુષસ્વ વૃહસ્પતિષ્ટા નિયુનક્તુ મહ્યમ્ ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

અર્થ -- હે શિષ્ય ! હું તારા હૃદયને મારે આધિન કરું છું. તારે ચિત્ત મારા ચિત્તની
અનુકૂલ સદા રહે, તું મારી વાણીને એકાગ્ર મન તથા પ્રીતિ પૂર્વક સાંભળીને તેના અર્થનું
મેવન કર્યો કર, આજથી તારી પ્રતિજ્ઞા અનુકૂલ વૃહસ્પતિ પરમાત્મા તને મારી જોડે યુક્ત
કરે આ પ્રતિજ્ઞા કરવી એમ પ્રમાણે શિષ્ય પણ આચાર્યની પાસે પ્રતિજ્ઞા કરે. કે હે આચાર્ય !
આપના હૃદયને હું મારી ઉત્તમ શિક્ષા તથા વિદ્યાની ઉન્નતિ માટે ધારણ કરું છું મારા
ચિત્તની અનુકૂલ તમારું ચિત્ત હો, આપ મારી વાણીને એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળો અને પ-
રમાત્મા મારો સાથે આપને સદા નિયુક્ત રાખો આ પ્રમાણે બંનેએ અરસપરસ પ્રતિજ્ઞા
કરવી પછી આચાર્યે બાલકને નીચે પ્રમાણે પુઠવું.

કો નામાઽસિ ॥

તારું નામ શું છે.

બાલકે નીચે પ્રમાણે પ્રત્યુત્તર આપવો.

અહમ્ધોઃ

મારું અમુક નામ છે (પોતાનું નામ બાલકે આ જગ્યાએ બોલવું) પશ્ચાત્ આચાર્યે
નીચે પ્રમાણે પુઠવું --

(પ્રજાપતયે) હે બાલક ! તને હું પ્રજાપાલક પરમાત્માને સોપું છું (અસૌ પદના
સ્થાનમા દરેક ઠેકાણે બાલકનું નામ સંબોધનાન્ત બોલવું)

(દેવાય ત્વાં) હે બાલક ! હું તને જમદુત્પાદક પરમાત્માને સોપું છું

(મમવ્રતે) હે બાલક ! મારા કર્મમા તારું હૃદય ધારણ કરું છું, મારા ચિત્તની
અનુકૂલ તારું ચિત્ત થાઓ, તું મારી વાણીને એકાગ્ર ચિત્ત વડે સાંભળી તે પ્રમાણે વર્તન
આ સમગ્ર કરવામા જમદુગુરુ પરમાત્મા તને સહાય થાઓ

કસ્ત્વં બ્રહ્મચાર્યસિ ।

તું કાનો બ્રહ્મચારી છે ?

બાલક—મવતઃ ।

આપનો, પછી આચાર્યે બાલકની રક્ષાને માટે નીચેનો મંત્ર બોલી બાલકને શિક્ષા આપવી કે તું પ્રાણ આદિની ઉત્તમ વિધાને માટે યતનવાન થા

ઓરમ્ ઇન્દ્રસ્ય બ્રહ્મચાર્યસ્થિરાચાર્યસ્તવાહમાચાર્યસ્તવ અસૌ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

ઓરમ્ કસ્ય બ્રહ્મચાર્યસિ પ્રાણસ્ય બ્રહ્મચાર્યસિ કસ્ત્વા કમુપનયાતિ કાય ત્વા પરિદદામિ ॥ ઓરમ્ પ્રજાપતય ત્વા પરિદદામિ । દેવાયત્વાસચિત્રે પરિદદામિ । અદ્યમ્યસ્ત્વૌષધીભ્યઃ પરિદદામિ । ઘાવાપૃથિવીભ્યાં ત્વા પરિદદામિ । વિશ્વેભ્યસ્ત્વા દેવેભ્યઃ પરિદદામિ । સર્વેભ્યસ્ત્વા ભૂતેભ્યઃ પરિદદામ્યરિષ્ટ્યૈ ॥ સૌત્રમન્ત્રાઃ ॥

આ ઉપનયન સંસ્કાર પૂરો થયા પછી જો તેજ દિવસે વેદારંભ કરવાનો વિચાર બાલકના પિતા તથા આચાર્યનો હોય તો તેજ દિવસે કરવો, અને જો બીજો દિવસે કરવાનો વિચાર હોય તો પૃષ્ઠ ૨૯ માં લખ્યા પ્રમાણે મહાવામદેવમાન કરી સંસ્કારમાં આવેલી સ્ત્રીઓનો બાલકની માતા અને પુરુષોનો બાલકનો પિતા સત્કાર કરી વિદાય કરે, અને માતા પિતા, આચાર્ય, સખધી, ઇષ્ટમિત્ર, વગેરે મળીને બાલકને નીચે પ્રમાણે આશિર્વાદ આપી પોતપોતાને શેર ભય.

ઓરમ્ ત્વં જીવ શરદઃ સતં વર્દમાનઃ, આયુષ્માન્ તેજસ્વી વર્ષસ્વી ધૂયાઃ ।

॥ ઇતિ ઉપનયનસંસ્કારવિધિઃ સમાપ્તઃ ॥

(ઇન્દ્રસ્ય •) હે કુમાર ! તું ઈન્દ્રનો બ્રહ્મચારી છે; અગ્નિ પરમાત્મા તારા આચાર્ય છે; હું તારા આચાર્ય છું, (અસૌ પદ બધા આવે ત્યાં બાલકનું સંબોધનાન્ત નામ બોલવું.)

(કસ્ય •) તું પ્રજાપતિ પરમાત્મા તથા સર્વના પ્રાણનો પણ પ્રાણ જો પરમાત્મા છે તેનો બ્રહ્મચારી છે તે સુખ સ્વરૂપ પ્રજાપતિ પરમાત્મા સુખને માટે તને ઉપનયન કરે છે તે સુખસ્વરૂપ પ્રજાપતિને હું તને સમર્પિત કરું છું.

(પ્રજાપતયે) હું તને પ્રજાપતિ પરમાત્માને આપું છું; હું તને જમદગ્નપાદક સવિતા પરમાત્માને અર્પણ કરું છું; તથા હું તને જલ, ઔષધી, સ્વર્ગ, પૃથ્વી, સર્વ વિદ્યાનો તથા સર્વ પ્રાણી માત્રને અર્પણ કરું છું તું એમનું યાન મેળવી તેનો મમાર્થ ઉપયોગ કર

(ત્વં જીવ •) તું સો વર્ષ સુધી જીવ, તું આયુષ્માન, તેજસ્વી તથા બ્રહ્મચાનવાળો થા.

॥ અથ વેદારંભસંસ્કારવિધિર્વિધીયતે ॥

ગાયત્રીથી માઠી *સાગોપાગ ચારે વેદોનું અધ્યયન કરવાને માટે જે નિયમ ધારણ કરવો તેને વેદારંભ કહે છે

સમય:—જે દિવસ ઉપનયન સંસ્કારનો છે તેજ વેદારંભનો છે જે તે દિવસે ન થઈ શકે અથવા કરવાની ઇચ્છા ન હોયતો બીજો દિવસે કરવો જે બીજો દિવસ પણ અનુકૂળ ન હોય તો એક વર્ષની અદર મે તે દિવસે કરવો.

વિધિ—વેદારંભનો જે દિવસ નક્કી કર્યો હોય તે દિવસે પ્રાત કાલમાં શુદ્ધાદક વડે બાલકને સ્નાન કરાવી શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરાવી, પશ્ચાત્ કાર્યકર્તા અર્થાત્ પિતા, જે પિતા ન હોય તો આચાર્યે બાલકને લક્ષને ઉત્તમાસન ઉપર વેદિની પશ્ચિમ બાજુમા પુર્વાભિમુખે બેસવું તત્પશ્ચાત્ પૃષ્ઠ ૩ થી પૃષ્ઠ ૨૬ સૂધીમા લખેલી † ઇશ્વરપ્રાર્થના સ્વસ્તિવાચન, શાંતિપાઠ વગેરે કરી, અન્નાધાન સમિપ્રાદાન, જલપ્રોક્ષણ, આધારવાજયભાગાહુતિ ચાર, વ્યાહુતિ ચાર તથા આઠ ધૃતાહુતિ મળી સોળ આહુતિઓ આપવી. ત્યારબાદ પૃષ્ઠ ૨૭ મા લખેલી (ઓ૩મ્ મૂર્મુવ સ્વ । અન્ન આયૂષિ) ઇત્યાદી ચાર મંત્રો વડે ધૃતાહુતિ આપ્યા પછી પૃષ્ઠ ૨૫ ઉપર લખ્યા પ્રમાણેની પાંચ ધૃતાહુતિવડે પ્રધાન હોમ કરવો. ત્યારબાદ વ્યાહુતિ આહુતિ ચાર તથા સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ એક, અને પ્રાગ્નપત્યાહુતિ એક મળી છ આજ્યાહુતિ બાલકના હાથે અપાવવી તત્પશ્ચાત્ નીચેના મંત્રો બોલી વેદીમાનો અગ્નિ એકઠો કરવો—

ઓ૩મ્ અગ્ને સુશ્રવઃ સુશ્રવસં મા કુરુ । ઓ૩મ્ યથા ત્વમગ્ને સુશ્રવઃ સુશ્રવા અસિ । ઓ૩મ્ एवं માં સુશ્રવઃ સૌશ્રવસં કુરુ । ઓ૩મ્ યથા ત્વમગ્ને દેવાનાં યજ્ઞસ્ય નિધિપાઅસિ । ઓ૩મ્ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् ॥
સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

* (અગ) શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરૂપ, છન્દ, જયોતિષ, (ઉપાગ) પુર્વમીમાંસા, વૈશેષિક, ન્યાય, યોગ, સામ્ય અને વેદાન્ત, (ઉપવેદ) આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાધર્વવેદ, તથા અથર્વવેદ, અર્થાત્ સિદ્ધપશાત્ર, (બ્રાહ્મણ) ઐતરેય, શતપથ, સામ અને જોપથ (વેદ) ઋષ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ આ સર્વને ક્રમપૂર્વક ભણવા.

† જે ઉપનયન પછી તરતજ વેદારંભ કરે તો તેને ફરીથી સ્વસ્તિ વાચન ઇશ્વરપ્રાર્થના તથા શાંતિપ્રકરણનો આવશ્યકતા નથી

(અગ્નેસુશ્રવ) હે અગ્ને પરમાત્મનું ! આપ સર્વની વાતને સારી રીતે સાંભળો છો, તેમજ મને પણ સર્વ વિદ્યા યુક્ત કરો. જે પ્રમાણે આપ સાંભળનારાઓના પણ સાંભળનારા છો તે પ્રમાણે મને પણ યથાર્થે સાંભળનારાઓમાનો એક કરો. આપ જેમ વિદ્વાનો તથા યજ્ઞના અધિપતિ રક્ષક છો તેમજ મને પણ મનુષ્યો તેમજ વેદોને, રક્ષક કરો, એવી હું આપની પાસે વાચના કરું છું

તતપશ્ચાત્ બાલકે કુઠ્ઠની પ્રદક્ષિણુઃ કરી આગળ લખેલા “ અદિતેનુમન્યસ્વ ” ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે યજ્ઞકુઠ્ઠની ચારે તરફ જલસિંચન કરી યજ્ઞકુઠ્ઠની દક્ષિણ બાજુમાં ઉત્તરાભિમુખે ઉભા રહી ધૃતમાં બોળેલી સમિધા હાથમાં લઈ નીચેનો મંત્ર બોલી અગ્નિમાં અર્પવી.

ઓરેમ્ અગ્નયે સમિધામાહાર્ષે બૃહતે જાતવેદસે । યથા ત્વમગ્ને સમિધા સમિ-
ધ્યસસ્પૃશ્વમહમાયુષા મેધયા વર્ચસા પ્રજયા પશુભિર્બ્રહ્મવર્ચસેન સંમિન્ધે જીવણ્ણો
મમાચાર્યો મેધાવ્યહમસાન્યનિરાકરિણ્યુર્યશ્સ્વી તેજસ્વી બ્રહ્મવર્ચસ્યભાદો મૂયાસન્
સ્વાહા ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

ઉપર પ્રમાણે બીજી અને ત્રીજી સમિધા પણ નાખવી પછી ફરી “ ઓરેમ્ અગ્ને
સ્તુધ્રવ ” મંત્ર વડે વેદીના અગ્નિને ઝોકડો કરવો, અને પૃષ્ઠ ૨૫ માં લખેલા “ અદિતેનુ-
મન્યસ્વ ” ઇત્યાદિ મંત્રો વડે જલ પ્રોક્ષણુ કરી બાલકે વેદીના પશ્ચિમ ભાગમાં પૂર્વાભિમુખે
બેસી વેદીના અગ્નિ પર બે ને હાથ યોડા યોડા તપાવી હાથમાં પાણી લેખાડીને નિમ્ન મંત્રો
બોલી-સ્પર્શ કરવો —

ઓરેમ્ તનૂપા અંગ્રેસિતુન્વં મે પાહિ ॥ ઓરેમ્ આયુર્દા અંગ્રેસ્યાયુર્મં દેહિ ॥
ઓરેમ્ વર્જોદા અંગ્રેસિ વર્જો મે દેહિ ॥ ઓરેમ્ અગ્ને યન્મે તન્વાઽઝનં તન્મ
આર્પણ ॥ યજુઃ૦ ૩ મં૦ ૧૭

ઓરેમ્ મેધાં મે સવિતા આદદાતુ ॥ ઓરેમ્ મેધાં મે દેવી સરસ્વતી
આદદાતુ ॥ ઓરેમ્ મેધાં મે અશ્વિનૌ દેવાવાધતાં પુષ્કરહજૌ ॥ સૌત્રમન્ત્રાઃ ॥

તતપશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે મધ્યમાં તથા અનામિકા આગળી જલવાળી કરી
ઈન્દ્રિયસ્પર્શ કરવો —

(અગ્નયે સમિધા૦) હે પરમાત્માન! જેમ સમિધા વડે અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે, તેમજ
આપની કૃપાથી હું દીર્ઘાયુ, બુદ્ધિમાન, બ્રહ્મવર્ચસ્, તેજયુક્ત, પ્રજાવાન, પશુવાન અને
બ્રહ્મ નિર્ધાદિ ગુણો વડે પ્રકાશિત થાઉં હું તથા મારો આચાર્ય ચિરાયુ, પુત્રવાળા, મેધાવી,
સત્યના પક્ષપાતી, કીર્તિમાન, તેજસ્વી, વિદ્વાન તથા અન્નાદીના ભોક્તા થઈએ. આ મંત્ર
સૂત્રકારોએ અથર્વવેદના ઓમણીસમાં કાઢના સાતમાં અનુવાકના ચોસઠમાં સૂક્ત ઉપરથી
બનાવ્યો છે

(તનૂપા૦) હે અગ્ને-જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્માન! આપ શરીરની રક્ષા કરનાર છો, મારા
શરીરની રક્ષા કરો. આપ આયુષ્યદાતા છો અને આયુષ્ય (દીર્ઘ જીવન) આપો. આપ તેજ
અને વિદ્યાના દાતા છો અને તેજ તથા વિદ્યા આપો હે અગ્ને પરમાત્માન! મારા શરીરમાં
જે જે ન્યૂનતા હોય તેની તેની પૂર્તિ કરો,

(મેધાંમે૦) આ મંત્રનો અર્થ આગળ આપવામાં આવ્યો છે.

ઓરમ્ વાહુ મ આપ્યાયતામ્ ॥ મુખસ્પર્શ,
 ઓરમ્ પ્રાણશ્ચ મ આપ્યાયતામ્ ॥ નાસિકાના બન્ને છિદ્રા,
 ઓરમ્ ચક્ષુશ્ચ મ આપ્યાયતામ્ ॥ બન્ને નેત્રા,
 ઓરમ્ શ્રોત્રશ્ચ મ આપ્યાયતામ્ ॥ બન્ને કાન,
 ઓરમ્ યજ્ઞોવલશ્ચ મ આપ્યાયતામ્ ॥ બન્ને બાહુ,
 નિમ્ન મંત્રા વડે બાહુકે પરમેશ્વરનું ઉપસ્થાન કરવું —

ઓરમ્ મયિ મેઘાં મયિ પ્રજાં મય્યગ્નિસ્તેજો દધાતુ । મયિ મેઘાં મયિ પ્રજાં
 મયીન્દ્ર ઇન્દ્રિયં દધાતુ । મયિ મેઘાં મયિ પ્રજાં મયિ સૂર્યો ભ્રાજો દધાતુ । યત્તે
 અગ્ને તેજસ્તેનાહં તેજસ્વી ભૂયાસમ્ યત્તે અગ્ને વર્ચસ્તેનાહં વર્ચસ્વી ભૂયાસમ્ ॥ યત્તે
 અગ્નિ હરસ્તેનાહં હરસ્વી ભૂયાસમ્ । સૌત્રમન્ત્રાઃ ॥

ઉપર પ્રમાણે ઉપસ્થાન કર્યા પછી બાહુકે યજ્ઞકુંડની ઉત્તરમા જાંઘ, ધુટણને જમીન
 ઉપર ટેકવી પુર્વાભિમુખે બેસવું, અને આચાર્યે બાહુકની સન્મુખ પશ્ચિમાભિમુખે બેસવું
 પછી બાહુકે નિમ્ન મંત્ર વડે આચાર્યને કહેવું કે —

અધીષ્ઠ મૂઃ સાવિત્રીમ્ મો અનુબ્રૂહિ ॥

હે આચાર્ય! પ્રથમ ઓકાર, પશ્ચાત્ ત્રણ મહાવ્યાહૃતિ અને તત્પશ્ચાત્ સાવિત્રી
 (ગાયત્રી) આ ત્રિક અર્ચાત્ ત્રણે મેળવીને પરમાત્માના વાચક મંત્રનો અને ઉપદેશ કરો.
 તત્પશ્ચાત્ આચાર્યે એક વસ્ત્ર પોતાના તથા બાળકના ખભા ઉપર રાખી પોતાના હાથમા
 બાળકના બંને હસ્તની આમળીઓ પકડી નીચે પ્રમાણે ત્રણ કટકે ગાયત્રી મંત્રનો ઉપદેશ
 બાળકને કરવો પ્રથમવાર.—

ઓરમ્ મૂર્ચુવઃ સ્વઃ । તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ ॥

આટલો કટકો એક એક પદના શુદ્ધ ઉચ્ચારણસહિત બાહુકની પાસે બોલાવવો અને
 બીજી વાર —

(વાહુમ્) હે પરમાત્મન! મારા તમામ અંગ આપની કૃપાથી પરિપૂર્ણ થાય, તથા
 વાણી, પ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર, કીર્તિ, વિદ્યા અને બધા એ સર્વ મારામા પૂર્ણ થાય

(મયિ મેઘાં) હે જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મન! મારામા શીઘ્ર વિદ્યા ગ્રહણ કરનારી
 બુદ્ધિને કૃપા ધારણ કરાવો તથા વિદ્યારૂપ તેજ તથા પ્રગ્નથી મને વર્ધિત કરો, પરમેશ્વર
 યુક્ત પરમેશ્વર મને પૂર્વોક્ત બુદ્ધિ, પ્રગ્ન તથા સુદૃઢ ઇન્દ્રિયોવાળો કરે, ચરાચર જગત્નો
 આત્મા મારામા પૂર્વોક્ત મેઘા, પ્રગ્ન તથા જ્ઞાનનો પ્રકાશ ધારણ કરે હે અગ્ને પરમા-
 ત્મન! આપના તેજ વડે હું તેજસ્વી થાઉં, આપની વિદ્યાથી હું વિદ્વાન થાઉં, તથા હે
 પરમાત્મન! આપ જોમ સર્વ રસોના હર્તા છો, તે પ્રમાણે હું પણ વિદ્યારૂપ રસનો હરણ
 કર્તા થઈ આનંદિત થાઉં

ઓરેમ્ ભૂર્મુવઃ સ્વઃ । તત્સવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ।

ઉપરનો ભાગ શુદ્ધ ઉચ્ચારણ સહિત ધીરે ધીરે બોલાવી ત્રીજવાર આખો મંત્ર નીચે પ્રમાણે બોલાવવો.

ઓરેમ્ ભૂર્મુવઃ સ્વઃ । તત્સવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ । ધિયો યો નઃ
મચોદયાત્ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૬ મં૦ ૩

પશ્ચાત્ એનો અર્થ નીચે પ્રમાણે સંક્ષેપથી સમજાવવો.

અર્થ — (ઓરેમ્) એ પરમેશ્વરનું મુખ્ય નામ છે આ નામની સાથે બીજાં ધણા નામો આવી જાય છે. (મૂઃ) જે પ્રાણનો પણ પ્રાણ છે (મુવ.) સર્વ દુ ખોથી મુક્ત કરનાર, (સ્વઃ) સ્વયં સુખસ્વરૂપ હોઈ પોતાના ઉપાસકોને પણ સર્વ પ્રકારના સુખની પ્રાપ્તિ કરાવનાર (સવિતુ) જગત્ની ઉત્પત્તિ કરનાર તથા સૂર્યાદિ પ્રકાશકોના પણ પ્રકાશક, સમગ્ર ઐશ્વર્યદાતા, (દેવસ્ય) કામના કરવા યોગ્ય સર્વત્ર વિજય કરાવનાર પરમાત્માનું જે (વરેણ્યમ્) અતિ શ્રેષ્ઠ, મહત્ત્વ તથા ધ્યાન કરવા યોગ્ય (મર્ગ) સર્વ કલેશોને ભરત કરનાર શુદ્ધસ્વરૂપ છે. (તવ) તેનું અમે (ધીમહિ) ધારણ કરીએ કે નેથી (ય) તે પરમાત્મા (જ) અમારી (ધિય) યુદ્ધિઓને ઉત્તમ શુભ કર્મ સ્વભાવમા (મચોદયાત્) પ્રેરણા કરે, એજ પ્રયોજનને માટે જગેશ્વરની ગુતિ તથા પ્રાચીનોપાસના કરવી એના સિવાય અન્ય કોઈને ઉપાસ્ય-છછદેવ તેની બરાબર અથવા તેનાથી અધિક નહિ માનવો જોઈએ આ પ્રમાણે અર્થ સમજાવ્યા પછી નિમ્ન મંત્ર વડે બાહ્યક તથા આચાર્ય પૂર્વવત્ દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરે

* ઓરેમ્ મમ વ્રતે હૃદયં તે દધામિ । યમચિત્તમનુચિત્તં તે અસ્તુ । મમ વાચ-
મેક વ્રતો જુષસ્વ વૃહસ્પતિષ્ઠા નિયુનક્તુ મહમ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

પશ્ચાન્ નિમ્ન મંત્રનો વડે પ્રથમથી તૈયાર કરી રાખેલી સુંદર મન્યુતરું મેખલા બાલ-
કની કેડે બાંધવી --

ઓરેમ્ इयं दुर्लभं परिबाधमाना वर्णं पवित्रं पुनतीम आगात् । प्राणापा-
नाभ्यां बलमाददाना स्वसा देवी सुभगा मेखलेयम् ॥ सा० मं० ब्रा० प्र० १
सं० ६ मं० २७

* આ મંત્રનો અર્થ ઉપનયન પ્રકરણમા આપેલો છે

§ બ્રાહ્મણને મુજ અથવા દર્ભની, ક્ષત્રિયને ધનુષ સગ્રહ ધાસ અથવા વસ્ત્ર (જાડની છાંલ) ની અને વૈશ્યને ઉન અથવા શણની મેખલા હોવી જોઈએ.

(इयं दुर्लभं) આ મેખલા અલ્પ, સુશિક્ષા તથા સર્વ વિદ્યાના લાભાર્થે ધારણ કરવામાં આવે છે સમગ્રી દુષ્ટતા તથા કુશિક્ષાને છોડવવાને આજથી હું આ પ્રતિજ્ઞા વડે મેખલાને ધારણ કરાવું છું આ મેખલા પ્રાણ અને અપાનને પૂર્ણ અવરથા સુધી ધારણ કરવાને માટે તથા અગ્નિ સમાવ સૌભાગ્ય વધારવાને માટે કારણભૂત થાઓ

ત્યારનાં નીચેનો મંત્ર બોલી આચાર્યે બાલકને એ શુદ્ધ કોપીન, એ રૂઝાસા અને એક ઉત્તરીય અને એ કટિવસ્ત્ર આપવા, અને એમથી એક કટિવસ્ત્ર કોપીન અને એક કટિવસ્ત્ર બાલકને આચાર્યે ધારણ કરાવવું

✕ ઓરમ્ યુવા સુવાસાઃ પરિવીત આગાત્ । સ ઉશ્રેયાન્ મવતિ જાયમાનઃ ।
તં ધીરાસઃ કવય ઉગયન્તિ સ્વાધ્યો મનસા દેવયન્તઃ ॥ ૧ ॥ ઋં મં ૩ અં ૧
સૂં ૮ મં ૪

તતપશ્ચાત્ આચાર્ય દડ† હાથમા લઇ ઉભા રહે અને બાલક પશુ આચાર્યની સન્મુખ હાથ જોડીને ઉભો રહી નીચેનો મંત્ર બોલી આચાર્યના હાથમાથી દંડ લે —

ઓરમ્ યો મે દણ્ઢઃ પરાપતદ્વૈદ્યાયસોઽધિ મૂમ્યામ્ । તમહ પુનરાદદ આયુષે
બ્રહ્મણે બ્રહ્મવર્ચસાય ॥ સૌભ્રમન્ત્રઃ ॥

તતપશ્ચાત્ આચાર્યે બ્રહ્મચારીને બ્રહ્મચર્યાશ્રમનો નીચે પ્રમાણેનો સાધારણ ઉપદેશ + કરવો.

બ્રહ્મચાર્ય અસૌ* ॥ ૧ ॥ અપો અજ્ઞાન ॥ ૨ ॥ કર્મકુરુ ॥ ૩ ॥ દિવા મા-
સ્વાપ્સીઃ ॥ ૪ ॥ આચાર્યધીનો વેદમધીષ્ઠ ॥ ૫ ॥ દ્વાદશવર્ષાણિ પ્રતિવેદં બ્રહ્મચર્ય
ગૃહાણ વા બ્રહ્મચર્ય ચર ॥ ૬ ॥ આચાર્યધીનો મવાન્યત્રાધર્માચરણાત્ ॥ ૭ ॥
ક્રોધાનૃતે વર્જય ॥ ૮ ॥ મૈથુનં વર્જય ॥ ૯ ॥ ઉપરિ શર્યાં વર્જય ॥ ૧૦ ॥ કૌશી-
લવગન્ધાજ્ઞનાનિ વર્જય ॥ ૧૧ ॥ અત્યન્તં સ્નાનં મોજનં નિદ્રાં જાગરણં નિદ્રા
લોભમોહમયશોકાન્ વર્જય ॥ ૧૨ ॥ પ્રતિદિનં રાત્રેઃ પશ્ચિમે યામે ચોત્યાયાવશ્યકં

† આ મંત્રનો અર્થ આગળ આપવામા આંચો છે

બ્રાહ્મણના બાલકનો પગના અંગુઠાથી તે કપાળ સુધીનો લાંબો ખાખર અથવા બિલીના ઝાડનો, ક્ષત્રિયનો ભર સૂધીનો, વડ અથવા ખેરના ઝાડનો અને વૈશ્યનો નાસિકાના અગ્ર-ભાગસુધીનો પીતુ અથવા ગુલરના વૃક્ષનો દડ જોઇએ અને એ દંડ રિતગ્ધ હોવા સાથે વાકો, અગ્નિથી બળેલો કે કીડ લાગેલો ન હોવો જોઇએ તથા તેમને બેસવા માટે એક મૃગ-ચર્મ, એક જલપાત્ર, એક પ્યાલું અને એક આચમની એ પ્રમાણે પ્રત્યેક બ્રાહ્મચારીને આપવું જોઇએ

(યો મે દણ્ઢ ૦) હે ગુરો ! હું પૂર્ણ આયુષ્ય, બ્રહ્મજ્ઞાન, તેજ અને ઉત્તમ ગુણની પ્રાપ્તિને માટે આ દડ ધારણ કરું છું, તે મને આપ આપો અને મારી આ ઇચ્છા પરમા-ત્માના અનુગ્રહથી પૂર્ણ થાઓ.

+ આચાર્ય ઉપદેશ કરે તે વખતે પ્રત્યેક વાક્યને છેડે શિષ્યે શાઢમ્ અથવા ઓરમ્ એ પદ બોલવું, (ભાષાન્તર કર્યા)

* અસૌ પદના સ્થાનમા બ્રહ્મચારીનું નામ સંબોધનાન્ત બોલવું.

કુલ્પા દ્વન્તધક્ષ્ણસ્નાનસન્ધ્યોપાસનેશ્વરસ્તુતિપ્રાર્થનોપાસનાયોગાભ્યાસાભિત્યમાચર
 ॥ ૧૩ ॥ કુરકુલ્પં વર્જય ॥ ૧૪ ॥ માંસલક્ષાહારં મધ્યાદિપાનં ચ વર્જય ॥ ૧૫ ॥
 ગવાશ્વહસ્ત્યુષ્ટ્રાદિપાનં વર્જય ॥ ૧૬ ॥ અન્તર્ગ્રામનિવાસોપાનચ્છત્રધારણં વર્જય
 ॥ ૧૭ ॥ અકામતઃ સ્વયમિન્દ્રિયસ્પર્શેન વીર્યસ્ત્વલ્લનં વિહાય વીર્યં શરીરે રક્ષ્યોર્ધ્વ-
 રેતાઃ સંતતં ભવ ॥ ૧૮ ॥ તૈલાભ્યક્ત્ત્વમર્દનાન્યગ્લાનિતિક્ત કષાયક્ષારરેચનદ્રવ્યાણિ
 મા સેવસ્વ ॥ ૧૯ ॥ નિત્યં યુક્તાહારવિહારવાન્ વિદ્યોપાર્જને ચ યત્નવાન્ભવ ॥ ૨૦ ॥
 સુશીલો મિત્રધાષી સમ્યો ભવ ॥ ૨૧ ॥ યેસલા દણ્ડધારણમૈશ્યચર્ચસમિદાધાનો-
 દકસ્પર્શનાચાર્યમિયાચરણપ્રાતઃસાયમભિવાદનવિદ્યાસંચયજિતેન્દ્રિયત્વાદીન્યતે તે
 નિત્યધર્માઃ ॥ ૨૨ ॥ સૌત્રોપદેશઃ ॥

અર્થ—તું આજથી બ્રહ્મચારી છે ૧. નિત્ય સન્ધ્યોપાસન તથા બોજનની પૂર્વે શુદ્ધ
 જલનું આભિષેક કર્યું કર ૨. દુષ્ટ ક્રમોં સાગીને ધર્માચરણ કર ૩. દિવસે કદી સુષ્પ્ત નહિ,
 ૪ આચાર્યને તાળે રહીને સાગોપાગ વેદ બધુવામાં નિત્ય પુરુષાર્થ કર ૫ એક એક વેદને
 માટે બાર બાર વર્ષનું બ્રહ્મચર્ય અર્થાત્ ૪૮ વર્ષ સુધી અથવા બ્યા સુધી સાગોપાગ
 ચાર વેદ પૂરા થાય ત્યા સુધી અખંડ બ્રહ્મચારી રહે ૬ આચાર્યને આધીન ધર્માચરણમાં
 રહેજે, પરંતુ જે આચાર્ય અધર્માચરણ વા અધર્મ કરવાનું કહે તો તે કદી ન માનીશ
 અને તેનું આચરણ કદી ન કરીશ ૭. કોઈ તથા નિત્યા બાધણ કરવાનું છોડી દે ૮ આકાં
 પ્રકારના મૈથુનનો ત્યાગ કર ૯ જમીન ઉપર સૂજે અને પક્ષમ અદિ ઉપર કદિ ન સૂનો
 ૧૦ ગાનુ બર્જવનુ તથા નૃત્ય આદિ નિન્દિત કર્મ, મદ્ય તથા અજન આદિનું સેવન
 ન કર ૧૧ અતિ કંનન, અતિ બોજન, અધિક નિદ્રા, અધિક જાગરણ, નિદા, લોભ,
 મોહ, ભય, તથા શોકને કદિ પણ અહણુ ન કરીશ ૧૨ રાત્રિના પાછલા પહેરમાં કદી
 આવશ્યક શોચાદિ દંતધાવન (દાંતણુ) સ્નાન, સન્ધ્યોપાસન, ઇશ્વરની સ્તુતિ, પ્રાર્થના
 ઉપાસના, તથા યોગાભ્યાસનું આચરણ નિત્ય કર ૧૩. હનમત ન કરાવીશ ૧૪ માંસ, રક્ષ
 અર્થાત્ શુષ્ક અન્ન જેવા કે ચણા આદિ ખાતો ના અને અઘાદિ પાન પીતો નહિ ૧૫
 બળદ, ઘોડા, હાથી તથા ઉંટ આદિની સ્વારી કરતો નહિ ૧૬. ગામમાં રહેવું તથા જોડા
 અને છત્રીનું ધારણ કરવું તેનો પરિત્યાગ કર ૧૭ લઘુશંકા વિના ઉપસ્થ ઇન્દ્રિયનો સ્પર્શ
 કરી વીર્યરખણ કરી ન કર, વીર્યને શરીરમાં રાખી નિરતર ઉર્ધ્વરેતા થા, અર્થાત્
 વીર્યનું પતન કોઈ દિવસ ન થાય તેવી રીતે વ્રત કર ૧૮ તૈલાદિ વડે અમર્દન, તથા
 જાત જાતના ઉવટણુ લગાડવા, અતિશય ખાટા, આમલી વીજેર, અતિ તીખા મરચા આદિ,
 તુરા હરડે આદિ, ક્ષાર અધિક મીઠું આદિ, રચક નેપાળો આદિ દ્રવ્યોનું સેવન કદી ન કર
 ૧૯ નિત્ય યોગ્ય આહારવિહાર કરીને વિદ્યા અહણુમાં યત્નશીલ અને ૨૦ સુશીલ, યોગુ

† જીનુ ધ્યાન, કથા, સ્પર્શ, કીડા, દર્શન, આભિષેક, એકાતવાસ અને સમાગમ આ
 આઠ પ્રકારનું મૈથુન કહેવાય છે, જે એને છોડે છે તેજ બ્રહ્મચારી કહેવાય છે

બોલનાર થઇ સજામાં બેસવા યોગ્ય ગુણો સંપાદન કરીને રૂંદ મેંચલા તથા દડાં બાંધેલ, બિલાચરણ, અમિહોત્ર, રનોન, સન્ધ્યોપાસન, આચાર્યનું પ્રિય આચરણ તથા આચાર્યને સાથ પ્રાત નમસ્કાર કરવા એ તારા નિત્ય કરવાના અને જેનો નિષેધ કર્યો છે તે વિત્ય ન કરવાના કર્મો છે, ૨૨

બ્યારે આ ઉપદેશ આચાર્ય કરી રહે ત્યારે બ્રહ્મચારી આચાર્યને નમસ્કાર કરી હાથ જોડીને કહે કે આપે જે ઉપદેશ કર્યો છે તેજ પ્રમાણે હું કરીશ પછી બ્રહ્મચારી યજ્ઞકુંડની પ્રદક્ષિણા કરી પશ્ચિમદિશામાં ઉભો રહી માતા, પિતા, બહેન, ભાઈ, મામા, માશી તથા કાકા આદિની પાસેથી તથા જે બિલા આપવામાં નકાર ન કરે તેમની પાસેથી બિલાજી માગે. અને જેટલી બિલા મળે તે બધી આચાર્યની પાસે મૂકે તત્પશ્ચાત્ આચાર્ય તેમથી થોડીક કાઢી લઇ બીજી બધી બિલા બાલકને આપી દે, અને બાલકે તે બિલા પોતાના ભોજનને માટે ગળી મૂકવી તત્પશ્ચાત્ બાલકને શુભાસન ઉપર બેસાડીને નીચે પ્રમાણે વામદેવ્ય ગાન કરવું —

ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । કેયો નૈશ્વિત્ર આશુર્વદૂતી સદાં વૃધઃ સંસ્વા । કેયો શર્ચિષ્ઠયા દૃતાં ॥ ૧ ॥ ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । કેસ્ત્વાં સત્યોમદાંનાં મંદિષ્ઠો મત્સંદંબસઃ । દૃઢાં ચિંદાંરુજે વંમુ ॥ ૨ ॥ ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । અંબીષુળઃ સંસ્ત્રીનામવિતા જરિતૃર્ણામ્ । શૈતંભૈવાસ્યૈતેયૈ ॥ ૩ ॥ મહાવામદેવ્યમ્ ॥ કાંડપ્ યા । નશ્વો ૩ ઇત્રો ૩ આશુર્વાત્ । ઝં । તી સંદાંવૃધઃ સંસ્વા । ઔ ૩ હોહોં । કેયા ૨૩ શર્ચોં । ઇયૌ હો ૩ હુમ્મા ૨ । વાર તો ૩ડપ્ હોં ॥ (૧) કાંડપ્ સ્વા । સત્યો ૩ માં ૩ દાંનામ્ । માં । હિષ્ઠોમાંત્સાદંબાસા ॥ ઔ૩હોહોં । દૃઢા ૨૩ ચિંદા । રુજૌહો ૩ । હુમ્મા ૨ । વાંડ૩સો૩ડપ્ હોંયિ (૨) આંડપ્મી । પુર્ણોં । સાં૩રૃવીનામ્ । આં વિતા જરાયિતૃ । ણામ્ । ૨૩ હો હોંયિ । શૈતા ૨૩ મ્ભવાં । સિંયૌહો ૩ । હુમ્મા ૨ । તાંડ ૨ યો૩ડપ્હોંયિ ॥ ૩ ॥ સામં ઉત્તરા-ચિકે । અધ્યાયં ૧ સ્વં ૩ મં ૧-૨-૩.

આ પ્રમાણે ગાન થઇ રહ્યા પછી રાખેલી બિલામાથી બાળક પોતાની રૂચિ અનુસાર ભોજન કરે પશ્ચાત્ સાય કાલ સૂધી વિશ્રામ લઇ ગૃહસ્થાશ્રમ સંસ્કારમાં લખેલી સંધ્યોપાસન આચાર્ય બાળકની પાસે કરાવે, અને બ્રહ્મચારી સહિત આચાર્ય યજ્ઞકુંડની પશ્ચિમમાં આસન ઉપર

* બ્રાહ્મણનો બાલક જે પુરૂષ પાસે બિલા માગે તો “ મવાન્ મિશ્તાં દદાતુ ” અને સ્ત્રીની પાસે માગે તો “ મવતી મિશ્તાં દદાતુ ” એ પ્રમાણે, અને ક્ષત્રિયનો બાલક પુરૂષ પાસે “ મિશ્તાં મવાન્દદાતુ ” અને સ્ત્રીની પાસે “ મિશ્તાં મવતી દદાતુ ” એ પ્રમાણે, તથા વૈશ્ય પુરૂષ પાસે “ મિશ્તાં દદાતુ મવાન્ ” અને સ્ત્રીની પાસે “ મિશ્તાં દદાતુ મવતી ” એ પ્રમાણે બોલે

પૂર્વાભિમુખે બેસી સ્થાલીપાક અર્થાત્ પાછળ લખ્યા પ્રમાણે ભાત બનાવી તેમા ધી નાખી એક પાત્રમા કાઢી પાછળ લખ્યા પ્રમાણે સનિદાધાન, તથા જલ પ્રોક્ષણ કરી આધારવાળ્ય-લામાહુતિ ચાર તથા વ્યાહતિઆહુતિ ચાર મળી આઠ આજ્યાહુતિ આપવી. તત્પશ્ચાત્ બ્રહ્મ-ચારી ઉભો થઇ પાછળ લખેલા “ અગ્ને સુશ્રવઃ ” મંત્ર વડે ત્રણ સનિધાની આહુતિ આપે તત્પશ્ચાત્ બ્રહ્મચારીએ બેસી જઇ યજુકુ ડના અગ્નિ વડે પોતાના હાથ તપાવી ઉપર લખેલા મંત્રોવડે મુખસ્પર્શ તથા અગસ્પર્શ કરવો. બાદ ઉપર કહેલો ભાત આચાર્યે જાળકને હોમ તથા ભોજનને માટે આપવો. પછી આચાર્ય તે ભાતમાથી જાળકને હોમ તથા ભોજનને માટે આપવો, પછી આચાર્ય તે ભાતમાથી આહુતિના અનુમાનથી ભાતને સ્થાલીમા લઇ તેમા ધી નાખી નીચે લખેલા મંત્રો વડે આહુતિ આપે —

ઓઽમ્ સદસસ્પતિમદ્દુતં મિયમિદ્દસ્ય કામ્યમ્ સર્ગે મેષામયાસિષસ્વાહા ।
ઇદં સદસસ્પતયેદદન્ન મમ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૧૨ મં૦ ૧૧

તત્સવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ । ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ । ઇદં
સવિત્રે દદન્ન મમ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૨૨ મં૦ ૮

ઓઽમ્ ઋષિભ્યઃ સ્વાહા । ઇદં ઋષિભ્યઃ—ઇદન્ન મમ ॥

(ઓઽમ્ યજ્ઞસ્ય કર્મણો) એ મંત્ર વડે ચોથી આહુતિ પશ્ચાત્ આગળ લખેલી વ્યાહતિ આહુતિ ચાર અને (ઓઽમ્ ત્વષ્ટો) વગેરે મંત્રોવડે આજ્યાહુતિ આઠ મળી બાર આજ્યાહુતિ આપવી, અને બ્રહ્મચારીએ શુભાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે બેસી પૃષ્ઠ ૯૦ માં લખેલું વામદેવ્ય ગાન આચાર્યની સાથે કરી નીચેના વાક્યવડે આચાર્યને વદન કરે.

અમુકગોત્રોત્પન્નોઽહં મો ભવન્તમભિવાદયે ॥

આચાર્યે નીચે પ્રમાણે બોલી આશીર્વાદ દેવો.—

આયુષ્માન્ વિદ્યાવાન્ યવ સૌમ્ય ॥

પશ્ચાત્ હોમ કરતા વધેલું હવિષ્ય અન્ન અને બીજા સુંદર નિષ્ઠામનું ભોજન આચાર્યની સાથે ચાતો. પૃથક્ બેસીને બ્રહ્મચારીએ કરવું. તત્પશ્ચાત્ હસ્ત મુખ ધોઇને સસ્કારમા નિમંત્રણથી આવ્યા હોય તેમને યથાયોગ્ય ભોજન કરાવી ક્ષીએને ક્ષી અને પુરૂષેને પુરૂષ પ્રીતિપૂર્વક વિદાય કરે, અને તે બધાએ જતી વખતે જાળકને નીચે પ્રમાણે આશીર્વાદ દઇ સર્વ પોતપોતાને ધેર જાય.

(સદસસ્પતિ૦) ન્યાયકારી, સભાઓના સ્વામી, અદ્વલુત ઐશ્વર્ય યુષ્કર્મ સ્વભાવ-વાળા ઇદ્રિયોના મલિક હવના ઇચ્છિત પ્રેમ કરવા યોગ્ય પરમાત્માની સેવા કરીને સત્ય તથા અસત્યની જોના વડે યથાવત્ પરીક્ષા થાય તેવી ઉત્તમ બુદ્ધિને પ્રાપ્ત થાઉં.

(તત્સવિતુ૦) આ મંત્રનો અર્થ ઉપર આપવામા આવ્યો છે.

(અમુક૦) અમુક ગોત્રમા ઉત્પન્ન થયેલો હું આપને અભિવન્દન કરું છું.

હે બાલક ! ત્વમીશ્વરકૃપયા વિદ્વાન્ શરીરાત્મબલયુક્તઃ કુશલીર્વીર્યવાનરોગઃ
સર્વાવિદ્યાઅધીત્યાઽસ્માન્ દિદ્ધુઃ સન્નાગમ્યાઃ ॥

તત્પશ્ચાત્ બ્રહ્મચારી ત્રણ દિવસ સૂધી જમીન ઉપર સૂઈ રહે અને સાયં પ્રાત આગળ લખેલા (ઓ૩મ્ અગ્ને સુશ્રવ •) એ મંત્રથી સમિધા હોમ અને મુખ આદિ અગ્નિ સ્પર્શ બ્રહ્મચારી પાસે આચાર્ય કરાવે તથા સદસસ્પતિઃ ઇત્યાદિ સ્થલીપાકની ચાર આહુતિ આગળ લખ્યા પ્રમાણે પૂર્વોક્ત રીતિએ બ્રહ્મચારીના હાથે અપાવવી તત્પશ્ચાન્ પાઠશાળામાં જઈ ગુરુ સમીપ વિદ્યાભ્યાસ કરવાના સમયની પ્રતિજ્ઞા આચાર્ય તથા બ્રહ્મચારી બંને કરે,—

ઓ૩મ્ આચાર્ય ઉપાનયમાનો બ્રહ્મચારિણં કૃણુતે ગર્ભમન્તઃ । તં રાત્રીંસ્તિસં
ઉદરેં વિભત્તિં તં જ્ઞાતં દ્રષ્ટુમભિ સં યન્તિ દેવાઃ ॥૧॥ ઓ૩મ્ इयं समित्पृथिर्वा
द्यौर्द्वितीयोतान्तरिक्षं समिधां पृणाति । ब्रह्मचारी समिधा मेखलया श्रमेण
लोकौस्तपसा पिपाति ॥२॥ ઓ૩મ્ ब्रह्मचर्येति समिधा समिद्धः कार्ण्यं वसानो
दीक्षितो दीर्घस्मश्रुः । स सद्य एति पूर्वस्मादुत्तरं समुद्रं लोकान्भंग्म्य मुहुराच-
रिक्त ॥३॥ ઓ૩મ્ ब्रह्मचर्येण तपसा राजाराष्ट्रं विरेक्षति । आचार्यो ब्रह्मचर्येण
ब्रह्मचारिणमिच्छते ॥४॥ ઓ૩મ્ ब्रह्मचर्येण कन्यारं युवानं विन्दते पतिम्
॥५॥ બ્રહ્મચારી બ્રહ્મ ભ્રાજંદ્ વિભત્તિં તરિમંદેવાઅધિ વિશ્વે સમોતાઃ ।
પ્રાણાપાનો જનયન્નાદવ્યાનં વાચં મનો હૃદયં બ્રહ્મ મેધામ્ ॥૬॥ અથર્વ કાં૦ ૧૧
સૂ૦ ૫ મં૦ ૩-૪-૬-૧૭-૧૮-૨૪

અર્થઃ—આચાર્ય બ્રહ્મચારીને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પાસે તાપ્પી ત્રણ દિવસ સૂધી ગૃહાશ્રમ પ્રકરણમાં લખ્યા પ્રમાણે સન્દ્યોપાસનાદિ કરાવે તથા સત્પુરુષોના આચારની શિક્ષા આપી તેના આત્મામાં ગર્ભરૂપ વિદ્યા સ્થાપન કરવાને માટે તેને ધારણ કરીને પૂર્ણ વિદ્યાન બનાવે છે ન્યારે તે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યવાન થઈ પૂર્ણ વિદ્યા બધી ગૃહે આવે છે ત્યારે તેને જોવાને માટે સર્વ વિદ્વાનો સામા જઈને તેને ધણું માન આપે છે.

જે બ્રહ્મચારી વેદારબના સમયમાં ત્રણ સમિધા અગ્નિમાં હોમે છે અને બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું નિયમપૂર્વક સેવન કરી વિદ્યા પૂર્ણ કરવાને દટોતસાહી થાય છે, તે જાણે કે પૃથ્વી, સૂર્ય અને અતરિક્ષની પેઠે સર્વનો પાલક થાય છે, કારણ કે તે સમિધાદાન, મેખલાદિ ચિન્હોનું ધારણ અને પરિશ્રમથી વિદ્યા પૂર્ણ કરીને આ બ્રહ્મચર્યાનુશાનરૂપ તપ વડે સર્વ લોકોને સદ્ગુણ અને જ્ઞાન દઈ તૃપ્ત કરે છે ૨

(હે બાલક૦) હે બાલક ! તું વિદ્વાન્ શરીરાત્મબલસપન્ન, કુશલ, વીર્યવાન, નિરોગી થઈ સર્વ વિદ્યાઓ બધીને તને (તેવો થયેલો) જોવાની ઇચ્છાવાળા અમે છઠ્ઠાએ તેની પાસે આવજો

ન્યારે વિદ્યાવડે પ્રકાશિત અને મુમયર્માંદિ ધારણ કરી દીક્ષિત થઇ (દીર્ઘમશ્નુ-૦) ચાળીસ વર્ષ સૂધી દાઢી મુછ આદિ પચકેશને ધારણ કરનારો બ્રહ્મચારી થાય છે, ત્યારે તે પૂર્વસમુદ્રરૂપ બ્રહ્મચર્યાનુષ્ઠાનને પૂર્ણ કરી ગુરુકુળથી ઉત્તર મમુદ્ર અર્થાત મૃદાગ્રમને શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય છે તે મર્વ લોકોનો સંગ્રહ કરીને વારંવાર પુરૂષાર્થ અને મન્યોપદેશ વડે જમતને આનંદિત કરે છે ૩

જે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યરૂપ તપશ્ચરણ વડે પૂર્ણ વિદ્વાન, સુશિક્ષિત, સુશીલ અને જીતેન્દ્રિય થઇ, રાજ્યનું વિવિધ પ્રકારે પાલન કરે છે તેજ ઉત્તમ ગમ્મ થાય છે તથા જે યથાવત્ બ્રહ્મચર્ય પાલન કરી સપૃથુ વિદ્યા બણે છે તેજ આચાર્ય થઇ શકે છે અને તેજ વિદ્વાન બ્રહ્મચારીની ઇચ્છા કરી શકે છે ૪

જેવી રીતે છોકરાઓ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય કરી પૂર્ણ વિદ્યા બણી પૂર્ણ જીવાન થઇ પોતાના જેવી રૂપવતી કન્યાની સાથે વિવાહ કરે છે તેવી રીતે મન્યાઓએ પણ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પરી પૂર્ણ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી, પૂર્ણ યુવતિ થઇ પોતાના સદૃશ યુવાવસ્થાવાળા પતિને પ્રાપ્ત થતુ ૫.

ન્યારે બ્રહ્મચારી બ્રહ્મ અર્થાત્ સાગોપાગ ચારે વેદ શબ્દાર્થ સંબંધના જ્ઞાનપૂર્વક ધારણ કરે છે, ત્યારે તે પ્રકાશમાન થાય છે, સપૃથુ દિવ્ય ગુણો તેનામાં નિવાસ કરે છે, અને સર્વ વિદ્વાનો તેની મિત્રતા કરે છે તે બ્રહ્મચારી બ્રહ્મચર્યથીજ પ્રાણ, દીર્ઘ જીવન હુ ખનો નાશ, સપૂર્ણ વિદ્યામાં પ્રવિણતા, ઉત્તમ વાણી પવિત્રાત્મા, શુદ્ધ હૃદય, પરમાત્મા અને શ્રેષ્ઠ પ્રજ્ઞાને ધારણ કરી સર્વ મનુષ્યોના હિતને માટે સર્વ વિદ્યાઓનો પ્રકાશ કરે છે. ૬.

ब्रह्मचर्य कालः ॥

બ્રહ્મચર્ય કામને માટે જાન્દોઅગ્નિપિષદના તૃતીય પ્રપાઠકના સોળમા ખંડમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યુ છે —

માતૃમાન પિતૃમાનાચાર્યજ્ઞાન પુરુષો વેદ ॥ ૧ ॥ પુરુષો વાવ યજ્ઞસ્તસ્ય યાનિ ચતુર્વિંશતિર્વર્ષાણિ તત્ પ્રાતઃસંવનં ચતુર્વિંશત્યક્ષરા ગાયત્રી ગાયત્રં પ્રાતઃસવનં તદસ્ય વસવોઽન્વાયતાઃ પ્રાણા વાવ વસવ એતે હીદ યસર્વ વાસયન્તિ ॥ ૨ ॥ તં ચેદેતાસ્મિન્ વયસિ કિંચિદુપતપેત્ સ બ્રૂયાત્ પ્રાણા વસવ इदं मे प्रातः सवनं माध्यन्दिनं सवनमनुसन्तनुतेति माहं प्राणानां वसूनां मध्ये यज्ञो बिलोप्सीयेत्यु-
દ્ઘૈવ તત્ એત્યગદો હ ભવતિ ॥ ૩ ॥ અથ યાનિ ચતુશ્ચત્વારિંશદ્વર્ષાણિ તન્માધ્ય-
ન્દિનં સવનં ચતુશ્ચત્વારિંશદક્ષરા ત્રિષ્ટુપ્ ત્રૈષ્ટુપં માધ્યન્દિનં સવનં તદસ્ય
રુદ્રા અન્વાયતાઃ પ્રાણા વાવ રુદ્રા એતે હીદ યસર્વ રોદયન્તિ ॥ ૪ ॥ તં ચેદેત-
સ્મિન્ વયસિ કિંચિદુપતપેત્ સ બ્રૂયાત્ પ્રાણા રુદ્રા इदं मे माध्यन्दिनं सवनं
तृतीयसवनमनुसन्तनुतोति माहम्प्राणानां रुद्राणां मध्ये यज्ञो बिलोप्सीयेत्युद्ઘૈ-
વ તત્ એત્યગદો વ ભવતિ ॥ ૫ ॥ અથ યાન્યષ્ટા ચત્વારિંશદ્વર્ષાણિ તત્ તૃતીય સવ-

નમષ્ટાચત્વારિંશદક્ષરા જગતી જાગતં તૃતીયસવનં તદસ્યાદિત્યા અન્વાયત્તાઃ
પ્રાણા વાવાદિત્યા एते हीद ५ सर्वमाददते ॥ ६ ॥ तं चेदतस्मिन् वयसि किञ्चिदु-
पतपेत् स ब्रूयात् प्राणा आदित्या इदं मे तृतीयसवनमायुरनुसन्तनुतेति माहं
प्राणानामादित्यानां मध्ये यज्ञो विलोप्सीयेत्युद्वैव तत एत्यगदो हैव भवति ॥ ७ ॥

અર્થ—જ્યારે બાલકને પાંચ વર્ષની આયુ મૂધી માતા, પાંચથી આઠ સૂધી પિતા અને આઠથી અડતાલીસ ચુવાળીસ, આળીસ, છત્રીસ, ત્રીસ અથવા પચ્ચીસમા વર્ષ સૂધી અને કન્યાને આઠથી ચોવીસ, બાવીસ, વીસ, અઠાર અથવા સોળમા વર્ષ સૂધી આચાર્યની પાસે શિક્ષણ મળે છે, ત્યારેજ તે પુરૂષ અથવા સ્ત્રી વિધવાનું થઈ ધર્મચર્ચકામ અને મોક્ષના વ્યવહારમાં અતિ ચતુર થાય છે ૧ આ મનુષ્યદેહરૂપી યજ્ઞને સારી રીતે આયુ, બલદિ સંપન્ન કરવાને માટે હલકામા હલકા પક્ષ એ છે કે પુરૂષે ચોવિસ અને સ્ત્રીએ સોળમા વર્ષસૂધી બ્રહ્મચર્યાશ્રમ યથાવત્ પૂર્ણ, જેવો, ચોવીસ અક્ષરનો ગાયત્રી છંદ હોય છે તે પ્રમાણે કરવો જોઈએ જેમ ભૌતિક યજ્ઞોમા પ્રાત સવનાદિ ત્રણ સવન હોય છે તેમ આ મનુષ્ય દેહરૂપી યજ્ઞનું પ્રાત સવન કહેવાય છે આથી મનુષ્યમા વસુરૂપ પ્રાણની પ્રાપ્તિ થાય છે, કે જે બળવાન થઈને સર્વ શુભગુણોનો શરીર આત્મા અને મનમા વાસ કરાવે છે ૨ જે કોઈ આ પચ્ચીસ વર્ષની આયુથી પહેલા બ્રહ્મચારીને નિવાહ અથવા વિષયભોગ કરવાનો ઉપદેશ કરે તેને તે બ્રહ્મચારીએ ઉત્તર દેવો કે જો, મારા પ્રાણ, મન તથા ઇન્દ્રિયો પચ્ચીસ વર્ષના બ્રહ્મચર્ય સેવનથી બળવાન નહીં થાય તો મધ્યમ સવન કે જે આગળ ચુવાળીસ વર્ષ સૂધીનું બ્રહ્મચર્ય કહ્યું છે, તેને પૂર્ણ કરવાનું સામર્થ્ય મારામા નહીં રહે કારણ કે પ્રથમ કોટિનું બ્રહ્મચર્ય મધ્યમ કોટિના બ્રહ્મચર્યને સિદ્ધ કરે છે, માટે શુ હું તમારા જેવો મૂર્ખ છું કે જે આ શરીર, પ્રાણ, અત કરણ તથા આત્માના સંયોગ રૂપ સર્વ ગુણ, કર્મ સ્વભાવના સાધનરૂપ આ સાધનનો શીઘ્ર નાશ કરી મારા મનુષ્યદેહધારણના ફળથી વિમુખ રહું ? અને સર્વ આશ્રમોના મૂળરૂપ, સર્વ ઉત્તમ કર્મોમા પણ ઉત્તમ અને સર્વના મુખ્ય કારણરૂપ બ્રહ્મચર્યને ખડિત કરીને મહાદુષ્ણ સાગરમા કદી ડુબું ? પણ જે પ્રથમ આયુમા બ્રહ્મચર્ય સેવન કરે છે તે બ્રહ્મચર્યના સેવનથી વિધાને પ્રાપ્ત થઈને નિશ્ચય રોગ-રહિત થાય છે માટે તમારા જેવા મૂર્ખ લોકોના કહેવાથી હું બ્રહ્મચર્યનો લોપ કદી નહીં કરૂં ૩ જે ચુવાળીસ વર્ષસૂધી અર્થાત્ જેમ ચુવાળીસ અક્ષરનો ત્રિષ્ટુપ છંદ હોય છે તદ્વત્ જે મધ્યમ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે તે બ્રહ્મચારી રૂદ્રરૂપ પ્રાણોને પ્રાપ્ત થાય છે, તેની આગળ કોઈ પણ દુષ્ટની દુષ્ટતા ચાલતી નથી અને તે સર્વ દુષ્ટ કર્મ કરનારાઓને સદા રડાવે છે ૪, જે મધ્યમ બ્રહ્મચર્ય સેવન કરનારાને કોઈ કહે કે તું બ્રહ્મચર્ય છોડીને વિવાહ કરી આનંદને પ્રાપ્ત કર, તો તેને બ્રહ્મચારીએ ઉત્તર દેવો કે જે અધિક સુખ બ્રહ્મચર્યાશ્રમના સેવનથી થાય છે અને વિષય સંબંધી પણ અધિક આનંદ થાય છે તે બ્રહ્મચર્ય સેવન ન કરવાથી સ્વપ્ને પણ નથી થતો કારણ કે સાસારિક વ્યવહાર, વિષય અને પર-માર્થ સંબંધી પૂર્ણ સુખ બ્રહ્મચારીનેજ પ્રાપ્ત થાય છે માટે હું આ સર્વોત્તમ સુખપ્રાપ્તિના સાધનરૂપ બ્રહ્મચર્યનો લોપ કદી ન કરતા વિદ્વાન, બળવાન આયુષ્યમાન અને ધર્માત્મા

અહ સંપૂર્ણ આનંદને પ્રાપ્ત કરીશ તમારા જેવા નિર્મુદ્ધિઓના કહેવાથી શીઘ્ર વિવાહ કરીને મારો પોતાનો અને કુલનો નાશ કદી નહીં કરેં અડતાળીસ વર્ષ સૂધીનું અહાયર્થ જેવો કે અડતાળીસ અક્ષરનો જગતી છદ્દ હોય છે, તે પ્રમાણે એ અહાયર્થથી પૂર્ણ વિદ્યા પૂર્ણ બળ, પૂર્ણ પ્રજ્ઞા, પૂર્ણ શુભકર્મ સ્વભાવયુક્ત સૂર્યવત્ પ્રકાશમાન થઇને અહચારી સર્વ વિદ્યાઓને ગ્રહણ કરે છે ૫ જો કોઇ આ સર્વોત્તમ ધર્મથી અહચારીને વ્યુત કરવા માગે તો તેને અહચારીએ ઉત્તર આપવો કે અરે મૂઢા મારાથી દૂર રહે, તમારા દુન-ધર્મી બ્રહ્મ વચનોથી હું દૂર રહું છું હું આ ઉત્તમ અહાયર્થનો લેાપ કદી પણ નહીં કરે, એને પૂર્ણ કરીને સર્વ રોગોથી રહિત થઇ મર્વ વિદ્યાદિ શુભ ગુણકર્મ સ્વભાવયુક્ત થઇશ, આ મારી શુભ પ્રતિજ્ઞાને પરમાત્મા પોતાની કૃપા વડે પૂર્ણ કરે કે જેથી હું તમારા જેવા નિર્મુદ્ધિઓનેજ ઉપદેશ અને વિદ્યા બણાવી તથા વિગેષે કરી તમારા બાળકોને આનંદ-યુક્ત કરી શકું ૬

चतस्रोवस्याः शरीरस्य वृद्धिर्यौवनं सम्पूर्णता किञ्चित्परिहाणिश्चेति । तत्रा षोडशाद् वृद्धिः आपञ्चविंशतेर्यौवनम् । आचत्वारिंशत्तस्सम्पूर्णता । ततः किञ्चित्परिहाणिश्चेति ॥

पञ्चविंशे ततो वर्षे पुमान्मारी तु षोडशे ।

समत्वागतवीर्यौ तौ जानीयात्कुशलो भिषक् ॥ सुश्रते० ॥

અર્થ--આ મનુષ્યદેહની ચાર અવસ્થા છે એક વૃદ્ધિ, બીજી યૌવન, ત્રીજી સમ્પૂર્ણતા અને ચોથી કિંચિત્ પરિહાણિ, અર્થાત્ શરીરનો થોડો થોડો હ્રાસ કરનારી તેમા સોળમા વર્ષથી પચ્ચીસમા મૂધીમાની અવસ્થાને વૃદ્ધિ કહે છે જે કોઇ આ વૃદ્ધિની અવસ્થામા વીર્યાદિષ્ટુઓનો નાશ કરે છે તે સમજે કે કુહાડી વડે કાપેલા વૃક્ષ અથવા લાકડી વડે ફેડેલા ધડા સમાન પોતાના સર્વસ્વનો નાશ કરે છે અને પશ્ચાત્તાપમા પડે છે પછી તેના હાથમા કાઇજ સુધાર રહેતો નથી અને બીજી અવસ્થા પચ્ચીસમા વર્ષ સુધીની અને ચાળીસમા વર્ષ સુધીની ત્રીજી છે જે કોઇ એને યથાવત્ સ રક્ષિત નથી રાખતો, ને જાણો કે પોતાની ભાગ્યશાસ્ત્રીનતાનો નાશ કરે છે જે કોઇ અહચારી થઇને પછી ઝડપુગામી તથા પરભી ત્યાગી એક ભીત્રનવાળો થઇ મર્મ રચ્યા પશ્ચાત્ એક વર્ષપર્યંત અહચારી નહિ રહે, તે પણ પોતાનું કર્તુ કરાવ્યું ધુળમા મેળવી દેશે ચોથી અવસ્થા ચાળીસમા વર્ષ પછીની છે, એટલે જ્યાં સુધા નિર્વાર્ય ન થાય ત્યાં સુધીની કિંચિત્ હાનીરૂપ અવસ્થા છે જે કિંચિત્ હાનિને બદલે વીર્યની અધિક હાનિ કરશે તો તે પણ રાજ્યહમા (ક્ષય) તથા ભગદરાદિ રોગોથી પીડિત થશે, અને જે ચારે અવસ્થાઓને યથાવત્ સુરક્ષિત રાખશે તે સર્વદા આનંદિત થઇને આખા સંસારને સુખી કરી શકશે

હવે એમા આટલું વિશેષ સમજવું જોઇએ કે પૂર્વોક્ત ચારે અવસ્થાઓનો સમય ભી પુરૂષોનો એકસરખો નથી પરંતુ જેટલું સામર્થ્ય પચ્ચીસમા વર્ષમા પુરૂષના શરીરમા હોય છે તેટલુંજ સામર્થ્ય ભીના શરીરમા સોળમા વર્ષમા આવે છે, જે કદી બહુ જલદી વિવાહ કરવાની

ધરુછા હોય તો પચ્ચીસ વર્ષનો પુરુષ અને સોળ વર્ષની સ્ત્રી એ બંને તુલ્ય સામર્થ્યવાળા હોય છે માટે એ અવસ્થામાં જે વિવાહ થાય તે અધમ વિવાહ, અને સતર વર્ષની સ્ત્રી અને ત્રીસ વર્ષનો પુરુષ, અઠાર વર્ષની સ્ત્રી અને છત્રીસ વર્ષનો પુરુષ તથા ઓગણીસ વર્ષની સ્ત્રી અને આડત્રીસ વર્ષનો પુરુષનો વિવાહ, થાય, તો તે મધ્યમ અને વીસ એકવીસ, બાવીસ તથા એવીસ વર્ષની સ્ત્રી સાથે ચાળીસ બેતાળીસ, છેતાળીસ અને અડતાળીસ વર્ષના પુરુષનો અનુક્રમે વિવાહ થાય તો તે સર્વોત્તમ છે હે બ્રહ્મચારિન્ ! આ વાતોને તુ ધ્યાનમાં રાખી કારણ કે તને આગમન । આશ્રમોમાં કામ આવશે જે માણસો પોતાના સન્તાન, કુળ તથા દેશની ઉન્નતિ કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેમણે પુરોક્ત ઉપદેશ પ્રમાણે યથાવત્ આચરણ કરવું

શ્રોત્રં ત્વક્ ચક્ષુષી જિહ્વા નાસિકા ચૈવ પञ्चमी ।
 પાણુપરથ હસ્તપાદ વાક્ ચૈવ દશમી સ્મૃતા ॥૧॥
 બુદ્ધીન્દ્રિયાણિ પञ્ચૈષાં શ્રોત્રાદીન્યનુપૂર્વશઃ ।
 કર્મોન્દ્રિયાણિ પञ્ચૈષાં પાટવાદીનિ પ્રચયતે ॥૨॥
 એકાદશં મનોજ્ઞેયં સ્વગુણેનોપયાત્મકમ્ ।
 યસ્મિન્જિતે જિતાવેતૌ ભવતઃ પञ્ચકૌ ગણૌ ॥૩॥
 ઇન્દ્રિયાણાં વિચરતાં વિષયે જ્વપહારિણુ ।
 સયમે યત્નમાતિષ્ટેદ્વિદ્વાન્ યન્તેવ વાજિનામ્ ॥૪॥
 ઇન્દ્રિયાણાં પ્રસક્તેન દોષમૃચ્છત્યસશયમ્ ।
 સંનિયમ્ય તુ તાન્યેવ તતઃ સિદ્ધિર્નિયચ્છતિ ॥૫॥
 વેદાસ્ત્યાગશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ નિયમાશ્ચ તપાસિ ચ ।
 ન વિપ્રભાવદુષ્ટસ્ય સિદ્ધિં ગચ્છાન્તિ કર્હિચિત્ ॥૬॥
 વશે કૃત્વેન્દ્રિયગ્રામં સંયમ્યચમનસ્તથા ।
 સર્વાન્ સંસાધયેદર્થાનાક્ષિપ્વન્યોગતસ્તનુમ્ ॥૭॥
 યમાન્ સેવેત સતત ન નિયમાન્ કેવલાન્ બુધઃ ॥
 યમાન્ પતત્યકુર્વાણો નિયમાન્ કેવલાન્ ભજન્ ॥૮॥
 અભિવાદનશીલસ્ય નિત્યં વૃદ્ધોપસેવિનઃ ।
 ચત્વારિ તસ્ય વર્દન્તે આયુર્વિદ્યા યશોબલમ્ ॥૯॥
 અજ્ઞો ભવતિ વૈ બાલ પિતા ભવતિ મન્ત્રદઃ ।
 અજ્ઞ હિ બાલમિત્યાહુઃ પિતેભ્યેવ તુ મન્ત્રદમ્ ॥૧૦॥
 ન હાયનૈર્ન પલિતૈર્ન ચિત્તેન ન બન્ધુભિઃ ।
 ઋષયશ્ચક્રિરે ધર્મ યોઽનૂચાનઃ સ નો મહાન્ ॥૧૧॥

न तेन वृद्धो भवति येनास्य पालितं शिरः ।
 यो वै युवाप्यधीयानस्त देवाः स्थविरं विदुः ॥१२॥
 यथाकाष्ठमयो हस्ती यथाचर्ममयो मृगः ॥
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नाम विभ्रती ॥१३॥
 संमानाद्ब्राह्मणो नित्यमुद्विजेत विषादिव ।
 अमृतस्येव चाकाङ्क्षेदवमानस्य सर्वदा ॥१४॥
 वेदमेव सदाभ्यस्येतपस्तप्यन् द्विजोत्तमः ।
 वेदाभ्यासो हि विप्रस्य तपः परमिहोच्यते ॥१५॥
 योऽनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुरुते श्रमम् ।
 सजीवमेव शुद्धत्वमायु गच्छति सान्वयः ॥१६॥
 यथा खनन्त्स्वनित्रेण नरोवार्यधिमच्छति ।
 तथा गुरुगतां विद्यां भुश्रूषुरधिगच्छति ॥१७॥
 श्रद्धावानः शुभां विद्यामाददीतावरादपि ।
 अन्त्यादपि परं धर्मं स्वीरत्नं दुःकुलादपि ॥१८॥
 विषादप्यमृतं ग्राह्यं बालदपि सुभाषितम् ।
 विविधानि च शिल्पानि समादेयानि सर्वतः ॥१९॥

मनुस्मृतौ द्वितीयाध्याये ॥

अर्थ—कान, त्वया, नेत्र, शुभ, नासिका, गुहा, उपरथ (भूतभार्ग) हाथ पत्र, अने
 वाणी अथवा धन्दित्रो आ शरीरमा छे १ तेमा कान आदि प्रथमनी पाय ज्ञानेन्द्रिय अने
 अने गुहा आदि पाछणी पाय क्रमेन्द्रिय कहेवाय छे २ अगीआरमी धन्दि मन छे ते पोताना
 स्मृति आदि गुणो वडे अन्ने ज्ञतनी धन्दित्रो साथे संलक्ष राखे छे आ मनने श्रुतवार्थी
 ज्ञानेन्द्रियो तथा क्रमेन्द्रियोने श्रुती शक्य छे ३, जेभ दुस्त्रियार सारथि (रथ हाकनार) घोडाने
 कुपथमा नथी जवा हेता तेभ विद्वान् अज्ञयारीअे आकर्षण करनारा विषयोभाजती धन्दित्रोने रोक-
 वाभा सदा प्रयत्नशील रहेवु जेभअे ४ धन्दित्रोनी साथे मनने लगाडवाधी अज्ञयारी निःसन्देह
 होपी थाय छे, अने पुवेकत दश धन्दित्रोने वश कर्था पछी सिध्दिने प्राप्त थाय छे ५ जेनु आह्वय
 (सन्माननी अनिच्छा तथा धन्दित्रोने वशमा राखवी छत्यादि) अगडयु अथवा जेनो विशेष
 प्रभाव (वज्राश्रमना गुणकम) अगडे छे ते भनुष्योने वेदाभ्यास, त्याग, (स न्यास) क्षेपो, यज्ञ
 (अग्निहोत्रादि) करवो, नियम (अन्नयादि) तप, निंदा, स्तुति तथा हानी लाभ आदि
 छन्दसु सहन करवुं आदि कर्म कदापि सिद्ध नथी अछ शकता भाटे अज्ञयारीअे पोताना नियम
 धर्मनु यथावत पालन करीने सिद्धने प्राप्त अयुं ६ अज्ञयारीअे सधणी धन्दित्रोने वश करो
 आत्मानि साथे मनने स युक्त करी योगाभ्यास वडे शरीरने कियित् पीडा दह पोताना सधणा

પ્રયોજન સિદ્ધ કરવા ૭ બુદ્ધિમાન બ્રહ્મચારીએ યમનું નિત્ય સેવન કરવું કેવલ નિયમનું સેવન નહિ કરવું કારણકે * યમનું સેવન ન કરતા કેવલ X નિયમનું સેવન કરનાર પશુ પોતાના કર્તવ્યથી પતિત થાય છે, માટે યમના સેવન પૂર્વક નિયમસેવન નિત્ય કર્યા કરવું ૮ અભિવાદન કરવાનો જેનો સ્વભાવ છે તથા અવસ્થા અગર વિદ્યામા વૃદ્ધ પુરુષોનું જે નિત્ય સેવન કરે છે તેની અવસ્થા, વિદ્યા, કૃતિ અને બળ એ ચારેની નિત્ય ઉત્તિ થયા કરે છે માટે બ્રહ્મચારીએ આચાર્ય, માતાપિતા, અતિથિ, મહાત્મા આદિ પોતાનાથી મોટા-ઓને નિત્ય નમસ્કાર અને તેમની સેવા કરવી જોઈએ. ૯ અગ્ર અર્થાત્ જે કંઈ ભણ્યો નથી તેજ બાળક કહેવાય છે, અને જે મત્ર અર્થાત્ બીજાને સુવિચાર આપનારો-વિદ્યા ભણાવનાર અને વિદ્યા વિચારમા નિપુણ હોય તે પિતાસ્થાનીય છે કારણ કે સત્પુરુષોએ અગ્રને બાળક અને મન્ત્રદને પિતાજ કહેલ છે માટે પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સપત્ર થઈ જ્ઞાન-વાન તથા વિદ્યવાન અવશ્ય થવું જોઈએ ૧૦ ધર્મવેતા ઋષિજનોએ મોટી ઉમરવાળાને અથવા પળીયા વાળાને કે શિથિલાગ વાળાને (શરીરે કરચલી પડી ગઈ હોય નેવાને) અથવા ધનીકને કે વધારે સગાજાલા વાળાને વૃદ્ધ નથી માન્યો, પરંતુ એજ નિશ્ચય કર્યો છે કે જે અમારા વાદવિવાદમા ઉત્તર દેનાર અર્થાત્ વક્તા હોય તેજ વૃદ્ધ છે, માટે બ્રહ્મચર્ય સંપન્ન થઈ વિદ્યાવાન થવું જોઈએ કે જેથી મંસારમા મહાનતા-પ્રતિષ્ઠા પમાય અને બીજા-ઓને ઉત્તર દેવામા અર્ત નિપુણ થવાય ૧૧ જેનું માથું પળી જાય તથા વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે નમી જાય તે વૃદ્ધ નથી પરંતુ યુવાન હોય છતાં જે વિદ્વાન હોય તો તેનેજ વિદ્વાનોએ વૃદ્ધ માન્યો છે માટે બ્રહ્મચર્ય સપત્ર થઈ વિદ્યા ભણવી જોઈએ ૧૨ જેવી રીતે લોકડાનો હાથી અથવા ચામડાનું બનાવેલું હરણ નામ માત્રના છે તેજ પ્રમાણે અભણ વિપ્ર અર્થાત્ બ્રાહ્મણ પણ છે, અર્થાત્ તે નામ માત્રના બ્રાહ્મણ છે. બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંપન્ન થઈ વિદ્યા ભણવી જોઈએ ૧૩ બ્રાહ્મણે માનની વિષ સમાન ઉદાસીનતા રાખવી અને અપમાનની અમૃતની પેઠે આકાંક્ષા રાખવી, અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમેને માટે ભિક્ષા માગતી વખતે પણ કદી માનની ઇચ્છા ન કરવી ૧૪ દ્વિજોતમે અર્થાત્ બ્રાહ્મણે દ્વિજોમા ત્રેષ સજ્જન પુરુષે સર્વકાલ તપશ્ચર્યા સાથે વેદનોજ અભ્યાસ કરવો, કારણ કે બુદ્ધિમાનોને માટે વેદાભ્યાસ કરવો તેજ આ સ સારમા પરમ તપ કહેલું છે માટે બ્રહ્મચર્ય સપત્ર થઈ અવશ્ય વેદાધ્યયન કરવું ૧૫ જે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય વેદનું અધ્યયન ન કરતા અન્ય શાસ્ત્રમા શ્રમ કરે છે તે જીવતાજ પોતાના વશસહિત શુદ્રત્વને પામે છે, માટે બ્રહ્મચર્ય સપત્ર થઈને

* અહિંસાસત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહા યમા. યો૦ સૂ૦ સા૦ પા૦ સૂ૦ ૨૦

અર્થ — સર્વ પ્રાણિયોની સાથે નિર્વેરતા, સત્ય બોલવું તથા ચાલવું, સર્વથા ચોરી ત્યાગ, વીર્ય રક્ષણ અને અપરિગ્રહ એ પાંચ યમ છે.

X જ્ઞીચસન્તોષતપ સ્વાધ્યાયેશ્વરપ્રણિધાનનિનિયમા ॥ યો૦ સૂ૦ સા૦ પા૦ સૂ૦ ૩૨

બ્રાહ્મચર્યંતર પવિત્રતા, સન્તોષ, તપ (સુખ દુઃખ હાનિ લાભ આદિ હૃદયનું સહન કરવું તે) સ્વાધ્યાય (પ્રદોષ શાસ્ત્રોનું પઠન) ઇશ્વર પ્રણિધાન (સર્વસ્વ ઇશ્વરાર્પણ) એ પાંચ નિયમ છે

વેદવિદ્યા અવશ્ય બહુવી. ૧૬ જેમ કોદાળી વડે ખોદતા ખોદતા મનુષ્યને જાંઘની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમજ ગુરૂની સેવા કરનાર પ્રથમ ગુરૂજનોમા રહેલી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. માટે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંપન્ન થઈ ગુરૂજનની સેવા કરી તેમની પાસેથી વેદાદિ સાબળવા તથા બહુવા, ૧૭ ઉત્તમ વિદ્યાની ઇન્દ્રિયાવાળા પુ-પે પોતાનાથી હલકા પાસેથી પણ જે વિદ્યા મળે તેા મહત્ત્વ કરવી નીચ જાતિ પાસેથી પણ ઉત્તમ ધર્મનું મહત્ત્વ કરવું અને નિધ કુળમાંથી પણ ઉત્તમ સ્ત્રી રત્નનો સ્વીકાર કરવો એ નીતિ છે. માટે ગૃહસ્થાશ્રમની પૂર્વે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંપન્ન થઈ મળે ત્યાંથી ઉત્તમ વિદ્યા બહુ ઉત્તમ ધર્મ શીખવો. તદનંતર ગૃહસ્થાશ્રમમા ઉત્તમ સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરવો. ૧૮ વિધમાથી પણ અમૃતનું મહત્ત્વ કરવું. બાળકની પાસેથી ઉત્તમ વચનનું મહત્ત્વ કરવું અને નાના પ્રકારના શિષ્યકામો સર્વની પાસેથી મહત્ત્વ કરવા જોઈએ. માટે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંપન્ન થઈ દેશ દેશ પર્યટન કરી ઉત્તમ શુભ શીખવા. ૧૯.

યાન્યનવદ્યાનિ કર્માણિ । તાનિ સેવિતવ્યાનિ । નો ઇતરાણિ । યાન્યસ્માક
૫સુચરિતાનિ । તાનિ ત્વયોપાસ્યાનિ । નો ઇતરાણિ । એકે ચાસ્યચ્છેયાસો
બ્રાહ્મણાઃ । તેષાં ત્વયાસનેન પ્રશ્નસિતવ્યમ્ ॥૧॥ તૈત્તિરી૦ પ્રમા૦ ૭॥ અનુ૦ ૧૧

ઋતં તપઃ સત્યં તપઃ શ્રુતં તપઃ શાન્તં તપો દમસ્તપશ્ચમસ્તપો દાનં તપો
યજ્ઞસ્તપો વ્રહ્મચૂર્ણવઃ સુવર્ભસૈનદુપાસ્વૈતત્તપઃ ॥૨॥ તૈત્તિરી૦ પ્રમા૦ ૧૦ ।
અનુ૦ ૮॥

અર્થ—હે શિષ્ય આનંદિત, પાપરહિત અર્થાત્ અન્યાય અધર્મોચરણ રહિત ન્યાય-ધર્મોચરણ સહિત જે જે કર્મો છે તેનુંજ સેવન તું કર્યા કરજે, એનાથી વિરૂધ્ધ અધર્મોચરણ કદી ન કરતો હે શિષ્ય! તારા માતાપિતા આચાર્યોદિ અમે છીએ તેમનાં ધર્મશુકલ ઉત્તમ કર્મો હોય તેનુંજ તું અનુકરણ કર અને અમારા દુષ્ટ કર્મો હોય તેનું અનુકરણ કદી ન કર હે બ્રહ્મચારિન! અમારામા જે ધર્મોમા, શ્રેષ્ઠ તથા બ્રહ્મવિત્ત વિદ્વાન હોય તેની પામે બેસજે, તેમનોજ સંમ કરજે અને તેમનોજ વિશ્વાસ કરજે. હે શિષ્ય! તું ધર્મશુકલ મહત્ત્વ સત્ય માનવું, બોલવું તથા કરવું, વેદાદિ સત્સાક્ષોનું સાબળવું, મનને અધર્મોચરણમા ન જવા દેવું, ઐત્રાદિ ઇન્દ્રિયોને દુષ્ટાચારના માર્ગથી રોકી એષ્ટાચાર તરફ લગાડવી, કોષાદિના ત્યાગથી શાત થવું, વિદ્યાદિ શુભ ગુણોનું દાન, અગ્નિહોત્રાદિ કરવા તથા વિદ્વાનોના સંગ કર, જેટલી જૂમિ, અતરિક્ષ તથા સૂર્યાદિ સોડોમા પદાર્થ છે તેનું વચાસક્તિ ગ્વાન પ્રાપ્ત કર અને યોગાભ્યાસ, પ્રાણાયામ અને એક પરબ્રહ્મ પરમાત્માની ઉપાસના કર. આ સર્વ કર્મ કરવા તેજ તપ છે ૨.

ઋતશ્ચ સ્વાધ્યાયપ્રવચને ચ । સત્યશ્ચ સ્વાધ્યાયપ્રવચને ચ । તપશ્ચ
સ્વાધ્યાય૦ । દમશ્ચ સ્વાધ્યાય૦ । શ્વમશ્ચ સ્વાધ્યા૦ અગ્નયશ્ચ સ્વાધ્યા૦ અગ્નિહોત્રશ્ચ
સ્વાધ્યા૦ સત્યમિતિ સત્યવચારાથીતરઃ । તપ ઇતિ તપો નિત્ય પૌરુષિષ્ટિઃ ।
સ્વાધ્યાય પ્રવચને એવોતિ નાકોમૌદ્ગલ્યઃ તદ્દિ તપસ્તદ્દિ તપઃ ॥૩॥ તૈત્તિરી૦
પ્રમા૦ ૭ અનુ૦ ૯

અર્થ—હે બ્રહ્મચારિન. તું સત્ય કારણ કર, બધું અને બધાવ, સત્યોપદેશ કરવો કદી ન હોય, સત્ય જોલ અને બધું તથા બધાવ; હર્ષ શોકાદિ છોડીને પ્રાણાયામ તથા યોગાભ્યાસ કર અને બધું તથા બધાવ, તારી ઈદ્રિયોને દુષ્ટ કર્મો તરફથી હટાવી સારા કામોમા પ્રેર વિદ્યાનું અહણુ કર તથા કરાવ, તારા અંતઃકરણ તથા આત્માને અન્યાયાચરણમાથી ખેંચી ન્યાયાચરણમા પ્રવૃત્ત કર અને બીજાઓને પણ તેવોજ ઉપદેશ કર તથા પઠનપાઠન કર, અગ્નિવિદ્યાના સેવનપૂર્વક વિદ્યા બધું અને બધાવ; અગ્નિ હોત કરતો જ અને પઠન કરતો જ, સત્યવાદી જુવુ, ન્યાયાચરણથી કષ્ટ સહન કરવું તથા પૌરુષિય આચાર્ય અને ધર્મમાર્ગમાચાલી પઠન પાઠન કરવું તથા કરાવવું અને સત્યોપદેશ કરવો એજ તપ છે, એવો નાકોમૌદ્ગમ્ય આચાર્યનો મત છે, બીજા આચાર્યોના મતમા પણ પૂર્વોક્તજ તપ છે એમ તું સમજ. ઇત્યાદિ ઉપદેશ ત્રણ દિવસની અંદર આચાર્ય વા બાળકના પિતાએ તે બ્રહ્મચારીને કરવો.

તતપશ્ચાત્ ધર છોડીને ગુરુકુળમા જવુ જે પુત્ર હોય તો છોકરાઓની અને પુત્રી હોય તો પુત્રીઓની પાઠશાળામા મોકલી દેવા જે ધરમા વર્ણોચ્ચારણની શિક્ષા યથાવત્ ન થઇ હોય તો આચાર્યે બાળકને અને કન્યાઓને સ્ત્રીએ પાણિનિ મુનિકૃત વર્ણોચ્ચારણ શિક્ષા એક માસમા શીખવી દેવી, પછી પાણિનિમુનિકૃત અષ્ટાધ્યાયીનો પાઠ પદ્મછેદ અર્થ સહિત આઠ માસમા અથવા એક વર્ષમા બધાવી, ધાતુપાઠ તથા દશ લકારોના રૂપ સધાવવા તથા દશ પ્રાક્યાઓ પણ સધાવવી પશ્ચાત્ પાણિનિ મુનિકૃત લિંગાનુશાસન, ઉણાદિકોષ, ગણપાઠ તથા અષ્ટાધ્યાયીસ્થ વ્જુલ તથા તૃત્ય પ્રત્યયાદ્યન્ત સુમન્તના રૂપ છ માસમા સધાવવા, પછી બીજા-વાર અષ્ટાધ્યાયી પદ્યોક્તિ, સમાસ, શ્લોક સમાધાન, ઉત્સર્ગ, અપવાદ* અન્વયપૂર્વક બધાવી, અને સંસ્કૃત ભાષણનો અભ્યાસ કરાવતા જવો. આટલો અભ્યાસ આઠ માસમા કરાવવો જોઇએ. તતપશ્ચાત્ પતંજલીમુનિકૃત મહાભાષ્ય કે જેમા વર્ણોચ્ચારણ શિક્ષા, અષ્ટાધ્યાયી, ધાતુપાઠ, ગણપાઠ, ઉણાદિગણ તથા લિંગાનુશાસન એ છ ગ્રંથોની વ્યાખ્યા યથાવત્ લખી છે તે દોઢ વર્ષમા અર્થાત્ અઢાર માસમા બધાવવું આ પ્રમાણે શિક્ષા અને વ્યાકરણશાસ્ત્રને ત્રણવર્ષ, પાત્ર અથવા ચાર વર્ષમા પૂર્ણ કરી સંસ્કૃતવિદ્યાના મર્મસ્થલોને સમજવા યોગ્ય થઇ જવું તતપશ્ચાત્ યાસ્કમુનિકૃત નિધન, નિરકત તથા કાત્યાયનાદિ મુનિકૃત કોષ દોઢ વર્ષમા બધી યથાર્થ આમમુનિકૃત વાચ્યવાચક સ બધરૂપ, - યૌગિક, યોગરૂદિ અને રૂદિત્રણ પ્રકારના શબ્દોના અર્થ યથાવત્ જાણવા. તતપશ્ચાત્ પિંગલાચાર્યકૃત સૂત્ર

* જે સૂત્રનો અધિક વિષય હોય તે ઉત્સર્ગ અને જે કોઇ સૂત્રના અધિક વિષયમાથી થોડામા પ્રવૃત્ત થાય તે અપવાદ કહેવાય છે

- યૌગિક-જે શબ્દ ક્રિયા સાથે સબધ ધરાવતા હોય તે યૌગિક શબ્દ કહેવાય છે જેમકે - પાત્રક (રસોઇઓ) યાજક (યજ કરનાર) ઇત્યાદિ

x યોગરૂદિ--જે શબ્દ વ્યુત્પત્તિ આત્મક થઇને નિયત વિષયને કહે છે તે યોગરૂદિ શબ્દ કહેવાય છે જેવાકે પૂકજ ઇત્યાદિ,

=રૂદિ--જે શબ્દ વ્યુત્પત્તિ આત્મક ન હોઇને નિયત વિષયને કહે છે તે રૂદિ શબ્દ કહેવાય છે જેમ કે ગિત્ય-ઇત્યાદિ

છ હો અંથ બાબસહિત ત્રણ માસમાં બણી ત્રણ માસમાં શ્રોતાદિ રચન વિદ્યા, શિખવી. પછી નારદમુનિકૃત કામ્યાલંકાર સૂત્ર, વાત્સ્યાનમુનિકૃત બાબસહિત આકોષા, યોગ્યતા, આસતિ અને તાત્પર્યર્થ, અન્વયસહિત બણી લેની આમે મનુરમૃતિ, વિદુરનીતિ અને કોઇ પણ પ્રકરણુમાથી દશ સર્વ વાલ્મીકીય રામાયણુ એટલું એક વર્ષમાં બણાવવું તથા એક વર્ષમાં સૂર્યસિદ્ધાન્તાદિમાથી કોઇ એક સિદ્ધાન્તવડે ગણિત વિદ્યા જેમા બીજ ગણિત, રાખ ગણિત અને પાટી ગણિત કે જેને અંકગણિત પણ કહે છે તે બણાવવું, નિધટુથી તે જ્યોતિષ સુધિના વેદાગને ચાર વર્ષમાં બણાવવા તત્પશ્ચાત્ જૈમિની મુનિકૃત પૂર્વમીમાસા, વ્યાસમુનિકૃત વ્યાખ્યાસહિત, ગૌતમમુનિકૃત પ્રશસ્તપાદબાબસહિત, કણ્વાદમુનિકૃત વૈશેષિક સૂત્રરૂપ શાસ્ત્ર, વાત્સ્યાનમુનિકૃત બાબસહિત, ગૌતમમુનિકૃત સૂત્રરૂપ ન્યાયશાસ્ત્ર, વ્યાસમુનિકૃત બાબ સહિત, પતંજલીમુનિકૃત યોગસૂત્ર યોગશાસ્ત્ર, ભાગુરિમુનિકૃત બાબયુક્ત, કપિલાચાર્યકૃત સૂત્રરૂપ સામ્યશાસ્ત્ર જૈમિની અથવા યૌદ્ધાયાન આદિ મુનિકૃત વ્યાખ્યાસહિત, વ્યાસમુનિકૃત શારીરિક સૂત્ર તથા ઇશ, કેન, કઠ, પ્રશ્ન, મુંડક માંડુક્ય, ઐતરેય, તેત્તિરીય, છાંદોગ્ય અને બૃહદારણ્યક એ દશ ઉપનિષદ્ વ્યાસાદિ મુનિકૃત વ્યાખ્યાસહિત, વેદાન્તશાસ્ત્ર, આ છ શાસ્ત્રો એ વર્ષમાં બણવા તત્પશ્ચાત્ બૃહદ ઐતરેય ઋગ્વેદનો શ્રાવણ, આયલાયન શ્રૌત તથા મૃદ-સૂત્ર અને કલ્પસૂત્ર + પદ, ક્રમ તથા વ્યાકરણાદિની સહાયતા વડે છંદ, સ્વર, પદાર્થ અન્વય તથા ભાવાર્થ સહિત ઋગ્વેદનું પઠન ત્રણ વર્ષમાં કરવું એજ પ્રમાણે યજુર્વેદનો શતપથ શ્રાવણ તથા પદાર્થ સહિત એ વર્ષમાં યજુર્વેદનો, સામ શ્રાવણ તથા માન સહિત એ વર્ષમાં સામવેદ અને ગોપથ શ્રાવણ તથા પદાર્થ સહિત અથર્વવેદ એ વર્ષની અંદર બણવા, બધા મળીને નવ વર્ષમાં ચારે વેદોનું અધ્યયન કરવું જોઇએ. પછી ઋગ્વેદના ઉપવેદ, આયુર્વેદ જેને વૈદકશાસ્ત્ર કહે છે તે અર્થાત્ ધન્વન્તરિકૃત સુશ્રુત તથા નિધટુ તથા પતંજલિ ઋષિકૃત ચરક આદિ આર્ષ અંથ ત્રણ વર્ષમાં બણવા જેવા સુશ્રુતમા શસ્ત્ર લખ્યા છે તેવા બનાવી શરીરના સંબળા અવયવોને ચિરીને જેવા તથા તેમા જે શારીરિકાદિ વિદ્યા લખી છે તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવો,

તત્પશ્ચાત્ યજુર્વેદનો ઉપવેદ ધનુર્વેદ કે જેને શસ્ત્રાસ્ત્ર વિદ્યા કહે છે તે અર્થાત્ એ વિષયના અંગિરાદિ ઋષિકૃત ગ્રંથો જે હાલમા બહુજનજાતા નથી તે ત્રણ વર્ષમાં બણવા. પછી સામવેદનો ઉપવેદ માધર્વવેદ જેમા નારદસ હિતાદિ ગ્રંથ છે તે બણીને સ્વર રામ રાગિણી, સમય, વાદિત્ર, ગ્રામ, મૂર્છના તાલ આદિનો અભ્યાસ યથાવત્ ત્રણ વર્ષમાં કરવો.

તત્પશ્ચાત્ અથર્વ વેદનો ઉપવેદ અથર્વવેદ જેને શિલ્પશાસ્ત્ર પણ કહે છે તેનો વિશ્વકર્મા, ત્વષ્ટ અને આદિ કૃત સહિતા ગ્રંથ છે વર્ષમાં બણી વિશ્વન તાર ભૂમર્માદિ વિદ્યાઓનો સાક્ષાત્કાર કરવો શિક્ષાથી આયુર્વેદસુધી શૌદ વિદ્યાઓને એકત્રીસ વર્ષમાં બણી મહાવિદ્યાન અર્ધ પોતાના તથા સર્વ જગત્ના કલ્યાણ અને ઉન્નતિ માટે સદા પ્રયત્ન કરવો.

इति वेदारम्भसंस्कारविधिः समाप्तः ।

॥ અથ સમાવર્તનસંસ્કારવિધિ વક્ષ્યામઃ ॥

અહ્યર્ચ્ય વ્રત ધારણ કરીને સામીપાગ વેદવિદ્યા, ઉત્તમશિક્ષા તથા પદાર્થ વિજ્ઞાનને પૂર્ણ રીતિએ પ્રાપ્ત કરી વિવાહ વિધાન પૂર્વક ગૃહાશ્રમ બ્રહ્મણને માટે વિદ્યાશય છોડીને ઘેર આવવું તેને સમાવર્તન સંસ્કાર કહે છે—

વેદસમાર્પિં વાચયીત । કલ્યાણૈઃ સદ્ સમ્પયોગઃ । અ૦ ૧ કં૦ ૨૨ સૂ૦ ૧૬
સ્નાતકયોપસ્થિતાય । રાજં ચ । આચાર્યશ્વસુરપિતૃવ્યમાતુલ્લાનાં ચ ॥

અ૦ ૧ કં૦ ૨૩ સૂ૦ ૨૦

દધ્નિ મધ્વાનીય । સર્પિર્વા મધ્વલાભે । વિષ્ટરઃ પાદમર્ધ્યમાચમનીયં મધુપર્કઃ ।

આશ્વ૦ ગૃ૦ સૂ૦ અ૦ ૧ કં૦ ૨૪ સૂ૦ ૨-૩-૪-૫-૬-૭.

વેદસમાપ્ય સ્નાયાદ્ ॥ બ્રહ્મચર્ય વાષ્ટચત્વારિઃસકમ્ । ત્રય એવ સ્નાતકા
ભવન્તિ । વિદ્યાસ્નાતકો વ્રતસ્નાતકો વિદ્યાવ્રતસ્નાતકશ્ચેતિ ॥ પાર૦ ગૃ૦

સૂ૦ કાં૦ ૨ કં૦ ૬ સૂ૦ ૧-૨

અર્થ — જ્યારે વેદાધ્યયન સમાપ્ત થાય ત્યારે સમાવર્તન સંસ્કાર કરવો. મર્ચ વ્યવહારોમા સદા પુરુષાત્મા પુરુષોને સાથે રાખવા ગળ, આચાર્ય, સસરા, કાકા તથા મામા આદિતુ આગમન જ્યારે થાય તથા સ્નાતક અર્થાત્ વિદ્યા તથા અહ્યર્ચ્ય પૂર્ણ કરીને અહ્યર્ચારી ઘેર આવે ત્યારે પ્રથમ પગ ધોવાને માટે જલ તથા મુખપ્રક્ષાલનને માટે અને આચમનને માટે શુદ્ધ જલ આપવું ત્યારપછી તેમને શુભાસન ઉપર બેસાડી દહીમા મધ અથવા મધ ન મળે તો ઘી મેળવીને એક સારા પાત્રમા નાખી મધુપર્ક* આપવું વેદ સમાપ્ત કરીને અથવા અડતાળીસ વર્ષનું અહ્યર્ચ્ય પૂર્ણ કરીને સમાવર્તન સંસ્કાર કરવો સ્નાતક ત્રણ પ્રકારના છે (૧) x વિદ્યા સ્નાતક (૨) વ્રતસ્નાતક અને (૩) વિદ્યાવ્રતસ્નાતક

* મધુપર્ક બનાવવાનો વિધિ નીચે પ્રમાણે છે:--

આજ્યમેકપલં ગ્રાહ્યં દ્વિપલમેવચ ।

મધુન પલમેકન્તુ મધુપર્ક સ ઉચ્યતે ॥

ગદાધર પા૦ ગૃ૦ સૂ૦ કાં૦ ૧ કં૦ ૩ સૂ૦ ૫ ઉપરિ ॥

ચાર તોલા ઘી, ચાર તોલા દહી અને ચાર તોલા મધ એકત્ર કરવાથી મધુપર્ક થાય છે આ મધુપર્ક કાસાના વાસણમા બનાવવો જોઇએ (ભાષાન્તર કર્તા)

x જે અહ્યર્ચારી કેવળ વિદ્યા સમાપ્ત કરે અને, અહ્યર્ચ્ય સમાપ્ત થતા પહેલા સ્નાન કરે છે તે વિદ્યા સ્નાતક, ૧ જે અહ્યર્ચ્ય વ્રત સમાપ્ત કરે છે, પણ વિદ્યા સમાપ્ત ન કરતા પહેલા સ્નાન કરે છે તે વ્રતસ્નાતક ૨ અને જે વિદ્યા તથા અહ્યર્ચ્યવ્રત બન્ને સમાપ્ત કરીને સ્નાન કરે છે તે વિદ્યાવ્રતસ્નાતક કહેવાય છે ૩

ઓરમ્ તાનિ કર્ણદ્ બ્રહ્મચારી સંલિલસ્ય પૃષ્ઠે તપાઽતિષ્ઠત્તપ્યમાનઃસમુદ્રે ।
સ સ્નાતો વ્યુઃ પિન્દુગલઃ પૃથિવ્યાં વહુ રોચતે અવર્ચ ॥ કાં ૦ ૧૧ મપા ૦ ૨૪
ચ ૦ ૧૬ મં ૦ ૩૬

અર્થ —જે બ્રહ્મચારી સમુદ્રસમાન મહા મંભીર બ્રહ્મચર્ય વ્રતમા ઉત્તમ રહી મહાતપ સહિત વેદ પાઠન, વીર્યનિગ્રહ તથા આચાર્યના પ્રિયારણ્ય આદિ કર્મોને પૂર્ણ કરીને પૃષ્ઠ ૧૦૮ માં લખ્યા પ્રમાણે સ્નાનવિધિ કરીને પૂર્ણવિદ્યા ધારણ્ય કરી સુદર વર્ણયુક્ત મધ્ય પૃથ્વીમાં અનેક શુભ ગુણ તથા સ્વભાવ વડે પ્રકાશિત થાય છે તેજ ધન્યવાદને યોગ્ય છે

સમાવર્તનનો સમય પૃષ્ઠ ૧૦૮ લખ્યા પ્રમાણે જાણવો. પરંતુ જ્યારે દરેક વિદ્યા તથા બ્રહ્મચર્યવ્રત પૂર્ણ થાય ત્યારેજ ગૃહાશ્રમની ઇચ્છા સ્ત્રી તથા પુરૂષે કરવી વિવાહનાં સ્થાન બે છે એક આચાર્યનું ઘર અને બીજું પોતાનું ઘર. જેમાંથી કોઈપણ ઠેકાણે આમજ લખ્યા પ્રમાણે વિવાહનો સંઘળો વિધિ કરવો આ સંસ્કારનો વિધિ પૂરો કર્યા પછી વિવાહ કરવો.

વિધિ —જે દિવસ સમાવર્તનને માટે નિયત કર્યો હોય તે દિવસે આચાર્યના ઘરમાં પૃષ્ઠ ૧૯ માં લખ્યા પ્રમાણે યજ્ઞકુંડ આદિ જનાવીને શાકાદ્ય તથા સામગ્રી સંસ્કારને આમણે દિવસે તૈયાર કરી રાખેલી હોય તે યજ્ઞકુંડની પાસે મૂકવી અને સ્થાલીપાક જનાવી, ધૂતાદિ શુદ્ધ કરી યજ્ઞસાલા-માં વેદીની સમીપમાં મુકવું પછી ચારે દિશાઓમાં આસન બિછાવી ઋત્વિજોનું વરણ્ય કરવું. પશ્ચાત્ ઇશ્વરોપાસના, સ્વસ્તિવાચન શાંતિપાઠ કરવો આ સમયે જેટલા અન્ય પુરૂષો આવ્યા હોય તે પશ્ચ એકાગ્રચિત્ત મધ્ય ઇશ્વરના ધ્યાનમાં મગ્ન થાય તત્પશ્ચાત્ આચાર્યે અગ્ન્યાધાન, સમિધાધાન કરી વેદીની ચારે દિશાએ જલપ્રોક્ષણ કરવું ત્યારબાદ આધારાવાગ્ન્યશામ્નાહુતિ ચાર તથા વ્યાહતિ ચાર અને (સ્વજ્ઞોઽગ્નેઃ) ઇત્યાદિ આઠ ધૂતાહુતિ અને એક સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ તથા એક પ્રાજાપત્યાહુતિ એમ મળી અઠાર આહુતિઓ આપવી. તત્પશ્ચાન્ બ્રહ્મચારીએ (અગ્ને સુશ્રવઃ) મત્ર વડે યજ્ઞકુંડના અગ્નિને એકદો કરવો તત્પશ્ચાત્ પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે (ઓ અગ્નયે સમિધઃ) મત્રવડે યજ્ઞકુંડમાં ત્રણ સમિધા દોમવી, પછી તેજ ઠેકાણે લખેલા (ઓ તનૂપા) ઇત્યાદિ સાત મત્રો વડે જમણા હાથની હથેળી તપાવી મુખસ્પર્શ કરતા જવો તત્પશ્ચાન્ પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે (વાક્મઃ) ઇત્યાદિ મત્રો વડે અંગસ્પર્શ કરી સુગંધાદિ ઔષધીયુક્ત જલથી ભરેલા આઠ ઘડા કે જે પ્રથમથીજ વેદીની ઉત્તરમાં મૂકી રાખ્યા હોય તેમાંનો એક ઘડો નીચેનો મત્ર બોલી લેવો,—

ઓરમ્ યે અપ્સ્વન્તરમ્નયઃ પ્રવિષ્ઠા ગોક્ષડપશોક્ષો મયૂર્ષોમનોહાસ્ત્વલો
વિરુજસ્તન્ન દુષુરિન્દ્રિયહાતાન્ વિજહામિ યો રોચનસ્તમિહ ગૃહામિ ॥ સા. મં.
બ્રા મ. ૧ સ્વં. ૬ મં. ૧

(યેઅપ્સ્વન્તરઃ) જલમાં ગુમ અથવા પ્રકાશિતપણે રહેલા શૈભાવમાન તથા નીચે પડતા અગ્નિ વડે શરીરમાં રહેલા રોગ અથવા દુર્ગુણોને હુ દુર કરી જે જે ઉજવલ ગુણો છે તેનું મહત્ત્વ કરે હુ (બ્રહ્મચારીએ એવા ગુણો મહત્ત્વ કરવા કે જેથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રતિષ્ઠા પામી ભોકોમાં માન પામે)

તત્પશ્ચાત્ તે ધ્યાનમાંથી પાણી લઈ તીર્થલિખિત મંત્ર બોલી સ્નાન કરવું:--

ઓરમ્ તેને યામભિષિચ્ચામિ શ્રિયૈ યજ્ઞસે બ્રહ્મણે બ્રહ્મર્ચસાય ॥ સૌન્દર્યમન્ત્રઃ ॥

પુનઃ ઉપર પ્રમાણેજ (યે અપ્સ્વન્તર) મંત્ર બોલી બીજો ધડો લઈ તેમાંથી એક લોટામાં પાણી લઈને નીચેનો મંત્ર બોલી સ્નાન કરવું --

ઓરમ્ યેન શ્રિયમકૃણુતાં યેનાકમૃષતાઽસુરાન્ યેનાસાવમ્ય સિચ્ચતાં યદ્વાં તદ્ધિના ચક્ષઃ ॥ સાં મંં બ્રાં પ્રં સ્ંં ૭ મંં ૫

ફરીથી ઉપરનો (યે અપ્સ્વન્તર) મંત્ર બોલી વેદિની ઉત્તરમાં મુકેલા ધડા ઓમાંથી, ત્રણ ધડા લઈ પ્રથમ લખેલા (આપો હિદ્યા) ઇત્યાદિ ત્રણ મંત્રો બોલી તેમાંના જળ વડે સ્નાન કરવું, ત્યારબાદ બાકી રહેલા ત્રણ ધડાઓમાંથી પાણી લઈને (આપો હિદ્યા) ઇત્યાદિ ત્રણ મંત્રો મનમાં બોલી સ્નાન કરવું, પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી બ્રહ્મચારીએ મેખલા તથા દડ હોડી દેવા --

ઓરમ્ ઉદુત્તમં વંરુણ પાન્નમસ્મદવાધ્મં વિમંધ્યમઽશ્રયાય । અર્ચા વ્યર્મા-
દિત્યબ્રુતે તવાનાગસોઽઅદિતયે સ્યામ ॥ યજુઃ ૦ અં ૧૨ મંં ૧૨

તત્પશ્ચાત્ તે સ્નાતક બ્રહ્મચારીએ સૂર્યની સન્મુખ ઉભા રહીને નિમ્નલિખિત મંત્રવડે પરમાત્માનુ ઉપસ્થાન કરવું.

ઓરમ્ ઉદ્યન્ બ્રાજિ મૃણુરિન્દ્રો મરુદ્ધિરસ્થાત્ પ્રાતર્યાવભિરસ્થાદક્ષસનિરસિ
દક્ષસનિં મા કુર્વાવિદન્ માગમય । ઉદ્યન્ બ્રાજી મૃણુરિન્દ્રો મરુદ્ધિરસ્થાદિવા
યાવભિરસ્થાચ્છતસનિરસો જ્ઞતસનિં મા કુર્વાવિદન્ માગમય ॥ ઉદ્યન્ બ્રાજિ
મૃણુરિન્દ્રો મરુદ્ધિરસ્થાત્ સાંય યાવભિરસ્થાત્ સહસ્તસનિરસી સહસ્તસનિં મા
કુર્વાવિદન્ મા ગમય ॥ સૌન્દર્યમન્ત્રઃ ॥

(તેન મામં) શ્રી, ચક્ષુ, પરમાત્માની ઉપાસના તથા વિદ્યાપ્રચાર ઇત્યાદિ પ્રયોજનને માટે હું સ્નાન કરું છું

(યેન શ્રિયમં) હું શુદ્ધસ્થાશ્રમમાં જઈ વિદ્યા પ્રચાર વડે એવો પ્રયત્ન કરીશ કે જેથી ભોકાને (શ્રિયમ) લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય તથા તેઓ ઉત્તમોત્તમ રસોના ભોક્તા થાય. વળી તેઓ યજ્ઞયુક્ત થાય તથા નિરોગી થાય તેવો યત્ન કરીશ.

(ઉદુત્તમં) હે ગ્રહણ યોગ્ય, સત્યન્યાય પ્રકાશક પરમાત્માના (મેખલા તથા દડ) હું જેમ હોડું છું તેમ શુદ્ધસ્થાશ્રમમાં મારાથી ઉત્તમ, મધ્યમ તથા કનિષ્ઠ ત્રણે પ્રકારના યજ્ઞનો દુર રાખ કે જેથી હું અને અન્ય શુદ્ધસ્થાશ્રમીઓ અપ્પડિત રાજ્યને માટે અને આપના સત્યન્યાયરૂપી નિયમ પાલનમાં રિશર થઈએ.

(ઉદ્યન્) સર્વેશ્વરવાન્ સર્વાન્તર્યામિ પરમાત્મા મને પ્રાપ્ત થઈ સર્વકાળ મારું સંરક્ષણ કરે અને ધન, ધાન્ય, તેજ તથા જ્ઞાન સહજગણુ આપે

ઉપર પ્રમાણે પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરી દહીં બધવા તેમ જાણે પ્રજાચારીએ પોતાની, જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, ભાવ, નામ અને કલાવીને નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી ઉપસ્થાન કરવું —

**ઓરેમ્ અજ્ઞાયાય વ્યુહધ્વસોમો રાજા ચમાગમત્ સ મે મુર્ત્યૌ પ્રવાસ્યતે
યજ્ઞસા ચ યગેન ચ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥**

તત્પ્રમાત્ સુમન્ધિત્ દ્રવ્ય શરીરે ચોળી શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરી શરીર કોર કરી અધો વચ્ચે અર્ધાત્ ધોતીયું અમર પીતામ્બર ધારણ કરી સુમન્ધિત્ ચંદનાદિત્ અનુલેપન કરવું. તત્પ્રમાત્ નીચેના મંત્ર વડે ચક્ષુ, મુખ, કર્ણ તથા નાસિકાનાં હિદ્રોનો સ્પર્શ કરવો —

ઓરેમ્ પ્રાણાપાનો મે તર્પય, (મુખ તથા નાસિકા.)

ઓરેમ્ ચક્ષુર્મે તર્પય (નેત્ર) ઓરેમ્ શ્રોત્રં મે તર્પય (કર્ણ) ॥

તત્પ્રમાત્ દક્ષિણ હસ્તાજલીમા પાણી લઈ, અપસંધ્ય કરી (જનોઈ ડાબાહાથ તરફનું ફેરવી નાખવું તે) દક્ષિણ મુખે રહી, નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી તે પાણી જમીન ઉપર રેડીદેવું

ઓરેમ્ પિતરઃ શુન્ધધ્વમ્ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૧૯ મં૦ ૩૬

પ્રમાત્ સંધ્ય (જનોઈ હમેશા જે સ્થિતિમા રાખીએ છીએ તે) કરી નીચેના મંત્રનો જપ કરવો —

**ઓરેમ્ સુચક્ષા અહમક્ષીભ્યાં મૂયાસૃ સુવર્ચા મુલેન । મુશ્રુતકર્માભ્યાં
મૂયાસમ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥**

(અજ્ઞાયાય) હે શાન્તિસ્વરૂપ પરમાત્માનું ! મને ઉત્તમ અન્ન, યજ્ઞ, ઐશ્વર્ય તથા શુદ્ધ અંતઃકરણ આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત થાઓ.

(પ્રાણાપાનો૦) હે જમદીશ્વર ! મારા પ્રાણ, અપાન, ચક્ષુ તથા શ્રોત્રની તૃપ્તિ કર

(પિતર) હે વિદ્વાનો ! આપ શુદ્ધ છો તેવો મને શુદ્ધ કરો, (આ વખતે અપસંધ્ય કરવાનું લખ્યું છે તે માત્ર સૂચક ચિન્હ છે અર્થાત્ તેથી એમ માલુમ પડે કે આ વખતે પિતૃસંધી કાર્ય અપસંધ્ય વાળો મનુષ્ય કરે છે, અપસંધ્ય ન કરવાથી કંઈ ધર્મહાનિ કે કરવાથી ધર્મ લાભ થાય છે એમ નથી દક્ષિણ દિશાતરફ મુખ કરવાનું કહ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે હમેશા બ્રહ્માનું આસન દક્ષિણ દિશામાં હોય છે, અને તે બ્રહ્મા હમેશા અતુર્વેદવિત્ હોય છે માટે તેને પિતૃ કહે છે હોશિબાંધવા કહ્યું છે કે —

ઋગ્વેદી ચ પિતૃસ્થાને યજુર્વેદી પિતામહઃ ।

ત્રિવેદી પ્રપિતૃ સ્થાને વિશ્વદેવા હાયર્વેદવિત્ ॥

અર્થાત્ ઋગ્વેદી પિતૃસ્થાની, યજુર્વેદી પિતામહાસ્થાની, ત્રિવેદી પ્રપિતામહાસ્થાની અને અથર્વવેદી વિશ્વદેવસ્થાની કહેવાય છે. માટે બ્રહ્મા અતુર્વેદવિત્ હોવાથી તેની પણ પિતૃસંજ્ઞા છે તેથી કરીને બ્રહ્માચારી બ્રહ્માના તરફ પોતાનું મુખ કરીને ઉપરનો સંકલ્પ કરે છે (બાપાન્તર કર્તા)

(સુચક્ષા૦) હે પરમાત્માનું ! હું આખો વડે સારા બનાવો મેહ અને મારી દષ્ટિ દિવ્ય થાય, હું મુખ વડે તેજસ્વી થાઉં અર્થાત્ સત્યોપદેશ કરી ભોડામાં પ્રતિષ્ઠા પામું તથા કર્ણવડે શુભ માતો સાંભળું તેવી આપ કૃપા કરો.

તપશ્ચાત્ નિમ્ન લિખિત મંત્રો બોલી સુંદર જ્ઞાન ધારણ કરવું—

ઓરેમ્ પરિધાસ્યૈ યજ્ઞોધાસ્યૈ દીર્ઘાયુત્વાય જરદષ્ટિરસિમિ । યતં ચ બીજામિ
સરદઃ કુરુચી રાયસ્પોષમભિસંવ્યાયિષ્યે ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્રવડે ઉપવસી ધારણ કરવું—

ઓરેમ્ યજ્ઞસા મા યાવાપૃથિવી યજ્ઞસેન્દ્રાવૃહસ્પતી । યજ્ઞો યજ્ઞશ્ચ માવિદ્યજ્ઞો
મા પ્રતિપદ્યતામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્રવડે સુગંધિત પુષ્પોની માળા હાથમા લેવી --

ઓરેમ્ યા આહરજ્ઞમદાગ્નિઃ શ્રદ્ધાયૈ કામાયેન્દ્રિયાય । તા અહં ક્રતિશૃદ્ધામિ
યજ્ઞસા યજ્ઞેન ચ ॥

પશ્ચાત્ નિમ્ન મંત્ર બોલી તે માળા ધારણ કરવી:—

ઓરેમ્ યજ્ઞશોપ્સરસામિન્દ્રશ્ચકાર વિપુલં પૃથુ । તેન સદ્ગ્રથિતાઃ સુમનસ
આવધ્નામિ યજ્ઞોમાયે ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

માળા ધારણ કર્યા પછી શિરોવેષ્ટન અર્થાત પાંદડી, ફેટો, ટોપી અથવા મુકુટ હાથમા લઈ
પ્રથમ લખેલા “ સુવા સુવાસારા ” મંત્રવડે ધારણ કરવા

પશ્ચાત્ અલકાર લઈ નિમ્ન મંત્ર વડે ધારણ કરવો —

ઓરેમ્ અલકુરણમસિ ભૂયોઽલકુરણં ભૂયાત્ ॥

પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્રવડે આખમા અબન કરવું —

ઓરેમ્ વૃત્રસ્યાસિ કનીનકથ્થુર્દા અસિચક્ષુર્મ દેહી ॥

તત્પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી આરસીમા મુખાવલોકન કરવું —

(પરિધાસ્યૈ) હે જગદીશ્વર ! આપની કૃપાથી હું યજ્ઞસ્વી, દીર્ઘાયુ તથા નિરોગી
થાઉં ઉત્તમ સદ્ગુણી બી તથા સ પતિને ગૃહસ્થાશ્રમમા મેળવું.

(યજ્ઞસામાઽ) હે યજ્ઞરૂપતે ! મને સર્વ દિશાઓમાંથી સર્વ મનુષ્યો તરફથી યજ્ઞ,
તેજ ધનાદિની પ્રાપ્તિ થાઓ,

(યા આહરજ્ઞમ) જે માળા જમહગ્નિએ શ્રદ્ધા, કલ્પના તથા ઇન્દ્રિયોને માટે લીધી
હતી તે હું ધરા તથા ધનની પ્રાપ્તિને માટે લઉં છું.

(યજ્ઞશોઽ) સૂર્ય જેમ વિજળીને વિપુલ યજ્ઞથી પ્રકાશિત કરે છે તેમ હું આ પુષ્પ-
અથિત માળાથી મારામા યમને ધારણ કરું છું

(અલકુરણમસિઽ) હું શેભા આપનાર છે મને શેભાની પ્રાપ્તિ કરાવજે,

(વૃત્રસ્યામિઽ) હું તારાઓના ચક્ષુરૂપ છે, ચક્ષુષ્ય છે; મારી દષ્ટિને તું વધાર.

ओ३म् रोचिष्णुरसि ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે છત્રી ધારણ કરવી —

ओ३म् बृहस्पते छदिरसि पाप्मनो मामन्तर्वेहि तेजसो यज्ञसो मामन्तर्वेहि ॥

પશ્ચાત્ નિમ્ન મંત્રવડે ઉપાનહ—જોડા ધારણ કરવા—

ओ३म् मतिष्ठे स्यो विश्वतो मा पातम् ।

પશ્ચાત્ નિમ્ન મંત્ર વડે લાકડી ધારણ કરવી —

ओ३म् विश्वाभ्यो माष्ट्राभ्यस्परि पाहि सर्वतः ॥

ત્યારબાદ બ્રહ્મચારીના માતાપિતાએ માનપ્રતિષ્ઠાસહિત આચાર્ય કુલભાથી બ્રહ્મચારીને પોતાને ઘેર લઈ આવવો, તથા મધુપર્કદિવડે તેનો સત્કાર કરવો ત્યારબાદ સંસ્કારમાં આવેલા આચાર્ય આદિનો ઉત્તમ અન્નપાનાદિ વડે સત્કાર કરવો, ત્યારબાદ સ્નાતક તથા તેના માતાપિતાએ આચાર્યને ઉત્તમ આસન ઉપર બેસાડી મધુપર્ક, પુષ્પમાળા, વચ્ચ ગોદાનાદિ તથા ધનાદિ પદાર્થો વડે વાથશક્તિ દક્ષિણા આપવી. અને પશ્ચાત્ આચાર્યનામા જે જે ઉત્તમ ગુણો હોય તેની પ્રશંસા કરી વિદ્યાદાન તથા કૃતગ્રતા સર્વ જનોને આ પ્રમાણે સંભળાવે હે ભક્તજનો સાભળો, આ મહાશય પૂજ્ય આચાર્યે મારા ઉપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે કારણ કે જેણે મને પશુતાથી છોડાવી ઉત્તમ વિદ્યાન્ બનાવ્યો છે તેનો પ્રત્યુપકાર હું કંઈ પણ કરી શકવા અસમર્થ છું એના બદલામાં હું મારા આચાર્યને અનેક ધન્યવાદ આપી નમસ્કાર કરી પ્રાર્થના કરું છું કે “ જેમ આપે મને ઉત્તમ શિક્ષા અને વિદ્યા દાન આપી કૃતકૃત્ય કર્યો છે તેજ પ્રમાણે અન્ય વિદ્યાર્થીઓને પણ કરશે, અને જેમ આપે મને વિદ્યા આપી આનંદિત કર્યો છે તેમજ અન્ય વિદ્યાર્થીઓને હું પણ કૃતકૃત્ય અને આનંદિત કરતો રહીશ, અને આપના કરેલા જિપકારને હું નહીં છુટું સર્વ શક્તિમાન જગદીશ્વર આપને, મને તથા સર્વ પઠનપાઠન કરનારાઓને અને આખા સસાર ઉપર પોતાની કૃપાદ્રષ્ટિ કરી સર્વને સભ્ય, વિદ્યાન શરીર તથા આત્માના બલયુક્ત અને પરોપકારાદિ શુભ કર્મોની સિધ્ધિ કરવા કરાવવામાં ચિરાયુ, સ્વસ્થ, પુરુષાર્થી તથા ઉત્સાહી કરે, કે જેથી પરમાત્માની આ સૃષ્ટિમાં તેના ગુણકર્મ સ્વભાવાનુકૂલ પોતાના ગુણ કર્મ તથા સ્વભાવ બનાવી ધર્માર્થકામ અને મોક્ષની સિધ્ધિ કરીને સર્વદા આનંદમાં રહીએ”.

॥ इति समावर्तनसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

(રોચિષ્ણુરસિ૦) તુ પ્રસન્ન કર્તા છે

(બૃહસ્પતે૦) યજ્ઞ તથા તેજની લાલશાવાળા મને યજ્ઞ તથા તેજથી ઢાક

(મતિષ્ઠે સ્યો૦) આ જોડાઓ નેત્ર (નેત્રતુ' તેજ વધારનાર) છે તે મારે સર્વ સ્થળે રક્ષણ કરો.

(વિશ્વાભ્યો૦) મારે તરફથી સર્વ પ્રકારના કષ્ટથી મારે સંરક્ષણ કર.

॥ અથ વિવાહસંસ્કારવિધિં વક્ષ્યામઃ ॥

વિવાહ એટલે પૂર્ણ અદ્વયર્થવ્રત, વિદ્યા તથા બળની પ્રાપ્તિ કરીને તથા સર્વ પ્રકારે શુભશુભ, કર્મ તથા સ્વભાવમા પરસ્પર તુલ્ય પ્રીતિયુક્ત થઇને નિમ્નલિખિત વિધિ પ્રમાણે સન્તાનોત્પત્તિ તથા પોત પોતાના વર્ણાશ્રમાનુકૂલ ઉત્તમ કર્મ કરવાને માટે સ્ત્રી અને પુરુષનો સબંધ બાધવામા આવે છે તે, એને માટે પ્રમાણ —

ઉદગયન આપૂર્યમાણપક્ષે પુણ્યે નક્ષત્રે* ચૌલકર્મોપનયનગોદાનવિવાહાઃ ॥૧॥
સાર્વકાલમેકે વિવાહમ્ ॥૨॥ આશ્વઃ ગૃઃ સૂઃ અઃ ૧ કંઃ ૪ સૂઃ ૧-૨

આવસથ્યાયાનં દારકાલે ॥૩॥ પારઃ ગૃઃ સૂઃ કાંઃ ૧ કંઃ ૨ સૂઃ ૧
પુણ્યે નક્ષત્રે દારાન્ કુર્વિત ॥૪॥ લક્ષણમ્નસ્તાન્ કુશલેન ॥૫॥

ગોમિઃ ગૃઃ સૂઃ પ્રપાઃ ૨ કંઃ ૧ સૂઃ ૧-૨

વિવાહનો સમય ૫૪ ૧૨૧ સુધીમા લખ્યા પ્રમાણે બાળ્યવેા વધુ તથા વરની આયુ, કુલ, નિવાસસ્થાન, શરીર તથા સ્વભાવની પરીક્ષા અવશ્ય કરવી અર્થાત્ બન્ને સગાન અને વિવાહની ઇચ્છાવાળા હોવા જોઇએ, વરની ઉમર સ્ત્રીની ઉમર કરતા ઓછામા ઓછી દોઢી અને વધારેમા વધારે બમણી હોવી જોઇએ પરસ્પર કુલની પરીક્ષા પણ કરવી જોઇએ એને માટે પ્રમાણ —

વેદાનધીત્ય વેદૌ વા વેદં વાપિ યથાક્રમમ્ ।

અવિહુસ્રવ્રહ્મચર્યો ગૃહસ્થાશ્રમમાવિષેત્ ॥ ૧ ॥

ગુરુણાનુમતઃ સ્નાત્વા સમાવૃત્તો યથાવિધિ ।

ઉદ્રહેત દ્વિજો ભાર્યાં સર્વર્ણાં લક્ષણાન્વિતામ્ ॥ ૨ ॥

અસપિન્દા ચ યા માતુરસગોત્રા ચ યા પિતુ ।

સા પ્રજ્ઞસ્તા દ્વિજાતીનાં દારકર્મણિ મૈથુને ॥ ૩ ॥

મહાન્ત્યપિ સમૃદ્ધાનિ ગોજાવિધનધાન્યતઃ ।

સ્ત્રીસમ્બન્ધે દશૈતાનિ કુલાનિ પરિવર્જયેત્ ॥ ૪ ॥

અર્થ — ઉત્તરાયણ શુકલપક્ષમા શુભ દિવસ અર્થાત્ જે દિવસે મન પ્રસન્ન હોય તે દિવસે વિવાહ કરવો જોઇએ ૧ કેટલાક આચાર્યનો મત એવો છે કે કોઇપણ વખતે વિવાહ કરવો ૨ વિવાહમા જે અગ્નિની સ્થાપના થાય છે તેને આવસથ્યાગ્નિ કહે છે ૩. જે દિવસે મન પ્રસન્ન હોય તે દિવસે સ્ત્રી પાણીચઢણ, શુભશુભાદિ યુક્ત સ્ત્રી સાથે કરવુ. ૪

* આ નક્ષત્રાદિનો વિચાર કરવાના યુક્ત છે માટે પ્રમાણ નથી

हीनक्रियं निष्पुरुषं निच्छन्दो रोमशार्धसम् ।
 क्षयानयाव्यपस्मारी भिषिकुष्टिकुलानिच ॥ ५ ॥
 नोद्वेहत् कपिलां कन्यां नाधिकाङ्क्षी न रोगिणीम् ।
 नालोमिकां नातिलोमां न वाचाटां न पिङ्गलाम् ॥ ६ ॥
 नर्षवृक्षनदीनाङ्गीं नान्त्यपर्वतनामिकाम् ।
 न पक्ष्यहिमेष्यनाम्नीं न च भीषणनामिकाम् ॥ ७ ॥
 अव्यङ्गाङ्गीं सौम्यनाङ्गीं हंसवारणगामिनीम् ।
 तनुलोमकेशदन्तनां मृदङ्गीं मृद्वेहत् स्त्रियम् ॥ ८ ॥
 ब्राह्मो दैवस्तथैवार्धः प्राजापत्यस्तथासुरः ।
 गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ ९ ॥
 आच्छाद्य चार्चयित्वा च श्रुतिशीलवते स्वयम् ।
 आहूय दानं कन्याया ब्राह्मो धर्मः प्रकीर्तितः ॥ १० ॥
 यज्ञे तु वितते सम्यगृत्विजे कर्म कुर्वते ।
 अलङ्कृत्य सुतादानं दैव धर्म्मः प्रचक्षते ॥ ११ ॥
 एकं गोमिथुनं द्वे वा वरादादाय धर्मतः ।
 कन्याप्रदानं विधिवदार्धो धर्मः स उच्यते ॥ १२ ॥
 सह नौ चरतां धर्ममिति वाचानुभाष्य च ।
 कन्याप्रदानमभ्यर्च्य प्राजापत्यो विधिः स्मृतः ॥ १३ ॥
 ज्ञातिभ्यो द्रविणं दत्त्वा कन्यायै चैव शक्तितः ।
 कन्याप्रदानं विधिवदासुरो धर्म उच्यते ॥ १४ ॥
 इच्छयाऽन्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च ।
 गान्धर्वः स तु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसमभवः ॥ १५ ॥
 हत्वा छित्वा च भित्त्वा क्रोशन्तीं रुदतीं गृहात् ।
 प्रसक्त कन्याहरणं राक्षसो विधिरुच्यते ॥ १६ ॥
 सुप्तां मक्तां प्रमत्तां वा रहो यत्रोपगच्छति ।
 स पापिष्ठो विवाहानां पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ १७ ॥
 ब्राह्मादिषु विवाहेषु चतुर्ष्वे वातुपूर्वशः ।
 ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रा जायन्ते शिष्टसंपत्ताः ॥ १८ ॥

રૂપસસ્વગુણોપેતા ધનવન્તો યશસ્વિનઃ ।

પર્યાપ્તભોગા ધર્મિષ્ઠા જીવન્તિ ચ શત સપ્તાઃ ॥ ૧૯ ॥

ઇતરેષુ તુ શિષ્ટેષુ નૃશંસાનૃતવાદિનઃ ।

જાયન્તે દુર્વિવાહેષુ બ્રહ્મધર્મદ્રિષઃ સુતાઃ ॥ ૨૦ ॥

અનિન્દિતઃ સ્ત્રીવિવાહૈરનિન્દ્યા ભવતિ પ્રજા ।

નિન્દિતૈર્નિન્દિન્તા નૃણાં તસ્માન્નિધ્યાન્ વિવર્જયેત્ ॥ ૨૧ ॥

મનુસ્મૃ° અ° ૩ શ્લો° ૨, ૪, ૮, ૨૧, ૨૭, ૩૪, ૩૯, ૪૨.

અર્થ—બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરી ચાર, ત્રણ, બે અથવા એક વેદ યથાવત્ ભણી, અખ ડિત બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી પછી ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો ૧ અર્થાત્ ઉત્તમ રીતિએ બ્રહ્મચર્ય તથા વિધાનુ અહણ કરો ગુરૂની આજ્ઞા લઇ ત્નાન કરી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય પોતાના વર્ણની ઉત્તમ લક્ષણયુક્ત સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરવો ૨ જે સ્ત્રી માતાની છ પેઢી અને પિતાની સગોત્રો ન હોય તેજ દિગ્બોને માટે વિવાહના કાર્યમાં ઉત્તમ છે ૩ વિવાહમાં નીચે લખેલા દશ કુળોના ત્યાગ કરવો જોઇએ ગમે તો તે ગાય આદિ પશુ ધન તથા ધાન્યાદિમાં ગમે તેટલા મોટા હોય તો પણ તેવા કુલમાંની કન્યા સાથે વિવાહ કદી પણ ન કરવો ૪ એ દશ કુળ આ પ્રમાણે છે ૧ જે કુલ ઉત્તમ ક્રિયાથી રહિત હોય ૨ જે કુળમાં કોઇ પણ ઉત્તમ પુરુષ ન હોય, ૩ જે કુળમાં કોઇ વિદ્વાન ન હોય, ૪ જે કુલમાં શરીર ઉપર મોટા મોટા રૂવા હોય, ૫ જે કુલમાં અશ (હરસ)નો રોગ હોય, ૬ જે કુલમાં ક્ષયરોગ હોય, ૭ જે કુલમાં અગ્નિમ દત્તાને લીધે આમાશયનો રોગ હોય, ૮ જે કુલમાં મૃગી (મિરગીઆયકી-હિસ્ટીરીઆ)નો રોગ હોય, ૯ જે કુલમાં સફેદ કોઠ અને ૧૦ જે કુલમાં ગલિતકુદ જોને લીધે હાથ પગના આગળા ગળી જઇ ટુટી પડે છે તે રોગ હોય તેવા દશ કુલનો વિવાહમાં ત્યાગ કરવો જોઇએ એવા કુલના સ્ત્રી અથવા પુરુષે કોઈ સાથે વિવાહ ન કરવો જોઇએ ૫ પીળાર ગવાળી, અધિક અગવાળી એટલે કે છ આગળી ઇત્યાદિ, રોનવતી, જેના શરીર ઉપર બિલકુલ રૂવા ન હોય અથવા મોટા મોટા રૂવા હોય તેવી, વ્યર્થ અક્રમક કરનારી અને જેના મિલાડીના જેવા નેત્ર હોય તથા જે કન્યાનું નામ નક્ષત્ર પર અર્થાત રેવતી, રોહિણી ઇત્યાદિ, નદીનામવાળી ગંગા, જમના વગેરે પર્વત નામવાળી પાર્વતી વિન્દ્યા ઇત્યાદિ, પક્ષીનામવાળી મેના, હ સા ઇત્યાદિ સર્પ જાતિ નામવાળી ઉરગા, ભોગીની ઇત્યાદી, દાસીનામ વાળી તથા જેનું નામ બિહામણ અર્થાત્ કાલિકા, ચંડિકા ઇત્યાદિ હોય તેવીની સાથે વિવાહ ન કરવો ૬-૭ પરન્તુ જેના સુદર અંગ, ઉત્તમ વામ, હસ તથા હાથબળીની સમાન ચાલ અને જેના શરીર ઉપર સૂક્ષ્મ રૂવા હોય, જેના, દાંત, કેશ આદિ સૂક્ષ્મ હોય તથા જેના આગોળાગ કોમળ હોય તેવી સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરવો ૮ બ્રાહ્મ, દૈવ, આર્ય, પ્રાજપત્ય, આસુર, ગાધર્વ, રાક્ષસ અને પૈશાચ એ પ્રમાણે વિવાહ આઠ પ્રકારના છે ૯ યોગ્ય સુશીલ તથા વિદ્વાન પુરુષનો સત્કાર કરી કન્યાને વસ્ત્રાદિથી અલકૃત કરી સાગ સારા ગૃહસ્થોને ઓલાવી તેમની સન્મુખ તેને કન્યા આપવી તે બ્રાહ્મ વિવાહ કહેવાય છે ૧૦ મહાન્ યજ્ઞમાં મોટા મોટા વિદ્વાનોનું વરણ કરી તેમાં કર્મ કરનારા કોઇ વિદ્વાન બ્રાહ્મણને વસ્ત્રભૂષણાદિ વડે સુશોભિત કરેલી કન્યા આપવી તે દૈવ વિવાહ ૧૧. એક ગાય.

અથવા બળદની એક અથવા બે જોડા વરની પાસેથી લગ્ન ધર્મપૂર્વક કન્યાદાન કરવું તે આર્ષ વિવાહ ૧૨, કન્યા તથા વરને યજ્ઞશાળામાં વિધિ પૂર્વક સર્વની પ્રત્યક્ષમાં " તમે બન્ને મળીને ગૃહસ્થાશ્રમનાં કર્મો યથાવત્ કરો ' એ પ્રમાણે કહીને બંનેએ પ્રસન્નતાપૂર્વક પાણીચ્છદ્ય કરવું તે પ્રાણપત્ય વિવાહ કહેવાય છે આ ચાર વિવાહ ઉત્તમ છે ૧૩. વરના સમગ્ર વીઓ કન્યાને યથાશક્તિ ધન આપી હોમ આદિ વિધિ કરી કન્યા આપવી તે આસુર વિવાહ કહેવાય છે ૧૪ વર તથા કન્યાની ઇચ્છાથી બન્નેનો સ યોગ થવો અને પોતાના મનમાં માની લેવું કે અમે બન્ને સ્ત્રીપુરુષ (પતિપત્ની) છીએ આ કામેચ્છાથી થયેલો માધર્વ વિવાહ કહેવાય છે ૧૫. કન્યા પક્ષના મા-છુસોનું હનન, છેદન અર્થાત્ કન્યાના રોકનારાઓનું વિદારણ કરી રોતી, કળકળતી તથા કાપતી અને બયમિત થએલી કન્યાને બલાતકારે હરણ કરી વિવાહ કરવો તે રાક્ષસવિવાહ કહેવાય છે ૧૬ સુનેલી, ગાડી યથ ગમેલી અથવા નિરો કરી ઉન્મત્ત થયેલી કન્યાને એકાતમા મળેથી દૂષિત કરવી આ સર્વ વિવાહોમાં નીચમાં નીચ મહાનીચ, દુષ્ટ-અતિદુષ્ટ પૈશાચ વિવાહ છે ૧૭ આઝ, દૈવ, આર્ષ અને પ્રાણપત્ય આ ચાર વિવાહ વડે પાણીચ્છદ્ય કરેલા સ્ત્રીપુરુષો વડે જે સત્તાન ઉત્પન્ન થાય છે તે વેદાદિ વિદ્યાથી તેજસ્વી આપ્ત પુત્રોને સંમત અત્યુત્તમ હોય છે ૧૮ તે પુત્ર અથવા પુત્રી સુંદર સ્વરૂપવાન બલ, પરાક્રમ શુદ્ધિયુક્તિ આદિ ઉત્તમ ગુણયુક્ત, બહુ ધનયુક્ત, પુણ્યકીર્તિમાન અને પુણ્ય ભોગના ભોક્તા તથા અતિશય ધર્માત્મા યદ્ય સો વર્ષ સુધી જીવે છે ૧૯ એ ચાર વિવાહ પછીના જે ચાર આસુર, માધર્વ રાક્ષસ અને પૈશાચ એ ચાર દુષ્ટ વિવાહથી થયેલા વિવાહિત જોડાની સ તતિ નિ દિત કર્મ કર્તા, મિથ્યાવાદિ, વેદ ધર્મના દ્રેષી અને મહાનીચ સ્વભાવવાળી થાય છે ૨૦ માટે મનુષ્યોએ જે નિ દિત વિવાહોથી નીચ પ્રજા થાય છે તેનો સર્વથ ત્યાગ અને જે ઉત્તમ વિવાહો વડે ઉત્તમ પ્રજા થાય છે તેનું ચ્છદ્ય કરી તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ ૨૧

उत्कृष्टायाभिरूपाय वराय सुदृढाय च ।

अप्राप्तामपि तां तस्मै कन्यां दद्याद्विचक्षणः ॥ ૧ ॥

કામમામરણાત્તિષ્ઠેદ્ ગૃહે કન્યર્તુમત્યપિ ।

न चैवैनां प्रयच्छेत्तु गुणहीनाय कर्हिचित् ॥ ૨ ॥

ત્રીણિ વષાણ્યુદીક્ષેત્ કુમાર્યતુમતી સતી ।

ऊर्ध्वं तु कालादेतस्माद्विन्देत् सदृशं पतिम् ॥ ૩ ॥

મનુસ્મૃ-અ-૯ શ્લો-૮૮-૯૦.

જો કન્યાનો વિવાહ માતાપિતા કરવા ઇચ્છતા હોય તો અતિ ઉત્કૃષ્ટ, શુભગુણ્ય કર્મ સ્વભાવવાળા, કન્યાના સમાન રૂપ લાવણ્યાદિ ગુણયુક્ત વરનેજ અમે તો તે કન્યા માતાની છ પેઢીમાં હોય તો પશુ તેવાનેજ આપવી પણ બીજાને કદી ન આપવી, કે જ્યાં બંને

* આ વાત મિથ્યા છે કારણ કે આગળ મનુસ્મૃતિમાં એનો નિષેધ કરેલો છે વળી યુક્તિ વિરુદ્ધ પણ છે, માટે કંઈ પણ બીધાવગર બંનેની પ્રસન્નતાપૂર્વક પાણીચ્છદ્ય કરવું ને આર્ષ વિવાહ કહેવાય છે

અતિ પ્રસન્ન થઇ ગૃહસ્થાશ્રમની ઉન્નતિ અને ઉત્તમ સંતાનોની ઉત્પત્તિ કરે ૧ ગમે તો કન્યા મરણ પર્વત પિતાના ઘરમા કુવારી બેસી રહે, પરંતુ ગુણહીન, અસદૃશ, દુષ્ટ પુરુષની સાથે કન્યાનો વિવાહ કદી પણ ન કરવો, અને વર કન્યા પણ પોતાની મેળે પોતાના સરખાની સાથેજ વિવાહ કરે ૨ જ્યારે કન્યાની મરણ વિવાહ કરવાની થાય ત્યારે રજસ્વલા થયા પછીના ત્રણ વર્ષ જ્યાં દધિ ચોથા વર્ષમા વિવાહ કરવો ૩

(પ્રશ્ન) “ અષ્ટવર્ષા મવેદ્ ગૌરી નવવર્ષા ચ રીહિણી ” ઇત્યાદિ શ્લોકોની શી ગતિ થશે ?

(ઉત્તર) એવા શ્લોકો અને એના માનનારાઓની દુર્ગતિ થશે, અર્થાત્ જો એ શ્લોકોનુસાર બાધ્યાવસ્થામા પોતાના સંતાનોના વિવાહ કરી એમને નષ્ટભય, રોગી તથા અધ્યાયુ કરે છે તે જાણે કે પોતાના કુળનુ પોતેજ સત્યાનાશ કાઢે છે. માટે જો જરૂરી વિવાહ કરવો હોય તો પણ વેદારભમા લખ્યા પ્રમાણે સોળ વર્ષથી ઓછી નહિ એવી કન્યા અને પચ્ચીસથી ઓછી ઉમરનો નહિ એવા પુરુષનોજ વિવાહ કરવો એના કરતા જેટલુ વધારે બ્રહ્મચર્ય રાખશે તેટલોજ તેમને વધારે આનંદ પ્રાપ્ત થશે

(પ્રશ્ન) વિવાહ સમીપ વર્તીઓનો થવો જોઇએ કે દૂરદેશવાસિયોમા થવો યોગ્ય છે ?

(ઉત્તર) દુહિતા દુર્હિતા દૂરેહિતા મવતીતિ ॥ નિરુક્તમ્

આ નિરુક્તનુ વચન છે એનો ભાવાર્થ એ છે કે જેટલો દૂર દેશોમા વિવાહ તેટલો ઉત્તમ અને અધિક લાભદાયી છે

(પ્રશ્ન) સ્વજોત્રી અને બાઈ જુદોનોના પરસ્પર વિવાહ કેમ ન કરવા ?

(ઉત્તર) એથી એક બીજા સાથે પ્રીતિ નથી થતી કારણ કે જેટલી પ્રીતિ પરાક્ષ પદાર્થમા થાય છે તેટલી પ્રત્યક્ષમા નહિ, વળી એક બીજાના બાધ્યાવસ્થાના જે દોષો હોય છે તે પણ તેમને ખબર હોય છે, તેમજ ભય આદિ પણ અધિક નથી રહેતા વિશેષમા જ્યાં મૂંઝી દૂરસ્થ એક બીજાના કુળ સાથે સંબંધ નથી થતો ત્યાંસુધી શરીર આદિની પુષ્ટિ પણ પૂર્ણ રીતે નથી થતી દૂરના સંબંધથી પરસ્પર પ્રીતિ, ઉન્નતિ અને આશ્ચર્યની વૃદ્ધિ થાય છે અને નિકટનાથી તેમ નથી થતુ યુવાવસ્થામાજ વિવાહ કરવો જોઇએ તેને માટે પ્રમાણ,—

તમસ્મે'રા યુવતયો યુવાનં મર્મૃજ્યમાનાઃ પરિયન્ત્યપઃ । સ શુક્રેભિઃ શિક્કમી
રેવદ્ઽસ્મે દીદાયાંનિધ્મો ઘૃતાનિ ણિગ્મ્ણુ ॥૧॥ અસ્મે તિસ્મો અંવ્યધ્યાય નારીર્દેવાય
દેવીર્દિધિષન્ત્યન્નમ્ । કૃતાંવોપ હિ પ્રસસ્ટે અપ્સુ સ પ્રીયૂષં ધયાતિ પૂર્વસૂનામ્ ॥૨॥
અશ્વસ્યાત્ર જનિંમાસ્ય ચ સ્વર્દુહો રિષ સંપૃચઃ પાહિ સુરીન્ । અમાસું પૂર્ણપરો અ-
પ્રમૃપ્યં નારાંતયો વિનંશન્નાનૃતાનિ ॥૩॥ ક્રઠં મં ૨ સૂ ૩૫ મં ૪-૬

વૃધૂરિયં પતિમિચ્છન્ત્યોતિ ય ઇં વહાતે મહિષીમિષિરામ્ । આસ્યં શ્રવસ્યાદ્રય
આ ચ ઘોષાત્પુરુ મહાપારિ વર્તયાતે ॥૪॥ ક્રઠં મં ૫ સૂ ૩૭ મં ૩

उषं व एषे वन्द्यभिः शूषैः प्र यङ्गी दिवश्चित यन्त्रिकैः । उषासान्ता वि-
दुषीव विश्वमहां वहतो मर्त्याय यज्ञम् ॥५॥ कृ ८ मं० ५ सू० ४१ मं० ७

અર્થ—જે (મર્મજ્યમાનાઃ) ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય વ્રત અને સદ્વિદ્યાઓ વડે અત્યંત (યુવતયઃ) વીશ્રમા વર્ષથી તે ચોવીસમા વર્ષ સંધીની વયવાળા છે, તેવી કન્યાઓ જેમ (આપ.) જલ, નદી અથવા સમુદ્રને પ્રાપ્ત થાય છે તેમ (અસ્મેરા) અમને પ્રાપ્ત થનારી અને પોતાને પ્રિય તથા પોતાનાથી હોઠા અથવા બમણા આયુષ્યવાળા (તમ) બ્રહ્મચર્ય તથા વિદ્યાથી પરીપૂર્ણ શુભ લક્ષણ યુક્ત એવા (યુવાનમ્) યુવાન પતિને (પરિયન્તિ) સમ્યક્ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. (સ.) તે બ્રહ્મચારી (શુક્રેમિ) શુભ યુક્ત તથા (શિક્ષિભિ) વીર્ષાદિથી યુક્ત યજ્ઞને (અસ્મે) અમારામાં (રેવત્) અત્યંત શ્રીયુક્ત કર્મને અને (વીદ્યાય) પોતાની સમાન યુવતિ અને પ્રાપ્ત થાય જેમ (અપ્સુ) અંતરિક્ષ અથવા સમુદ્રમાં (ઘૂતનિર્ગિક્) જલનું શોષન કરનાર (અનિઘ્મઃ) સ્વયં પ્રકાશિત વિદ્યુત્ અમિ છે તેજ પ્રભાણે સ્ત્રી અને પુરુષના હૃદયમાં પ્રેમ, બહાર અપ્રકાશમાન અને અંદર સુપ્રકાશિત રહિને ઉત્તમ સત્તાન અને આનંદને ગૃહસ્થાશ્રમમાં બને સ્ત્રી પુરુષ પ્રાપ્ત થાય ૧ હે સ્ત્રીપુરુષો! જેમ (તિલ્લ) ઉત્તમ, મધ્યમ તથા નિમ્ન સ્વભાવયુક્ત (દેવી નારી) વિદ્વાન્ પુરુષની વિદુષિ સ્ત્રીઓ (અસ્મે) આ (અભ્યષ્યાય) પીડાથી રહિત (દેવાય) કામને માટે (અન્નમ્) અનાદિ ઉત્તમ પદાર્થોને (વિધિવન્તિ) ધારણ કરે છે (કૃતાં દૃવ) બાણે કે શિક્ષણ મળ્યું હોય તેમ (અપ્સુ) પ્રાણવત્ પ્રીતિ આદિ વ્યવહારોમાં પ્રવૃત્ત થવાને માટે સ્ત્રીની સાથે પુરુષ અને પુરુષની સાથે સ્ત્રી (ઉપ પ્રસન્ને) સંબંધને પ્રાપ્ત થાય છે, (સ હિ) તેજ પુરુષ અથવા સ્ત્રી આનંદને પ્રાપ્ત થાય છે જેમ જલમાના (પીયૂષમ્) અમૃતરૂપ રસને (પૂર્વસૂનામ્) પ્રથમ પ્રસૂત થયેલી સ્ત્રીઓના બાલક (ઘયન્તિ) દુધ પીને વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ આ બ્રહ્મચારી અને બ્રહ્મચારિણી સ્ત્રીના સત્તાન યથાવત્ વૃદ્ધિ પામે છે ૨ જેમ રાજ્ય આદિ સર્વ લોકો (પૂર્ણ) પોતાના નગર અને (આમાસુ) ધરોમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર તથા કન્યા રૂપ પ્રજાઓમાં ઉત્તમ શિક્ષા (પર) ઉત્તમ વિદ્યાન (અપ્રમૃષ્યમ્) શત્રુઓને સહન કરવાને યોગ્ય બ્રહ્મચર્ય વડે પ્રાપ્ત થયેલા શરીરાત્મબલયુક્ત દેહને (અરાતય) શત્રુઓ (નવિનશન્) નાશ નથી કરી શકતા, તથા (અનુતાનિ) મિત્રમાં બાપણાદિ દુર્વ્યસનો (જ)પ્રાપ્ત નથી થતા, તેમ ઉત્તમ સ્ત્રીપુરુષોની સાથે (દ્રુહ) દ્રોહ આદિ દુર્ગુણ તથા (રિષ) હિંસા આદિ પાપ (નસમ્પૃચ્) સંબંધ નથી કરતા પરંતુ જ યુવાવસ્થામાં વિવાહ કરી પ્રસન્નતા પૂર્વક વિધિયુક્ત સત્તાનેત્રપતિ કરે છે તેમના (અસ્ય) આ (અશ્વસ્ય) મહાન યજ્ઞાશ્રમની મધ્યમાં ઉત્તમ બાલકો (જનિમ) જન્મે છે માટે હે સ્ત્રી વા પુરુષ! તુ (સ્ત્રીન્) વિદ્વાનોની (પાહિ) રક્ષા કર. (ચ) અને એવા ગૃહસ્થોત્ (સ્વઃ) સુખ (અન્ન) આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સદૈવ વધતુ રહે છે, ૩ હે મનુષ્યો (ય.) પૂર્વોક્ત લક્ષણયુક્ત જે યુવાન (દમ્) સર્વ રીતે પરીક્ષા કરીને (મહિષીમ્) ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી, વિદ્યા, શુભગુણ રૂપ સુશિક્ષિતાદિ યુક્ત (દશિરામ) વરની ઇચ્છાવાળા હૃદયને પ્રિય સ્ત્રીને (વતિ) પ્રાપ્ત થાય છે અને જે (વતિમ્) વિવહ વડે પોતાના સ્વામીની (દુષ્કન્તિ) ઇચ્છા કરતી (દયમ્) આ (વજ્ર) સ્ત્રી પોતાના સમાન હૃદયવાળા પ્રિય પતિને (વતિ) પ્રાપ્ત થાય છે તે પુરુષ અથવા સ્ત્રી (અસ્ય) ગૃહસ્થાશ્રમમાં (આશ્રવસ્યાત્) અત્યંત વિદ્યા, ધન, પાન્ય યુક્ત સર્વ રીતે થાય છે અને તે બંને (રથ) રથની

પેડે (પુરુ) (સહસ્ત્રા) પરસ્પર પ્રિયવચન બોલે છે (ચ) તથા ગૃહસ્થાશ્રમના સધળા ભારને (ઘઠાતે) ઉઠાવી શકે છે તથા તે બંને (પુરુ) બહુ (સહસ્ત્રા) અસખ્ય ઉત્તમ કાર્યને (પરિવર્તયોત) સધળી રીતે સિદ્ધ કરી શકે છે ૪ હે મનુષ્યો! જો તમે પૃથ્વી અહ્યથોથી સુશિક્ષિત વિદ્યાયુક્ત કરી પોતાના સતાનોનો સ્વયંવર વિવાહ કરશે તો તે (વન્દ્યમિ) કામના યોગ્ય (ચિત્તયદ્ધિ) સર્વ સતતિઓને જાણાવનારા (અર્કે) સત્કાર યોગ્ય (શૂચૈ) સરીનાત્મ બલયુક્ત થઇને (ઘ) તમારે માટે (ઘર્થે) સર્વ સુખ પ્રાપ્ત કરાવવામા સમર્થ થશે, અને તે (ઉષાસ્તાનકા) જેમ દિવસ તથા રાત્રિ તેમ (ચિદુષીવ) વિદુષી સ્ત્રી તથા વિદ્વાન્ પુરુષ (ચિદ્વમ્) ગૃહસ્થાશ્રમના સમ્પુર્ણ વ્યવહારને (આવહત) બરાબર પ્રાપ્ત થાય છે (હ) તેમજ આ (યજ્ઞમ્) સગતરૂપ ગૃહસ્થાશ્રમના વ્યવહારને તેજ સ્ત્રી પુરુષો પુર્ણ કરે છે અને (મર્ત્યાય) મનુષ્યોને માટે આજ પુર્વોક્ત વિવાહ પુર્ણ સુખદાયક છે અને (યદ્દવી) અત્યંત શુભગુણ-કર્મસ્વભાવવાળા સ્ત્રીપુરુષ બંને (દિવ) કામનાઓને (ઉવ, પ્ર, વહત) સારી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે છે અન્ય નહીં. ૫

જેમ અહ્યથર્મા કન્યાનુ અહ્યથર્મ વેદોક્ત છે તેમજ સધળા પુરુષોએ પણ અહ્યથર્મ રાખી વિદ્યા ભણી પુર્ણ યુવાન થઇ પરસ્પર પરીક્ષા કરીને જેની સાથે જેને વિવાહ કરવામા પુર્ણ પ્રીતિ હોય તેની સાથે વિવાહ કરવો તે ઉત્તમ છે જે કોઇ યુવાવસ્થામા વિવાહ ન કરાવીને બાહ્યાવસ્થામા અનિચ્છિત અયોગ્ય વર કન્યાના વિવાહ કરાવશે તે વેદોક્ત ઇશ્વરાગ્નાના વિરોધી થઇને મહાદુષ્ સાગરમા કેમ નહિ ડૂબે? અને જેઓ પુર્વોક્ત રીતે વિવાહ કરે તથા કરાવે છે તેઓ ઇશ્વરાગ્નાનુકૂલ ચાલતા હોવાથી પુણ્ય સુખને પ્રાપ્ત થાય છે

(પ્રશ્ન) વિવાહ સ્વવર્ણમાજ થવો જોઇએ કે પરવર્ણોમા પણ થઇ શકે ?

(ઉત્તર) પોતાનાજ વર્ણમા વિવાહ કરવો જોઇએ પણ વર્ણવ્યવસ્થા ગુણકર્માનુસાર હોવી જોઇએ જન્મભાત્રથી નહીં જે પુર્ણ વિદ્વાન્ ધર્માત્મા, પરાંપકારી, શુતેન્દ્રિય મિથ્યા-બાષણાદિ દોષરહિત, વિદ્યા અને ધર્મના પ્રચારમા તત્પર રહે છત્યાદિ ઉત્તમ ગુણ જેનામ હોય તે બ્રાહ્મણ તથા બ્રાહ્મણી કહેવાય વિદ્યા, બલ, શૌર્ય, ન્યાયકારિત્વાદિ ગુણ જેનામા હોય તે ક્ષત્રિય કહેવાય, અને વિદ્વાન્ થઇ કૃષિ, પશુપાલન, વ્યાપાર, દેશભાષાઓમા ચતુરતાદિ ગુણ જેનામા હોય તે વૈશ્ય તથા વૈશ્યા કહેવાય, અને જે વિદ્યાહીન મૂર્ખ હોય તે શૂદ્ર તથા શૂદ્રા કહેવાય આજ ક્રમથી વિવાહ થવો જોઇએ અર્થાત્ બ્રાહ્મણનો બ્રાહ્મણી, ક્ષત્રિયનો ક્ષત્રિયા, વૈશ્યનો વૈશ્યા અને શૂદ્રનો શૂદ્રાસાથેજ વિવાહ થવામા આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે અન્યથા નહિ આ વર્ણવ્યવસ્થાને માટે પ્રમાણ -

ધર્મચર્યયા જઘન્યો વર્ણઃ પૂર્વે પૂર્વે વર્ણમાપદ્યતે જાતિપરિવૃત્તૌ ॥૧॥ અધર્મ-
ચર્યયા પૂર્વો વર્ણો જઘન્યં જઘન્યં વર્ણમાપદ્યતે જાતિપરિવૃત્તૌ ॥ આપસ્તમ્બે ॥ શૂદ્રો
બ્રાહ્મણતામેતિ બ્રાહ્મણશ્ચૈતિ શૂદ્રતામ્ । ક્ષત્રિયાજ્ઞાતમેવન્તુ વિદ્યાદૈશ્યાત્તયૈવ ચ ॥૩॥
મનુસ્મૃ• અ•

અર્થ—જર્માયરણુ વડે નીચવર્ણનો મનુષ્ય ઉત્તમ ઉત્તમ વર્ણને પ્રાપ્ત થાય છે. અને તે વર્ણના જે જે કર્તવ્ય અધિકાર રૂપ કર્મ છે તે સર્વ ગુણકર્મ તે પુરૂષ અથવા સ્ત્રીને પ્રાપ્ત થાય છે ૧ એજ પ્રમાણે ઉત્તમ વર્ણનો પુરૂષ અથવા સ્ત્રી નીચ વર્ણને પ્રાપ્ત થાય છે અને તે તે વર્ણના અધિકાર અને કર્મોને કર્તા થાય છે ૨ ઉત્તમ ગુણકર્મ તથા સ્વભાવભાગો શૂદ્ર, વૈશ્ય, ક્ષત્રિય અથવા બ્રાહ્મણ અને વૈશ્ય, ક્ષત્રિય તથા બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય, બ્રાહ્મણ વર્ણના અધિકાર અને કર્મોને પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ નીચ કર્મ અને ગુણો વડે બ્રાહ્મણ હોય ને ક્ષત્રિય અથવા શૂદ્ર, ક્ષત્રિય વૈશ્ય તથા શૂદ્ર અને વૈશ્ય શૂદ્ર વર્ણના અધિકાર તથા કર્મોને પ્રાપ્ત થાય છે. ૩.

આજ પ્રમાણે વર્ણ વ્યવસ્થા થવાથી પક્ષપાત ન થતા સર્વ વર્ણો ઉત્તમ રહે છે અને ઉત્તમ રહેવાનો તથા ખનવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ઉત્તમ વર્ણવાળો નીચ થવાના ભયથી અશુભ કર્મો છોડી ઉત્તમ કર્મોજ કર્યા કરે છે, અને તેથી સંસારની સારી ઉત્તિ થાય છે. આર્યાવર્ત દેશમાં જ્યાં સુધી આ પ્રમાણે વર્ણવ્યવસ્થા રહી ત્યાંસુધી દેશની ઉત્તિ હતી. હજીપણુ એજ પ્રમાણે થવું જોઈએ કે જેથી આર્યાવર્ત દેશવાસીઓ પોતાની પૂર્વાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ આનંદિત થાય.

હવે વધુ તથા વર એક બીજાના ગુણકર્મ તથા સ્વભાવની પરીક્ષા આમણ લખ્યા પ્રમાણે કરે અને સમાન શીલત્વ, સમાન બુદ્ધિ, સમાન આચાર, સમાનરૂપાદિ ગુણ, અહિંસકતા, સત્ય મધુરભાષણ, કૃતજ્ઞતા, દયાળુતા, અહંકાર, મત્સર, ઇર્ષ્યા, કામ ક્રોધનો ત્યાગ, નિર્લોભતા, દેશનો સુધાર, વિદ્યા મહત્ત્વ, સત્યોપદેશ કરવામાં નિર્ભયતા, ઉત્સાહ કષ્ટ ધૂત, ચોરી, મદ્ય, માસાહારાદિ દોષોનો ત્યાગ તથા ગૃહકાર્યોમાં અતિ ચતુરતા હોવી જોઈએ. પ્રાત સાય જ્યારે જ્યારે મળે અથવા પરદેશથી આવીને મળે ત્યારે ત્યારે “નમસ્તે” એ વાક્યથી પરસ્પર નમસ્કાર કરી સ્ત્રીએ પતિના ચરણ રૂપરસ, પાદ પ્રક્ષાલન તથા આસનઘન કરવા; અને જો જણે પરસ્પર પ્રેમ વધારનારા વચનાદિ વ્યવહારોથી વતી આનંદ ભોગવવો વરના શરીર કરતા સ્ત્રીનું શરીર પાતળું અને પુરૂષના ખભાની ઉચ્ચાઈ જેટલી સ્ત્રી જો ચાંપમાં અર્ધાનું પુરૂષના ખભાસુધી સ્ત્રીનું માથું આવવું જોઈએ તત્પચાત આતરીય પરીક્ષા સ્ત્રી પુરૂષે વચનાદિ વ્યવહારદ્વારા કરવી.

ओ३म् ऋतमग्ने प्रथमं जज्ञ ऋते सत्यं प्रतिष्ठितम् । यदियं कुमार्यभिजाता तदियमिह प्रतिपद्यताम् यत्सत्यं तद्दृश्यताम् ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

અર્થ—જ્યારે વિવાહ કરવાનો સમય નક્કી થઈ જાય ત્યારે કન્યા ચતુર પુરૂષોની મારફત વરની અને વર ચતુર સ્ત્રીઓદ્વારા કન્યાની પરોક્ષમાં પરીક્ષા કરાવે, તત્પચાત ઉત્તમ વિદ્વાન્ સ્ત્રી પુરૂષોની સભા કરીને જાણે સંવાદ કરવો કે હે સ્ત્રી વા પુરૂષ! આ જમતની પૂર્વે ઋત્વ મથાર્થ સ્વરૂપ મહત્ત્વ ઉત્પન્ન થયું હતું; અને તે મહત્ત્વમાં સત્ય-ત્રિગુણાત્મક નાશ રહિત પ્રકૃતિ પ્રતિષ્ઠિત છે. જેવી રીતે પુરૂષ અને પ્રકૃતિના ચોમથી આર્ય જમતની ઉત્પત્તે થઈ છે તેવી રીતે હું કુમારી અથવા હું કુમાર પુરૂષ આ સમયે આપણુ

બન્નેનો વિવાહ કરવાની સત્યપ્રતિજ્ઞા કરે છે, તેને આ કન્યા તથા હું વર પ્રાપ્ત થઇએ અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરવાને માટે દંદોત્સાહી રહીએ.

વિધિ —બ્યારે કન્યા રજસ્વલા થઇ પૃથ ૧૧૮ માં લખ્યા પ્રમાણે શુદ્ધ થઇ જાય ત્યારે જે દિવસે ગર્ભાધાનની રાત્રિ નિશ્ચિત કરી હોય તે રાત્રિમા વિવાહ કરવાને માટે પ્રથમથીજ સર્વ સામગ્રી એકઠી કરી રાખી મુકવી અને પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે યજ્ઞશાલા, વેદી, ઋત્વિક, યજ્ઞપાત્ર, શાકલ્ય આદિ સર્વ સામગ્રી શુદ્ધ કરીને રાખવા ઉચિત છે. પશ્ચાત્ એક* ઘડી માત્ર રાત્રિ ગયા બાદ —નિમ્ન મત્રો વડે સુગંધિત શુદ્ધ જલથી પૂર્ણ કલશોને લઇ વધુ તથા વરે સ્નાન કરી પશ્ચાત્ ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી ઉત્તમ આસનપર પૂર્વાભિમુખે કન્યાએ બેસવું.

ઓ૩મ્ કામવેદ તે નામમદો નામાસિ સમાનયામુસુરાતે અમવત્ । પરમત્ર
જન્માગ્રે તપસો નિર્મિતોઽસિ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ ઓ૩મ્ इमं त उपस्थं मधुना
संसृजामि प्रजापतेर्मुखमेतद्वितीयम् तेन पुंसोभिभवामि सर्वानवसान्
वशिन्यसि राज्ञि स्वाहा ॥ ૨ ॥ ઓ૩મ્ अग्निं क्रव्यादम कृण्वन् गृहाणाः
स्त्रीणामुपस्थमृषयः पुराणाः । तेनाज्यमकृण्वन्स्त्रैर्गृह्णं त्वयि तदधातु स्वाहा ॥ ૩ ॥

સામવેદ મં० બ્રા० પ્રપા० ૧ સ્વં ૧ મં० ૨-૩

તત્પશ્ચાત્ પૃથ ૩ થી ૧૮ સુધીના લખ્યા પ્રમાણે ધ્યસ્તુતિ, પ્રાર્થનોપાસના, સ્વસ્તિવાચન, શાંતિ પ્રકરણાદિ કરવા પશ્ચાત્ નીચે પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન આદિ ક્રિયા કરવી.—

* જે અર્ધા રાત્રીસુધીમા વિધિ પૂરો ન થઇ શકે તેમ હોય તો મધ્યાન્હોત્તર અર્ધાત્રીજા પહોરે આરંભ કરવો કે જેથી મધ્યરાત્રિ સુધીમા વિવાહ વિધિ પૂરો થઇ જાય.

(કામવેદ) હે કામદેવ ' તારું નામ આપું જગત્ જાણું છે તુ મદકર નામથી પ્રસિદ્ધ છે તું અને આ તારા અર્થને માટે ઉત્પન્ન થયેલી કન્યા પણ સુરા સમાન (મદકારિણી) છે તે કન્યાની પ્રાપ્તિ મને કરાવ, હે કામાગ્ને! તારૂં મૂળ આ સ્ત્રીજાતિમાજ છે તું પુરુષાર્થની સિદ્ધિ કરાવનાર છે.

(દમન્ત) હે કન્યકે! આ તારી આનંદદ્રિયોને મધુર જલ વડે મારી સાથે યોગ્યું છે. તે પ્રજાપતિના બીજા મુખ સમાન છે તેનાજ પ્રભાવવડે વશમા નહીં આવનારા પુરુષો પણ વશ થાય છે હે કાન્તિમતિ! તુ સર્વકામનાઓની સ્વામિની છે.

(અગ્નિક્રવ્યાદ) હે કન્યે! સત્તાનોત્પત્તિરૂપ યજ્ઞમા તત્તદર્શિ, પુરાતન ઋષિઓએ સ્ત્રી જાતિની ઉપસ્થેન્દ્રિયને હવ્યવાહક અગ્નિની ઉપમા આપી છે અને જગત્સૃષ્ટા જેનો અનિષ્ટાતો છે તેવા શુક (વીર્ય) ને ધૃતની ઉપમા આપેલી છે હે કન્યે! તારો જ્ઞાતિ તે શુક તારામા રથાયે.

प्रथम भूर्भुवः स्वः ॥ आ मंत्रं उच्चार्य करी द्विजने त्यायी अग्नि लावी
अथवा तो धृतने। दीपक सणगावी तेना वडे कपूर सणगावी ओक तात्र पात्रभा नानी नान्नी
समिधाओ भूमी तेभा ते कपूर भुकीने सणगाववु पछी ते पात्रने यजमान अथवा पुरोहिते
नीयेने। मत्र ओळी यत्कुंडभा ते अग्नितु स्थापन करवुः--

ओ३म् भूर्भुवः स्वर्द्यौरिव भूम्ना पृथिवीवव्यरिम्णा । तस्यास्ते पृथिवी
देवयजानि पृष्ठेऽग्निर्मन्नादमन्नाद्यादादधे ॥ १ ॥ यजुः० अ० ३ मं० ५

त्यारणाड ते अग्नि उपर समिधाना आरीक हुकडा तथा योडाक कपूर भूमी निम्नवि-
मित मत्र वडे व्यजनथी अग्नि प्रद्वित, करवे। —

ओ३म् उद्ध्वस्वाग्ने प्रति जागृहि त्वमिष्टापूर्ते ससृजेयामयं च । अस्मि-
न्सद्यस्थेऽग्र्युत्तरस्मिन् विश्वेदेवा यजमानश्च सीदत ॥ यजुः० अ० १५ मं० ५४

समिधाओभा अग्नि प्रविष्ट थवा लागे ओटले मदन अथवा भील कोष्ठ समिध वृक्षनी
त्रलु समिधाओ आह आह आगजनी लघने तेने धृतभा ओणी नीयेना मत्रा वडे ओक ओक
समिधाओ अग्निभा अर्पवी —

ओ३म् अयं त इह्य आत्मा जातवेदस्तेनेध्यस्ववर्धस्व चेद्ध वर्षय चास्मान्
प्रजया पथुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन समेधय स्वाहा ॥ इदमग्नये जातवेदसे-इदन्न
मम ॥ १ ॥

आ मत्र वडे ओकः—

ओ३म् समिधाग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिम् । आस्मिन् हव्या जुहोतन्
स्वाहा ॥ इदमग्नये इदन्न मम ॥ २ ॥ सुसमिद्धाय ओचिषे घृतं तत्रिं जुहोतन ।
अग्नये जातवेदसे स्वाहा ॥ इदमग्नये जातवेदसे-इदन्न मम ॥ ३ ॥ यजुः०
अ० ३ मं० १-२

आ जने मत्रा वडे भील

ओ३म् तन्त्वा समिद्धिरङ्गिरो घृतेन वर्द्धयामासि । बृहच्छोचा यविष्ठय
स्वाहा ॥ इदमग्नयेऽङ्गिरसे-इदन्न मम ॥ यजुः० अ० ३ मं० ३

आ मत्र वडे त्रील समिधानी आहुति आपवी तथा वेदिनी समीपभां पूर्वोक्त रीते
स्थावीपाक आदि विवाहोपयोगी वस्तुओ प्रथमथी तैयारी भूकवी. ओज प्रभाषे वरे पलु
पोताना धर आगज उतम वस्त्र लंकार पहेरी यज्ञशालाभा उतभासन उपर पूर्वाभिमुखे नेसी
पूर्वोक्त Xधरस्तुति प्रार्थनापासना, स्वरितवाचन तथा शातिपाठ करी वधुने घेर ज्वानी

તૈયારી કરે. (અર્થાત્ વિવાહકાર્યમાં આવેલા મનુષ્યો સહિત પોતાને ઘેરથી વધુને ત્યાં વાળતે માન્યતા નથી) અને વધુ પક્ષના માણસો તેને સામા લેવા આવે જે વખતે વર વધુના ઘરમાં પ્રવેશ કરે તે વખતે વધુ તથા કાર્યકર્તા મધુપક આદિ વડે તેનું આતિથ્ય નીચે પ્રમાણે કરે. એની રીત એમ છે કે વર વધુના ઘરમાં પ્રવેશ કરી પૂર્વાભિમુખે ઉભો રહે અને વધુ અથવા કાર્યકર્તા વરની સમીપ ઉત્તરાભિમુખે ઉભા રહી બોલે કે—

સાધુ મવાનાસ્તામર્ચયિष्याમો ભવન્તમ્ । સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

વરે તેને નીચેનું વાક્ય બોલી પ્રત્યુત્તર આપવે—

ઓરમ્ અર્ચય ॥ સૌત્રસન્ત્રઃ ॥

પછી વધુ તથા કાર્યકર્તાએ વરને માટે જે ઉત્તમ આસન નક્કી કર્યું હોય તેને વધુ હાથમાં લઈ વરની પાસે ઉભો રહે અને નીચે પ્રમાણે બોલી તે આસન વરને આપે

ઓરમ્ વિષ્ટરો વિષ્ટરો વિષ્ટરઃ પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

આ ઉત્તમ આસનનું આપ ગ્રહણ કરે. વરે નીચે પ્રમાણેનો જવાબ આપી તે ગ્રહણ કરવું.

ઓરમ્ પ્રતિગૃહ્ણમિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥ હું ગ્રહણ કરું છું

વરે વધુના હાથમાંથી આસન લઈ તેને પાટલા ઉપર પાથરી સભા મંડપમાં પૂર્વાભિમુખે બેસીને નીચેનો મંત્ર બોલવો:—

ઓરમ્ વર્ષ્મોઽસ્મિ સમાનાના મુદ્યન્તમિવ સૂર્યઃ । ઇમન્તમભિતિષ્ઠામિ યો મા કશ્ચાભિધાસતિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

તત્પશ્યાન્ કાર્યકર્તાએ એક સુંદર પાત્રમાં જલ ભરી કન્યાના હાથમાં આપવું અને કન્યાએ તે પાત્ર નીચેનો મંત્ર બોલી વરની આગળ મૂકવું —

ઓરમ્ પાદ્યં પાદ્યં પાદ્યં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ॥

વરે નીચે પ્રમાણે બોલી તે પાત્રનું ગ્રહણ કરવું—

ઓરમ્ પ્રતિગૃહ્ણમિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

(સાધુ) હે શ્રેષ્ઠ પુરુષ! આપ બેસો અને આપનો સત્કાર કરીએ

(અર્ચય) બલે સત્કાર કરો.

(વર્ષ્મોઽસ્મિ) સૂર્ય આગળ જેમ યીજ પ્રકાશનો લોપ થાય છે તેમ મારી રક્ષા કરનારા શત્રુનો મારી સામે નાશ થાયો જેમ આ આસન મારી નીચે હોય હું આસના-રૂં છું, તેમજ મને હું જ દેનારો હું મારી નીચે પડો અર્થાત્ હે પરમાત્મન તોનો નાશ થાયો.

(પાદ્યમ્) હે આર્ય! આ પાદ પ્રક્ષાત્તનને માટે પાણી છે આપ તેનું ગ્રહણ કરો.

વરે પાણીનું પાત્ર હાથમાં લઇ નીચેનો મંત્ર બોલી પોતાના * પગનું પ્રક્ષાલન કરવું.—

ઓરમ્ વિરાજો દોહોઽસિ વિરાજો દોહમશ્ચીય મયિ પાદાયૈ વિરાજો
દોહઃ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ

તત્પશ્ચાત્ દરીથી ખીનું પાત્ર પાણીથી ભરીને કાર્યકર્તાએ નીચેનો મંત્ર બોલી વરને આપવું

ઓરમ્ અર્ઘોઽર્ઘોઽર્ઘઃ પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

વરે નિમ્ન મંત્ર બોલી તે પાત્રને ગ્રહણ કરવું

ઓરમ્ પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

અને પાત્ર હાથમાં લઇ તે વડે પોતાના મુખનું પ્રક્ષાલન કરવું પશ્ચાત્ મુખ ધોઇને નીચેનો મંત્ર બોલવો —

ઓરમ્ આપસ્ય યુષ્માભિઃ સર્વાન્કામાનવાન્નવાનિ । ઓરમ્ સમુદ્રં વઃ
પ્રહિણોમિ સ્વાં યોનિમભિગચ્છત । અરિષ્ટાસ્માકં વીરા મા પરાસેચિમત્પયઃ
॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

ઉપર પ્રમાણે બોલીને વેદીના પશ્ચિમ ભાગમાં બિછાવેલા આસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે બેસવું તત્પશ્ચાત્ કાર્યકર્તાએ એક સુંદર ઉપપાત્ર જલથી પૂર્ણ ભરી તેમાં આચમની મૂકી નીચેના મંત્ર વડે વરને આપવું —

ઓરમ્ આચમનીયમાચમનીયમાચમનીયં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

વરે તે નિમ્ન વાક્ય બોલી ગ્રહણ કરવું —

ઓરમ્ પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

પછી તે પાત્ર પોતાની સામે મૂકી તેમાંથી આચમની વડે જમણા હાથમાં જેટલું આગળાઓના મૂળ સૂધી પહોંચે તેટલું જલ લઇ નીચેનો મંત્ર બોલી ત્રણ આચમન કરવા —

* જો ધરતું પ્રવેશ દ્વાર પૂર્વાભિમુખ હોય તો વરે ઉત્તરાભિમુખે અને વધુ તથા કાર્યકર્તાએ પૂર્વાભિમુખે ઉભા રહીને જો આજણું વર્ણુ હોય તો પ્રથમ જમણા અને પછી ડાબા અને અન્ય ક્ષત્રિયાદિવર્ણુ હોય તો પ્રથમ ડાબા અને પછી જમણા પગ ધોવો.

(વિરાજો) પ્રાણીમાત્રનું જીવન અને શોભા આપની છે તે હૃદયર કૃપાથી મને સદા સુખ તથા શોભાદાયક થાઓ.

(અર્ઘોઽર્ઘો) આ અર્ધને માટે અર્થાત્ મુખ પ્રક્ષાલન માટે પાણી લો.

(આપસ્ય) આ જલ મને સદા હિતકારક થઇ હૃદયર કૃપાથી મારી સર્વ ન્યાયી અને પરાપકારી કામનાઓ સિદ્ધ થાઓ. સમુદ્ર આ જલનો આગમ છે તે સર્વદા પૂર્ણ હો, આ ઉત્તમ જીવન મને સર્વથા આરોગ્યકારક થાઓ.

(આચમનીય) આચમનને માટે આ જલ લો.

ઓરમ્ આમાગન્ યજ્ઞસા સ્પૃશ્વજ વર્વસા । તંમા કુરુ મિયં પ્રજાનામધિપતિં
પશૂનામરિષ્ટિતનૂનામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

પશ્ચાન્ કાર્યકર્તા મધુપર્ક હાથમા લઇ નિમ્ન વાક્ય બોલી વરને આપે

ઓરમ્ મધુપર્કો મધુપર્કો મધુપર્કઃ પ્રતિગૃહ્ણવામ્ ॥ સૌમન્ત્રઃ ॥

વરે તે હાથમા લઇ કહેવુ કે —

ઓરમ્ પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

પશ્ચાન્ નીચેના મંત્ર બોલી મધુપર્કના તરફ જોઇ બોલવુ કે —

ઓરમ્ મિત્રસ્ય ત્વા ચક્ષુષા પ્રતીક્ષે ॥

ત્યારમાઠ નીચેના મંત્ર બોલી મધુપર્કના પાત્રને ડાયા હાથમા લેવુ —

ઓરમ્ દેવસ્ય ત્વા સવિતુઃ પ્રસવેઽશ્વિનોર્બાહુભ્યા પૂર્ણો હસ્તાભ્યાં પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥

હાથમા લીધા પછી નીચેના ત્રણ મંત્રો બોલી મધુપર્ક તરફ જોવુ —

ઓરમ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । મધુવાતા ઋતાયતે મધુક્ષરન્તિ સિન્ધવઃ । માધ્વીર્નસ્સન્ત્વો
ષધીઃ ॥૧॥ ઓરમ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । મધુ નક્તસુતોષસો મધુમત્પાથિવં રજઃ ।
મધુદ્યૌરસ્તુ નઃ પિતા ॥૨॥ ઓરમ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । મધુમાન્નો વનસ્પતિર્મધુમા અસ્તુ
મૃત્યઃ । માધ્વીર્ગાવો ભવન્તુ નઃ ॥૩॥ મનુઃ અ૦ ૧૩ મં૦ ૨૭-૨૮-૨૯

ઉપર પ્રમાણે અવલોકન કર્યા પછી નીચેના મંત્રવડે જમણા હાથની અનામિકા અને
અગુણ એ બે આંગળાવડે મધુપર્કને ત્રણવાર વલોવવુ —

(આમાગન્) આ ઉત્તમ જીવનથી મારી શરીર કાળી સતેજ અને પ્રકૃષ્ટિત થાઓ.
દૈત્યર કૃપાથી સર્વ લોક મારા પરમ મિત્ર થાઓ ઉત્તમ સંતતિ અને સ પતિ મને પ્રાપ્ત થઇ
મારી માનસિક અને શારીરીક સ પતિ ઉત્તમ પ્રકારની રહે।

(મધુપર્ક) આ મધુપર્કનું આપ ગ્રહણ કરે।

(મિત્રસ્ય) હે પરમકૃપાળુ ભગવન્ ! આપની કૃપાથી આ મધુપર્ક મને આરોગ્ય-
કારક થાય અને મારી મનોવૃત્તિ ભૂતમાત્ર પ્રત્યે મૌન્ય-દેશરહિત રહે

(દેવસ્ય૦) મંત્રનો અર્થ આવી ગયો છે

(મધુવાતા૦) હે પરમાત્મન્ ! આપની કૃપાથી વાયુ મને સુગંધયુક્ત, મધુર તથા
કૃતિધારક થાઓ, સમુદ્ર, નદી આદિ જલ સંચયો રૂપૂર્ણ અને સુખદાયક થાઓ, અને સર્વ
વનસ્પતિઓ આરોગ્યકારક થાઓ।

(મધુનક્ત) હે ભગવન્ ! રાત્રિ દિવસ, સૂર્યાદિ પ્રકાશક ગોળ, પૃથ્વી, કિરણો દંત્યાદિ
પદાર્થો મને સુખદાયક થાઓ।

(મધુમાન્૦) હે જગદીશ્વર ! મર્ય, વનસ્પતિ, તથા ગ્રવાદિ પશુઓ અમને સુખદાયક થાઓ।

ओ३म् नमः श्यावास्यायान्नक्षत्रे यत् आविर्दं तत्ते निष्कृन्तामि ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

એ પ્રભાણે વક્ષોની તે મધુપર્કમાથી વરે પોતાની આમળી વડે નીચેના મંત્રો બોલી જુદી જુદી દિશાઓમાં છાટવું —

ओ३म् वसवस्त्वा गायत्रेण छन्दसा भक्षयन्तु ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

પૂર્વ દિશામાં

ओ३म् रुद्रास्त्वा त्रैष्टुभेन छन्दसा भक्षयन्तु ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

દક્ષિણ દિશામાં

ओ३म् आदित्यास्त्वा जागतेन छन्दसा भक्षयन्तु ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

પશ્ચિમમાં અને

ओ३म् विश्वेत्वा देवा आनुष्टुभेन छन्दसा भक्षयन्तु ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

ઉત્તર દિશામાં, પછી પાત્રના મધ્યભાગમાથી લઈ નિમ્ન મંત્ર બોલી ત્રણુવાર ઉપર ફેંકવું.

ओ३म् भूतेभ्यस्त्वा परिगृह्णामि ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

તત્પશ્ચાત્ તે મધુપર્કના ત્રણુ ભાગ કરી કાસાના ત્રણુ પાત્રોમાં નાખી જમીન ઉપર ત્રણુ પાત્રો પોતાની સન્મુખ મૂકવા; અને નીચેના મંત્ર એકવાર બોલી એક એક ભાગમાથી વરે થોડું થોડું અથવા સઘળું પ્રાર્થન કરવું —

ओ३म् यन्मधुनो मध्वयं परमं रूपमन्नाद्यम् । तेनाहं मधुनो मध्व्येन परमेण रूपेणान्नाद्येन परमो मध्व्योऽन्नादोऽसानि ॥

ત્યારબાદ તે પાત્રોમાં રહેલું ઉચ્છિષ્ટ મધુપર્ક પોતાના કોઈ સેવકને આપી દેવું અથવા તે જલમાં નાખી દેવું, અને નીચેના એકએક મંત્ર વડે કરીને બે આચમન કરવા —

ओ३म् अमृतापिधानमसि स्वाहा ।

ओ३म् सत्यं यशः श्रीर्मयि श्रीः अयतां स्वाहा ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

તત્પશ્ચાત્ વરે નિમ્નલિખિત મંત્રોવડે ચક્ષુરાદિ હન્દ્રિયોનો જલ વડે સ્પર્શ કરવો —

ओ३म् वाङ् मऽआस्येऽस्तु ॥ शुभ.

ओ३म् नसोमं प्राणोस्तु ॥ नाङ्,

(वसवस्त्वा० भूतेभ्यस्त्वा०) વસુ, રૂદ્ર, આદિત્ય, વિષ્ણુદેવાદિ સર્વ નાના મોટા વિદ્ય જગનને અને બીજા પ્રાણીમાત્રને હથિર કૃપાથી આ મધુપર્ક આરોગ્યકારક અને સુખવર્ધક થાઓ.

(यन्मधुनो०) આ મધુપર્ક સેવનથી હથિર મારા શરીરની કાંતિ ઉત્તમ તથા તેને પોષણ અને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાઓ, અને મારી મનોવૃત્તિ સદા ન્યાયી, સદ્ધર્મી અને સુશીલ રહે.

ઓરમ્ અક્ષ્ણોર્મે ચક્ષુરસ્તુ ॥ આખો,

ઓરમ્ કર્ણયોર્મે શ્રોત્રમસ્તુ ॥ કાન,

ઓરમ્ બાહ્યોર્મે બલમસ્તુઃ ॥ બંને બાહુ,

ઓરમ્ ઊર્વોર્મેઽબ્રજોઽસ્તુ બંને ભંગ,

ઓરમ્ અરિષ્ટાનિ મે અક્લાનિતનૂસ્તન્વા મે સહ સન્તુ ॥ આખા શરીરપર.

તત્પશ્ચાન્ કન્યાએ નીચેના વાક્ય વડે વરને વિનતી કરી પોતાની શક્ત્યનુસાર યોગ્ય હોય તેટલું દ્રવ્ય ગોદાનાદિ આપવું —

ઓરમ્ ગૌર્ગૌર્ગૌઃ પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

વરે નિમ્ન વાક્ય બોલી તે પદાર્થનું અહણ કરવું.---

ઓરમ્ પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

ઉપર પ્રમાણે મધુપર્ક વિધિ યથાવત્ કરી વધુ તથા કાર્યકર્તાએ વરને* સભામડપરથ સ્થાનમાથી ધરમા લઇ જઈ શુભાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે બેસાડી વરની સામે પશ્ચિમાભિમુખે વધુને બેસાડવી અને પછી કાર્યકર્તા જળમાને ઉતરાભિ મુખે બેસીને નિમ્ન વાક્ય બોલી વરનો જમણો હાથ ચતો રાખી તેના હાથમા વધુનો જમણો હાથ પશ્ચ ચતોજ રાખી મૂકવો.

ઓરમ્ અમુક Xગોત્રોત્પન્નામિમામમુકનામ્ની ઇમલક્ષ્ણતાં કન્યાં પ્રતિગૃહ્ણા
તુ ભવાન્ ॥ સૌત્રવાક્યમ્ ॥

પશ્ચાત્ વરે નીચે પ્રમાણે બોલવું —

ઓરમ્ પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥

પશ્ચાત્ નિમ્ન મંત્ર વડે વરે કન્યાને ઉત્તમ વસ્ત્ર આપવું

ઓરમ્ જરાં ગચ્છ પરિધત્સ્વ વાસો ભવાકૃષ્ટીનામભિશ્ચસ્તિપાવા । શતં
ચ જીવ શરદઃસુવર્ચા રયિં ચ પુત્રાનનુસંવ્યથસ્વાયુષ્મતીદં પરિધત્સ્વ વાસઃ
॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

* જે સભામડપરથાન ન કર્યું હોય તો જે ધરમા મધુપર્કનો વિધિ કર્યો હોય તે ધરમાથી બીજા ધરમા વરને લઇ જવો.

X અમુક એ પદના સ્થાનમા જે ગોત્ર અથવા કુળમાં સ્ત્રી ઉત્પન્ન થઇ હોય તે નામ બોલવું, જેમકે કોઇ કન્યા અત્રિ ગોત્રમા ઉત્પન્ન થઇ હોય તો અત્રિગોત્રોત્પન્ના ઇત્યાદિ.

† “અમુકનાસ્ત્રોમ્” ના સ્થાનમા કન્યાનું નામ દ્વિતીયા વિભક્ત્યન્ત બોલવું જેમકે કોઇ કન્યાનું નામ શારદા હોય તો શારદાનાસ્ત્રીમ્ અથવા શારદામ્ એ પ્રમાણે બોલવું.

(જરાં ગચ્છ) હે યુગ્ધવાન્ વધુ ! ઇશ્વરકૃપાએ તું પુરુષ આયુષી થા, આ વસ્ત્ર પરિધાન કર, પ્રીતિવતી અને પતિવ્રતા થજે, સૌભાગ્ય, તેજ તથા સંતતિ અને સ પતિ સર્વ તને પ્રાપ્ત થાઓ.

तत्पश्चात् निम्नलिखित मंत्र ओषधीने वरे वधुने ઉપવસ્ત્ર (પછેડી) આપવું —

ओ३म् या अकृतञ्च वयं या अतन्वत याश्चदेवीस्तन्तूनभितो तनन्थ । तास्त्वा
देवीर्जरसे संव्ययस्वायुष्मतीदं परिधत्स्व वासः ॥ साम० मंत्र ब्रा० प्र० १
खं ० १ मं ० ५

આ ઉપવસ્ત્રને સ્ત્રીએ યજ્ઞોપવીતવત્ ધારણ કરવું અને નીચેનો મંત્ર બોલી વરે અધિવસ્ત્ર ધારણ કરવું —

ओ३म् परिधास्यै यज्ञोधास्यै दीर्घायुत्वाय जरदष्टिरस्मि । श्रुतं च जीवामि
शरदः पुरुची रायस्पोषमभिसंव्ययिष्ये ॥

તત્પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલીને વરે ધોતીઉં ધારણ કરવું —

ओ३म् यज्ञसा मा द्यावापृथिवी यज्ञसेन्द्रा बृहस्पती । यज्ञो भगश्च मा
विदधद्यज्ञ मा प्रतिपद्यताम् ॥

આ પ્રમાણે વધુ તથા વર વસ્ત્ર પરિધાન કરી તૈયાર થઇ જાય તેટલા વખતમા કાર્ય-
કર્તા અથવા ખીજા કોઇએ યજ્ઞમંડપમા જઇને યજ્ઞકુંડની સમીપમા જઇ યજ્ઞકુંડમાના અગ્નિને
પ્રદીપ્ત કરવે, અને આદુતિને માટે સુગન્ધિત કરેલું ધી અગ્નિના ઉપર અરમ કરી કાસાના પાત્રમાં
કાઢી તૈયાર રાખવું તથા શ્રુતે આદિ હોમના પાત્ર, શુદ્ધ જલપાત્ર ઇત્યાદિ સામગ્રી યજ્ઞકુંડની
પાસે એકઠી કરી મૂકવી પછી વરપક્ષના એક પુરુષે શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી એક જળથી ભરેલો
કળસ લઇ યજ્ઞકુંડની પરિક્રમા કરી કુંડના દક્ષિણ ભાગમા ઉતરાભિમુખે થઇ કલશસ્થાપન
અર્થાત ભૂમિ ઉપર પોતાની આગળ મુકવે અને જ્યા સૂધી વિવાહવિધિ પૂરે ન થાય ત્યા
સૂધી ઉતરાભિમુખે બેસી રહેવું. એજ પ્રમાણે વર પક્ષના ખીજા માણસે પોતાના હાથમા એક
દડ લઇને યજ્ઞકુંડના દક્ષિણ ભાગમા કાર્ય સમાપ્તિપર્યંત ઉતરાભિમુખે બેસવું એજ પ્રમાણે વહુનો
સગે ભાઇ અથવા તેના અભાવમા પિત્રાઇ ભાઇ અથવા મામા કે માશીના છોકરાએ ડામરની
ધાણી અને શમી વૃક્ષના પાત્રા એ બંનેને મેળવી એક શુદ્ધ વાસના સૂપડામા લઇ યજ્ઞકુંડના
પશ્ચિમ ભાગમા પૂર્વાભિમુખે બેસવું તત્પશ્ચાત્ કાર્યકર્તાએ એક સપાટ સિલા કે, જે સુદર લીસી
હોય તેવી, તથા વધુ વરને બેસવાને માટે બે દર્બાસન અથવા યજ્ઞિય વૃક્ષાસન અથવા યજ્ઞ
વૃક્ષની છાસના કે જે પ્રથમથી તૈયાર કરી રાખ્યા હોય તે યજ્ઞકુંડની પાસે લાવી મુકવા. પશ્ચાત્
વસ્ત્ર ધારણ કરેલી કન્યાને કાર્યકર્તાએ વરની સન્મુખ લાવવી. આ સમયે વર તથા કન્યાએ
નીચેનો મંત્ર બોલવે —

(યાજ્ઞકૃતજ્ઞ) હે દીર્ઘાયુષી વધુ ! સાધ્વી સ્ત્રીઓએ નિમેલા આ વસ્ત્રને પહેર અને
તેઓના આશિર્વાદથી વૃદ્ધકાળ પર્યંત આપુ આયુષ્ય સુખથી કમણ કર.

ઓરમ્ સમજ્ઞન્તુ વિશ્વેદેવાઃ સમાપો હૃદયાનિ નૌ ॥ સં માતરિશ્વા સં ઘાતા
સમદેષ્ટી દધાતુ નૌ સાં મં બ્રાં પ્રાં ૧ સ્વં ૨ મં ૯

ત્યારબાદ વર પોતાના જમણા હાથ વડે વધુનો જમણો હાથ પકડીને નીચેનો મંત્ર બોલી ઘર બહાર મંડપસ્થાનમાં ચમકુંડની સમીપ (જાને જણુ હાથ પકડીને) આવે.

ઓરમ્ યદૈષિ મનસા દૂરં દિશ્નોઽનુપવમાનો વા । હિરણ્યપર્જો વૈર્કર્ણઃ સત્ત્વા
મન્યનસાં કરોતુ અસૌ* ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

બાદ નીચેના બે મંત્રો બોલીને જાને જણુ ચમકુંડની પ્રદક્ષિણા કરી ચમકુંડના પશ્ચિમ ભાગમાં પ્રથમથી સ્થાપન કરેલા આસનો ઉપર પુર્વાભિમુખે (વરની જમણી બાજુએ વધુ અને વધુની ડાબી બાજુએ વરે બેસવું).

ઓરમ્ ધૂર્ધ્રુવઃ સ્વઃ અધોરચક્ષુપતિઽધ્યેષિ શિવા પશુમ્યઃ સુમનાઃ સુવર્ચાઃ ।
વીરમુર્દેદૃકામા સ્યોના જ્ઞાનો ભવ દ્વિપદે શ્ચં ચતુષ્પદે ॥ સાં મં બ્રાં પ્રાં ૧

(સમજ્ઞન્તુ) હે (વિશ્વેદેવાઃ) (યજ્ઞશાલામાં બેઠેલા વિદ્વાનો આપ અમને જાનેને (સમજ્ઞન્તુ) અમારી પ્રસન્નતાપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમમાં એકત્ર રહેવાને માટે એક બીજાનો સ્વીકાર કરનારા છીએ એમ નિશ્ચયપૂર્વક જણુ અને અમે (નૌ હૃદયાનિ) અમારા હૃદય (આપ) જમણી પેઠે સમાન (સમ્) જ્ઞાત અને મળેલા રહેશે એમ સ્વીકારીએ છીએ જેમ (ઘાતા) જમતુઘાતા પરમાત્મા સર્વમાં (સમ્) મળેલા છે અને જમતુને ધારણ કરે છે તેમ અમે જાનેને એક બીજાને ધારણ કરીશું જેમ (સમદેષ્ટી) ઉપદેશક શ્રીતાઓ ઉપર પ્રીતિ રાખે છે તેમ (નૌ) અમારા જાનેનો આત્મા એક બીજા સાથે દૃઢ પ્રેમ (દધાતુ) ધારણ કરો.

* (અસૌ) પદના સ્થાનમાં કન્યાના નામનું ઉચ્ચારણ કરવું હે વરાનને ! (યત્ મનસા) તું જે તારી ઈચ્છાથી અને જેમ (પવમાન.) પવિત્ર વાણુ (વા) અથવા જેમ (હિરણ્યપર્જો) (વૈર્કર્ણ) તેજોમય જલ આદિને કિરણોદ્ધારા ઋણ કરનારો સૂર્ય (દૂરમ્) દૂરસ્થ પદાર્થો અને (દિશઃ તુ) દિશાઓને પ્રાપ્ત ધાય છે તેમ પ્રેમપૂર્વક અને પ્રાપ્ત થાય છે તે તને (સ) પરમેશ્વર (મન્યનસામ્) મારા મનને અનુકૂલ (કરોતુ) કરે, અને હે (વીર) વીર આપ જે, મનથી અને (દષ્ટો) પ્રાપ્ત થાઓ છો તેને જમદીશ્વર મારા મનને અનુકૂલ સદા રાખે

(અધોર) હે વરાનને ! (અપતિષ્ઠિ) પતિની સાથે વિરોધ ન કરનારી, (ઓમ્) રક્ષણકર્તા, (મૂઃ) પ્રાણુદાતા, (ધ્રુવઃ) સર્વ દુ ખોને દૂર કરનાર (સ્વઃ) સુખસ્વરૂપ અને સર્વને સુખના દાતા આદિ જેના નામ છે તે પરમાત્માની કૃપા અને પોતાના ઉત્તમ પુરુષાર્થ વડે (અધોરચક્ષુ) પ્રિયદૃષ્ટિવાળી (ણ્ચિ) આ (શિવા) મ મલકારિણી (પશુમ્યઃ) સર્વ પશુઓને સુખદાતા (સુમનાઃ) પવિત્રાન્તઃકરણયુક્તા પ્રસન્ન ચિત્ત (સુવર્ચાઃ) સુંદર શુભ ગુણકર્મ સ્વભાવયુક્તા અને વિદ્યાવડે સુપ્રકાશિત (વીરમ્) ઉત્તમ વીર પુરુષોને જન્મ આપનારી (દેવકામા) દેવરની કામના કરનારી આ ઠેકાણે (દેવકામા) એવો પાક કેટલેક ઠેકાણે છે અને તે વાસ્તવિક હાજે છે એ પ્રમાણે અર્થ કરતા ગૃહસ્થાશ્રમના પચ ચમકુંડલ એટલે તેમાં

स्वं २ मं ११ ओ३म् भूर्भुवः स्वः । सा नः पूषा शिवतमामैरयस्व न ऊरु
उक्षति विहर । यस्यामुशन्तः ग्रहराम शेषं यस्यामुक्तामा बहवो निविष्ट्यै
॥ सौत्रमन्त्रः ॥

तत्पश्चात् वधुએ નીચેનો મંત્ર બોલવો:—

ઓ૩મ્ પ્ર મે પતિયાનઃ પન્થાઃ કલ્પતાશ્ચિવા અરિષ્ટા પતિલોકે ગમેયમ્ ॥

શાં ૦ મં ૦ વ્રાં ૦ પ્ર ૦ ૧ સ્વં ૦ ૧ મં ૦ ૮

ઉપરનો મંત્ર બોલ્યા પછી યજ્ઞકુંડની સમીપ દક્ષિણ ભાગમાં ઉત્તરાભિમુખે પુરોહિતની સ્થાપના કરવી. બાદ નીચેના મંત્રો વડે ત્રણ આયમન પુરોહિત, કાર્યકર્તા, વર, અને વધુ સહજાઓએ કરવા

ઓ૩મ્ અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓ૩મ્ અમૃતાપિધાનમસિ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ઓ૩મ્ સત્યં યજ્ઞઃ શ્રીર્મયિ શ્રીઃ શ્રયતાં સ્વાહા ॥ ૩ ॥

તત્પશ્ચાત્ સર્વેએ એક શુદ્ધ પાત્રમાં હસ્ત તથા મુખ પ્રક્ષાલન કરી પાત્ર દ્વર મુકાવી કાષ્ઠ તથા મોઢુ કોરા કરી નિમ્ન મંત્ર વડે અન્નપાધાન કરવું —

ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વર્ધૌરિવ ભૂમ્ના પૃથિવી વ વરિમ્ણા । તસ્યાસ્તે પૃથિવિ
દેવેયજાનિ પૃષ્ઠેઽગ્નિમન્નાદમન્નાધાયાદધે ॥

યજુઃ ૦ અં ૦ ૩ મં ૦ ૫

પછી નિમ્ન મંત્રો વડે ચ દન અથવા બીજા કોઈ સમિધ વૃક્ષની ત્રણ સમીપાઓ ધૃતમાં બોળાને અગ્નિમાં અર્પવી —

ઓ૩મ્ અયંત ઇધ્મઽઆત્મા જાતવેદ સ્તેનેધ્યસ્વ વર્ધસ્વ ચેદ્ધ વર્ધય ચાસ્માન્
મજયા પશુભિર્વજ્જવર્ધસેનાન્નાદ્યેન સમેધય, સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયે જાનવેદસે—ઇદન્
મમ ॥ આ બે મંત્રોવડે એક ઓ૩મ્ સમિધાગ્નિ દુવસ્યત ઘૃતૈર્બોધયતાતિથિમ્ ।
આસ્મિન્હવ્યા જુહોતન—સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયે—ઇદન્ મમ ॥ સુસમિદ્ધાયશોચિષે

સહાયકારિણી એમ થાય છે (નાપાતર કર્તા) સુખયુક્ત થઇને (જ) અમારા (હિપદે) મનુષ્યાદિને માટે (ધમ્-મલ) સુખ કરનારી થાઓ, અને (ચતુષ્પદે) ગવાદિ પશુઓને પણ (શમ્) સુખદાત્રી થાય અને હું પતિ પણ તે પ્રમાણે વર્તુ.

(સા જ.) ઇશ્વર કૃપાથી એ બી અને પુષ્ટિકારક અને હિતકારિણી થાઓ તેના વડે અને ઉત્તમ સતતિની પ્રાપ્તિ થાઓ અને વિષયાદિ અનેક સુખની પ્રાપ્તિ થાઓ તથા મને આન દદાતા અને મનોવૃદ્ધિની એવી થાઓ

(પ્રમે પતિયાન ૦) હે પાલક પરમાત્મન! હું શુભ કલ્યાણમય, વિધન રહિત માર્ગે આલીને પતિકુલને પ્રાપ્ત થાઉં અર્થાત્ ત્યા સુખ પામું અને સર્વ મને માન આપે તેવો માર્ગ દર્શાવ.

ઘૃતં તીવ્રં જુહોતન । અગ્નયે જાતવદસે સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયે-જાતવેદસે ઇદન્નમમ ॥
 આ બે મંત્રો વડે બીજી અને ઓરમ્ તન્ત્વા સમિદ્ધિરક્કિરો ઘૃતેન વર્દ્યામસિ । બૃહચ્છોચા
 યવિષ્ઠય સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયેઽક્કિરસેઇદન્નમમ ॥ આ મંત્ર વડે ત્રીજી સમિધા આપવી
 ત્યારબાદ નીચેના મંત્રો વડે યજ્ઞકુંડની ચારે દિશાઓમાં જમણા હાથની અંગુલી
 વડે જલ છાટવું

ઓરમ્ અદિતેઽનુમન્યસ્વ ॥ પૂર્વદિશામાં ઓરમ્ અનુમતેઽનુમન્યસ્વ ॥ પશ્ચિમમાં
 ઓરમ્ સરસ્વત્યનુમન્યસ્વ ઉત્તરમાં અને ઓરમ્ દેવ સવિતઃ પ્રસુવ યજ્ઞં પ્રસુવ
 યજ્ઞપતિં ભગાય । દિવ્યો ગન્ધર્વઃ કેતપૂઃ કેતં નઃ પુનાતુ વાચસ્પતિર્વાચં નઃ સ્વદતુ ॥
 ચારે બાજુ

ઉપર ક્રમાંબે જલસેચન કર્યા પછી યજ્ઞકુંડમાંની સમિધા બરાબર પ્રદીપ્ત થાય એટલે
 વધુ વર, પુરોહિત તથા કાર્યકર્તાએ નીચેના મંત્રો વડે ચાર આધારવાજ્ય તથા ચાર બ્રાહ્મણો
 આહુતિ ધૃતની આપવી —

ઓરમ્ અગ્નયે સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયે-ઇદન્ન મમ ॥

આ મંત્ર વડે વેદિના ઉત્તર ભાગના અગ્નિમાં,

ઓરમ્ સોમાય સ્વાહા ॥ ઇંદ સોમાય-ઇદન્ન મમ ॥

આ મંત્ર વડે વેદિના દક્ષિણ ભાગના અગ્નિમાં,

ઓરમ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ ઇંદ પ્રજાપતયે ઇદન્ન મમ ॥

ઓરમ્ ઇન્દ્રાય સ્વાહા ઇદમિન્દ્રાય-ઇદન્ન મમ ॥

આ બે મંત્રો વડે વેદિની મધ્યમાં બે બ્રાહ્મણો આપવી ત્યારબાદ નીચેના મંત્રો વડે
 બ્રાહ્મણો આહુતિ આપવી —

ઓરમ્ ધૂરગ્નયે સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયે-ઇદન્ન મમ

ઓરમ્ ધ્રુવર્વાયવે સ્વાહા ॥ ઇંદ વાયવે-ઇદન્ન મમ ॥

ઓરમ્ સ્વરાદિત્યાય સ્વાહા ॥ ઇદમાદિત્યાય-ઇદન્ન મમ ॥

ઓરમ્ ધૂર્ધ્રુવઃ સ્વરગ્નિવાય્વાદિત્યેભ્યઃ સ્વાહા ॥

ઇદમગ્નિવાય્વાદિત્યેભ્ય-ઇદન્ન મમ ॥

ત્યાર બાદ નીચેના મંત્રો વડે આઠ ધૃતની બ્રાહ્મણો આપવી —

ઓરમ્ ત્વન્નોઽઅગ્ને વરુણસ્ય વિદ્વાન્ દેવસ્ય હેઠોઽઅવયાસિસીષ્ઠાઃ । યજિષ્ઠો
 વહિતમઃશોશુચાનો વિશ્વાદ્રેષાંસિ પ્રમુમુગ્ધ્યસ્મત સ્વાહા ॥ ઇદમગ્ની વરુણાભ્યામ્—
 ઇદન્ન મમ ॥ ઓરમ્ સ-ત્વન્નોઽઅગ્નેઽવમો ભવોતી નેદિષ્ઠોઽઅસ્યા ઉષસો વ્યુષ્ઠી ।

अवयस्व नो वरुण रराणो व्रीहि मृडीकं मुनहो न एधि स्वाहा ॥ इदमग्नी वरु-
णाभ्याम्-इदन्न ॥ ओ३म् इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृदय । त्वामवस्युरा
चके स्वाहा ॥ इदं वरुणाय-इदन्न मम ॥ ओ३म् तत्त्वायामि ब्रह्मणा वन्दमान-
स्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः । अहेदमानो वरुणेह बोध्युरुक्षंस मान आयुः
प्रमोषीः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय-इदन्न मम ॥ ओ३म् ये ते शतं वरुणं ये सहस्रं
यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः ॥ तेभिर्नोऽअद्यसवितोत विष्णुर्विश्वं मुञ्चन्तु मरुतः
स्वर्क्षाः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्क्षेभ्य
इदन्न मम ॥ ओ३म् अयाश्चाग्नेस्यनभिश्चास्ति पाश्च सत्यमित्त्वमयासि । अया नो
यज्ञं वहास्यया नो धेही भेषज २ स्वाहा ॥ इदमग्नये अयसे-इदन्न मम ॥ ओ३म्
उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं विमध्यमं श्रयाय । अथा वयमादित्य व्रते तवाना-
गसोऽदितये स्याम स्वाहा ॥ इदं वरुणायाऽऽदित्यायाऽदितये च-इदन्न मम मम ॥
ओ३म् भमतन्नः समगसौसचेतसावरेपसौ । मायज्ञ २ हि २ सिष्टं मा यज्ञपति
जातवेदसौ शिवौ भअतमद्यगः स्वाहा ॥ इदं जातवेदोभ्यां-इदन्न मम ॥

७५२ प्रभाषेनी सधणी भणी सेण आहुतिओ धृतनी आप्पा आ६ प्रधान होमनो प्रारभ
करे। प्रधान होम करती वप्पते वधुओ पोतातो नभणो हाथ वरना नभणो पभाने अउकाडी
भूधे। पथात् निम्भबिभित भ नेरउ प्रधान होमनी आहुतिओ धृतनी आपवी—

ओ३म् भूर्भुवः स्वः । अग्न आयूंषि पवस असुबोर्जमिषं च नः । आरे
बाधस्व दुच्छुनां स्वाहा इदमग्नये पवमानाय-इदन्न मम ॥ ओ३म् भूर्भुवः स्वः ।
अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः । तमीमहे महागयं स्वाहा ॥ इदमग्नये
पवमानाय-इदन्न मम ॥ ओ३म् भूर्भुवः स्वः । अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः
सुवीर्यम् । दधद्रयि मयि पोषं स्वाहा ॥ इदमग्नये पवमानाय-इदन्न मम ॥ ओ३म्
भूर्भुवः स्वः प्रजापत न त्वदेतान्यन्यो विश्वाजातानि परितावभूव । यत्कामास्ते
जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणां स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये-इदन्न मम ॥

ओ३म् भूर्भुवः स्वः । त्वमर्यमा भवीस यत्कनीनां नामं स्वधावन्तुं
विभर्षि । अज्जन्ति मित्रं सुधितं न गोभिर्यद्वर्षती समनसा कुजोषि स्वाहा ॥
इदमग्नये-इदन्न मम ॥ ऋ० म, ५ अ० १ सू. ३ मं २

(त्वमर्यमा०) हे नगत् व्यपस्थापक । आप सर्व प्रणीओतु पोषथु अने धारथु कर्ता
छे। अभा३ आ ६ पतीतु पोषथु करी परस्पर ओक पीलना अत करथु शुद्ध अने समान करे।

ओं चित्तं च स्वाहा । इदं चित्ताय, इदम् मम ॥ १ ॥ ओं चिन्तिश्च स्वाहा, इदं चित्त्यै, इदम् मम ॥ २ ॥ ओं आकृतं च स्वाहा । इदमाकृताय, इदम् मम ॥ ३ ॥ ओं आकृतिश्च स्वाहा । इदमाकृत्यै, इदम् मम ॥ ४ ॥ ओं विज्ञातं च स्वाहा । इदं विज्ञाताय, इदम् मम ॥ ५ ॥ ओं विज्ञातिश्च स्वाहा । इदं विज्ञात्यै, इदम् मम ॥ ६ ॥ ओं मनश्च स्वाहा । इदं मनसे, इदम् मम ॥ ७ ॥ ओं शक्करीश्च स्वाहा । इदं शक्करीभ्यः, इदम् मम ॥ ८ ॥ ओं दर्शश्च स्वाहा । इदं दर्शाय, इदम् मम ॥ ९ ॥ ओं पौर्णमासं च स्वाहा । इदं पौर्णमासाय, इदम् मम ॥ १० ॥ ओं बृहच्च स्वाहा । इदं बृहते, इदम् मम ॥ ११ ॥ ओं रथन्तरं च स्वाहा । इदं रथन्तराय, इदम् मम ॥ १२ ॥ ओं प्रजापतिजयानिन्द्रायवृष्णे प्रायच्छदुग्रः प्रतना जयेषु । तस्मै विश्वः समनमन्तः सर्वाः स उग्रः स इहव्यो बभूव स्वाहा । इदं प्रजापतये जयानिन्द्राय, इदम् मम ॥ १३ ॥

पश्चान् निम्नलिखित मंत्रावले अन्त्यातन होम करवो लेनी १८ आन्त्याहुति छे.

ओ३म् अग्निर्भूतानामधिपतिः समावत्वास्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाश्लिष्य-
स्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहृत्या ५ स्वाहा ॥ इदमग्नये भूतानामधिपतये
इदम् मम ॥ १ ॥ ओ३म् इन्द्रो ज्येष्ठानामधिपतिः सः मावत्वास्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन्
क्षत्रेऽस्यामाश्लिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहृत्या ५ स्वाहा । इदिन्द्राय
ज्येष्ठानामधिपतये इदम् मम ॥ २ ॥ ओ३म् यमः पृथिव्याऽधिपतिः स मावत्वास्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाश्लिष्यस्याम् पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहृत्या ७
स्वाहा । इदं यमाय पृथिव्या अधिपतये, इदम् मम ॥ ३ ॥

ओ३म् वायुरन्तरिक्षाधिपतिः स मावत्वास्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाश्लि-
ष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहृत्या ५ स्वाहा । इदं वायेव अन्तरिक्ष-
स्याधिपतये इदम् मम ॥ ४ ॥

ओ३म् सूर्यो दिवोऽधिपतिः समावत्वास्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाश्लिष्यस्यां
पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहृत्या ५ स्वाहा । इदं सूर्याय दिवोऽधिपतये,
इदम् मम ॥ ५ ॥

ओ३म् चन्द्रमानसत्राणामधिपतिः समावत्वास्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामा-
श्लिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहृत्या ५ स्वाहा । इदं चन्द्रमसे नक्षत्राणा-
मधिपतये इदम् मम ॥ ६ ॥

ओ३म् बृहस्पतिर्ब्रह्मणोधिपतिः समावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा । इदं बृहस्पतये ब्रह्मणोऽधिपतये इदन्न मम ॥ ७ ॥

ओ३म् मित्रः सत्यानामधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा । इदं मित्राय सत्यानामधिपतये इदन्न मम ॥ ८ ॥

ओ३म् वरुणोऽपामधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा । इदं वरुणायापामधिपतये, इदन्न मम ॥ ९ ॥

ओ३म् समुद्रः स्रोत्यानामधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा । इदं समुद्राय स्रोत्यानामधिपतये इदन्न मम ॥ १० ॥

ओ३म् अन्न ५ साम्राज्यानामधिपतिः समावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा । इदमन्नाय साम्राज्यानामधिपतये इदन्न ॥ ११ ॥

ओ३म् सोम औषधीनामधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदं सोमाय, औषधीनामधिपतये इदन्न मम ॥ १२ ॥

ओ३म् सविता प्रसवानामधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदं सवित्रे प्रसवाना मधिपतये इदन्न मम ॥ १३ ॥

ओ३म् रुद्रः पशूनामधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा इदं रुद्राय पशूनामधिपतये इदन्न मम ॥ १४ ॥

ओ३म् त्वष्टा रूपाणामधिपतिः स मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा इदं त्वष्ट्रेरूपाणामधिपतये इदन्न मम ॥ १५ ॥

ओ३म् विष्णुः पर्वतानामधिपतिः समावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामा-
शिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहृत्या ५ स्वाहा ॥ इदं विष्णवे पर्वताना-
माधिपतये इदम् मम ॥ १६ ॥

ओ३म् मरुतो गणानामधिपतयस्ते मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामा-
शिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहृत्या ५ स्वाहा ॥ इदं मरुद्भ्यो गणा-
नामाधिपतिभ्यः, इदम् मम ॥ १७ ॥

ओ३म् पितरः पितामहा परेऽवरे ततास्ततामहाः इह मावत्वस्मिन् ब्रह्मण्य-
स्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहृत्या ५ स्वाहा ॥
इदं पितृभ्यः पितामहेभ्यः परेभ्योऽपरेभ्यस्ततेभ्यस्ततामहेभ्यश्च, इदम् मम ॥ १८ ॥

पश्चात् नीचे लपेक्षा प्रत्येक म तथी ओ३ ओ३ आहुति करीने आ३ आ३ आहुति आपवी

ओ३म् अग्निरैतु प्रथमो दैवताना ५ सोऽस्यै प्रजां भुञ्जतु मृत्युपाप्मात्
तदयं राजा वरुणोऽनुमन्यतां यथेयं स्त्रीपौत्रमघन्नरोदात् स्वाहा ॥ इदमग्नये,
इदम् मम ॥ १ ॥

ओ३म् इमामग्निस्त्रायतां गार्हपत्यः प्रजामस्यै नयतु दीर्घमायुः । अशून्यो-
पस्था जीवतामस्तु माता पौत्रमानन्दमभिविबुध्यतामियं स्वाहा ॥ इदमग्नये
इदम् मम ॥ २ ॥

ओ३म् स्वत्तिनोऽग्ने दिवा पृथिव्याविश्वानिधेः स यथा यजत्र । यदस्यां मयि
दिवि जातं प्रशस्तं तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रं स्वाहा ॥ इदमग्नये इदम्
मम ॥ ३ ॥

ओ३म् सुगन्तु पन्थां प्रदिशन् न एहि ज्योतिष्मद्येऽज्ञरन्नआयुः । अपैतु
मृत्युरमृतं म आगाद्वैवस्वतो नोऽअभयं कृणोतु स्वाहा । इदं वैवस्वताय
इदम् मम ॥ ४ ॥

ओ३म् परं मृत्योऽनुपरोहि पन्थां यन्नोऽअन्य इतरो देवयानात् । चक्षुष्मते
शृण्वते ते ब्रवीमीमा नः प्रजा रीरिषो मोत वीरान्त्स्वाहा ॥ इदमृत्यवे
इदम् मम ॥ ५ ॥

ओ३म् द्योस्ते पृष्ठं रक्षतु वायुरूढ अभिनौ च । स्तनं धमस्ते पुत्रान्त्साविता
भिरक्षत्वावाससः परिषाद् बृहस्पतिर्विश्वेदेवा अभिरक्षन्तु पश्चात् स्वाहा । इदं
विश्वेभ्यो देवेभ्यः इदम् मम ॥ ६ ॥

ઓરૂમ માટે ગૃહેષુ નિશ્ચિધોષ ઉત્થાદન્યત્ર ત્વદ્વદત્યઃ સંવિશ્નન્તુ પાત્વ દદત્યુર
આવધિષ્ઠાઃ જીવ પત્ની પતિલોકે વિરાજ પશ્યન્તી પ્રજા ૫ સુમન્નસ્ય માના ૫
સ્વાહા ॥ इदमग्नये इदन्न ॥ ७ ॥

ઓરૂમ અગ્નિસ્ય પૌઞ્યમર્ત્ય પાપ્માન મુત વા અગ્નમ્ । શ્રીર્ણ સ્વજમિવૌન્મુચ્ય
દિશ્નદ્ર્યઃ પ્રતિમુઞ્ઞામિપાશ્ચ ૫ સ્વાહા । इदमग्नये इदन्न मम ॥ ८ ॥

તતપશ્ચાત્—પૂર્વ લિખિત (ઓં મૂરમ્નયે સ્વાહા) ધત્યાદિ ચાર મંત્રોથી ચાર
આબ્યાહુતિઓ આપવી આ પ્રમાણે હોમ કર્યો પછી વરે પોતાના આસનપરથી ઉઠી, પૂર્વાભિમુખ
બેઠેલી વધુની સન્મુખ પશ્ચિમાભિમુખ ઉભા રહી, પોતાના ડાબા હાથ વડે વધુનો જમણો હાથ
પકડીને ઉપર ઉઠાવવો તથા પોતાના જમણા હાથવડે વધુના ઉપર ઉઠાવેલા જમણા હાથની
અંજલી અંગુઠા સહિત ચત્તી પકડીને નીચે લખેલા પાણીમહશુના ૬ મંત્રો બોલવા.

ઓરૂમ ગૃમ્ણામિ તે સૌભગત્વાય હસ્તં મયા પત્યા જરદદિષ્ટિયાસઃ । મગો
અર્યમાસવિતા પુરન્ધિઃ મહ્ય ત્વાદુ ગાર્હપત્યાયદેવાઃ* ॥૧॥ ઓરૂમ મગસ્તે હસ્તમગ્રમીત્
સવિતા હસ્તમગ્રમીત્ । પત્નીત્વમસિ ધર્મણાહં ગૃહપતિસ્તવ* ॥૨॥ ઓરૂમ મમેયમસ્તુ
પોષ્યા મહ્યં ત્વાદાદ્બૃહસ્પતિઃ । મયા પત્યા પ્રજાવતિ શં જીવ શરદઃ શતમ્ ॥ ૩ ॥

* હે વરાનને-સુમુખિ ! જેમ હું (સૌભગત્વાય) ઐશ્વર્ય અને સુપુત્રાદિ સૌભાગ્યની
વૃદ્ધિ માટે (તે) તારો (હસ્તમ) હાથ (ગૃમ્ણામિ) ગ્રહણ કરું છું, તેમ તું (મયા) હું
કે જે તારો (પત્યા) પતિ છું તેની સાથે (જરદદિષ્ટિ) વૃદ્ધાવસ્થાને સુખપૂર્વક પ્રાપ્ત
(આસઃ) થા તથા હે વીર હું સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ માટે તમારો હાથ ગ્રહણ કરું છું તમે
મારી સાથે (કે જે હું તમારી પત્નિ છું) વૃદ્ધાવસ્થાપર્યન્ત પ્રસન્ન અને અનુકુલ રહો,
આજથી હું તમારા પત્નીભાવને પ્રાપ્ત થઈ છું અને તમે મારા પતિ ભાવને પ્રાપ્ત થયા છો.
(મગ) સકલ ઐશ્વર્યયુક્ત (અર્યમા) ન્યાયકારી (સવિતા) સર્વ જન્મતો ઉત્પત્તિ કર્તા
(પુરન્ધિ.) અનેક પ્રકારે જન્મતો ધારણ કરનાર પરમાત્મા અને (દેવા) આ સમયે સભા
મંડપમા ઉપસ્થિત થયેલા વિદ્વાન માણસો (ગાર્હપત્યાય) ગૃહાશ્રમકર્મના અનુષ્ઠાનને માટે
(ત્વા) તને (મહ્યમ) મારાપ્રતિ (અદુઃ) અર્પણ કરે છે આજથી આપણે પરસ્પર વેચાઈ
ચુક્યા, તમે મારા અને હું તમારી એવી રીતે બંધાય ગયા છઈએ, આપણે એક બીજાનું
કદીપણ અપ્રિયાચરણ-જેરવર્તણુંક નહીં કરીએ.

* હે પ્રિયે, (મગઃ) ઐશ્વર્યયુક્ત હું (તે) તારો (હસ્તમ) હાથ (અગ્રમીત્) ગ્રહણ
કરું છું તથા (સવિતા) ધર્મયુક્ત માર્ગમા પ્રેરણા કરનાર હું તારો (હસ્તમ) હાથ
(અગ્રમીત્) ગ્રહણ કરી ચુક્યો છું (ત્વમ) તું (ધર્મણા) ધર્મવડે મારી (પત્ની) ભાર્યા
(અસિ) છે અને (અહમ) હું ધર્મવડે (તવ) તારો (ગૃહપતિઃ) પતિ છું આપણે બંને
પ્રેમપૂર્વક મળીને ગૃહના સર્વ કાર્યો સિદ્ધ કરીશું અને એક બીજાનું અપ્રિયાચરણ-વ્યભિ-
ચારાદિ કુત્સિત કર્યો કદી નહીં કરીશું, જે વડે ગૃહના સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય, ઉત્તમોત્તમ
સંતાન થાય તથા જેનાવડે ઐશ્વર્ય અને સુખની પ્રાપ્તિ થાય તેવું આચરણ કરીશું.

ત્વષ્ટા વાસોઽવ્યદધાચ્છુભે કં વૃહસ્પતેઃ પ્રશિષા કવીનામ્* ॥

તે ને માં નારી સવિતા ભગશ્ચ સૂર્યામિવ પરિધત્તાં પ્રજયા+ ॥ ૪ ॥

इन्द्राग्नी द्यावा पृथिवी मातरिश्वा मित्रा वरुणा भगो अश्विनोभा ।

वृहस्पतिर्मरुतो ब्रह्म सोम इमां नारीं प्रजया वर्धयन्तु* ॥ ૫ ॥

+ હે અનધે-પાપરહિત ! (વૃહસ્પતિ) સર્વ જગતના પાલક પરમેશ્વરે (ત્વા) ત્હને (મહ્યમ) મહારાપ્રતિ (અદાત્) અર્પણ કરી છે (હ્યમ) એ તું જ જગતના મારી (પોષ્યા) પોષણ થોડા પત્ની (અસ્તુ) થા હે (પ્રજાવતી) ઉત્તમ પ્રજા ઉત્પન્ન કરનારી તુ (મયા, પત્યા) હું જે તારો પતિ છું તેની સાથે (શતમ) સો (શરદઃ) શરદઃકાલ અર્થાત્ સો વર્ષ પચેન્ત (શં, જીવ) સુખપૂર્વક પ્રાણુ ધારણ કર, જીવન વ્યતીત કર આ પ્રમાણે વધુ પણ વર પાસે પ્રતિજ્ઞા કરે કે, હે ભદ્ર! સુજન! સકલ જગદુત્પાદક પરમેશ્વરની કૃપાથી તમે મને પ્રાપ્ત થયા છો, માટે આ જગતના તમ્હારા વગર કોઈપણ બીજો પતિ, અર્થાત્ પાલન કરનાર, સેવ્ય, તથા ઇષ્ટદેવ નથી હું તમ્હારે જ કહ્યું કરીશ જેમ તમે મારા વગર કોઈ પણ બીજા સ્ત્રી સાથે અયુક્ત પ્રીતિ નહીં કરો તેમ હું પણ તમ્હારા વગર બીજા કોઈ પણ પર પુરુષ સાથે અયુક્ત પ્રીતિભાવનું વર્તન નહીં રાખીશ, તમે મારી સાથે પ્રીતિ અને આનંદપૂર્વક સો વર્ષ સુધી જીવો પ્રાણુ ધારણ કરો.

X હે શુભાનને-શુભમુખિ જેમ (વૃહસ્પતે) આ પરમાત્માની સૃષ્ટિમા, એની તથા (કવીનામ્) આમ વિદ્વાનોની (પ્રશિષા) શિક્ષા વડે દપતી થાય છે, (ત્વષ્ટા) ને જેમ વિદ્યુત્ સર્વ વસ્તુઓમા વ્યાપ્ત થઈને રહી છે, તેમ તું મારી પ્રસન્નતાને માટે, (વાસઃ) મુદર વસ્ત્રો, (શુભે) આશુપણ તથા (કમ્) સુખ જે ત્હારે માટે મારાથી થાય તેને પ્રાપ્ત થા મ્હારી અને ત્હારી આ ઇચ્છાને તે સર્વવ્યાપક પરમાત્મા સિદ્ધ કરે, જેમ (સવિતા) સકલ જગતની ઉત્પતિ કરનાર પરમેશ્વર (ચ) અને (ભગ) સર્વ પૂર્ણ ઐશ્વર્યયુક્ત ઇશ્વર (પ્રજયા) ઉત્તમ પ્રજાવડે (હ્યમા) આને-ત્હને (નારીમ્) કે જે તું મ્હારી સ્ત્રી છે તેને, (પરિધત્તામ્) શોભાથી આચ્છાદિત-યુક્ત કરો અને હું (તેન) આ સર્વ વડે, (સૂર્યામિવ) સૂર્યનું કિરણ જેમ પ્રકાશમય અને શોભાયુક્ત હોય છે તેમ તને વસ્ત્ર અને ભૂષણાદિથી શોભાયુક્ત સર્વદા રાખીશ

તથા હે પ્રિયપતિ! હું તમને સૂર્યની પેઠે શોભાયુક્ત તથા તમને જેથી આનંદ થાય તેવું અનુકૂળ પ્રિયાચરણ કરીને ઐશ્વર્ય તથા વસ્ત્રાદિ વડે આનંદિત રાખીશ

* હે મ્હારા સખધી જનો-સમા વહાલાઓ જેમ (इन्द्राग्नी) વિદ્યુત્ અને પ્રસિદ્ધ અગ્નિ (द्यावापृथिवी) સૂર્ય અને ભૂમિ (मातरिश्वा) અન્તરિક્ષરથ વાયુ (मित्रा वरुणा) પ્રાણુ અને ઉદાન, તથા (भगः) સર્વપૂર્ણ ઐશ્વર્ય (अश्विना) સત્ વૈદ અને સત્યોપદેશક (उमा) આ બે, (वृहस्पति) મહાજન, પ્રજાનો પાલક અને ન્યાયકારી રાજા (मरुतः) સભ્ય મનુષ્ય (ब्रह्म) સર્વથી શ્રેષ્ઠ પરમાત્મા અને (सोमः) ચંદ્રમા તથા સોમભતા આદિ ઔષધીઓ, સર્વ પ્રજાની જેમ વૃદ્ધિ અને પાલન કરે છે તેમ (इमां नारीम्) આ મ્હારી સ્ત્રીને (प्रजया) પ્રજા વડે વૃદ્ધિને પમાડે છે, તેમજ તમે પણ સત્યોપદેશ સોમભતા આદિ ઔષધીઓથી મારી સ્ત્રીની (वर्धयन्तु) વૃદ્ધિ કરો.

અહં વિષ્યામિ મયિરૂપમસ્યા વેદદિત્પશ્યન્મનસા કુલાયમ્ ।

નસ્તેયમદ્મિ મનસોદમુચ્યે સ્વયં અન્યાનો વરુણસ્યપાશ્ચાત્ + ॥ ૬ ॥

પશ્ચાત્ વર વધુની હસ્તાજલી પકડીને ઉઘી કરી તેને પોતાને સાથે લઇ જાને જણાવ્યુંકુંડની પ્રદક્ષિણા કરે તેજ વખતે જે કુળજીય વ્યક્તિની દક્ષિણ દિશામાં સ્થાપન કરવામાં આવ્યો હતો, તેને લઇ, કલશની પાસે બેઠેલો પુરુષ, પશુ વર વધુની સાથે સાથે આલે તત્પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત પ્રતિજ્ઞાઓ વર અને વધુ કરે

ઓરમ્ અમોહમસિ સા ત્વં સા ત્વમસ્યમોઽહં સામાહમસિ ઋક્ત્વં ઘૌરહં પૃથિવી ત્વં તાવેવ વિવહાવહૈસહ રેતો દધાવૈ । મજાં મજનયાવૈ પુત્રાન્ વિન્દાવૈ બહુન્ । તે સન્તુ જરદષ્ટયઃ સં પ્રિયૌ રોચિષ્ણુ સુમનસ્યમાનો । પર્યેમ શરદઃ સ્તંત્રીવેમ શરદઃ સ્ત ૧ શૃણુયામ શરદઃ સ્તતમ્ - ॥ ૧૧ ॥

ત્યારબાદ વર વધુની પછવાડે ચઢને વધુની સમીપ દક્ષિણ બાજુએ જઇ, ઉત્તરભિમુખ ઉભા રહી, વધુની જમણી હસ્તાજલી પોતાની જમણી હસ્તાજલી વડે પકડીને બન્ને ઉભા રહે. તથા જે પુરુષ વર અને વધુની સાથે આવ્યો હોય તે, પાછો કુંડની દક્ષિણ બાજુએ કલશ લઇને બેસી જાય, પશ્ચાત્ વધુની માતા અથવા ભાઇ, જે પ્રથમ ગોખા અને જીવારની ધાણી સુપડામાં રાખેલી હતી, તેને ડાખા હાથમાં લઇ જમણા હાથથી વધુનો જમણો પગ ઉપાડી પથ્થરની સિલાપર મુકીને નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલે.

ઓરમ્ આરોહેમમ્માનમમ્મેવ ત્વં સ્થિરા ભવ । અમિતિષ્ટ પૃતન્યતોઽ વધાઘસ્વ પૃતનાયતઃ ॥ ૧ ॥

આટલું થયા પછી વર અને વધુ કુંડની સમીપ આવીને જ ને પુર્વાભિમુખ ઉભા રહે અને આ જમણાએ વધુ દક્ષિણ બાજુએ રહી પોતાની હસ્તાજલીને વરની હસ્તાજલી પર રાખે તત્પશ્ચાત્ વધુની મા અથવા ભાઇ જે સુપડું પકડીને ઉભું હોય તે ધાણીનું સુખડુ જૂનિપર ગળી અથવા બીજા કોઇ પુરુષના હાથમાં આપી, વર અને વધુની એકત્રિત થયેલી હસ્તાજલી પર થોડું ધૂત રેડે પછી પ્રથમ સુપડામાંથી થોડી ધાણી પોતાની હસ્તાજલીમાં બેવાર લઇ વર તથા વધુની એકત્રિત કરેલી હસ્તાજલીમાં નાખે, પછી તે હસ્તાજલીમાં નાખેલી ધાણીપર થોડું ધૂત રેડે

+ હે કલ્યાણ કોડે ! જેમ (મનસા) મન વડે (કુલાયમ્) કુળની શૃદ્ધિને (પદ્યન્) બેતો (અહમ્) હું (અસ્યા.) આ તારા રૂપને (વિષ્યામિ) પ્રાપ્ત ને તેમાં પ્રેમદ્વારા વ્યાપ્ત થાઉં છું, તેમ તું મહારી વધુ (મયિ) મહારામાં પ્રેમથી વ્યાપ્ત થઇ અનુકુળ વ્યવહારને (વેદત્) પ્રાપ્ત થા જેમ હું (મનસા) મન વડે પશુ, તું કે જે મારી વધુ છે તેની સાથે (સ્તેયમ્) ગુપ્ત કર્મને (ઉદમુચ્યે) છોડી દઉં છું અને કોઇ પણ ઉત્તમ પદ્યર્થોને છુપી રીતે (નાશિ) નથી બક્ષણ કરતો. (સ્વયમ્) હું પોતે (અન્યાનઃ) પુરુષાર્થથી સિધ્ધિ થઇ (વરુણસ્ય) ઉત્કૃષ્ટ વ્યવહારમાં વિશ્વરૂપ દુર્વ્યસની પુરુષોના (પાશ્ચાત્) બંધનોને દૂર કરતો રહું (હત્) તેજ પ્રમાણે હે, વધુ ! તું પણ આ પ્રમાણે વર્તન રાખ" આવી રીતે વધુ પણ સ્વીકાર કરે કે હું પણ તમ્હારી સાથે આવું વતન સલામીય

- હે વધુ ! જેમ (અહમ્) હું (અમઃ) જ્ઞાનવાન જ્ઞાનપુર્વક તારા પાણી મઠણ કરનાર (અસ્મિ) થાઉં છું તેમ (સા) (ત્વમ્) તું પણ જ્ઞાનપુર્વક અને મઠણ કરનારી (અસિ)

ત્યારબાદ વર વધુની હસ્તાંબલી સહિત પોતાની હસ્તાંબલીને આમળથી નખાવી નિમ્ન-
લિખિત ફરક મંત્રથી એક એક વાર કરી થોડી ધાણીની તથા આકૃતિઓ પ્રબલિત
ધન્ધનપર નાખે.

ઓઃ૩મ્ અર્ચ્યમણં દેવં કન્યા અગ્નિમયક્ષત । સનોઽર્ચ્યમા દેવઃ પ્રેતો મુચ્ચતુ મા
પતેઃ સ્વાહા । इदमर्च्ये अग्नये इदन्न मम ॥ १ ॥ ओ३म् इयं नार्यु पद्भूते लाजा-
नावपन्तिका । आयुष्मानस्तु मे पतिरेधन्तां ज्ञातयो मम स्वाहा । इदमग्नये इदन्न
मम ॥ २ ॥ ओ३म् इमौल्लાજાનાવપામ્યઘૌ સમૃદ્ધિકરણં તવ । મમ તુમ્યંચ સંવદનં
તદગ્નિરનુમન્યતામિયં ॥ સ્વાહા इदमग्नये इदन्न मम ॥ ३ ॥

ત્યાર પછી વરે પોતાની જમણી હસ્તાંબલી વડે વધુની હસ્તાંબલી પકડીને નિમ્ન
લિખિત મંત્રો બોલી યજ્ઞકુંડની પ્રદક્ષિણા કરવી.

ઓઃ૩મ્ સરસ્વતી પ્રેદભવ સુભગે વાજિનીવતિ । યાન્ત્વા વિશ્વસ્ય મૃતસ્ય મજા-
યામસ્યાગ્રતઃ । યસ્યાં મૃત ૨ સમભવઘસ્યાં વિશ્વમિદં જગત્ । તામઘ ગાથાં
ગાસ્યામિ યા સ્ત્રીણામુત્તમં યજ્ઞઃ ॥

ઓઃ૩મ્ તુમ્યમગ્ને પર્યવહન્તસૂર્યા વહતુના સહ । પુનઃ પતિમ્યો જાયાં દામે
મજયા સહ ॥ ઓઃ૩મ્ કન્યલા પિતૃમ્યઃ પતિલોકં પતીયમ પદીક્ષામયદ્ધ । કન્યા
ઉત ત્વયા વયં ધારા ઉદન્યા શ્વાતિગાદે મહિદ્ધિષઃ ॥

ઉપર પ્રમાણે પ્રદક્ષિણા કરી યજ્ઞકુંડના પશ્ચિમભાગમાં પૂર્વદિશા બણી મ્હેા કરી થોડી
વાર બંનેએ ઉભા રહેવું ત્યાર બાદ ઉપર કલા પ્રમાણે કલશ સહિત યજ્ઞકુંડની આર

થાય છે, જેમ (અહમ્) હું મ્હારા પુણ્ય પ્રેમથી તને (અમઃ) મહત્વ કરું છું, તેમજ (સા)
(ત્વમ્) તું પણ મને મહત્વ કરે છે (અહમ્) હું (સામ) સામવેદની માફક પ્રશસિત
(અસ્મિ) છું. હે વધુ ! તું (ઋષ્) ઋગ્વેદની સમાન પ્રશસિત છે, તથા (ત્વમ્) તું પૃથ્વીની
પેઠે મહાધારણાદિ જે મુહામ્મના બ્યવહારો છે તેને ધારણ કરનારી છે અને હું (દ્યૌઃ)
વર્ષા કરનાર જે સૂર્ય તેની સમાન છું અને આપણે (તાવેવ) બન્ને જણા (વિવાહાવૈ) પ્રસન્ન-
તાપુર્વક વિવાહ કરીએ તથા (સહ) સાથે મળીને (રેતઃ) વીર્યને (વધાવૈ) ધારણ
કરીએ અને (મજામ્) ઉત્તમ પ્રભ (મજનયાવૈ) ઉત્પન્ન કરીએ તથા (વહત્) ગડ
પુત્રોને (વિવાહૈ) પ્રાપ્ત થઈએ (તે) ને પુત્રો (જરદ્વયઃ) જરાવસ્થાના બન્ને સુધી
જીવન યુક્ત (સન્તુ) રહે (સંપ્રિયૌ) સરી રીતે એક બીજાથી પ્રસન્ન (રોચિષ્) (રોચિષ્)
પરસ્પરમાં શ્રિવાણા (સુગમસ્યમાનૌ) સારી રીતે વિચારપૂર્વક (જાતમ્) સેા (શરવઃ)
કરક ઋષિ અર્ચાત્ સત વર્ષ પર્વત એક બીજાને પ્રેમદક્ષિ વડે બેતાં રહે (જાતમ્) શરવઃ)
સેા વર્ષ પર્વત આનંદથી (જીવેમ) આપણે જીવતાં રહીએ અને (જાતમ્) શરવઃ) સેા
વર્ષ પર્વત પ્રિય વચનોને સામળતાં રહીએ.

ओ३म् ऊर्जेद्विपदी भव आ भन्त्री धीष्णुं
 ओ३म् रायस्पोषाय त्रिपदी भव आ भन्त्री धीष्णुं
 ओ३म् मयोभवाय चतुष्पदी भव आ भन्त्री योथु
 ओ३म् प्रजाभ्यः पंचपदी भव आ भन्त्री पायथु
 ओ३म् ऋतुभ्यः षट्पदी भव आ भन्त्री छडु अने
 ओ३म् सखे सप्तपदी भव आ भन्त्री सातथु

सात पदीना सात पगळा यादीने वर अने वधु जेने शुभासनपर जेसे पक्षी जे पुश्व प्रथम जळने। कलश लघ पगडुं उनी दक्षिण तरफ भेटवो हतो ते पूर्वस्थापित जळकु भने लघ वर अने वधुनी सुभीपमा आवे अने तेमाथी थोडुं पाखी लघ वर अने वधुना माथा पर थोडा छाटा नाणे तेते वजते वर अने वधु निम्न बिम्बित चार भन्त्री जोखे

ओ३म् आपो हिष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे ॥ १ ॥
 ओ३म् योर्वः शिवर्तमो रसस्तस्य भाजयते इनः उक्तातीरिबमातरः ॥ २ ॥ ओ३म्
 तस्माऽअरंगमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपोजनयथा च नः ॥ ३ ॥ ओ३म्
 आपः शिवाः शिवतमाः शान्ताः शान्ततमास्तौस्ते कृण्वन्तु भेषजम् ॥ ४ ॥

पश्चात् वर अने वधु त्याथी उडी निम्नबिम्बित भन्त्री जोखी सूर्यनुं अवलोकन करे

ओ३म् तच्चुक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः
 शत ५ शृणुयाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतं मदीनाः स्याम शरदः शतं भूयश्च
 शरदः शतात् ॥

पछी वरे वधुना जमल्या भलापरथी पोताने। जमवो हाथ उपाडी लघ ते हाथ वडे वधुना हटवने। नीचेने। भन्त्री जोखी स्पर्श करवे।

ओ३म् मम व्रते ते हृदयं दधामि मम चित्तमनु चित्तं ते अस्तु ।

मम वाचमेकमना जुषस्व प्रजापतिष्ठा नियुनक्तु ममम्* ॥

× फुटनोट (२) — अनादि भोग्य पदार्थ तथा तेजस्विता (३) धनादि और्ध्व, (४) मननी प्रसन्नता, (५) वृत्तम प्रण तथा, (६) सर्व ऋतुओ (७) अने आपखी परस्परनी प्रसन्नता अने प्रीतिनी वृद्धि धत्यादि पदार्थो वास्ते कमवार ओके पगळुं भर

* हे, वधु (ते) तारा (हृदयम्) अंतःकरण अने आत्माने (मम) भूरा (व्रते) मतनी अनुकूल (दधामि) धारण करे छुं (मम) भूरा (चित्तमनु) चित्तने अनुकूल (ते) तारा (चित्तम्) चित्त सर्वदा (अस्तु) याओ (मम) भूरी (वाचम्) वाखीने तुं (एकमनाः) ओकाअभिप्रायी (जुषस्व) सेवनकर (प्रजापतिः) प्रणतुं पावन करनार परमेश्वर (त्वा) त्वने (ममम्) भूरा माटे (नियुनक्तु) नियुक्त करे, १

ઉપર પ્રમાણે વધુએ પણ પોતાના જમણા હાથથી વરના હૃદયનો સ્પર્શ ઉપરનોજ મંત્ર બોલી કરવે.

ત્યાર બાદ વરે વધુના મસ્તકપર હાથ મુકી નીચેનો મંત્ર બોલવે.

ઓરમ્ સુમક્કલીરિયં વધૂરિમાં સમેત પશ્યત । સૌભાગ્યમસ્યૈ દત્વા યથાસ્તં વિષરેતન ॥

પશ્ચાત્ સભા મહાપ્રમા કાર્યાર્થ આવેલા સદ્ગૃહસ્થોત્તુ અવલોકન કરવું તેમની સામું જોવું ને આ વખતે તેઓ સર્વએ ઓ સૌભાગ્યમસ્તુ । ઓ શુભંમચતુ ॥ આ વાક્યવડે આશીર્વાદ આપવો આ થયા પછી વર અને વધુએ પાછા યજ્ઞકુંડની સમીપ પૂર્વવત્ બેસી પુનઃ આગળ લખ્યા પ્રમાણે (ઓ યદસ્યકર્મણો) એ સ્વિષ્ટકૃત્ મંત્રવડે હોમાહુતિ અર્થાત્ એક આજ્યાહુતિ આપી પ્રથમ લખેલા (ઓ મૂરમ્ણયે સ્વાહા) ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે ચાર આહુતિઓ આપવી. આવી રીતે વિવાહનો વિધિ સમાપ્ત થયા પછી વર અને વધુ બંને જણા થોડી વાર વિશ્રામ કરે.

વિશ્રામ લીધા પછી વિવાહનો ઉત્તર વિધિ કરવો આ વિધિ વિશેષે કરીને વધુના ધરમાં જો યજ્ઞકુંડ પહેલાથીજ તૈયાર કરી રાખેલી હોય ત્યા જ્યાં ઇશાન કોણમાં કરવો જોઈએ.

સર્વાસ્ત થયા પછી આકાશમા નક્ષત્ર દેખાય તે સવચે વર અને વધુએ યજ્ઞકુંડના પશ્ચિમ ભાગમાં આસનપર પૂર્વ દિશામાં મુખ કરી બેસી પ્રથમ લખેલા (ઓ મૂમુર્વ. સ્વર્ઘૌ.) મંત્રથી અગ્ન્યાધાન કરવું એ કદાચિત્ પ્રથમથીજ સભા મહાપ્રમા ઇશાન કોણમાં કરવામાં આવ્યો હોય અને પૂર્વેજ અગ્ન્યાધાન કરેલું હોય તો અગ્ન્યાધાન કરવાની કશી આવશ્યકતા નથી, પણ (અચન્ત દ્વિધ્મ આત્માઽ ઇત્યાદિ) ચાર મંત્રો વડે સમિધાધાન કરી જ્યારે અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય ત્યારે પ્રથમ લખેલા (ઓ અમ્ણયે સ્વાહા ઇત્યાદિ) ચાર મંત્રો વડે ચાર આધારાવાજ્યાહુતિઓ આપી પછી (ઓમૂરમ્ણયે) ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે ચાર વ્યાહુતિ આહુતિઓ આપવી એટલે બધી મળી આઠ આજ્યાહુતિઓ આપવી પશ્ચાત્ નિમ્ન લિખિત મંત્રોવડે પ્રધાન હોમ કરવો, જેના છ મંત્રો છે, દરેક મંત્ર વડે એક એક આજ્યાહુતિ આપવી

ઓરમ્ લેસ્વા સન્ધિષુ પક્ષ્મ સ્વારોકેષુ ચ યાનિ તે । તાનિ તે પૂર્ણાહુત્યા સર્વાણિ શમયામ્યહં સ્વાહા-ઈદં કન્યાયૈ, ઇદમ્ન મમ ॥ ઓરમ્ કેશેષુ યજ્ઞ પાપકં પાપક મીક્ષિતે ચ યત્ તાનિઽ ॥ ઓરમ્ શીલેષુ યજ્ઞ પાપકંભાષિતે હસિતે ચ યત્ તાનિઽ ॥ ઓરમ્ આરોકેષુ દન્તેષુ હસ્તયોઃ પાદયોશ્ચ યત્ । તાનિઽ ॥ ઓરમ્ ઊર્વોપસ્યે જઙ્ઘયોઃ સન્ધાનેષુ ચ યાનિતે તાનિઽ ॥ ઓરમ્ યાનિ કાનિ ચ ઘોરાણિ સર્વાજ્ઞેષુ નવા ભવન્ । પૂર્ણાહુતિભિરાજ્યસ્ય સર્વાણિ તાન્યશીર્ષમ્ સ્વાહા ઇદં કન્યાયૈ, ઇદમ્ન મમ ॥

પશ્ચાત્ પ્રથમ લખેલા (ઓં મૂરમયે સ્વાહા,) ઇત્યાદિ ચાર વ્યાહતિ મંત્રો વડે ચાર વ્યાહતિ આપી વર અને વધુ ત્યાથી ઉડી સભા મડપની બાહાર ઉત્તર દિશામાં (બ્યાથી ધ્રુવનો તારો દેખાય ત્યા) જઈ વરે વધુને “ ધ્રુવં પશ્ય ” કહી ધ્રુવનો તારો દેખાડવો; વધુએ “ પશ્યામિ ” (ધ્રુવને હું જોઉં છું) એવો ઉત્તર આપવો, તત્પશ્ચાત્ વધુ ઓં ધ્રુવમસિ ધ્રુવાહ પતિકૂલે મુયાસમ્ (અમુષ્ય-અસૌ) આ મંત્ર બોલે, પશ્ચાત્ વરે વધુને અરુન્ધતીં પશ્ય એમ કહી “ અરુન્ધતી ” નો તારો દેખાડવો, વધુએ તરતજ કહેવું કે પશ્યામિ (હું અરુન્ધતીના તારાને જોઉં છું) તે પછી ઓં અરુન્ધત્યાસિ રુદ્રાહમસિ (અમુષ્ય-અસૌ) આ વાક્ય બોલવું આ થયા પછી વરે વધુની સાથે જોઈ મસ્તકપર હાથ મુકી નિમ્ન નિમિત્ત એ મંત્રો બોલવા. બીજો મંત્ર બોલવામાં વધુએ પણ ભાગ લેવો જોઈએ.

ओ३म् ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी ध्रुवं विश्वमिदं जगत् । ध्रुवासम्पर्वतो इमे ध्रुवा स्त्री पति कुले इयम् - ॥ ओ३म् ध्रुवमसि ध्रुवन्त्वा पश्यामि ध्रुवौधि पोष्ये मायि महं त्वादात् । बृहस्पतिर्मया पत्या मजावती सजीव शरदः सतम् ॥

૧ તેમજ હે ' પ્રિય-વીર સ્વામિન, તમારે હૃદય અને આત્મા મારા શુભાચરણરૂપ કર્મમાં ધારણ કરે ' છું ' મારા ચિત્તની અનુકૂલ આપણે ચિત્ત સદા રહે. તમે મ્હારી વાણીનું, અર્થાત્ જે કંઈ હું ધર્મ સમજી કહું તેનું એકાગ્ર ચિત્તથી સેવન કરો કેમકે પ્રભુપતિ પરમાત્માએ આજથી તમને મ્હારે સ્વાધીન કર્યા છે ને હું તમ્હારે આધીન થઈ છું.

આ પ્રતિજ્ઞાની અનુકૂલ જ ને પોતાનું વર્તન રાખે જેથી સર્વદા આનંદિત અને કીર્તિમાન થઈ પત્નીવ્રત ને પૂર્ણપણે પાળી સર્વ પ્રકારના વ્યભિચાર અને અપ્રિયાચરણથી દૂર રહી પરસ્પર પ્રીતિયુક્ત રહે

* ધ્રુવ દેખાડવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે હે વધુ ! અથવા વર ! જેમ આ ધ્રુવ દેહ અને સ્થિર છે તેવી રીતે આપણે જન્મે જન્મ્યા એક બીજાના પ્રિયાચરણમાં-પતિપત્ની ધર્મપાલનમાં સ્થિર અને દૃઢ થઈએ.

x “ અમુષ્ય ” આ પદની જગ્યાએ પછી વિભક્ત્યન્ત પતિનું નામ બોલવું જોઈએ જેમકે ‘કાંઇનું’ નામ શિવશર્મા અથવા ચક્રવર્મા હોય તો તેનું નામ શિવશર્માજઃ અથવા ચક્રવર્માજઃ ઇત્યાદિ બોલવું જોઈએ તેમજ “ અસૌ ” પદની જગ્યાએ વધુએ પોતાનું નામ પ્રથમા વિભક્ત્યન્ત જોડી મંત્રને પૂરું બોલવો જેમકે “યશોદાહ શિવશર્માજસ્તે” ઇત્યાદિ

૬ આ જગ્યાએ પણ (અમુષ્ય) પદની જગ્યાએ પતિનું નામ યજ્ઞન્ત વિભક્તિ વડે બોલવું અને “ અસૌ ” ની જગ્યાએ વધુનું પ્રથમાન્ત નામ જોડી બોલવું જોઈએ.

પશ્ચાત્ વર અને વધુ બંનેએ યજ્ઞકુંડના દક્ષિણ ભાગમાં પૂર્વાભિમુખ થઈ યજ્ઞકુંડની સમીપમાં બેસી પ્રથમ લખેલા (ઓં અમૃતોપસ્તરજમસિ સ્વાહા,) ઇત્યાદિ ત્રણ મંત્રો વડે કમથી ત્રણ આચમનો કરવા; ત્યારબાદ યજ્ઞકુંડમાં સમિધા નાખી અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરી પ્રથમ બતાવેલા ધૂત, અને સ્થાલીપાક એટલે કે ભાતને તેજ વખતે તૈયાર કરવો. પશ્ચાત્ (ઓં અયન્ત્ રુદ્રમં) ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે સમિધા હોમ બંને વચ્ચેએ કરવો, પછી ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ૪ આધારાવાજ્યભાગાહુતિ અને ૪ વ્યાહ્નિ આહુતિ એમ મળી ૮ આઠ આજ્યાહુતિ વરવધુએ આપવી, તત્પશ્ચાત્ ઉપર કહેલો ભાત જે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હોય, તેને એક પાત્રમાં કાઢી, તેના ઉપર ઝુવા વડે ધી રેડી ધી અને ભાતને સારી રીતે મેળવી જમણા હાથવડે થોડો થોડો ભાત વર અને વધુએ ભેગો અને નિમ્નલિખિત મંત્રોવડે કમથી ચાર આહુતિઓ આપવી.

ઓરમ્ અગ્નયે સ્વાહા इदमग्नये इदं न मम । ओरम્ प्रजापतये स्वाहा, इदं प्रजापतये, इदं न मम ॥ ओरम્ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा । इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यः । इदं न मम ॥ ओरम્ अनुमतये स्वाहा । इदमनुमतये, इदं न मम ॥

ત્યારબાદ (ઓં યદસ્યકર્મ્મણો) મંત્ર વડે એક સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ આપવી અને પછી ચાર વ્યાહ્નિ આહુતિ અને ઉપર બતાવેલી અષ્ટાજ્યાહુતિ મળીને ચાર આજ્યાહુતિઓ આપવી. તત્પશ્ચાત્ બાકી રહેલો ભાત એક પાત્રમાં કાઢી તેના ઉપર ધી રેડવું અને પોતાનો જમણો હાથ તે ભાત ઉપર રાખી નિમ્ન ત્રણ મંત્રો મનમાં જાપી ભાતમાંથી થોડું બક્ષણ કરવું.

ઓરમ્ અન્નપ્રાશ્નેન મણિના પ્રાણસૂત્રેણ પૃથ્વિના । વદ્મામિ સત્યગ્રન્થિના મનશ્ચ હૃદયં ચ તેઃ ॥ ૧

હે, સ્વામિન્ (અહમ્) હું યશોદા (અમુષ્ય) ચક્રવર્તીની કે ભદ્રગુપ્તની અર્ધાંગી (પતિકુલે) તમ્હારા કુળમાં ઝુવા નિશ્ચળ જેવા કે આપ (ધ્રુવમ્) દૃઢ નિશ્ચય કરનાર ત્હારા સ્થિર પતિ (અસિ) છે. તેમ હું પણ તમ્હારી દૃઢ અને સ્થિર પત્ની થાઉં.

x હે વરાનને જેમ (દ્યૌ) સૂર્યની કાન્તિ અથવા વિદ્યુત્ (ધ્રુવા) સૂર્ય અથવા પૃથિ-વ્યાદિ લોકોમાં નિશ્ચલ, જેમ (પૃથિવી) પૃથિવી પોતાના સ્વરૂપમાં (ધ્રુવા) સ્થિર, જેમ इदम् આ વિશ્વમ્) સર્વ જગત સંસાર પ્રવાહ સ્વરૂપમાં (ધ્રુવમ્) સ્થિર છે તથા જેમ (इमे पर्वताः) આ પર્વતો (ધ્રુવાસ) પોતાના રચનમાં સ્થિર છે, તેમ (इयम्) આ ઈ મારી (હી) (પતિકુલે) મારા કુળમાં (ધ્રુવા) સર્વદા સ્થિર રહે

* હે વધુ અથવા વર જેમ અગ્નની સાથે પ્રાણ અને પ્રાણુની સાથે અન્ન તથા અન્ન અને પ્રાણુનો અન્તરિક્ષ સાથે સમ્યન્ધ છે તેમ તે તારૂં (હૃદયમ્) હૃદય (અ) અને (મનઃ) મન (અ) અને જે ચિત્ત ઇત્યાદિ તેને (સત્યગ્રન્થિના) સત્યતાની માઠ વડે (વદ્મામિ) બાંધું છું.

વિશ્વરૂપઃ હિરણ્યવર્ણઃ સુવૃતઃ સુચક્રમ્ । આરોહ સૂર્યે અમૃતસ્ય લોકઃ સ્યોનં
પત્યે વહતુઃ કૃણુષ્વ ॥

જે વધુને એને ઘેરથી પોતાને ઘેર લાવતી વખતે એવો માર્ગ હોય કે જેથી નૌકામાં
એસવું પડે તેા નિમ્નલિખિત મન્ત્ર બોલી નૌકા ઉપર એસવું.

ઓરમ્ અશ્મન્વતી રીયતે સંરંધધ્વ મનુર્તિષ્ઠતપ્રતરતા સસ્વાયઃ ॥

અને જે વખતે નૌકામાંથી ઉતરવાનો સમય આવે તેવખતે નિમ્ન મન્ત્ર બોલી નાવમાંથી ઉતરે.

ઓરમ્ અત્રા જહામ્ યં અસન્નશેવાઃ શિવાન્વયમુત્તરેમાભિવાજાંન ।

જે માર્ગ પ્રવાણમાં બે રસ્તાઓ બેગા થાય, નદી, વાઘ, ચોર, આદિથી ભય અથવા
ભયંકર સ્થાન આવે તથા ઉચ્ચી નીચી તથા ખાડાવાળી જમીન, મોટા મોટા વૃક્ષોનો
ઝુંડ અથવા રમણાન ભૂમિ આવે તેા નિમ્નલિખિત મન્ત્ર બોલવો.

ઓરમ્ મા વિદન્ પરિણ્થિનો ય આસીદન્તિ દમ્પતી । સુગેભિર્દુર્ગમતીતામ-
પદ્રાન્ત્વરાતયઃ x ॥

તતપશ્ચાત્ વર અને વધુ જે ગાડીમાં બેઠા હોય તે ગાડીનું કોઈ અંગ પૈકું ઇત્યાદિ ભાગી
જાય અથવા બીજા કોઈ પ્રકારનો અકસ્માત-ઉપદ્રવ થાય તેા માર્ગમાં કોઈ સારું સ્થાન જોઈ
નિવાસ કરવો, સાથે રાખેલો જે વિવાહાગ્નિ તે પ્રગટ કરી તેમાં આગળ લખ્યા પ્રમાણે ૪
વ્યાહતિ આબ્યાહુતિ આપવી પછી વાગદેવ્ય જ્ઞાન કરવું.

બ્યારે વર વધુની ગાડી વરના ઘરની પાસે આવી પહોંચે ત્યારે કુલીન પુત્રવતી સૌભા-
અવતી કોઈ વ્રાહ્મણી અથવા પોતાના કુલની કોઈ તેવી સ્ત્રી સામે આવીને વધુનો હાથ પકડી
વરની સાથે ગાડીથી નીચે ઉતારે અને વરની સાથે સભા મંડપમાં લઈ જાય સભામંડપના
દ્વારસમીપ આવતાજ અત્રે કાર્ય માટે આવેલા લોકોની તરફ જુવે અને નીચેનો મન્ત્ર બોલે.

ઓરમ્ * સુમદ્ગ્લોરિયં વધૂરિમામ્ સમેત્ પદ્યત । સૌભાગ્યમસ્યૈ દૃત્ત્વા ।
યાયાસ્તં ત્રિપરેતન ॥

પશ્ચાત્ ઉપરિચિત થયેલા લોકોએ નીચે લખેલા વાક્યવડે આશીર્વાદ આપવો. ઓ સૌમાન્ય-
મસ્તુ, ઓ શુભમવતુ ॥ પછી વર નીચેનો મન્ત્ર બોલી વધુને સભામંડપમાં લઈ જાય

xહે પરમેશ્વર (યે) જે (પરિણ્થિન) માર્ગ રોકનાર દુષ્ટ-ચોર અથવા સત્રુ (દમ્પતિ)
સ્ત્રી પુરુષોપર (આસીદન્તિ) આક્રમણ કરે છે તેને તે સ્ત્રી પુરુષો (મા વિદન્) ન ગણે અર્થાત્
તે દુષ્ટથી સ્ત્રી પુરુષો દૂર રહે અને (સુગેમિ) ઉત્તમ કૃત્યો અને જ્ઞાન વડે (દુર્ગમ્) સંકટોથી
(અતીતામ્) પાર પડે તથા (અરાતય) જે દુશ્મનો છે તે (અપદ્રાન્તુ) નાશને પ્રાપ્ત થાય.

xહે વિદ્વજ્ઞનો ! (હયં વધૂ) આ સ્ત્રી (સુમદ્ગ્લો) ઉત્તમ કલ્યાણકારક સુભાગ્યી
યુક્ત થાય તેમ (દમામ્) આને (સમેત) કરો અને (પદ્યત) જુઓ એટલે કે જે રીતે અને

ओ३म् इह प्रियं प्रजया ते समृध्यतामस्मिन् गृहे गार्हपत्याय जागृहि । येना
पत्या तन्वं १ समृजस्वाग्नाजित्रीविदित्प्रभावंदायः ॥

ત્યાર પછી વર અને વધુ પહેલાથી સ્થાપી રાખેલા યજ્ઞકુંડની સમીપમાં જઈ વર નિમ્ન
લિખિત મંત્ર બોલી યજ્ઞકુંડના પશ્ચિમભાગમાં બાળેઠ અથવા તૃણાસનપર વધુને પોતાની જમણી
તરફ પૂર્વાભિમુખ બેસાડે

ओ३म् इह गावः प्रजायध्वमिहाग्वा इहो पूरुषाः । इहो सहस्र दक्षिणोऽपि
पूषा निषीदतु ॥

પશ્ચાત્ પ્રથમ લખેલા (ઓ૩મ્ અમૃતોપસ્વરણમસિ) ઇત્યાદિ ત્રણ મંત્રો વડે અનુક્રમે
ત્રણ આચમન કરે, ત્યારબાદ પહેલા લખ્યા પ્રમાણે યજ્ઞકુંડમાં યથાવિધિ સમિધાઓને જોડવી
અગ્ન્યાધાન કરવું જ્યારે તે અગ્નિ પ્રદીપ્ત થઈ જાય ત્યારે તેપર ધી ગરમ કરી શુદ્ધ કરી
લેવું અને પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે સમિધાધાન કરી પ્રદીપ્ત થયેલા અગ્નિમાં ૪ આધારાવા-
જમભાગાહુતિઓ અને ૪ બ્યાહુતિ આહુતિ અને ૮ આજ્યાહુતિ મળી ૧૬ આહુતિઓ વર અને
વધુએ આપી પ્રધાન હોમનો નિમ્નલિખિત મંત્રોવડે આરંભ કરવો

ओ३म् इह धृतिः स्वाहा । इदमिह धृत्यै इदं न मम । ओ३म् इह स्वधृति-
स्स्वाहा । इदमिह स्वधृत्यै इदं न मम । ओ३म् इह रन्तिः स्वाहा । इदमिह रन्त्यै इदं
न मम । ओ३म् इह रमस्व स्वाहा । इदमिह रमाय इदं न मम । ओ३म् मायि धृतिः
स्वाहा । इदं मायि धृत्यै, इदं न मम । ओ३म् मायि स्वधृतिः स्वाहा । इदं मायि
स्वधृत्यै इदं न मम । ओ३म् માયિ રમઃ સ્વાહા । इदं न मम । ओ३म् मायि रमस्व
स्वाहा । इदं मायि रमाय । इदं न मम ॥

ઉપરના પ્રત્યેક મંત્ર વડે ૮ આહુતિ આપવી ત્યારબાદ નિમ્નલિખિત ૪ મંત્રોવડે અનુ-
ક્રમે ચાર આજ્યાહુતિઓ આપવી.

ओ३म् आ नः प्रजां जनयतु प्रजापतिराजरसाय समनस्वर्यमा । अहुमङ्गलीः
पातिलोकमाविरा सन्नो भव क्षिपदे सं चतु ण्यदे स्वाहा । इदं सूर्यायै सावित्र्यै,

ઉત્તમ સુખની પ્રાપ્તિ થાય તેવી આની ઉત્તિ કરે (અસ્ત્યૈ) આને માટે (સૌભાગ્યમ્) ઉત્તમ
સૌભાગ્ય (વૃષ્ટા) આપી (અથ) પછી (આરતમ્) તમે પોતાને ઘેર (ચિપરેતન) પાછા જાવ

ઇદં ન મમ ॥ ૧ ॥ ઓ૩મ્ અઘોરચક્ષુરપંતિઘ્ન્યોશ્ચિવા પશુભ્યઃ સુમનાઃ સુવર્ષાઃ ।
 વીગ્સુર્દેવકામા સ્યોના શ્વો ભવ દ્વિપદે શં ચતુષ્પદે સ્વાહાં ઇદં સૂર્યાયૈ સાવિત્ર્યૈ
 ઇદમ મમ ॥ ૨ ॥ ઓ૩મ્ હ્રિં ત્વમિન્દ્રમીદુઃ સુપુત્રાં સુભર્ગાં કૃણુ । દશોસ્યાં પુત્રા
 નાષેદિ પતિમેકાદશકૃષિ સ્વાહાં । ઇદં સૂર્યાયૈ સ્વાવિત્ર્યૈ ઇદં ન મમ ॥ ૩ ॥ ઓ૩મ્
 સમ્રાજી શ્વશુરે ભવ સમ્રાજી શ્વશ્રાં ભવ । નનાન્દરિ સમ્રાજી ભવ સમ્રાજી અધિ-
 દેવુ સ્વાહાં ઇદં સૂર્યાયૈ, ઇદં ન મમ ॥ ૪ ॥

(૧) હે વધુ ' (અર્ચમા) ન્યાયકારી દ્વાળુ (પ્રજાપતિઃ) પરમાત્મા કૃપા કરીને (બાજરસાય) વૃક્ષાવસ્થા પર્યન્ત શ્રવવાને માટે (ન) અમારી (પ્રજામ્) ઉત્તમ પ્રળને શુભગુણ કર્મ અને સ્વભાવથી (બાજનયતુ) પ્રતિષ્ઠ કરે (સમનક્તુ) તેથી કરી ઉત્તમ સુખને પ્રાપ્ત કરે અને શુભગુણયુક્ત (મક્કલી) માગલ્ય યુક્ત સ્ત્રિયો કુટુંબના સર્વ જનોને આનંદ (અદુ) આપે તેમાની એક જે તુ વરાનને (પતિલોકમ્) પતિના ઘરને અને સુખને (સાવિત્ર) પ્રાપ્ત થા (ન) અમારા (દ્વિપદે) પિતા આદિ મનુષ્યોને માટે (શમ્) સુખ આપવાવાળી અને (ચતુષ્પદે) ગાય આદિ પશુઓને માટે (શમ્) સુખ કરનારી (મમ) થા.

(૨) આ મંત્રનો અર્થ પૃથ્વી આગળ કરી ગયા છીએ

(૩) મધર પુરુષ અને સ્ત્રિયોને આજ્ઞા આપે છે કે હે (મીદુઃ) વીર્ય સેવન કરનાર (ઇન્દ્ર) પરમૈશ્વર્ય યુક્ત ! તુ આ વધુના સ્વામિન્ (ત્વમ્) તુ (હ્રિમ્) આ વધુને (સુપુત્રામ્) ઉત્તમ પુત્રવાળી (સુમર્ગામ્) સુદર સૌભાગ્ય ભોગવવાવાળી (કૃણુ) કર (અસ્યામ્) આ વધુમા (દશ) દશ (પુત્રાન્) પુત્રોને (આ, ઘેદિ) ઉત્પન્ન કર અધિક નહીં અને હે સ્ત્રિ! તું પણ અધિક કામના નહીં કરતા દશ પુત્ર અને (एकादशम्) અગ્યારમા (પતિમ્) પતિને પ્રાપ્ત થઇ સંતોષ (કૃષિ) કર જો આથી આગળ વધી સંતાનોત્પત્તિને અધિક લોભ કરજો તો તમારા સંતાન કુટ, અદ્યપાયુ, અને નિર્ધૃદ્ધિ થશે અને તમે પણ અદ્યપાયુ અને રોગગ્રસ્ત થઇ જશો.

(૪) હે વરાનને ! તું (શ્વશુરે) મારો પિતા કે જે તારો સસરા થાય છે તેમા પ્રીતિ કરી (સમ્રાજી) પ્રકાશમાન ચક્રવર્તી રાજાની રાણી સમાન, પક્ષપાત છોડી પ્રત્ય (મમ) આ (શ્વશ્રામ્) મારી માતા કે જે તારી સાસુ થાય છે તેમા પ્રેમયુક્ત થઇ તેની આજ્ઞામા (સમ્રાજી) સારી રીતે પ્રકાશમાન (મમ) થા (નનાન્દરિ) મ્હારી બહેન જે તારી નણ્દ છે તેમા (સમ્રાજી) પ્રીતિવાળી અને (દેવુ) મારા માધ જે તારા દીધર તથા જેઠ છે તેમા પણ પ્રીતિવડે પ્રકાશમાન (અધિમમ) થા અર્થાત્ સર્વથી અવિરોધ પૂર્વક, પ્રીતિવાળી થા.

પછી આગળ લખ્યા પ્રમાણે ૧ હોમાહુતિ ૫ વ્યાહતિ આહતિ અને એક પ્રાણ-પત્યાહુતિ મળી ૭ આજ્યાહુતિઓ આપવી અને નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે વર અને વધુ બન્નેએ હાથ ખાવું.

समञ्जन्तुविश्वे, देवाः समाणो हृदयानिनौ । सं मातरिश्वा स घ्राता
समुदेष्ट्रीदधातुनौ * ॥

પશ્ચાત્ અહં મો અભિવાદયામિ० આ વાક્યવડે વર વધુ બન્નેએ વરના માતાપિતા ઇત્યાદિઓને પ્રીતિપૂર્વક નમસ્કાર કરવો. પશ્ચાત્ આજુપણુ વચ્ચાદિ પહેરી શુભાસન પર બેસી આગળ લખેલું વામદેબ્યગાન કરવું. અને તેજ સમયે પૃષ્ઠ ૪-૮ માં લખ્યા પ્રમાણે ઇશ્વરોપાસના કરવી આ વખતે અહો આવેલા સર્વ સ્ત્રી પુરુષો ધ્વાનાવસ્થિત થઇ પરમેશ્વરેનુ ચિન્તન કરે અને વર, વધુ, પિતા, આચાર્ય અને પુરોહિત ઇત્યાદિકને કહે કે ઓંશ્મ્ સ્વસ્તિ મમન્તો જુવન્તુ। (તમે ભોકા સ્વસ્તિવાચન કરો !) ત્યારબાદ પિતા આચાર્ય અને પુરોહિત વિદ્વાન હોય તો પૃષ્ઠ ૮-૧૧ માં લખ્યા પ્રમાણે સ્વસ્તિવાચનનો પાઠ પ્રેમપૂર્વક કરવો પિતા, આચાર્ય અને પુરોહિતના અભાવમા વર વધુ પોતે વિદ્વાન અને વેદવિત્ હોય તો તેઓ સ્વસ્તિવાચન કરે ત્યાર પછી કાર્યાર્થ ભેગા થયેલા સર્વ સ્ત્રી પુરુષો ઓંશ્મ્ સ્વસ્તિ ઓંશ્મ્ સ્વસ્તિ ઓંશ્મ્ સ્વસ્તિ આ વાક્યવડે વર વધુને આશીર્વાદ આપે ત્યાર પછી કાર્યકર્તા, પિતા, કાકા, બાઇ આદિ પુરુષોના તથા માતા, કાકી, ખહેન આદિ સ્ત્રીઓનો સારી રીતે સત્કાર કરી વિદાય કરવા તત્પશ્ચાત્ જો કોઇ કારણુ વિરોધથી સસરાના ધરમા ગર્ભાધાન સત્કાર ન થઇ શકે તો વર અને વધુ બંને જણાએ અતિ ખારા અને ખાટાં ભોજનનો ત્યાગ કરી વિષયવાસનાથી રહિત થઇ વિવાહથી ચોથે દિવસે ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવો, જો તે દિવસે ઋતુકાલ ન હોય તો કોઇ બીજો દિવસે ગર્ભસ્થાપન કરવો જો વર બીજા દેશમા વિવાહને માટે ગયો હોય તો જે સ્થાનમા વિવાહ કરવા માટે ઉતારો કર્યો હોય તે સ્થાનમા ગર્ભાધાન કરવું, પછી પોતાને ઘેર આવી પતિ, સાસુ, સસરા, નણુદ, દીયર, દેરાણી, જેઠ, જેઠાણી આદિ કુટુંબના મનુષ્યોનો વર અને વધુ સત્કાર કરે સદા પરસ્પર પ્રીતિપૂર્વક વર્તન રાખે. તથા વર પોતે વધુને મધુર વાણી, વચ્ચ, આજુપણુ આદિ વડે હમેશા પ્રસન્ન અને સંતુષ્ટ રાખે તેમ વધુએ પણ મધુર વાણી ઇત્યાદિથી સર્વને પ્રસન્ન રાખી વરવધુ સાથે પત્નીમતઆદી સદ્ધર્મથી વર્તે તથા પત્ની પણ પતિની સાથે પતિમતા આદિ સદ્ધર્મયુક્ત ચાલ ચલાવી હમેશાં પતિની આજ્ઞા પાળવામા તત્પર અને ઉત્સુક રહે તથા વર પણ સ્ત્રીની સાથે તેવીજ રીતે વર્તે.

॥ इति विवाहसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

* આથી ઉત્તમ “ જમસ્તે ” આ વેદોક્ત વાક્ય અભિવાદનને માટે નિત્યપ્રતિ સ્ત્રી પુરુષ પિતા, પુત્ર મુરશિષ્ય ઇત્યાદિને માટે છે સાળો, સવારે જ્યારે અપૂર્વ સમાગમ થાય ત્યારે આ જમસ્તે વાક્યથી પરસ્પર અભિવાદન કરે.

॥ અથ ગૃહાશ્રમસંસ્કારવિધિ વક્ષ્યામઃ ॥

ઐહિક અને પરલૌકિક સુખની પ્રાપ્તિને માટે વિવાહ કરી, પોતાના સામર્થ્યાનુસાર પરાંપકાર કરવો, અને નિયત સમયમા યથાવિધિ ઇશ્વરોપાસના અને ગૃહકૃત્ય સારી રીતે કરી સત્યધર્મમાજ પોતાનું તન, મન, ધન અર્પણ કરવું અને ધર્માનુસાર સન્તાનોની ઉત્પત્તિ કરવી, આને ગૃહસ્થાશ્રમ સંસ્કાર કહે છે. આ વિધિમા પ્રમાણ

સોમો વધૂયુરભવદશિવનાસ્તામુભાવરા । સૂર્યો યત્પત્યેશંસન્તી મનસા સચિતા
દદાત્ ॥ ૧ ॥ इहैवस्तं मा वियौहं विश्वमायुर्व्यश्नुतम् । क्रीडन्तौ पुत्रैर्नप्तृभिर्मोदमानौ
स्वस्तकौ ॥ ૨ ॥ सुमङ्गली प्रतरणी गृहाणां सुशेवा पत्ये श्वशुराव शम्भूः । स्योना श्वश्रवै
प्रगृहान् विंशेमान् ॥ ૩ ॥ स्योना भव श्वशुरेभ्यः स्योना पत्ये गृहेभ्यः । स्योनास्यै
सर्वस्यै विंशे स्योना पुष्ट्यैषां भव ॥ ૪ ॥ यादुर्हादो युवतयो याश्वेह जरतीरपि ।
वर्चोन्व स्यै सदृत्ताथास्तं विपरेतन ॥ ૫ ॥ आरोह तल्पं सुमनस्यमानेह प्रजां
जनय पत्ये अस्मै । इन्द्राणीवं सुबुधा बुध्यमाना ज्योतिरग्रा उषसः प्रति
जागरासि ॥ ૬ ॥

અર્થ—(સોમ) સુકુમાર શુભગુણયુક્ત (વધૂયુ) વધુની કામના કરવાવાળો પતિ, તથા પતિની કામનાવાળી વધુ, (અશ્વિના) બન્ને બ્રહ્મચર્યથી વિધાને પ્રાપ્ત (અમઘત્) થાય અને (કમા) બંને (વરા) સમાન ઉત્તમ ગુણકર્મ સ્વભાવવાળા (આસ્નાઘ્) થાય, એવા (યત્) જે (સૂર્યામ) સૂર્યના કિરણ જેવી સુંદરતા ગુણથી યુક્ત, (પત્યે) પતિ માટે (મનસા) મનથી (શસન્તીમ્) ગુણ કીર્તન કરનારી વધુ છે, તેને પુરુષ, અને તેવા પ્રકારના પુરુષને સ્ત્રી (સચિતા) સકલ જગતનો ઉત્પાદક પરમાત્મા (દદાત્) આપે છે, અર્થાત્ મોટા ભાગ્ય-વડેજ જેના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ સમાન હોય તેવા સ્ત્રી પુરુષોનું જોડું મળે છે (૧)

હે સ્ત્રી અને પુરુષ ! હું, પરમેશ્વર આજ્ઞા કરે છું કે વિવાહમા તમે જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી ચુક્યા છો અને જેનો તમે બંનેએ સ્વીકાર કર્યો છે, (ઈહૈવ) તેમા (સ્તમ) તત્પર રહેા (મા, વિયૌહમ્) આ પ્રતિજ્ઞાને ભંગ કદી ન કરો (વિશ્વમાયુર્વ્યશ્નુતમ્) ઋતુમાની ધર્મ વીચેનો અધિક નાશ ન કરી, સંપૂર્ણ આયુષ્ય કે જે સૌ વર્ષથી ઓછું હોવા નથી તેને પ્રાપ્ત કરો, અને પુર્વોક્ત ધર્મ રીતિથી (પુત્રૈ) પુત્ર અને (નપ્તૃમિ) પૌત્ર સહિત (ક્રીડન્તૌ) ક્રીડ કરતાં (સ્વસ્તકૌ) ઉત્તમ ગૃહવાળા અને (મોદમાનૌ) આનન્દિત થઈ, ગૃહાશ્રમમા પ્રીતિપૂર્વક વાસ કરો (૨)

અર્થ—હે વરાનને '૮ (સુમઙ્ગલી) શુભમંગલાચરણ કરવાવાળી તથા (પ્રતરણી) દોષ અને શોકાદિથી પૃથક રહેવાવાળી યધ (ગૃહાણામ્) ગૃહકાર્યમા અતુર અને તત્પર રહે, તથા

(सुशोभा) उत्तम सुभवाणी यद्य (पत्ये) पति (श्वशुराय) ससरा अने (श्वश्रुवै) सासुने (शम्भू) सुभकर्ता या तथा (स्योना) स्वय प्रसन्न यद्य (इमान्) आ (गृहान्) धरोभां सुभपूर्वक (प्रविश) प्रवेश कर (३)

हे वधु ! तु (श्वशुरेभ्य) ससरा सासु विगेरेने (स्योना) सुभ देनारी या, (पत्ये) पतिने (स्योना) सुभ देनारी अने (गृहेभ्य) गृहस्थना स न धीओने (स्योना) सुभदायी (मव) तथा (अस्यै) आ (सर्वस्यै) सर्व (विषे) प्रगने (स्योना) सुभप्रद यद्य (पृष्ठा) ओता (कुण्डाय) पोपश्व भाटे तत्पर (मव) रहे (४)

(या) ने (कुर्वादि) दुष्ट दुष्टवाणी दुष्टात्मिका (युवतयः) युवान स्त्रीओ (च) अने (या) ने (इह) आ स्थानमा (ज्वरती) वृद्ध दुष्ट स्त्रीओ होय, ने (अपि) पशु (अस्यै) आ वधुने (नु) नष्टी (वर्च) तेज (सं, दत्त) आपे, त्यार पछी (अस्नम्) पोतपोताने धेर (विपरेतन) याही नय अने इरी कटीपशु आनी पासे न भंवे (५)

हे वरानने ! तु (सुमनस्यमाना) प्रसन्न यितवाणी यद्य (तल्पम्) पक्ष गपर (आरोह) यही शयन कर अने (इह) आ गृहाश्रममा स्थिर रही (अस्यै) आ (पत्ये) पतिने भाटे (प्रजां, जनय) प्रग उत्पन्न कर, (सुबुधा) सुगानवाणी (सुख्यमाना) उत्तम शिक्षाने प्राप्त करी (इन्द्रणीव) सूर्यनी कान्तिनी समान, (उषस) अने प्रभातकालनी पहेली (ज्योतिः) ज्योतिनी समान (प्रति, जागरासि) प्रत्यक्ष सर्व कार्यमा नगती रहे (६)

देवा अग्रे न्यपद्यन्त पत्नीः समस्पृशन्त तन्वस्तनूभिः । सूर्येव नारि विश्व-
रूपा महित्या प्रजावती पत्या संभवेह ॥ ७ ॥ संपितरावृत्तिव्ये सृजेथां माता
पिता च रेतसो भवाथः । मर्ये इव योषामधिरोहयैनां प्रजां कृण्वाथामिह पुण्यतं
रयिम् ॥ ८ ॥ तां पूषञ्छिवतमामेरेयस्व यस्वां बीजं मनुष्या रेवपन्ति । यानं ऊरु
उञ्जती विश्रयाति यस्यामुन्नतः महरेमक्षेपः ॥ ९ ॥

हे सौभाग्यप्रदे (नारि) नारी ! तु नेम (इह) आ गृहस्थाश्रममा (अग्रे) प्रथम (देवाः) विद्वान् बोडा (पत्नी) उत्तम स्त्रीओने (न्यपद्यन्त) प्राप्त थाय छे अने (तनूभिः) शरीरायी (तन्व) शरीराओ (समस्पृशन्त) स्पर्श करे छे, तेम (विश्वरूपा) विविध सुदृश्य धारण करनारी (महित्या) सत्कारने प्राप्त यद्य, (सूर्येव) सूर्यनी कान्तिनी समान (पत्या) पोताना स्वामीनी साथे भणी (प्रजावती) प्रगने प्राप्त करनारी (संभव) या (७)

हे स्त्रीपुत्रो ! तमे (पितरौ) आसकोना जनक, (कृत्विचे) कपुसमयमा संतानोने (संसृजेथाम्) उत्तम रीते उत्पन्न करे, (माता) जननी (च) अने (पिता) जनक अने (रेतस) प्रीयने भेणवी गर्भाधान करनारी (भवाथ) याओ हे पुश्य ! (यनाम्) आ (योषाम्) लहारी स्त्रीनी (पर्य, इव) प्राप्त यनारा पतिनी समान (लहारा जेवा) (अधिरोहय)

સંતાનોથી વૃદ્ધિ કર અને તમે અને (દ્વ) આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં, પરસ્પર મળી (પ્રજામ) પ્રજા (કુળવાયામ) ઉત્પન્ન કરો, (પુણ્યતમ) ને તેનું પાલન પોષણ કરો તથા પુરુષાર્થ કરી (રયિમ્) ધન મેળવો (૮)

હે (પુષન્) વૃદ્ધિકારક પુરુષ ! (યસ્યામ્) જેમાં (મનુષ્યાઃ) મનુષ્યો (વીજમ્) વીર્ય (વપન્તિ) વાવે છે, (નામે છે) (યા) જે, (ન) અમારી (ઝશતી) કામના કરનારી, (ઝર) ઉરસ્થાનનો, સુ દરતાથી (વિશ્રયાતિ) આશ્રય લે છે (યસ્યામ્) જેમાં (ઝશન્ત) સંતાનોની કામના કરનારા, અમે, (શેષ) ઉપરથેન્દ્રિયનું (પ્રહરેમ) પ્રહરણ કરીએ છીએ (નાપીએ છીએ) (તામ્) તે (શિશ્વતમામ) અતિશય કલ્યાણકારી સ્ત્રીને, સંતાનોત્પત્તિ કરવા (પરયસ્વ) પ્રેમથી પ્રેરણા કર. (૯)

સ્યોનધોનેરધિબુધ્યમાનો હસામૃદૌ મહસા મોદમાનો । સુગ્ સુપુત્રૌ સુગૃહૌ
તરાયો જીવાવૃષસો વિમાતીઃ ॥ ૧૦ ॥ હ્રેમાવિન્દ સંનુદ ચક્રવાકેવ દમ્પતી ।
પ્રજયૈર્નો સ્વસ્તકૌ વિશ્વમાયુર્વ્યન્નુતામ્ ॥ ૧૧ ॥ જનિયન્તિ નાવગ્રવઃ પુત્રીયન્તિ
સુદાનવઃ । અરિષ્ટાસુ સચેવહિ વૃદ્ધે વાજસાતયે ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—હે સ્ત્રી અને પુરુષ ! જેમ સ્વર્ગ (વિમાતિ) સુંદર પ્રકાશયુક્ત (ઉષસ) ઉપાને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ (સ્યોનાત્) સુખથી (યાને) ધર મધ્યે (અધિ, બુધ્યમાનો) સંતાનોત્પત્તિ વગેરે ક્રિયા સારી પેઠે ભણવાવાળા, સદા (હસામૃદૌ) હાર્થ અને આનંદયુક્ત, (મહસા) ધણ પ્રેમથી (મોદમાનો) અત્યંત પ્રસન્ન, (સુગ્) ઉત્તમ વર્તનથી ધર્મયુક્ત વ્યવહારમાં સારી રીતે ચાલનારા, (સુપુત્રૌ) ઉત્તમ પુત્રોવાળા, અને (સુગૃહૌ) ઉત્તમ ધર વગેરે સાધનોથી યુક્ત થઈ (વીજૌ) ઉત્તમ પ્રકારનું જીવન ધારણ કરી (તરાય) ગૃહસ્થાશ્રમના વ્યવહારને પૂર્ણ કરે. (૧૦)

હે (હન્દ્ર) પરમૈશ્વર્યયુક્ત વિદ્વાન્ રાજન્ ! તમે (દ્વ) આ સંસારમાં (દ્વૌ) આ સ્ત્રી અને પુરુષને યોગ્ય સમયપર વિવાહ કરવાની આજ્ઞા આપો અને એવી વ્યવસ્થા કરવા કહો કે કોઈ પણ સ્ત્રી અથવા પુરુષ (વિવાહવિધિમાં લખેલા પ્રમાણોથી) વિરૂદ્ધ અથવા બીજી કોઈ અયોગ્ય રીતે વિવાહ ન કરી શકે (સંનુદ) સર્વને એવી પ્રેરણા કરે કે જેથી પૂર્ણ બ્રહ્મ-અર્થસંહિત વિદ્યાધ્યયન કરી (દમ્પતી) પતિપત્ની (ચક્રવાકેવ) ચક્રવાકની સમાન એક બીજાથી પ્રેમબદ્ધ થઈ રહે અને (ગર્ભાધાન સંસ્કારમાં જે વિધિ કહેવામાં આવ્યો છે તે વિધિ પ્રમાણે) (પ્રજયા) પ્રજાથી (પૌત્રૌ) એ બે (સ્વસ્તકૌ) સુખયુક્ત થઈ (વિશ્વમ્) સંપૂર્ણ સૌ વર્ષ પર્યન્તના (આયુ) આયુષ્યને (વ્યન્નુતામ્) પ્રાપ્ત કરે. (૧૧)

હે મનુષ્યો ! જેમ (સુદાનવ) વિદ્યાદિ ઉત્તમ ગુણોના દાન કરવાવાળા (અગ્રવ) ઉત્તમ સ્ત્રી પુરુષો (જનિયન્તિ) (ઉત્તમ) પુત્રોની ઉત્પત્તિ કરે છે તથા (અધિકની) કામના કરે છે, તેમ અમારા પુત્રો ઉત્તમ થાય, (અરિષ્ટાસુ) બળ અને પ્રાણનો નાશ ન કરનારા થઈ (વૃદ્ધે) મહાન્ (વાજસાતયે) પરાપકારાર્થે વિજ્ઞાન અને અનનુ દાન દેવામાં (સચેવહિ) સર્વદા કટિબદ્ધ રહીએ જેથી અમારા સંતાનો પણ તેવા ઉત્તમ થાય. (૧૨)

प्रबुध्यस्व सुबुधा बुध्यमान दीर्घायुत्वाय अतशारदाय । गृहान् गच्छ गृह-
पत्नी ययासो दीर्घे त आयुः सविता कृणोतु ॥ १३ ॥ सदृदयं सांमनस्यम-
विद्वेषं कृणोमि वः । अन्यो अन्यमभिर्हयत वत्स जातमिवाज्या ॥ १४ ॥

हे પત્ની! તું (શતશારદાય) સો વર્ષ પર્વન્ત (દુર્ગાયુત્વાય) દીર્ઘ કાલ જીવવાને માટે (સુબુધા) ઉત્તમ બુદ્ધિવાળી (બુધ્યમાના) જ્ઞાનવાળી થઇ (ગૃહાન્) મારા ઘરોને (ગચ્છ) પ્રાપ્ત થા, અને (ગૃહપત્ની) હું, જે ગૃહનો સ્વામિ હું તેની સ્ત્રી તું (યયા) જેમ (તે) તાર (દીર્ઘમ્) દીર્ઘકાળ પર્વન્ત (આયુઃ) જીવન (આસદ્) થાય તેવું (પ્રબુધ્યસ્વ) જ્ઞાન આરી રીતે પ્રાપ્ત કર. અને જે કોઇ ઉત્તમ વ્યવહાર હોય તેને પણ જાણ, આપણી આસાને (સવિતા) સર્વ જગત્ની ઉત્પત્તિ કરનાર અને સ પૂર્ણ ઐશ્વર્યને આપનાર પરમાત્મા (કૃણોતુ) કૃપાવટે પાર પાડે જેથી તું અને હું સર્વદા ઉભવીશીશ થઇ આનંદમાં રહીએ. (૧૩)

હે ગૃહસ્થો! હું ઇશ્વર તમને જેવી આજ્ઞા આપું છું તેવું જ તમારે તમારું વર્તન રાખવું, જેથી તમને અક્ષય સુખ થાય, એટલે કે (વ) તમારી (સદૃદયમ્) જેવી ઇચ્છા પોતાના સુખને માટે કરો છો અને દુઃખ ન થાય તેમ ઇચ્છો છો, તેમજ માતા, પિતા, સન્તાન, સ્ત્રી, પુરુષ, જૂત્ય, મિત્ર, પડોસી અને બીજા બધા સાથે સમાન હૃદયથી રહો. (સાંમનસ્યમ્) મન બંધે સારી રીતે પ્રસન્નતા અને (અવિદ્વેષમ્) વૈર વિરોધાદિથી રહિત જે વ્યવહાર છે, તેને હું તમારે માટે (કૃણોમિ) રિશ્ત કરું છું. તમે (અજ્યા) હનન ન કરવા યોગ્ય ગાય જેમ (વત્સમ્ જાતમિવ) ઉત્પન્ન થયેલા વાછરડા પર વાત્સલ્ય આવડુ વર્તન રાખે છે તેમ તમે પણ (અન્યોઽન્યમ્) અરસપરસ (અમિ, હર્યત) પ્રેમપૂર્વક સુખે-અઝાથી વર્ત્યા કરો (૧૪)

અનુવ્રતઃ પિતુઃ પુત્રો માત્રા મંવતુ સર્મનાઃ ॥ જાયા પત્યે મધુમતીં વાર્ષં વદતુ
શાન્તિવાન્ ॥ ૧૫ ॥ મા ભ્રાતા ભ્રાતરં દ્વિસન્મા સ્વસારમુત સ્વસાં । સમ્યજ્ઞઃ
સર્વતા ભૂત્વા વાર્ષં વદતુ ભદ્રયા ॥ ૧૬ ॥

હે ગૃહસ્થો! જેમ તમારો (પુત્ર) પુત્ર (માત્રા) એની માતા સાથે (સંમના) પ્રીતિયુક્ત મનવાળો, (અનુવ્રતઃ) અનુકુલ આચરણવાળો, (પિતુ) અને પિતાના સંબંધમાં એજ પ્રકારનો પ્રેમ ધરાવનાર (મંવતુ) થાય તેમ તમે પણ તમારા પુત્રોની સાથે વર્તતા રહો જેમ (જાયા) સ્ત્રી (પત્યે) પતિની પ્રસન્નતાને માટે (મધુમતીમ્) માધુર્યતાયુક્ત (વાણમ્) વાણી (વદતુ) કહે, તેમ પતિ પણ (શાન્તિવાન્) શાન્તિપૂર્વક પોતાની સ્ત્રી સાથે મધુર વાણીથી બાપણ કર્યા કરે (૧૫)

હે ગૃહસ્થો! તમારામા (ભ્રાતા) ભાઇ, (ભ્રાતરમ્) ભાઇની સાથે (મા, (દ્વિસન્મા) દેષ કદી ન કરે, (હત) અને (સ્વસા) બહેને (સ્વસારમ્) પોતાની બહેન સાથે દેષ કદી (મા) ન કરવો તથા બહેન અને ભાઇએ પરસ્પર દેષ કદી ન કરવો; કિન્તુ (સમ્યજ્ઞઃ) સારી રીતે

પ્રેમ આદિ ગુણવાળા (સવ્રતા) સમાન ગુણકર્મ સ્વભાવવાળા (મૂલ્લા) ચર્ધ (મદ્રયા) મગળકારક રીતિથી એક બીજાની સાથે (ઘાત) સુખદાયક વાણી (વદતુ) બોલો. (૧૬)

येन देवा न वियन्ति नो च विद्विषते मिथः तत्कृष्णो ब्रह्म वो गृहे संज्ञानम्
पुरुषेभ्यः ॥ १७ ॥ ज्यायस्वन्तश्चित्तिनो मा वियौह संराधयन्तः सधुराश्चरन्तः ।

अन्यो अन्यस्मै बल्लु वदन्त एतं समीचीनान्वः समनसस्कृणोमि ॥ १८ ॥

હે ગૃહસ્થો! હું ઇશ્વર, (યેન) જે પ્રકારના વ્યવહારથી (દેવા) વિદ્વાન લોકો (મિથ) પરસ્પર (ન વિયન્તિ) પૃથક ભાવવાળા નથી થતા (ચ) અને (નો, વિદ્વિષતે) પરસ્પર દ્વેષ કદિ નથી કરતા (તત્) તેવા કર્મ (વ) તમારા (ગૃહે) ધરમા (કૃષ્ણ) નિશ્ચિત કરે છું, અને (પુરુષેભ્યઃ) પુરુષોને (સંજ્ઞાનમ્) સારી રીતે ચેતવું છું કે તમે શોકો પરસ્પર પ્રીતિથી વર્તી બહુ (બ્રહ્મ) ધન અને ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૭)

હે ગૃહસ્થ આદિ મનુષ્યો! તમે (જ્યાયસ્વન્ત) ઉત્તમ વિદ્યા આદિ ગુણવાળાં (ચિત્તિન) વિદ્વાન (સધુરા) ધુરધુર ચર્ધ (ચરન્ત) વિચરતા અને (સંરાધયન્ત) પરસ્પર મળી ધનધાન્ય અને રાજ્યસમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી (મા, વિયૌહ) વિરોધ અને ભેદ ભાવ કદિ નહીં રાખો (અન્ય) એક (અન્યસ્મૈ) બીજાને માટે (વલ્લુ) સત્ય મધુર ભાષણ (વદન્ત) કહેતા (તપ) રહે તેને માટે (સમીચીનાન્વ) સમાન લાભાલાભમા એક બીજાના સહાયક (સમનસ) એક મનવાળા (વ) તમને હું (કૃણોમિ) કરે છું. અર્થાત્ હું તમને આજ્ઞા કરે છું કે તમે આલસ્ય છોડી તેનું પાલન કરો. (૧૮)

समानी प्रपा सह वौऽन्नमागः समाने योक्त्रे सह वौ युनज्मि । सम्यञ्चोऽग्निं
संपर्य्यतारा नाभिमिवाभितः ॥ १९ ॥ समीचीनान्वः संपनस्कृणोम्येकं श्रुष्टीन्सं-
वननेन सर्वान् । देवा इवामृतं रक्षमाणा मायं प्रातः सौमनसो वौ अस्तु ॥ २० ॥

अथर्वः कां० ३ । वर्ग० ३० । मं० १ । ७ ॥

હે ગૃહસ્થાદિ મનુષ્યો! હું, ઇશ્વર તમને આજ્ઞા કરે છું કે તમારો (પ્રપા) જળપાન, સ્નાન અને રહેવા વીગેરેનો વ્યવહાર (સમાની) સમાન હોવો જોઈએ. (વ) તમારૂં (અન્નમાગ) ખાનપાન (સહ) સાથે થવું જ જોઈએ (વ) તમારો (યોક્ત્રે) અશ્વાદિ યાન (સમાને) એકજ (સહ) તમારી પાસે રહે એવું જોઈએ, અને તમને ધર્મ આદિ વ્યવહારમા પશુ એક થવા (યુનજ્મિ) નિયુક્ત કરે છું જેમ (આરા) ચક્રના આરા (અમિત) ચારો તરફથી (નાભિમિવ) વચલી નેમીમા લાગેલા રહે છે, અથવા જેમ ઝલ્લિજ લોકો અને યજમાન મળીને યજમા (અગ્નિમ્) અગ્નિઆદિના સેવન

થડે જમતૂનો ઉપકાર કરે છે, તેમ (સમ્યજ્ઞઃ) સારી પ્રાપ્તિવાળા તમે, પરસ્પર મળી ધર્મયુક્ત કાર્યમાં (સમર્પયત) એક બીજાનું હિત કર્યા કરો (૧૯)

૪૪૨ આરા આપે છે કે હે ગૃહસ્થાદિ મનુષ્યો! હું (ચ) તમને (સાગ્રીચીનાન્) સાથે રહેનાર સર્વને (સંમન) પરસ્પર હિતથી, (પ્રકશ્રુણીત્) એકબીજા ધર્મકૃત્યમાં શીઘ્ર પ્રવૃત્ત થવાને માટે (સર્વાન્) સર્વને (સચનનેન) ધર્મકાર્યોના સેવનની સાથે, અને બીજાના ઉપકારમાં નિયુક્ત (કુળોમિ) કરું છું તમે (ત્રેવાહવ) વિદ્વાન્ જનોની સમાન (અમૃતમ્) વ્યવહારિક અને પારમાર્થિક સુખની (રક્ષમાણ.) રક્ષા કરતાં (સાય પ્રાત) સવાર માળ અર્થાત્ સર્વ સમયે એક બીજાને પ્રેમપૂર્વક બેટો. આવા વર્તનથી (ચ) તમારો (સૌમનસ) મનનો આનન્દવાળો શુદ્ધભાવ (અસ્તુ) સર્વદા સ્થિર રહે (૨૦)

શ્રમેણ તપસા સૃષ્ટા બ્રહ્મણા વિત્તેક્રુતે શ્રિતાઃ ॥ ૨૧ ॥ સત્યેનાવૃતાઃ શ્રિયા પાવૃતાઃ યજ્ઞસા પરીવૃતા ॥ ૨૨ ॥ સ્વધયા પરિહિતાઃ શ્રદ્ધયાં પર્યુઢા હીસયાં ગુપ્તા યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતા લોકો નિઘનમ્ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ—હે બ્રીહસ્પતિ! હું ૪૪૨ તમને આરા આપુ છું કે તમે ગૃહસ્થી લોક (શ્રમેણ) પરીશ્રમ તથા (તપસા) પ્રાણ્યાયામાદિ તપથી (સૃષ્ટા) સંયુક્ત થઇ (બ્રહ્મણા) વેદવિદ્યા, પરમાત્મા, અને ધનાદિથી (વિત્તે) ભોગ કરવા યોગ્ય પદાર્થોના પ્રયત્નમાં અને (ક્રુતે) યથાર્થ, પક્ષપાત રહિત ન્યાયરૂપ ધર્મમાં (શ્રિતા) ચાલવાવાળા સદા રહો (૨૧)

(સત્યેન) સત્યભાષણ આદિ કર્મોથી (આવૃતા) એ તરફથી યુક્ત થઇ (શ્રિયા) શોભા અને લક્ષ્મીથી (પ્રાવૃતા) યુક્ત (યજ્ઞસા) કીર્તિ અને ધનથી (પરીવૃતા) સર્વ રીતે સંયુક્ત ગણા કરો (૨૨)

(સ્વધયા) પોતાનાજ અન્નાદિ પદાર્થના ધારણથી (પરિહિતા) સર્વના હિતકારી (અજ્ઞયા) સત્ય ધારણ કરવામાં શ્રદ્ધાથી (પર્યુઢા) સર્વ રીતે સર્વને સત્યાચરણ પ્રાપ્ત કરાવનારા (વીક્ષયા) નાના પ્રકારના અજ્ઞાનથી સત્યભાષણ પ્રતના ધારણથી (ગુપ્તાઃ) સુરક્ષિત, (યજ્ઞે) વિદ્વાનેનો સત્કાર, શિષ્યવિદ્યા અને શુભચલ્લોના દાનમાં (પ્રતિષ્ઠિતા) પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરો, અને આવાજ કર્મોથી (નિઘનં લોક) આ મનુષ્યલોકને પ્રાપ્ત થઇ મૃત્યુ પર્યન્ત સર્વદા આનંદમાં રહો (૨૩)

ઓજશ્ચ તેજશ્ચ સદૃશ્ચ વાક્ ચ વલ્લ્ચેન્દ્રિયં ચ શ્રીશ્ચ ધર્મેશ્ચ ॥ ૨૪ ॥

૪૪૩ આરા આપે છે કે હે મનુષ્યો! તમે જે (ઓજ) પરાક્રમ (ચ) અને તેની સામગ્રી (તેજ) તપસ્વિપણ્ય (ચ) અને તેની સામગ્રી (સહઃ) સ્મૃતિ, નિન્દા, હાનિ, લાભ, અને શોકાદિનું સહન (ચ) તથા તેના સાધનો, (વલ્લં ચ) બલ અને તેના સાધનો, (વાક્ ચ) સત્ય, પ્રિયવાણી અને તદ્વનુકૂલ વ્યવહાર (ઇન્દ્રિયં ચ) શાન્તિ, ધર્મયુક્ત અન્તઃકરણ અને શુદ્ધાત્મા તથા જીતેન્દ્રિયતા, (શ્રીશ્ચ) લક્ષ્મી અને તેની પ્રાપ્તિનો ધર્મયુક્ત

ઉદ્દેશ, (ધર્મશ્ચ) પક્ષપાતરહિત ન્યાયાચરણરૂપ વેદોક્ત ધર્મ અને જે એના સાધન અને લક્ષણો છે તેને તમે પ્રાપ્ત કરીને તદનુસાર તમારો વ્યવહાર રાખો (૨૪)

બ્રહ્મંચ સૂત્રં ચ રાષ્ટ્રંચ વિશ્વંચ ત્વિષિંચ યજ્ઞંચ વર્ચંચ દ્રવિણંચ ॥ ૨૫ ॥

આયુશ્ચ રૂપંચ નામંચ કીર્તિંચ પ્રાણશ્ચાપાનશ્ચ ચક્ષુશ્ચ શ્રોત્રંચ ॥ ૨૬ ॥ પર્યશ્ચ

રસશ્ચામ ચાનાથં ચ ઋતં ચ સત્યં ચેષ્ટં ચ પૂર્તં ચ પ્રજાંચ પશ્વશ્ચ ॥ ૨૭ ॥

અથર્વં ૦ કાં ૦ ૧૨ । અ ૦ ૫ । વ ૦ ૧-૨ ॥

પરમેશ્વર આજ્ઞા આપે છે કે હે ગૃહસ્થાદિ મનુષ્યો! તમને એજ યોગ્ય છે કે (બ્રહ્મ, ચ) પૂર્ણવિદ્યા તથા શુભગુણવાળા મનુષ્યો અને સર્વના ઉપકારક, શમ, દમ આદિ ગુણગ્રામી, બ્રહ્મકુળ, (ક્ષત્ર ચ) વિદ્યાદિ ઉત્તમ ગુણવાળા, વિનય અને શૌર્યાદિ ગુણવાળા ક્ષત્રિય કુલ, (રાષ્ટ્રંચ) રાજ્ય અને તેનું ન્યાયથી પાલન (વિદ્યોચ્ચ) ઉત્તમ પ્રજા અને તેની ઉન્નતિ, (ત્વિષિંચ) સદવિદ્યાદિનું તેજ, અને આરોગ્ય કરીર, આ સર્વના, તથા આત્માના બલથી પ્રકાશમાન, તથા તેમની વૃદ્ધિ વડે (યજ્ઞશ્ચ) કીર્તિ અને તેના સાધનોને પ્રાપ્ત થાઓ, (વર્ચંચ) બણેલી વિદ્યાને વિચાર, નિત્ય (દ્રવિણ ચ) દ્રવ્યોપાર્જન અને તેની રક્ષા કરો, તથા ધર્મયુક્ત પરોપકારમા ખર્ચો (૨૫)

હે સ્ત્રીપુરુષો! તમે તમારા (આયુ) જીવનની વૃદ્ધિ કરો, (ચ) અને આખી જીંદગીમા ધર્મયુક્ત ઉત્તમ કાર્યોજ કર્યા કરો (રૂપચ) સૌંદર્યની પ્રાપ્તિ માટે વિષયાસક્તિ કુપથ્ય અને રોગના હેતુઓ તથા અધર્મચરણ છોડીને પવિત્રતાથી રહો. વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કર્યા કરો. (નામ, ચ) નામકરણના (પાછળ લખ્યા પ્રમાણે) શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે નામ પાડણ કરી (કીર્તિંચ) સત્યાચરણ વડે પ્રશંસા થાય તેવા કાર્યો કરો. ગુણોમા દોષારોપણ અને ગુણારોપણને શીઘ્ર છોડી દો (પ્રાણશ્ચ) લાખ્યા વખત સુધી જીવન ધારણ કરો અને તદનુકુલ યુક્ત આહાર અને વિહારાદિ સાધન, (અપાનશ્ચ) સર્વ દુઃખ દુર કરવાનો ઉપાય અને તે ઉપાયની સામગ્રી, (ચક્ષુશ્ચ) પ્રત્યક્ષ અનુમાન અને ઉપમાન (શ્રોત્ર ચ) તથા શબ્દ પ્રમાણ અને તેની સામગ્રી આ સર્વને ધારણ કરો (૨૬)

હે ગૃહસ્થ ભોક્તા! (પર્યશ્ચ) ઉત્તમ પાણી દુધ અને તેનું શોધન (રસશ્ચ) ધી દુધ મધ ઇત્યાદિ પદાર્થોના યોગ્ય આહાર વિહાર કરો. (અન્ન ચ) ઉત્તમ યોખા, ધઉ વિગેરે અને તેનો ઉત્તમ સંસ્કાર, (અન્નાદ્યં ચ) ખાવા યોગ્ય પદાર્થો અને તેની સાથે દાળ, ભાત, શાક, કઢી વગેરેની પ્રાપ્તિ કરો. (ઋત ચ) સત્ય માનવું, અને સત્ય મનાવવું; (સત્ય ચ) સત્ય બોલવું અને બોલાવવું, (ઈષ્ટ ચ) યજ્ઞ કરવો અને કરાવવો, (પૂર્ણંચ) યજ્ઞની સામગ્રી પુરી પાડવી તથા કુવા વાવ વગેરે જલાશય અને બાગ બગીચાઓ પરોપકારને માટે બનાવવા અને ભોક્તાને બનાવવા માટે પ્રેરવા, (પ્રજા, ચ) પ્રજાની ઉત્પત્તિ, પાલન અને ઉન્નતિ સર્વદા કરવી અને કરાવવી. (પશ્વશ્ચ) ગાય આદિ પશુઓનું પાલન અને ઉન્નતિ સદા કરવી તથા કરાવવી (૨૭)

कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेच्छत ५ समाः । एवं त्वयि नान्ययेतोऽस्ति
कर्म लिप्यते नरे ॥ १ य० अ० ४० । मं० २ ॥

પરમાત્મા સર્વ મનુષ્યોને આજ્ઞા કરે છે કે પ્રત્યેક મનુષ્ય (હા) આ સસારમા શરીરથી સમર્થ થઈ (કર્મણિ) સત્કર્મોને (કુર્વન્નેવ) કરતા કરતા (જાત, સમાઃ) સો વર્ષ સુધી (જિજીવિષેત) જીવવાની ઇચ્છા કરે, આજ્ઞા અને પ્રમાદી કદી ન થાય. (યવમ્) એ પ્રમાણે ઉત્તમ કર્મો કરતા, (ત્વયિ, નરે) હે મનુષ્ય ! તુ (હત) આ કારણથી (માન્યયા) સુખથી ઉદ્ધતુ જે (કર્મ) દુઃખકર્મ, તેમા પણ તુ (ન, લિપ્યતે) લીપ્ત થઈશ નહિ. હે મનુષ્યો ! તમે પાપકર્મમા લિપ્ત ન થાઓ કેમકે તેમા દુઃખ છે અને ઉત્તમ કર્મોથી દુઃખ કદી પણ (નાસ્તિ) નથી થતું માટે હે આપુરો ! તમે સર્વ સદા પુરુષાર્થો થઈ ઉત્તમ કર્મો કરવામા ઉત્તરિવાળા થાઓ અને બીજાઓને તેમ કરવા હમેશા પ્રેરણા કરો. (૧)

આ પુરુષો હમેશા નીચે બપેશા મન્ત્રો પ્રમાણે પોતાની ઇચ્છા રાખે અને તદનુસાર આચરણ હમેશા રાખે

મુર્ધ્વઃસ્વઃ । સુપ્રજાઃ પ્રજાભિઃ સ્યા ૫ સુવીરો વીરૈઃ સુપૌષઃ પૌષૈઃ । નર્ય
પ્રજાં મે પાહિ ૫ સ્ય પશૂન્ મે પાહિ ૫ પિતૃન્ મે પાહિ ॥ ૨ ॥ ગૃહા મા વિમીતમા
વેપથ્વમૂર્જ વિમ્રંતર્મસિ । ઝર્જ વિમ્રંદ્રઃ સુમનાઃ સુમેવા ગૃહાનૈમિ મનસા મોદ-
માનઃ ॥ ૩ ॥

ય० અ० ૩ । મં० ૩૭ । ૪૧ ॥

હે આ, અથવા પુરુષ ! હું, આપણા બેના સંબંધથી (મૂર્ધ્વઃસ્વઃ) શારીરિક, વાચિક અને માનસિક, અર્થાત્ ત્રણ પ્રકારના સુખોથી યુક્ત થઈ, મનુષ્ય આદિ ઉત્તમ પ્રજાઓની સાથે (સુપ્રજાઃ) ઉત્તમ પ્રજાવાળો થાઉ, (વીરૈ) ઉત્તમ પુત્ર, બન્ધુ અન્ય સુખ્યન્ધી અને નોકર ચાકરની સાથે (સુવીર.) ઉત્તમ વીર થાઉ, અને (પૌષૈ) ઉત્તમ પુષ્ટિકારક વ્યવહારોથી (સુપૌષ) ઉત્તમ પુષ્ટિવાળો થાઉ (નર્ય) મનુષ્યોમા સન્નત હે વીર ! સ્વામિન્ ! (મે) મહારી (પ્રજામ્) પ્રજાની (પાહિ) રક્ષા કરો. (શંસ્ય) હે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય સ્વામિન્ ! તમે (મે) મહારા (પશૂન્) પશુઓની (પાહિ) રક્ષા કરો હે (અર્ચ્ય) હિ સારહિત, દયાળુ સ્વામિન્ ! (મે) મહારા (પિતૃન્) અન્ય ધર્ત્વાદિની (પાહિ) રક્ષા કરો. તેજ પ્રમાણે, હે નારિ ! પ્રશસ્ત ગુણવાળી મહારી, પ્રજા, પશુઓ, અને અન્ય વર્ગોને તું રક્ષણ સર્વદા કર. (૨)

હે (ગૃહા) ગૃહસ્થ લોકો તમે વિધિપૂર્વક ગૃહાશ્રમમા પ્રવિષ્ટ થવા (મા, વિમીત) ભમ નહી રાખો. (મા, વેપથ્વમ્) કદીપણ કંપાયમાન નહી થાઓ, (ઝર્જમ્) અન, પરાક્રમ, અને વિદ્યા આદિ શુભગુણવાળા થઈ ગૃહાશ્રમને (વિમ્રંત) ધારણ કરો તમને અમે સત્યોપદેશક વિદ્વાન્ લોકો (ર્મસિ) પ્રાપ્ત થઈ સત્યોપદેશ કરીએ છીએ તમેજ અમારો (વાનપ્રસ્થી તથા સંન્યાસીનો) અન્ન, પાન, વસ્ત્ર અને સ્થાન વડે નિર્વાહ કરો જો, એ માટે તમારો (મનસા), અંતઃકરણથી (મોદમાનઃ) ખુશી થઈ (સુમનાઃ) પ્રસન્ન મન અને (સુમેવાઃ) ઉત્તમ પ્રુદિવાળો થઈ તથા હે મારા પૂજનીય પિતા અને અન્ય લોકો ! (જ) તમારે માટે (ઝર્જમ્)

પરાક્રમ, ધન, ધાન્ય, આદિ ઐશ્વર્યને (વિમ્નત્) ધારણ કરી, તમે, (ગૃહાન્) જે ગૃહસ્થો છો તેમને, (આપમિ) સર્વ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાઉ છું, તેમજ તમે પણ મહારી સાથે પ્રસન્ન થઈ વર્તો (૩)

एषा मध्येति प्रवसन् येषु सौमनसो बहुः । गृहानुपह्वयामहे तेनो जानन्तु जानतः ॥ ४ ॥ उपहृता इह गाव उपहृता अजावयः । अथो अन्नस्य कीलाल उपहृता गृहेषु नः । क्षेमाय वः शान्त्यै प्रपद्ये शिवश्चग्मश्चंयोः शंयोः ॥ ५ ॥

यजुः० अध्या० ૩ મં० ૪૨-૪૩.

હે ગૃહસ્થો ! પરદેશમાં મનુષ્ય (ણામ) તેઓનું (અધ્યેતિ) સ્મરણ કરે છે (યેષુ) જે ગૃહસ્થોમાં (બહુ) બહુજ (સૌમનસ) પ્રીતિ હોય છે તેવા (ગૃહાન્) ગૃહસ્થોની અમે વિદ્વાન્ જનો (ઉપ, હ્વાંમહે) પ્રશંસા કરીએ છીએ, અને તેઓ અમારી સમીપ રહે એમ આશીર્વાદ છીએ (તે) તે ગૃહસ્થ લોકો (જાનત) પરસ્પર સ્મરણ કરનારા અને જાણનારા (ન) અમને (જાનન્તુ) તેમના મિત્ર સમજે તેમજ તમે હે ગૃહસ્થ જનો ! અમે સન્યાસી જનો અને તમે, પરસ્પર પ્રેમ ભાવથી મળી વ્યવહાર તથા પરમાર્થની સિદ્ધિ કરીએ (૪)

હે ગૃહસ્થો ! (ન) અમારા (ગૃહેષુ) ઘરોમાં જેવી રીતે (ગાવ) ગાય વગેરે ઉત્તમ પશુઓ (ઉપહૃતા) પાસે રહે તથા (અજાવય) બકરી ઇત્યાદિ દુધ દેનારા પશુઓ (ઉપહૃતા) પાસે રહે (અથો) ત્યાર બાદ (અન્નસ્ય) અન્નાદિ પદાર્થોમાં (કીલાલ) ઉત્તમ અન્ન વગેરે પ્રાપ્ત થાય તેવા પ્રયત્નો કરતા રહીએ હે ગૃહસ્થો ! હું રાજા વા ઉપદેશક (ઈહ) આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં (વ) તમારા (ક્ષેમાય) રક્ષણ અને (શાન્ત્યૈ) સુખશાન્તિ ને માટે (પ્રપદ્યે) પ્રાપ્ત થાઉ છું આપણે પ્રીતિથી પરસ્પર મળી (શિવમ્) કલ્યાણ (શગ્મમ્) વ્યવહારિક સુખ અને (શયો શયો) પારમાર્થિક સુખની પ્રાપ્તિ કરી અન્ય સર્વ જનોને સુખ આપવા પ્રયત્ન કરીએ (૫)

सन्तुष्टो भार्यया भर्ता भर्त्रा भार्या तथैव च ।

यस्मिन्नेव कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै ध्रुवम् ॥ ૧ ॥

यदि हि स्त्री न रोचेत्, पुमास न प्रमोदयेत् ।

अप्रमोदात् पुनः पुंसः प्रजनं न प्रवर्त्तते ॥ ૨ ॥ मनु०

અર્થ — શ્રી મનુ મહારાજ કહે છે કે—હે ગૃહસ્થો ! જે કુળમાં સ્ત્રીથી પતિ પ્રસન્ન અને પતિથી સ્ત્રી સદા પ્રસન્ન રહે છે, તે કુળનું જરૂર કલ્યાણ થાય છે, અને જ્યાં જન્મે પરસ્પર અપ્રસન્ન રહે છે, ત્યાં નિત્ય કલહ વાસ કરે છે ૧ જે સ્ત્રી, પુરૂષપર પ્રીતિ નહીં રાખે અથવા તેને ખુશ નહીં રાખે તો અપ્રસન્નતા થવાથી પુરૂષના શરીરમાં કદી કામોત્પત્તિ નહીં થાય, અને તે નહીં થવાથી સતાનોની પણ ઉત્પત્તિ નહીં થાય અને કદાચિત્ થયા તો દુર્બળ અને દુષ્ટ થવાના ૨

સ્થિયાન્તુ રોચમાનાયાં સર્વન્તદ્રોચતે કુલમ્ ।

તસ્માં ત્વરોચમાનાયાં સર્વમેવ ન રોચતે ॥ ૩ ॥ મનુઃ૦

અર્થ—મનુ મહારાજ કહે છે કે, જે પુરુષ સ્ત્રીને પ્રસન્ન નથી રાખતો તે તે સ્ત્રીના અપ્રસન્ન રહેવાથી બધું કુલ અપ્રસન્ન અને શોકાતુર રહે છે અને બ્યારે પુરુષ સ્ત્રી પ્રસન્ન રહે છે ત્યારે બધું કુલ આનંદમાં રહે છે. ૩.

પિતૃભિર્માતૃભિર્થૈતાઃ પતિભિર્દેવૈસ્તથા ।

પૂજ્યા ધૂષયિતલ્યાશ્ચ વહુકલ્યાણમીપ્સુભિઃ ॥ ૪ ॥

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ ।

યત્રૈતાસ્તુ ન પૂજ્યન્તે સર્વાસ્તત્રાફલાઃ ક્રિયાઃ ॥ ૫ ॥

શોચન્તિ જામયો યત્ર વિનશ્યત્યાશુ તત્કુલમ્ ।

ન શોચન્તિ તુ તત્રૈતાઃ વર્દતે તદ્દિ સર્વદા ॥ ૬ ॥

જામયો યાનિ મેદાનિ શપન્ત્યપ્રતિપૂજિતાઃ ।

તાનિ કૃત્યાહતાર્નાંચ વિનશ્યન્તિ સમન્તતઃ ॥ ૭ ॥ મનુ૦

અર્થ—મનુ મહારાજ કહે છે કે, પાતા, પિતા, પતિ અને દીયર વીજેરેને પોત્ત છે કે પોતાની કન્યા, બહેન, સ્ત્રી અને બાળી આદિ સ્ત્રીઓને હમેશા સત્કાર કર્યા કરે અર્થાત્ યથાયોગ્ય, મધુર ભાષણ, ભોજન વસ્ત્ર અને આભુષણ, વજેરેથી હમેશા પ્રસન્ન રાખે. જેઓને પોતાના કલ્યાણની ઇચ્છા હોય તેઓએ સ્ત્રીઓને કદી પણ કલેશ નહીં આપવો. ૪. જે કુળમાં સ્ત્રીઓને સત્કાર થાય છે તે કુલમાં ઉત્તમ યુષ્ક, ઉત્તમ ભોગ્ય પદ્ધર્થ અને ઉત્તમ સન્તાન થાય છે, અને જે કુળમાં સ્ત્રીઓને સત્કાર થતો નથી, ત્યાં સર્વ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ જાય છે. ૫. જે કુલમાં સ્ત્રીઓને પોતાના પુરુષોના વેશ્યામમન અથવા બ્યગિચાર વજેરે દોષોથી શોકાતુર રહે છે તે કુલ શીઘ્ર નાશ પામે છે, અને જે કુલમાં સ્ત્રીઓને તેઓના પુરુષોના ઉત્તમ આત્મ-રક્ષોથી પ્રસન્ન રહે છે, તે કુલ સર્વદા વૃદ્ધિને પામે છે. ૬. જે કુલમાં અને ઘરોમાં, અપૂજિત અર્થાત્ સત્કારને પ્રાપ્ત નહિં થનારી સ્ત્રી, જે ગૃહસ્થોને આપ આપે છે તે કુળ તથા ગૃહસ્થો જેમ વિષ આપવાથી બહુ મનુષ્યો એકદમ નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ સર્વ પ્રકારે નષ્ટ થાય છે. ૭.

તસ્માદેતાઃ સદા પૂજ્યા ધૂષણાચ્છાદનાશ્નૈઃ ।

શ્રુતિકર્મૈર્નરૈર્નિત્યં સત્કારેષુત્સવેષુ ચ ॥ ૮ ॥ મનુ૦

સદા પ્રદૃષ્ટ્યા માન્યં ગૃહકાર્યેષુ દક્ષયા ।

સુસંસ્કૃતોપસ્કરયા વ્યયે ચામુક્તહસ્તયા ॥ ૯॥ મનુ०

અર્થ — આ કારણથી ઐશ્વર્યની પ્રતિષ્ઠા કરનાર પુરુષોને ઉચિત છે કે ઉત્સવોમાં, અને જ્યારે જ્યારે સત્કારનો સમય આવે ત્યારે ત્યારે ભૂષણ વસ્ત્રો, તથા આનંદપાનાદિથી સ્ત્રીઓ સત્કાર કરી તેમને પ્રસન્ન રાખે ૮

સ્ત્રી જનોને ઉચિત છે કે સર્વદા આનંદમાં રહી ચતુરતાથી પોતાના ગૃહકાર્યોમાં ઉત્સુકતાથી વર્તવું, તથા અનાદિ પદાર્થોનો ઉત્તમ સંસ્કાર પાત્ર, વસ્ત્ર તથા ગૃહાદિને સાફ સુદ્ધ કરવામાં સદા પ્રસન્ન રહે અને ધરમાં બોજનાદિનો ખર્ચ કરવામાં કુશલતાથી હમેશા વર્તે ૯.

एताश्चान्याश्च लोकेऽस्मिन्नप्रकृष्टमसूतयः ।

उत्कर्षं योषितः प्राप्तः स्वैः स्वैर्भर्तृगुणैः शुभैः ॥ ૧૦ ॥

અર્થ — દુષ્ટાચરણુવાળી સ્ત્રી હોય, તથાપિ આ સંસારમાં બહુ સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓના શુભશુભથી ઉત્કૃષ્ટશુભવાળી થઈ ગઈ છે, ચાલુ છે, અને જો માટે જો પુરુષ શ્રેષ્ઠ હોય તો સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ, અને પુરુષ દુષ્ટ હોય તો સ્ત્રી દુષ્ટ થઈ ગઈ છે એટલા કારણથી પુરુષોએ પહેલા પોતે ઉત્તમ થઈને પછી સ્ત્રીને ઉત્તમ કરવાની કોશીષ કરવી જોઈએ. ૧૦

प्रजनार्थं महाभागाः पूजार्हां गृहदीप्तयः ।

स्त्रियःश्रियश्च गेहेषु न विशेषोऽस्तિકश्चन ॥ ૧૧ ॥

उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनम् ।

प्रत्यहं लोकयात्रायाः प्रत्यक्षं स्त्रीनिबन्धम् ॥ ૧૨ ॥

अपत्यधर्मकार्याणि शुश्रूषा रतिरुत्तमा ।

दाराधीनस्तथा स्वर्गः पितृणामात्मनश्च ह ॥ ૧૩ ॥

यथा वायुं समाश्रित्य वर्तन्ते सर्वजन्तवः ।

तथागृहस्थमाश्रित्य वर्तन्ते सर्व आश्रमाः ॥ ૧૪ ॥ મનુ० ॥

અર્થ — હે પુરુષો! સન્તાનોત્પત્તિને માટે, મહા ભાગ્યોદય કરનારી સત્કાર યોગ્ય તથા ગૃહસ્થાશ્રમનો પ્રકાશ કરનારી સ્ત્રીઓ, જે ધરમાં છે તે લક્ષ્મી સ્વરૂપ છે કેમકે લક્ષ્મી શાંભા સ્ત્રી અને સ્ત્રીઓમાં કદ પણ ભેદ નથી ॥ ૧૧ ॥ હે પુરુષો! સન્તાનની ઉત્પત્તિ અને પાલન આદિ લોક વ્યવહાર નિત્યપ્રતિ ગૃહસ્થાશ્રમીનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે, તેમાં સ્ત્રી સાક્ષાત્ કુશળ અને પ્રબન્ધ કરનારી છે ॥ ૧૨ ॥ સન્તાનોત્પત્તિ, ધર્મકાર્ય, સેવા, ઉત્તમ રિતિ, તથા પોતાનું અને પિતા આદિ વડીલોનું સર્વ સુખ સ્ત્રીને આધીન છે ॥ ૧૩ ॥ જેમ

વાયુના આશ્રમથી સર્વ જીવોની સ્થિતિ છે તેમ ગૃહસ્થ આશ્રમથી બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી આ સર્વ આશ્રમોનો નિર્વાહ આપે છે ॥ ૧૪ ॥

यस्मात् त्रयोऽप्याश्रमिणो दानेनाग्नेन चात्रहम् ।

गृहस्थेनैव धार्यन्ते तस्माज्ज્યેष्ठाશ્રમો गृही ॥ ૧૫ ॥

स संन्यार्यः प्रयत्नेन स्वर्गपक्षयमिच्छता ।

मुखं चेहेच्छता नित्यं योऽधार्यो दुर्बलेन्द्रियैः ॥ ૧૬ ॥

सर्वेषामपि चૈતેષાં વેદસ્મૃતિવિધાનતઃ ।

ગૃહસ્થ ઉચ્યતે શ્રેષ્ઠઃ સ ગ્રીનેતાન્ વિમર્ષિ હિ ॥ ૧૭ ॥ મનુઃ૦ ॥

અર્થ.—જેટલા માટે બ્રહ્મચારી વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ, આ ત્રણ આશ્રમીઓનું ધન, અને વસ્ત્રાદિ વડે નિત્યપ્રતિ ગૃહસ્થજ ધારણ અને પોષણ કરે છે તેટલા માટે ચાર આશ્રમોમા ગૃહસ્થાશ્રમ સર્વેમા શ્રેષ્ઠ છે ૧૫ હે સ્ત્રી પુરુષો ! જે તમે મુક્તિના * અક્ષય સુખ અને આ સસારના સુખની ઇચ્છા રાખતા હો તો દુર્બલેન્દ્રિય અને નિર્બુદ્ધિ પુરુષોથી, ધારણ ન કરવા યોગ્ય જે આ ગૃહસ્થાશ્રમ છે તેને તમે મોટા પ્રયત્ન વડે ધારણ કરો ૧૬ વેદ અને સ્મૃતિના પ્રમાણોથી જણાય છે કે સર્વ આશ્રમોમા ગૃહસ્થાશ્રમ શ્રેષ્ઠ છે કેમકે આજ આશ્રમ બ્રહ્મચારિ, આદિ ત્રણે આશ્રમોનું ધારણ અને પોષણ કરનાર છે. ૧૭

यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम् ।

तथૈવાશ્રમિणઃ સર્વે ગૃહસ્થે યાન્તિ સંસ્થિતિમ્ ॥ ૧૮ ॥

उपासते ये गृहस्थाः परपाकमबुद्धयः ।

तेन ते प्रेत्य पशुતાं व्रजन्त्यन्नादिदायिनाम् ॥ ૧૯ ॥

आसनावसथૌ शय्यामनुब्रज्यामुपासनाम् ।

उत्तमेषૂत्तમं કુર્યાત્ હીનં હીને સમે સમમ્ ॥ ૨૦ ॥

पास्वण्डिनो विकर्मस्थान् वैडालवृत्तिकान् शठान् ।

હૈતુકાન્ વકવૃત્તીશ્ચ વાઢ્માત્રેણાપિ નાર્ચયેત્ ॥ ૨૧ ॥ મનુઃ૦

અર્થ — હે મનુષ્યો ! જેમ સર્વ મોટા મોટા નદ અને નદીઓ સાગરમા મળી જઇ રિથર થાય છે, તેમ સર્વ આશ્રમી ગૃહસ્થને પ્રાપ્ત થઇ સ્થિર થાય છે ૧૮ જે, ગૃહસ્થ થઇ પારકા ધરમા ભોજન વિગેરેની ઇચ્છા રાખે છે તે બુદ્ધિહીન ગૃહસ્થ બીજાથી પ્રતિબદ્ધ થાય કરી જન્માન્તરમા જે અજ લીધું છે તે પાછુ આપવા તેમને ત્યાં પશુ બને છે.

* અક્ષય સુખનો અર્થ જોટલોજ છે કે મુક્તિ ભોગવવાનો જે સમય છે તેની અંદર વિષયના સંયોગથી કૃત્તવ્ય થયેલા સુખની માફક દુઃખનો સંયોગ બીજાકુલ થતો નથી.

(કેમકે બીજાથી અનાદિનુ ગ્રહણ કરવું અતિથિઓનું કાર્ય છે; નહીં કે ગૃહસ્થોનું) ॥ ૧૯ ॥
જ્યારે ગૃહસ્થની પાસે કોઈ અતિથિ આવે, ત્યારે તેને બેસવાને માટે આસન, રહેવાને માટે રથાન, તથા સુવાને માટે શય્યા અને તેમની સગીપ બેસવાનો અને મન વખતે ઉત્થાન આદિનો સત્કાર યથાભોગ્ય અર્થાત્ ઉત્તમ, મધ્યમનોમધ્યમ, અને નિકૃષ્ટનો નિકૃષ્ટ રીતે કરવો. કદિ ન કરવો એમ સમજવું જ નહીં ૨૦ કિન્તુ જે પાખંડી, વેદ નિન્દક, નારિતક, ઇશ્વર, વેદ અને ધર્મને ન માનનાર અને અધર્માચરણ કરનાર, હિંસક, શક, મિથ્યાભિમાની, કુતર્કી અને બકવૃત્તિ એટલે પરાયા પદાર્થને હરણ કરવામા અથવા બીજાઓને બહેકાવવામા બમલાની સમાન અતિથિનો વેષ ધારણ કરનાર જે કોઈ આવે તેનો વાણીથી પણ ગૃહસ્થે સત્કાર કદી નહીં કરવો ૨૧

દક્ષસૂના સંમ ચક્રં દક્ષ ચક્રસમો ધ્વજઃ ।

દક્ષધ્વજસમો વેષો દક્ષવેષસમો નૃપઃ ॥ ૨૨ ॥

ન લોકવવૃત્તં વર્તેત વૃત્તિરેતોઃ કથં ચન ।

અજિજ્ઞામશ્ચઠાં શુદ્ધાં જીવેદ્બ્રાહ્મણજીવિકામ્ ॥ ૨૩ ॥

સત્યધર્માર્થવૃત્તેષુ શૌચે ચૈવારમેત્ત સદા ।

શિષ્યાંશ્ચ શિષ્યાદ્દર્મ્મેણ વામ્બાહુદરસંયતઃ ॥ ૨૪ ॥

પરિત્યજેદર્શકામૌ યૌ સ્યાતાં ધર્મવર્જિતૌ ।

ધર્મે ચાપ્યસુખોદર્ક લોકવિકૃષ્ટમેવચ ॥ ૨૫ ॥ મનુઃ૦ ॥

અર્થ—દશહત્યાની સમાન ચક્ર અર્થાત્ કુભાર અને માડીથી હુલિકા કરનારા, દશચક્રની સમાન ધ્વજ અર્થાત્ ધોળી અને કલાલ જે દારૂ પનાવીને વેચે છે. ધ્વજની સમાન વેષ અર્થાત્ વેશ્યા ભાંડ અને બડવાઈ કરનારા તથા બીજાની નકલ કરનાર અર્થાત્ પાપાણાદિ મુતિઓના પુખ્તરી ધત્યાદિ અને દશવેસની સમાન અન્યાયકારી રાજા થાય છે આવા લોકોની પાસેથી અતિથિએ અનાદિ પદાર્થ કદી પણ ગ્રહણ નહીં કરવો ૨૨ ગૃહસ્થે હુલિકાને માટે પણ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ લોકાચારનો વર્તાવ કદી નહીં કરવો, કિન્તુ જેમા કોઈ પ્રકારની કુટિલતા, મૂર્ખતા, મિથ્યાપણું અથવા અધર્મ ન હોય તેવી વેદોક્ત કર્મના સ બન્ધવાળી હુલિકા કરવી ૨૩ વળી સત્યધર્મ, આર્મ અર્થાત્ આમ પુરૂષોના વ્યવહાર અને પવિત્રતામાંજ સર્વદા ગૃહસ્થ લોકોએ પ્રવૃત્ત રહેવું જોઈએ, સત્યવાણી બોલવી, બોજન વગેરેમા અલોભ કરવો અને હાથ પગની કુચેષ્ટા અને નિષ્ફલ કર્મ છોડી દઈ શિષ્યોને તથા સન્તાનોને ધર્મની ઉત્તમ દિક્ષા સર્વદા આપતા રહેવું ૨૪ જે બહુધન અથવા મોટું રાજ્ય મળતું હોય, તથા પોતાની કામના અધર્મ વડે સિદ્ધ થતી હોય, તોપણ કદી ધર્મને છોડવો નહીં, અને અધર્મનો સર્વથા ત્યાગ કરવો વેદવિરૂદ્ધ ધર્માભાસ, કે જેનાથી પાછળથી દુઃખ અને સંસારની ઉન્નતિનો નાશ થાય, તેવા નામ માત્રના ધર્મને અને કર્મને કદી નહીં કરવા ૨૫

સર્વેષામેવ શૌચાનામર્યશૌચ પરં સ્મૃતમ્ ।
 યોડ્યે શુચિર્હિ સ શુચિર્નમૃદ્ધારિશુચિઃ શુચિઃ ॥ ૨૬ ॥
 જ્ઞાન્ત્યા શુધ્યન્તિ વિદ્વાંસો દાનેનાકાર્યકારિણઃ ।
 પ્રચ્છન્નપાપા જપ્યેન તપસા વેદવિત્તમાઃ ॥ ૨૭ ॥
 અગ્નિર્ગાત્રાણિ શુધ્યન્તિ મનઃ સત્યેન શુધ્યતિ ।
 વિદ્યાતપોભ્યાં મૃતાત્મા શુદ્ધિર્જ્ઞાનેન શુધ્યતિ ॥ ૨૮ ॥
 દશાવરા વા પરિષદ્યં ધર્મં પરિકલ્પયેત્ ।
 યગવરા વાપિ વૃત્તસ્યા તં ધર્મં ન ત્રિચાલયેત્ ॥ ૨૯ ॥
 દણ્ડઃ શાસ્તિ પ્રજાઃ સર્વા દણ્ડે દવાભિરસાતિ ।
 દણ્ડઃ સુતેષુ જાગર્તિ દણ્ડં ધર્મં વિદુર્બુધાઃ ॥ ૩૦ ॥
 તસ્યાદુઃ સંપ્રણેતારં રાજાનં સત્યવાદિનમ્ ।
 સમીક્ષ્યકારિણં શાઙ્ગં ધર્મકામાર્યકોવિદમ્ ॥ ૩૧ ॥ યનુઃ૦ ॥

અર્થઃ--ધર્મવડેજ પદાર્થનો સંચય કરવો તેજ સર્વથી મહાન્ પવિત્રતા છે, એટલે જે મનુષ્ય કોઈના પદાર્થનું અન્યાયથી ગ્રહણ કરે નહિં તેજ પવિત્ર છે, કિન્તુ જળ અને માટી વડે જે પવિત્રતા થાય છે તે પવિત્રતા ધર્મના જેવી ઉત્તમ નથી ૨૬. વિદ્વાન્ ભોકો ક્ષમાથી, દુષ્ટ કર્મકારી સત્સમ કરવાથી અને વિદ્યાદિ શુભ ગુણોના દાનથી, ગુપ્તપાપ કરનાર વિચારથી અને ત્યાગ, અહમ્કાર તથા સત્યભાવથી આદિ, વેદવિત્ તપ વડે શુદ્ધ થાય છે ૨૭ કિન્તુ પાણીથી બાણ અથવા પવિત્ર થાય છે આત્મા અને મન પાણીથી શુદ્ધ થતા નથી મન તો સત્ય માનવું, સત્ય બોલવું અને સત્ય કરવાથીજ શુદ્ધ થાય છે, તથા જીવાત્મા વિદ્યા યોગાભ્યાસ અને ધર્માચરણથી પવિત્ર થાય છે, અને યુધ્ધ જ્ઞાનથીજ શુદ્ધ થાય છે, પાણિ મટોડી આદિથી નહીં. ૨૮ મૃદુરથ ભોકોએ નાના મોટા રાજકાર્યો સિદ્ધ કરવાને માટે ઓછામા ઓછા દસ, અર્થાત્ ઋગ્વેદ જાણનાર, યજુર્વેદ જાણનાર, સામવેદ જાણનાર, (હેતુક) નૈયાયિક તર્ક કર્તા (તૈલુક) નિરૂપક જ્ઞાત જાણનાર, ધર્મજ્ઞાત્રધ્યાપક, અહમ્કારી સ્નાતક અને વાનપ્રસ્થાદિ વિદ્વાનોની સભા કરી, તેમનાથી કર્તવ્યકર્તવ્ય ધર્મ અને અધર્મનો જેવો નિશ્ચય થાય તે પ્રમાણે આચરણ કરવું જોઈએ ૨૯ જેમ વિદ્વાનભોકે હંડને ધર્મ સમજે છે તેમ બધાએ સમજવું જોઈએ કેમકે હંડથી પ્રભવુ સાસન થાય છે, એટલે કે સર્વને નિયમમા રાખનાર સર્વને સર્વરીતે રક્ષક, હંડજ સુતેલાઓમા જામતો છે, ચોર વિભેરે દુષ્ટ પુરુષો પણ હંડના બચથી પાપ ધર્મ કરી શકતા નથી. ૩૦ આ હંડને સારી રીતે ઉપયોગમા લાવનાર અધિકારી તેજ રાજા છે કે જે સત્યવાદી, વિચારપૂર્વક કાર્યકર્તા, યુધ્ધમાન, વિદ્વાન્, ધર્મ કામ અને અર્થને, વધાવત્ જાણવાવાળો હોય. ૩૧.

સોઽસહાયેન મૃદેત્ત લુબ્ધેનાકૃતશુદ્ધિના ।

ન શક્યો ન્યાયતો નેતું સક્તેન વિષયેષુ ચ ॥ ૩૨ ॥

શુચિના સત્યસંધેન યથાશાસ્ત્રાનુસારિણા ।

પ્રણેતું શક્યતે દણ્ડઃ સુસહાયેન ધીમતા ॥ ૩૩ ॥

અદણ્ડ્યાન્દણ્ડયન્નાજા દણ્ડ્યાંશ્ચૈવાપ્યદણ્ડયન્ ।

અયશ્નો મહદાપ્રોતિ નરકં ચૈવ ગચ્છતિ ॥ ૩૪ ॥ મનુઃ૦

અર્થ -- જે રાજા ઉત્તમ સાહાય્ય રહિત મદ લેખી, જેણે અહાય્ય વગેરે ઉત્તમ કર્મોથી વિદ્યા અને યુધ્ધિની ઉન્નતિ નથી કરી અને વિષયમાં ફસાયેલો રહે છે તે કદી પણ ન્યાયપૂર્વક ચાલી શકતો નથી ૩૨. માટે જે પવિત્ર પુરોહિતો સંગ કરનાર રાજનીતિશાસ્ત્રાનુકૂલચાલનાર ધાર્મિક પુરોહિતો સાહાય્યવાળા, યુધ્ધિમાં રાજા હોય, તેજ દંડધારણ કરી શકે છે ૩૩ જે રાજા, અપરાધી ન હોય તેને દંડ કરે ને અપરાધીને દંડ ન કરે તે આ જન્મમાં ધણી અપકારી મેળવી મરણાન્તરે નરક અર્થાત્ મહા દુઃખ પામે છે. ૩૪

મૃગયાક્ષા દિવાસ્વપ્નઃ પરિવાદઃ સ્ત્રિયો મદઃ ।

તૌર્યત્રિકં વૃથાત્યા ચ કામજો દશકો ગણઃ ॥ ૩૫ ॥

પૈશુન્યં સાહસં દ્રોહ ઈર્ષ્યાઽસુયાર્યદૂષણમ્ ।

વામ્દણ્ડજં ચ પારુષ્યં ક્રોધજોઽપિ ગણોઽષ્ટકઃ ॥ ૩૬ ॥

દ્વયોરપ્યેતયોર્મૂલં યં સર્વે કવયો વિદુઃ ।

તં યત્નેન જયેદ્ધોભં તજ્જિવેતાબુભૌ ગણૌ ॥ ૩૭ ॥ મનુઃ૦

અર્થ -- મુખ્યા અર્થાત્ શિકારરમવો, જુગારરમવો, જે ઘડી પ્રસન્નતાને માટે પણ ચોપટ વગેરે રમવી, દિવસે ઉધવું, હાસી મગક અને મિથ્યા વાદ કરવો, સ્ત્રીઓની સાથે અધિક કાળ-મુધી મોહમાં રહેવું, મદપાન વગેરે કેરી વસ્તુઓનું સેવન કરવું, ગાવુ, વગાડવું, અને નાચવું, અથવા ઉપરોક્ત વસ્તુઓ જોવી, અને વૃથા જ્યા ત્યા રખડયા કરવું, આ દશ દુર્ગુણો કામમાર્થો ઉત્પન્ન થનારા છે ૩૫

ચાડી ખાવી, વગર વિચારે કાર્ય કરવું, ગમે તેવાથી વૃથા વૈરબાધવું, બીજાઓની પ્રશંસા સામળી અથવા ચઢતી જોઇ મનમાં બળ્યા કરવું, બીજાઓના ગુણમાં દોષ અને દોષમાં ગુણો સ્થાપન કરવા, ખરાબ કામોમાં ધન ખર્ચવું, દૂર વાણીથી બોલવું અને વગર વિચારે કોઇને સમ્પત્તિ દંડ કરવો આ આઠ દુર્ગુણો ક્રોધથી ઉત્પન્ન થાય છે આ અઠાર દુર્ગુણોને રાજાએ ત્યાગવા જોઇએ ૩૬.

કામથી અને ક્રોધથી ઉત્પન્ન થનારા આ અઠાર દુર્ગુણોનું મુળ વિદ્વાન્ લોકો લોભને સમજે છે, માટે લોભને રાજાએ છોડવો જોઇએ કેમકે ઉપર કહેલા ૧૮ દોષો અને બીજા

પણ મણા દોષો લેખથી થાય છે. એટલા કારણથી હે મુદ્દસ્ત જનો ! આવા દોષોવાળો, રાજ્યને મોટો પુત્ર હોય તો તેને પણ રાજ્ય બનાવવો નહીં જોઇએ. જોકદામિત્ર બુદ્ધિથી મધ્ય થયો હોય તોપણ તેને રાજ્યભાદીએથી ઉઠાડી મુકવો જોઇએ અને રાજકુટુંબના બીજા કોઇ યોગ્ય પુરુષને ભાદીએ બેસાડવો જોઇએ. ત્યારેજ પ્રજામાં સુખ, શાંતિ, અને આનંદ વધશે. ૩૭.

સૈનાપત્યં ચ રાજ્યં ચ દળ્લનેતૃત્વમેવ ચ ।

સર્વલોકાધિપત્યં ચ વેદશાસ્ત્રવિદર્હતિ ॥ ૩૮ ॥

મૌલાન્ શાસ્ત્રવિદઃ શૂરાન્ લબ્ધલક્ષાન્કુલોદ્ગતાન્ ।

સચિવાન્ સપ્ત ષાષ્ઠૌ વા પ્રકુર્વીત પરીક્ષિતાન્ ॥ ૩૯ ॥

અન્યાનપિ પ્રકુર્વીત શુચીન્ચાજ્ઞાનવસ્થિતાન્ ।

સમ્બર્ગર્થસમાહર્તૃનમાત્યાન્ સુપરીક્ષિતાન્ ॥ ૪૦ ॥ મનુઃ૦

અર્થઃ—જે વેદશાસ્ત્રને જાણનાર, ધર્માત્મા, શુતેન્દ્રિય, ન્યાયકારી અને આત્મજલવાલો હોય તેવાને, સેના, રાજ્ય, દડનીતિ અને પ્રધાન પદનો અધિકાર આપવો જોઇએ ૩૮ જેઓ પોતાના રાજ્યમાં જન્મ્યા હોય, શાસ્ત્રના જાણનાર, શુરવીર, જેઓના વિચાર નિર્બલ નહીં હોય તેવા, કુલીન, ધર્માત્મા અને સ્વરાજ્ય ભક્ત હોય એવા, ૩૯—જાણસેની સારી રીતે પરીક્ષા કરી, તેમને મંત્રી બનાવવા જોઇએ તથા તેમની સભામાં રાજ્યને પોતે પણ જોડાઇ ૮—૯ પુરુષ એકત્ર મધ્ય કર્તવ્યકર્તવ્યને વિચાર કરવો ૩૯ તેજ પ્રમાણે બીજાઓ, જેઓ રાજ્ય અને સેનાઓના અધિકારી હોય, અને જેઓથી રાજ્યકાર્ય સારી રીતે સિધ્ધ થઇ શકે તેવા પવિત્ર, ધાર્મિક, વિદ્વાન્, ચતુર અને સ્થિરબુદ્ધિવાળા પુરુષોને રાજ્ય કારભાર સારી રીતે રાખવા નિયત કરવા ૪૦.

દૂતં ચૈવ પ્રકુર્વીત સર્વશાસ્ત્રવિજ્ઞારદમ્ ।

શક્ષિતાકારચેષ્ટઃ શુચિં દક્ષં કુલોદ્ગતમ્ ॥ ૪૧ ॥

અલબ્ધમિચ્છેદ્દળ્લને લબ્ધં રક્ષેદ્વેક્ષયા ।

રક્ષિતં વર્ધયેત્ વૃદ્ધ્યા વૃદ્ધં પાત્રેષુ નિઃક્ષિપેત્ ॥ ૪૨ ॥ મનુઃ૦ ॥

અર્થઃ—તથા જે સર્વ શાસ્ત્રમાં નિપુણ, આંખો વિગેરેના સંકેત, સ્વરૂપ તથા એકા વડે બીજાના હુકમની વાત જાણનાર, શુદ્ધ સારી સ્મૃતિવાળો, દેશકાળને જાણનાર, સુંદર સ્વરૂપવાળ, મોટો વક્તા અને પોતાના કુલમાં મુખ્ય હોય તેવાને, તથા સ્વરાજ્ય અને પરરાજ્યના સમાચાર આપનાર બીજા દુતોને પણ નિયત કરવા, ૪૧. તથા રાજ્ય વિગેરે એ અલબ્ધ રાજ્યની ઇચ્છા હાંડથી, અને પ્રાપ્ત રાજ્યની ઇચ્છા સંભાળથી, રક્ષિત રાજ્ય અને ધનને બાપાર

અને બ્યાજથી વધારી સુપાત્રોની દ્વારા સત્યવિદ્યા અને સત્ય ધર્મના પ્રચારવચ્ચે ઉત્તમ વ્યવહારમાં ઉપર વર્ણવેલા પ્રકારથી મેળવેલા ધનનો ઉપયોગ કરવો અને સર્વની ઉન્નતી કરતા રહેવું ૪૨.

વિધિ:—હમેશા સ્ત્રી પુરુષોએ રાત્રિના દશ વાગે સુત્રુ, અને રાત્રિના પાછલા પહેરે ઉડી, હૃદયમાં પ્રથમ ઉદ્યોગમાં કદાચિત પીડા થાય, તો પણ ધર્મયુક્ત પુરુષાર્થને કદી ન છોડવો; કિન્તુ સર્વદા શરીર અને આત્મની રક્ષાને માટે યુક્ત આહાર, વિહાર, આયુષ્ય સેવન અને પથ્ય આદિમાં હમેશા ઉદ્યોગ કરી વ્યવહારિક ને પારમાર્થિક કર્મની સિદ્ધિ કરવા ઇશ્વરની સ્તુતિ પ્રાર્થના ઉપાસના કરવી, કે જે પરમેશ્વરની કૃપાદૃષ્ટિ અને સાહચર્યથી મોટા મોટા કદાચ કામો સહેલાઈથી સિદ્ધ થઈ શકે છે પ્રાતઃકાળે ઉડીને બોલવાના મંત્રો નિમ્નલિખિત છે

પ્રાતરર્થિ પ્રાતરિન્દ્રં હવામહે પ્રાતર્મિત્રાવરુણા પ્રાતરશ્વિનાં ।

પ્રાતર્ભૈગં પૂષણં બ્રહ્મણસ્પતિં પ્રાતસ્સોમમુત રુદ્રં હુવેમ ॥ ૧ ॥

પ્રાતર્જિતં મગમુગ્રં હુવેમ વયં પુત્રમર્દિતેયોં વિઘર્તાં ।

આઘ્રશ્ચિયં મન્યમાનસ્તુરશ્ચિદ્રાજાં ચિયં મર્ગં મક્ષીત્યાહં ॥ ૨ ॥ *

- હે સ્ત્રી પુરુષો જેમ અમે વિદ્વાન્ ઉપદેશક લોકો (પ્રાત) પ્રભાતકાળમાં (અગ્નિમ્) સ્વપ્રકાશસ્વરૂપ (પ્રાતઃ) (હિન્દ્રમ્) પરમેશ્વરનો દાતા સર્વેશ્વર પરમાત્મા (પ્રાત) (મિત્રાવરુણા) પ્રાણ અને ઉદ્ધાનની સમાન અતિપ્રિય સર્વશક્તિમાન (પ્રાત.) (અશ્વિના) સૂર્ય અને ચંદ્રને જેણે ઉત્પન્ન કર્યા છે તે પરમાત્માની (હવામહે) સ્તુતિ કરીએ છીએ અને (પ્રાત) (મગમ્) સેવા કરવાને યોગ્ય, ઐશ્વર્યવાળો (પૂષણમ્) વિવિધ પ્રકારે પુષ્ટિ કરનાર (બ્રહ્મણસ્પતિમ્) પોતાના ઉપાસક વેદ અને સર્વ બ્રહ્માડતુ પાલન કરનાર, (પ્રાત) (સોમમ્) અન્તર્યામી, પ્રેક્ષક, (ઉત્ત) અને (રુદ્રમ્) પાપીઓને હંડ કરી રક્ષાવનાર તથા સર્વ રોગનાશક જે જગદીશ્વર તેની (હુવેમ) સ્તુતિ કરીએ છીએ, તેવી રીતે તમે પણ પ્રાત કાલે સ્તુતિ કર્યા કરો

* (પ્રાત) પાત્ર ધરી રાત્રીબાકી રહે તે વખતે (જિતમ્) સર્વત્ર જયકરનાર (મગમ્) ઐશ્વર્યનો દાતા, (ઉગ્રમ્) તેજસ્વી, (અર્દિતે) અન્તરિક્ષના (પુત્રમ્) સૂર્યનો ઉત્પન્ન કરનાર, (ય) જે, સૂર્યાદિ લોકોનો (વિઘર્તા) ધારણ કરનાર, (આઘ્ર) સર્વ વસ્તુઓનો સર્વ રીતે ધારણ કર્તા (ય ચિત્) સર્વને (મન્યમાન્.) બળુનાર, (તુરશ્ચિત્) દુષ્ટોને દડ કરનાર અને (રાજા) સર્વનો પ્રકાશક (યમ્) જે (મગમ્) સેવા કરવા યોગ્ય જેનું સ્વરૂપ છે તેની (જિત્) જ (મક્ષીતિ) હુ સેવા કરું છું, અને તેજ પ્રમાણે બમવાન પરમેશ્વર સર્વને (આહ) ઉપદેશ કરે છે કે “હું, જે સૂર્યાદિ જગતનો બનાવનાર અને ધારણ કરનાર છું, તેની ઉપાસના કર્યા કરો, અને મહારી આગામાં ચાલો” તેથી (અયમ્) અમે (મનુષ્યો) તે પરમેશ્વરની (હુવેમ) સ્તુતી કરીએ છીએ.

भग प्रणेतुर्भग सत्यराघो भगेमां धियमुदवा ददन्कः ।

भग प्रणो जनय गोभिरश्वैर्भग नृभिर्नृवन्तः स्याम* ॥ ३ ॥

उतेदानीं भगवन्तः स्यामोत प्रपित्वा उत मध्ये अहनाम् ।

उतोदिता मप्रवन्तसूर्यस्य वयं देवानां सुप्रतौ स्याम ॥ ४ ॥

भग एव भगवाँ अस्तु देवास्तेन वयं भगवन्तः स्याम तं त्वा भग सर्वे
हनीति सनो भग पुर एता मवेह ॥ ५ ॥ ऋ० मं० ७ । सू० ४१ ॥

આ પ્રમાણે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના તથા ઉપાસના કરવી ત્યાં પછી શેઠ, દંતધાવન અને
મુખપ્રક્ષાલનની ક્રિયા સમાપ્ત કરી સ્નાન કરવું પછી એક કે દોઢ કોસ દૂર કોઈ જમણ હોય
તો તેમાં, અથવા એકાન્તમાં જઈ, યોગાભ્યાસની જે રીતિઓ છે તે રીતિથી પરમેશ્વરની

× હે (મગ) હે ભમ ભજનીયસ્વરૂપ ! (પ્રણેત) સર્વનો ઉત્પાદક અને સત્યાચારમાં
પ્રેરણા કરનારા (મગ) ઐશ્વર્યપદ ! (સત્યરાઘઃ) સત્યરૂપ ધનને આપનાર (મગ) સત્યાચારથી
વર્તનારાઓને ઐશ્વર્ય આપનાર, પરમેશ્વર ! (જઃ) અમને (હમામ્) આ (ધિયમ્) યુક્તિને,
(દદત્) આપો અને તે દાનથી અમારી (ઉદવ) રક્ષા કરો હે (મગ) ઐશ્વર્યવાન !
(ગોમિ) ગાય અને (અશ્વૈઃ) અશ્વ ધ્રુવાદિ ઉત્તમ પશુઓથી મુક્ત જે રાજ્યથી છે તેને (જઃ)
અમારે માટે (પ્રજનય) પ્રગટ કરો હે (મગ) અષ્ટૈશ્વર્યસંપન્ન ! તમારી કૃપાથી અમે (નૃમિ)
ઉત્તમ મનુષ્યોના યોગથી (નૃવન્ત) બહુ વીરવાળા મનુષ્ય (મ સ્યામ) સારી રીતે થઈએ ૩

† હે ભગવાન ! તમારી કૃપા (ઉત) અને અમારા પુરુષાર્થથી અમે (હદાનીમ) આ સમયે
(પ્રપિત્વે) ઉત્તમતાની પ્રાપ્તિમાં (ઉત) અને (અન્હામ્) આ દિવસે (મધ્યે) મધ્યે
(મગવન્ત) ઐશ્વર્યમુક્ત અને સક્રિયમાન (સ્યામ) થઈએ, (ઉત) અને હે (મગવન્ત)
પરમપૂજિત ! અસંખ્ય ધન આપનાર (સૂર્યસ્ય) સૂર્ય લોકના (ઉદિતા) ઉદયમાં (દેવાનામ્)
પૂર્ણ વિદ્વાન ધાર્મિક તમારા લોકોની (સુપ્રતૌ) ઉત્તમ પ્રશાં (ઉત) અને સુમતિમાં (વયમ્)
અમે (સ્યામ) સર્વદા પ્રદત્ત રહીએ.

- હે (મગ) સકલૈશ્વર્યસંપન્ન જગદીશ્વર ! જેથી (તમ્ ત્વા) આપની (સર્વઃ) સર્વ
સંભળે (હૃદ્ગોહ્લીતિ) નિશ્ચયપણે પ્રશંસા કરે છે, (સઃ) તે તમે હે (મગ) ઐશ્વર્યપદ !
(હહ) આ સંસાર અને (જઃ) અમારા ગૃહાશ્રમમાં (પુર યતા) અશ્રમમાં અને સત્યકર્મમાં
આમળ અને આમળ વધારનાર (મદઃ) થાઓ, કેમકે (મગ યદ) સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યવાન અને
સમસ્ત ઐશ્વર્યના દાતા તમેજ હોવાથી અમારા (મગવાન્) પૂજનીય દેવ (અસ્તુ) હો અને
(તેન) તે માટે (દેવા વયમ્) અમે વિદ્વાન જનો (મગવન્તઃ) સકલ ઐશ્વર્ય સંપન્ન થઈ
સંસારનો ઉપકાર કરવામાં, તન મન અને ધનથી (સ્યામ) પ્રદત્ત થઈએ.

ઉપાસના કરી, સર્વોદય થતાં સૂધી અથવા ધડી અર્ધધડી બ્યારે દિવસ ચડે ત્યાં સુધીમા
થેર આવી સધ્યોપાસનાદિ નિત્યકર્મ નીચે લખ્યા પ્રમાણે યથાવિધિ ઉચિત સમયે કરવું, આ
નિત્ય કરવા યોગ્ય કર્મોમા નીચે લખેલા મંત્રોનો અર્થ અને તેમા શુ શુ પ્રમાણ છે તે
પચમહાયજીવિધિમા જોઇ રેવું પહેલા શરીર શુદ્ધિ અર્થાત્ સ્નાન કરી સધ્યોપાસનનો આરંભ
કરવો. આરંભ કરતી વખતે જમણા હાથની હથેલીમા થોડું પાણી લઇ નીચેના ત્રણ મંત્રો
વડે કમથી ત્રણ આચમનો કરવા

ઓરમ્ અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓરમ્ અમૃતાપિવાનમસિ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ઓરમ્ સત્યં યજ્ઞઃ શ્રીર્મયિ શ્રીઃ શ્રયતાં સ્વાહા ॥ ૩ ॥

પછી હાથ ધોઇ નાખી કાન, આખ તથા નાક વગેરેનો શુદ્ધ જળ વડે સ્પર્શ કરવો
અને શુદ્ધ દેહ અને પવિત્ર આસનપર, જે તરફનો વાયુ હોય તે તરફ મોં કરી નાભિની નીચેથી
મુલેન્દ્રિયનો ઉપરની બાજુ સ કોચ કરી હૃદયના વાયુને બહાર કાઢી, બ્યારુધી રોકવાની શક્તિ
હોય ત્યાં સુધી રોકવો, પછી હળવે હળવે વાયુને અંદર લઇ થોડીવાર રોકવો. આને એક
પ્રાણુચામ કહે છે આવી રીતે એછામા એછા ત્રણ પ્રાણુચામ કરવા. હાથ વડે નાક પકડવું
નહી જોઇએ આ વખતે પરમેશ્વરની સ્તુતિ પ્રાર્થનાપાસના હૃદયમા કરી નીચે લખેલા એક મંત્ર
વડે ત્રણ આચમનો કરવા.

ઓરમ્ સર્વોદેવી રુમિષ્ટ્ય આપો મવન્તુ પીતયે । શંયો રુમિ સંવન્તુ નઃ ॥

યજુઃ ૦ અ ૦ ૩૬ ॥

ત્યારપછી મધ્યમા તથા અનામિકા, આ બે આંગળીઓ પાણીથી બીજવી તે વડે નીચે
લખ્યા પ્રમાણે બ્યા બ્યા સ્પર્શ કરવાનો કહ્યો છે ત્યાં ત્યાં, પહેલા જમણા ને પછી ડાબા
અંગનો સ્પર્શ કરવો.

ઓરમ્ વાક્ વાક્ ॥ આ મંત્ર વડે મુખના જમણા અને ડાબા ભાગનો સ્પર્શ કરવો.

ઓરમ્ પ્રાણ પ્રાણ ॥ આ મંત્રથી નાકના બે છિદ્રો,

ઓરમ્ ચક્ષુઃચક્ષુઃ ॥ આ મંત્રો વડે બે આંખો,

ઓરમ્ શ્રોત્રં શ્રોત્રમ્ ॥ આથી બન્ને કાન,

ઓરમ્ નાભિ ॥ આથી નાભી,

ઓરમ્ હૃદયમ્ ॥ આ વડે હૃદય,

ઓરમ્ કંઠ ॥ આ મંત્ર વડે કંઠ,

ઓરમ્ શિર ॥ આથી માથાનો,

ઓરમ્ વાહુમ્યાં યશો વલ્લમ્ ॥ આ વડે શુભઓના મુજ સંકલ્પો અને

ओ३म् करतलकरपृष्ठे ॥ आ भंत्र वडे जने हाथना करतलो अर्थात् हथेलीना पाठवा भाजेनो २५र्थ करवो.

आ यथा पक्षी भाजन करवुं, अर्थात् थोडा थोडा पाखीना छाटा नीचे लपेले ठेकावे इमथी छाटवा.

ओ३म् भू. पुनातु शिरसि ॥ आ भंत्रथी भाषापर,

ओ३म् भुवः पुनातु नेत्रयो. ॥ आ भंत्रथी आपोपर,

ओ३म् स्वः पुनातु कण्ठे ॥ आथी कटपर,

ओ३म् महः पुनातु हृदय ॥ आथी हृदयपर,

ओ३म् जन पुनातु नाभ्याम् ॥ आथी नाभीपर,

ओ३म् तपः पुनातु पादयोः ॥ आथी जन्ने पजेपर,

ओ३म् सत्यं पुनातु पुन शिरसि ॥ आथी भीलवार भाषापर अने,

ओ३म् सर्वं ब्रह्म पुनातु सर्वत्र ॥ आ भंत्रथी सर्व अजोपर छांटा नाभवां त्यासपक्षी

भीलवार उपर कक्षा प्रभावे प्राणायामनी क्रिया करवी अने नीचेना भंत्रनो जप मनभा करता जपुं ओ३म् भूः; ओ३म् भुवः; ओ३म् स्वः; ओ३म् महः; ओ३म् जनः; ओ३म् तपः; ओ३म् सत्यम् ॥ आथी रीते ओछाभा ओछा त्रक्ष अने वधारेभा वधारे २१ प्राणायाम करवा, त्मार पक्षी सृष्टि कर्ता परमात्मा अने सृष्टिकर्तनो विचार करवो जे निम्नलिखित भंत्रभा परमेश्वरे जतावेबो छे, अने परमेश्वरने जमदीश्वर, सर्वव्यापक न्यायकारी, सर्वत्र अने सर्वदा सर्व जवोना द्रष्टा छे जेभ निश्चित लक्ष्मी, पापनी तरङ्ग जतां पोताना मनने रेकवुं तथा सर्वदा धर्मयुक्त कार्योभा प्रवृत्त थवुं.

ओ३म् ऋतं च सत्यं चाभीद्धात्तपसोऽभ्यजायत । ततो रात्र्यजायत ततः समुद्रो अर्णवः ॥ १ ॥ समुद्रादर्णवादधि संव्यत्सरोऽभ्यजायत । अहोरात्राणि विदधद्विष्वस्य मिषतो वृष्टी ॥ २ ॥ सूर्याचन्द्रमसौ घाता यथापूर्वमकल्पयत् । दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षं मयो स्वः ॥ ३ ॥ ऋ० मं० १० । सू० १९० ॥

आ भंत्रा मोक्षी पाखुं (शस्त्रोदेवी०) आ भंत्रथी ३ त्रक्ष आवभन करवां अने निम्नलिखित भंत्र वडे सर्वव्यापक परमात्मानी स्तुति प्रार्थना करवी.

ओ३म् प्राची दिग्भिरधिपति रमितो रक्षितादित्या इषवः ॥ तेभ्यो नमोऽधिपतिभ्यो नमो रक्षितृभ्यो नम इषुभ्यो नम एभ्यो अस्तु । योऽस्मान्द्वेष्टि यं बंध द्विष्मस्तं वो जग्मे दध्यः ॥ १ ॥ दक्षिणा दिगिन्द्रोऽधिपतिस्तिरभिराजी रक्षिता पितर इषवः । तेभ्यो ॥ २ ॥ मृतीची दिग्बरुणोऽधितिः पृदाक् रक्षिता-

ન્નમિષ્વઃ । તેમ્યોં ॥ ૩ ॥ ઉર્દીચી દિક્સોમોઽધિપતિઃ સ્વજોરક્ષિતાઽન્નિરિ-
ષ્વઃ । તેમ્યોં ॥ ૪ ॥ ધ્રુવાદિગ્ વિષ્ણુરધિપતિઃ કલ્માષગ્રીવો રક્ષિતા વીરુષ્
ઈષ્વઃ । તેમ્યોં ॥ ૫ ॥ ઝર્વા દિગ્બૃહસ્પતિ રધિપતિઃ શ્વિત્રોરક્ષિતા વર્ષમિષ્વઃ
। તેમ્યોં ॥ ૬ ॥ અથર્વં કાં ૩ । સૂં ૨૭ । મં ૧-૬ ॥

ઉપરના મંત્ર બહુતક જવું અને પોતાના મનથી આરો તરફ બહાર અન્દર પરમાત્માને
પૂર્ણ અણી નિર્ભય, નિઃશક, ઉત્સાહી, આનન્દિત અને પુરુષાર્થી રહેવું ત્યારપછી પરમાત્માનું
ઉપસ્થાન કરવું, એટલે કે, પરમેશ્વરની નિકટ હું છું, અને મારી અતિ નિકટ પરમાત્મા છે,
એવો દૃઢ વિચાર કરી નિમ્ન લિખિત મંત્રો બોલવા

જાતવેદસે મુનવામ્ સોમમરાતીયતો નિદેહાતિ વેદઃ ॥ સ નઃ પર્ષદતિ
દુર્ગાણિ વિશ્વા નાવેવ સિન્ધુ દુરિતાત્યગ્નિઃ ॥ ૧ ॥ ઋં મં ૧ । સૂં ૧૧ ॥
મં ૧-૨ ॥

ચિત્રં દેવાનામુદગાદનીકં ચક્ષુર્મિત્રસ્ય વરુણસ્યાગ્નેઃ । આપ્રાઘ્યાવાં પૃથિવીઽ-
અન્તરિક્ષ્ઽસૂર્યઽઆત્મા જગત સ્તસ્થુર્ષશ્ચ ॥ ૧ ॥ યં અં ૧૩ ! મં ૪૬ ।

ઉદુત્યં જાતવેદસં દેવ વંહન્તિ કેતવઃ દૃષ્ટે વિશ્વાય સૂર્યમ્ ॥ ૨ ॥ યજુઃ •
અં ૩૩ । મં ૩૭ ।

ઉદ્યં તમસસ્પારિ સ્વઃ પશ્યન્ત ઉત્તરમ્ । દેવં દેવત્રા સૂર્યમગન્મ જ્યોતિરુત્ત-
મમ્ ॥ ૩ ॥ યં અં ૩૫ । મં ૧૪ । તચ્ચક્ષુર્દેવાહિતં પુરસ્તાન્ચ્છુક્રમુચરત્ । પ-
શ્યેમ શરદઃ શ્રુતં જીવેમ શરદઃશ્રુતશ્ચૃણુયામ શરદઃ શ્રુતમ્ પ્રબ્રવામ શરદઃ શ્રુતમર્દી
નાઃ સ્યામ શરદઃ શ્રુતં ધૂર્યશ્ચ શરદઃ શ્રુતાત્ ॥ ૪ ॥ યજું • અં ૩૬ મં ૨૪ ॥

ત્યારપછી (શક્તો દેવીં) આ મંત્રને પાછો બોલી ત્રણ વાર આચમન કરવા, પછી
ઓં મૂર્ધ્નિઃ સ્વ) ઇત્યાદિ ગાયત્રીમંત્રેનાં જપ કરવો, અને તેનો અર્થ સારી રીતે
વિચારવો. તે પછી પરમાત્માની સ્તુતિ, પ્રાર્થનાપાસના કરવી કે હે ! પરમેશ્વર દયાનિધે !
તમારી કૃપાથી જપ તથા ઇપાસના આદિ કર્મો કરી ધર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષની સિદ્ધિ
અમે શીઘ્ર કરીએ, આ પછી -

ઓં નમઃ શમ્ભવાય ચ મયો ભવાય ચ નમઃ શદ્કુરાય ચ મયસ્કુરાય ચ
નમઃ શિવાય ચ શિવતરાય ચ ॥ યજું • અં ૧૬ । મં ૪૧ ॥

આ મંત્રથી પરમેશ્વરને નમસ્કાર કરી (શક્તોદેવીં) આ મંત્રથી વળી પાછો ત્રણ
આચમન કરવા, ચાટકું થથા પછી અગ્નિહોત્રનો પ્રારબ્ધ કરવો, આ સંક્ષિપ્ત સંધ્યોપાસના
વિધિ સમાપ્ત થયો —

अग्निहोत्रं ।

જેમ સાજ અને સવારના, બંને સન્ધિ સમયમાં સંધ્યોપાસના કરવીજ જોઇએ તેવીજ રીત બંને સ્ત્રી પુરુષોએ' અગ્નિ હોત્રપણુ સવાર સાજ બે વખતે નિત્ય કરવો જોઇએ આમજી લખ્યા પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન, સમિદાધાન અને (ઓં અદિતેડનુમન્યસ્વ) ઇત્યાદિ ૪ મંત્રોથી યજ્ઞાવિધિ કુડની ચારે તરફ પ્રેક્ષણ કરી, સુગન્ધી દ્રવ્યોથી યુક્ત ધીને તપાવી, એક પાત્રમાં રેડી યજ્ઞકુડના પશ્ચિમ ભાગમાં પૂર્વાભિમુખ બેસી, પ્રથમ લખેલી ૪ આધારવાજ્ય ભાગાહુતિ આપવી અને નીચે લખેલા મંત્રોથી સવારના રોજ અગ્નિહોત્ર કરવો

ઓં સૂર્યો જ્યોતિર્જ્યોતિઃ સૂર્યઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓં સૂર્યો વર્ચો જ્યોતિર્વર્ચઃ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ઓં જ્યોતિઃસૂર્યઃ સૂર્યોજ્યોતિઃ સ્વાહા ॥ ૩ ॥

નીચે લખેલા મંત્રો સાજના અગ્નિહોત્ર કરતી વખતે બોલવાના છે.

ઓ આગ્નિર્જ્યોતિર્જ્યોતિરગ્નિઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓં આગ્નિર્વર્ચો જ્યોતિર્વર્ચઃ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

પ્રથમનો મંત્ર મનમાં બોલી તે વડે આહુતિ આપવી.

ઓઽમ્ સર્જર્દેવેન સવિત્રા સજૂરાત્રેન્દ્રવત્યા જુષાણો અગ્નિર્વેતુ સ્વાહા ।

ત્યાર પછી નિન્મલિખિત મંત્રોવડે જે સાજ સવાર બંને વખત બોલવાના છે તે વડે આહુતિ આપવી.

ઓઽમ્ ધૂરમ્નયે પ્રાણાય સ્વાહા ॥ ઇદમમ્નયે, પ્રાણાય, ઇદં ન મમ ॥ ૧ ॥
ઓઽમ્ ધ્રુવર્વાયવેડપાનાય, સ્વાહા ॥ ઇદંવાયવેડપાનાય, ઇદં ન મમ ॥ ૨ ॥ ઓઽમ્
સ્વરાદિત્યાય વ્યાનાય સ્વાહા ॥ ઇદમાદિત્યાય વ્યાનાય ઇદં ન મમ ॥ ૩ ॥ ઓઽમ્
ધૂર્ધ્રુવઃ સ્વરાગ્નિવાચ્વાદિત્યેભ્યઃ પ્રાણાપાન વ્યાનેભ્યઃ સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નિવાચ્વાદિત્યેભ્યઃ
પ્રાણાપાનવ્યાનેભ્યઃ ઇદં ન મમ ॥ ૪ ॥ ઓઽમ્ આપો જ્યોતિરસોઽષ્ટતં બ્રહ્મ ધૂર્ધ્રુવઃ
સ્વર્ગો સ્વાહા ॥ ૫ ॥ ઓઽમ્ યાં મેષાં દેવગણાઃ પિતરશ્ચોપાસતે । તયામામમ્યમે-
ધયામે મેધાવિનં કુરસ્વાહા ॥ ૬ ॥ યં અં ૩૨ । મં ૧૪ ॥ ઓઽમ્ વિશ્વાનિ-
દેવ સવિતર્દુરિતાનિ પરામુવ । યજ્ઞદ્રં તન્ન આમુવ સ્વાહા ॥ ૭ ॥ યં ૧ । અં ૩૦ ।
મં ૩ । ઓઽમ્ અમે નય મુપથા રાયે અસ્માન્ વિશ્વાનિ દેવ વયુનાનિ વિદ્વાન્ ।
યુયોધ્યસ્મજ્જુહુરાજ મે નો ધૂયિષ્ઠાન્તે નમ ઓક્તિં વિધમ સ્વાહા ॥ ૮ ॥ યં અં
૪૦ । મં ૧૫ ॥

આ ૮ મંત્રો વડે અનુક્રમે ૮ આહુતિ આપી અને પછી ઓં સર્વે વૈ પૂર્ણે સ્વાહા ॥
આ મંત્રની ૩ ત્રણ પૂર્ણાહુતિઓ અર્ચાત્ર ત્રણ વાર બોલી અનુક્રમથી આહુતિઓ આપવી
આને પૂર્ણાહુતિ કહે છે. આ સંક્ષિપ્ત અગ્નિહોત્રનો વિધિ સમાપ્ત થયો.

૧ કોષ કારણ વિશેષથી સ્ત્રી અને પુરુષ અગ્નિહોત્રનાં સમૂએ બંને સાથે ઉપસ્થિત ન
હોય તો એકલી સ્ત્રીએ, અથવા એકલા પુરુષ, એક બીજાનું કાવ પોતેજ કરી લેવું, એટલે
એક મંત્ર બે વાર બોલી આહુતિ આપવી જોઇએ.

પિતૃયજ્ઞ.

અગ્નિદ્વેષનો વિધિ પૂર્ણ કરી પછી પિતૃયજ્ઞ કરવો, એટલે જીવતા માતાપિતા વગેરેની યજ્ઞાવન સેવા કરવી, તેને પિતૃયજ્ઞ કહે છે ત્યાર પછી બલિ વૈશ્વદેવ કરવો બાલ વૈશ્વદેવના મંત્ર નીચે પ્રમાણે બલુવા, તે મંત્રોથી ધૃતમિશ્રિત ભાત અને જો ભાત તૈયાર ન હોય તો ક્ષાર અને લવણ શિવાય જો કંઈ પાક થયો હોય તેની ૧૦ દસ આહુતિઓ આપવી

ઓર્ષ્મ અગ્રયે સ્વાહા ॥ ઓર્ષ્મ સોમાયસ્વાહા । ઓર્ષ્મ અગ્નીષોમાભ્યાં સ્વાહા । ઓર્ષ્મ વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યઃ સ્વાહાઃ ઑં કુહ્ને સ્વાહા । ઓર્ષ્મ અનુમત્યૈ સ્વાહા । ઓર્ષ્મ પ્રજાપતયે સ્વાહા । ઓર્ષ્મ સદૃઘાવાપૃથિવીભ્યાં સ્વાહા । ઓર્ષ્મ સ્વિષ્ટકૃતે સ્વાહા ।

ત્યાર પછી બલિદાન કરવું બલિદાન મંત્રો નીચે પ્રમાણે છે	
ઓર્ષ્મ સાનુગાયેન્દ્રાય નમ	આથી પૂર્વ
ઓર્ષ્મ સાનુગાય યમાય નમ.	આથી દક્ષિણ,
ઓર્ષ્મ સાનુગાય વરુણાય નમઃ	આથી પશ્ચિમ,
ઓર્ષ્મ સાનુગાય સોમાય નમ	આથી ઉત્તર,
ઓર્ષ્મ મરુદ્રણો નમ	આથી નારણામા,
ઓર્ષ્મ અદ્રણો નમ	આથી પાણીમાં,
ઓર્ષ્મ વનસ્પતિભ્યો નમ	આથી મુસળ (દરતો) અને ઉલુપલમા (ઉખલી)
ઓર્ષ્મ ઋષિયૈ નમ.	આથી ધ્યાન,
ઓર્ષ્મ મદ્રચકાલ્યૈ નમ	આથી નૈઋત્ય,
ઓર્ષ્મ બ્રહ્મપતયે નમ । ઓર્ષ્મ વાસ્તુપતયે નમ । આ મંત્રથી મધ્યમા,	
ઓર્ષ્મ વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યો નમ ઑં નક્ત ચારિભ્યો મૂતેભ્યો નમ । આથી ઉપર,	
ઓર્ષ્મ સર્વાત્મમૂતયે નમ આથી પછવાડે અને,	
ઓર્ષ્મ પિતૃભ્ય સ્વઘાયિભ્ય સ્વઘા નમ । આ મંત્રથી દક્ષિણદિશામાં,	

૧ પત્રાવળી અથવા થાળીમા ઉપર કહેલી દિશાઓમા થોડો થોડો ભાગ ધરવો જો તે વખતે કોઈ અતિથિ આવી એડે તો તેને સર્વ આપી દેવું. નહીં તો અગ્નીમા નાખી દેવું પછી ધી સહિત લવણુજ શિવાયનો પાક થોડો થોડો લઈ કુતરા, પતિત, ચડાલ, પાપી, રોગી, કાગડા અને કીડા વીગેરે માટે ૬ ભાગ લઈ પૃથિવીમા મૂકવા અને પછી જોના જોના નામનો ભાગ હોય તેને તેને આપી દેવો. આ વિધયનુ પ્રમાણ.—

શુનાં જ પતિત્તાનાં ચ શ્વપચાં પાપરોગિણામ્ ।

વાયસાનાં કૃમીણાંચ શનકૈર્નિર્વપેદ્શુભિ ॥

અતિથિ યજ્ઞ.

પાંચમો અતિથિ યજ્ઞ છે જેમાં ધાર્મિક, પરોપકારી, સત્યોપદેશક, પક્ષપાતરહિત, શાંત અને સર્વ હિતકારક વિદ્વાનોની અમ વચ્ચેથી સેવા કરવી તથા એમની સાથે પ્રત્નોત્તર કરી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી આને અતિથિ યજ્ઞ કહે છે. આ યજ્ઞ નિત્ય કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે પંચ મહાયજ્ઞો ને આ પુરોહિતે નિત્ય કરવા જોઈએ આ પછી પક્ષયજ્ઞ, અર્થાત પુનમ અને અમાવાસ્યાને દિવસે નિત્ય કરવાના અગ્નિહોત્રની આહુતિઓ આપ્યા પછી, રથાલીપાક તૈયાર કરી નિચે લખેલા મંત્રોવડે વધારે આહુતિઓ આપવી.

ઓરમ્ અગ્નયે સ્વાહા ॥ ઓરમ્ અગ્નિષોમાઘ્યાં સ્વાહા ॥ ઓરમ્ વિષ્ણવે સ્વાહા ॥

આ મંત્રો વડે રથાલીપાકની ત્રણ આહુતિઓ આપવી, પછી અહીં 'એટલું' ધ્યાનમાં રાખવું કે અમાવાસ્યાને દિવસે ઉપલા ત્રણ મંત્રોમાં " ઓ અગ્નિષોમાઘ્યાં સ્વાહા " આ મંત્રની જગ્યાએ " ઓ હિન્દ્રાગ્નિઘ્યાં સ્વાહા " ॥ આ મંત્ર બોલી રથાલીપાકની આહુતિઓ આપવી. આવી રીતે પક્ષ યજ્ઞ કરવો.

જે ધરમા દુર્ભાગ્યથી નિત્યનો અગ્નિહોત્ર ન થતો હોય તો, પક્ષ યજ્ઞમાં, પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે યજ્ઞકુંડ બનાવવો તથા યજ્ઞ સામગ્રી અને યજ્ઞમંડપ તૈયાર કરી આગળ લખ્યા પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન અને સમિધાધાન કરી પ્રથમ લખેલી આધારાવાજ્ઞ આગ્રહુતિઓ આપવી પછી વેદીની ચારે તરફ જલ સેચન કરી, ઇશ્વરોપાસના સ્વસ્તિવાચન, અને શાંતિકરણ ચચાચોગ્ય કરવા; અને બ્યારે બ્યારે નવું અગ્નિ પાકે ત્યારે નવચર્યેષ્ટિ કરવી અને વર્ષના આરંભમાં નિમ્નલિખિતવિધિ કરવો જોઈએ. નવચર્યેષ્ટિ કર્યા પછીજ નવીન અગ્નને બોલનના કામમાં લેવું, બ્યારે નવચર્યેષ્ટિ અને વર્ષેષ્ટિ કરવાનો વિચાર હોય તો જે દિવસે પ્રસન્નતા હોય તેનેજ શુભદિવસ ગણી, આમ અને ચહેરની બહાર કોઈ સારા ખેતરમાં યજ્ઞમંડપ બનાવી, સામાન્ય પ્રકરણમાં લખેલો સર્વ વિધિ સમાપ્ત કરિ, પ્રથમ ૪ આધારાવાજ્ઞાહુતિ તથા ૮ અષ્ટાન્ગાહુતિ મળી સોળ આન્ગાહુતિઓ આપવી, પછી કાર્પ કર્તાંએ નિમ્નલિખિત પાંચ મંત્રોવડે પ્રધાન હોમની ૫ આન્ગાહુતિ આપવી.

ઓરમ્ પૃથિવી ધૌઃ પ્રદિશો દિશો યસ્મૈ યુધિરાવૃતાઃ । તથિહેન્દ્રપુષ્પહૃયે શિવા
નઃ સન્તુ હેતયઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ ઓરમ્ યન્મે કિંચિદુપેક્ષિતઃ સ્મિન્ કર્મ્મણિ
વૃષ્ણહન્ । તન્મે સર્વસમૃદ્ધ્યર્થાં જીવતઃ સ્વરદઃ સ્વતઃ સ્વાહા ॥ ૨ ॥ ઓરમ્ સમ્પતિ-
ર્મૂર્તિર્ધૃમિર્દૃષ્ટિઽયૈષ્ઠયઃ શ્રૈષ્ઠયઃ ॥ યજામિહાવતુ સ્વાહા, હિમિન્દ્રાય હિમ યમ
॥ ૩ ॥ ઓરમ્ યસ્યા માવે વૈદિકલૌકિકાનાં શ્રુતિર્મવતિ કર્મ્મણામ્ । હિન્દ્રપત્ની-
પુષ્પહૃય સીતાસામે ત્વનપાયિની યુવાત્ કર્મ્મણિ કર્મ્મર્ણિ સ્વાહા, હિમિન્દ્ર પત્ન્યૈ

ઇદમ મમ ॥ ૪ ॥ ઓરેમ્ અન્નાવતી ગોમતી સુતૃતાવતી વિભર્તિ યા પ્રાણમૃતો
અતન્દ્રિતા । સ્વલામાદિનીર્મુર્વરામસ્મિન્ કર્મણ્યમુપહૃયે ધ્રુવા-સા મેત્વનપાયિની
ભૂયાત્સ્વાહા, ઇદં સીતાયૈ ઇદમ મમ ॥ ૬ ॥

ત્યાર પછી ઓં સીતાયૈ સ્વાહા ॥ ઓં પ્રજાયૈ સ્વાહા ॥ ઓરેમ્ શમાયૈ સ્વાહા ॥
ઓરેમ્ ધૃત્યૈ સ્વાહા ॥

આ ત્યાર મ ત્રો વડે ત્યાર અને (ચદસ્ય) મંત્ર વડે એક સ્વિષ્ટકૃત હોમાદિતિ મળી
પાત્ર સ્થાલીપાકની આહુતિઓ આપી પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે અષ્ટન્યાહુતિ વ્યાહુતિ ત્યાર એમ
અધી મનીને ૧૨ ત્યાર આન્યાહુતિ દષ્ટ પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે વામદેવગાન, ધૃત્વરોપાસના,
સ્વસ્તિવાચન તથા શાન્તિકરણ કરીને યજ્ઞની સમાપ્તિ કરવી.

॥ અથ શાલાકર્મ વિધિ વક્ષામઃ ॥

મનુષ્ય અને માય વગેરે પશુઓને રહેવા માટે, અનાદિ પદાર્થો રાખવા માટે, જે ગૃહ
અર્થાત્ સ્થાન વિશેષ બનાવવામાં આવે છે, તેને શાલા કહે છે તે શાલાની રચના વગેરેનું
પ્રમાણ તથા તૈયાર થવા પછી શુ શુ કરવું જોઈએ તેનો વિધિ. એમ બે વિષયો છે તેમજ
પ્રથમ પ્રમાણ અને પછી વિધિ એમ અનુક્રમથી લખશું.

અન્નમમાણાનિ-ઉપમિતાં પ્રતિ મિત્રામથો પરિમિતામુત ।

શાલાયા વિશ્વવારાયા નૃદ્ધાયાન્તિ નિચૃતામસિ ॥ ૧ ॥

હવિર્ધાનમગ્નિશાલં પત્નીનાં સદનં સદઃ । સદો દેવાનામસિ દેવિ શાલે ॥૨॥

અર્થ-—મનુષ્યોને ઉચિત છે, કે જ્યારે કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પ્રકારનું ઘર બનાવે
ત્યારે તે ઘર (ઉપમિતામ્) સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ ઉપમાયુક્ત, જેને જોઈ (ગૃહબંધન-
ક્રિયામાં) વિદ્વાન જનો પ્રશસા કરે (પ્રતિમિતામ્) પ્રતિમાન અર્થાત્ એક દરવાજાની
સામે ખીજે દરવાજાને ખુલ્લા અને કક્ષા પણ સન્મુખ્ય હોવી જોઈએ (અથો) ત્યાર બાદ
(પરિમિતામ્) તે શાલા ચારો તરફના પરિમાણથી સમચોરસ હોવી જોઈએ (ઉત) અને
(શાલાયાઃ) શાળા (વિશ્વવારાયા) વિશ્વવારા અર્થાત્ તેના દરવાજાઓ એવી રીતે
રાખવા જોઈએ કે ચારે તરફનો પવન તેમાં સારી રીતે આવી શકે (નૃદ્ધાન્તિ) તે શાળાનું
આધકામ અને અણુતર પણ મજબુત હોવું જોઈએ. હે મનુષ્યો ! જેમ અમે શિદ્ધી, અર્થાત્
ગૃહબંધન ક્રિયામાં ઉત્તમ વિદ્વાન, તે શાલાને (નિચૃતામસિ) સારી રીતે અનિથ અર્થાત્
બંધનયુક્ત કરીએ છીએ, તેમ તમે પણ કરો. ૧ તે શાળામાં (હવિર્ધાનમ્) હોમ કરવાના
પદાર્થો રાખવાનું સ્થાન, (અગ્નિશાલમ્) અગ્નિહોત્રનું સ્થાન, (પત્નીનામ્) સ્ત્રીઓને,
(સદનમ્) રહેવાનું (સદઃ) સ્થાન અને (દેવાનામ્) પુરુષો અને વિદ્વાનોને બેસવા,
મેળાપ કરવા અને સભા માટે (સદઃ) સ્થાન તથા સ્નાન, ભોજન અને ધ્યાન વીગેરેને
માટે પણ ભિન્ન ભિન્ન સ્થાન બનાવો. આવા પ્રકારની (દેવિ) દિવ્ય ક્રમના કરવા યોગ્ય
(શાલે) બનાવેલી શાળા (અસિ) સુખ દાયક થાય છે. ૨.

अन्तरा घाञ्च पृथिवीं च यद्वयचस्तेन शालां प्रतिगृह्णामि त इमाम् । यदन्तरिक्षं रजसो विमानं तत्कृण्वेऽहमुदरं शेषधिभ्यः । तेन शालां प्रतिगृह्णामि तस्मै ॥ ३ ॥ ऊर्जस्वती पर्यस्वती पृथिव्यां निर्मिता मिता । विश्वान्नं विभ्रती शाले मा हिंसीः प्रतिगृह्णतः ॥ ४ ॥

अर्थ—शालाभा (अन्तरा) शुद्ध शुद्ध (पृथिवीम्) शुद्ध भूमिओ, अर्थात् आरौ तरङ्ग शुद्धस्थान होवा जेधओ, (च) अने (घाम्) जेभा सूर्यनो प्रतिभास आवतो होय तेवी प्रकाशस्वरूप दिव्य भगिनी सभान मलयुत शाला अनाववी जेधओ, (च) अने (यत्) जे (वयच,) तेनो व्याप्ति ओटवे विस्तार, हे आ । (ते) तारे भाटे छे, (तेन) तेवी सर्व रीते युक्त (इमाम् आ, (शालाम्) शालाने, अनावु छु; त्वं आभा निवास कर. अने छु पशु निवासने भाटे, आने (प्रतिगृह्णामि) ग्रहण कर छु, (यत्) आना मध्यमा (अन्तरिक्षम्) पुष्कल अवकाश अने (रजस-) ते धरनो विशेष परिमाण युक्त, बाओ अने उपरनो भाग छओ (उदरम्) अने अदरनो विस्तारवाओ प्रसार होवो जेधओ, (उत्) तेन तथा (शेषधिभ्य) सुभ आपनारी अनेक कक्षाओ वडे सुशोभित ते शालाने (अहम्) छु (कृण्वे) कर छु (तेन) उपर कहेला सर्व कक्षोधी युक्त (शालाम्) शालाने (तस्मै) गृहाश्रमना सर्व व्यवहारो भाटे (प्रतिगृह्णामि) छु ग्रहण कर छु ३

(शाले) शाला (ऊर्जस्वती) अहु अण, आरोग्य अने पराक्रमने वधारनारी तथा धन धान्यधी परिपूर्णा; (पर्यस्वती) अण, दुध, वगेरे रसोधी पूर्णा (पृथिव्याम्) भूमिमा (मिता) परिमाणयुक्त (निर्मिता) निर्मित करेवी (विश्वान्नम्) संपूर्ण अन्न वगेरे अन्नधर्म (विभ्रती) धारण करनारी (प्रतिगृह्णतः) ग्रहण करनारओने रोगाद्विधी (मा हिंसी.) पीडा न करे तेनी अनाववी जेधओ ४

ब्रह्मणा शालां निर्मितां कविभिर्निर्मितां मिताम् ।

इन्द्राग्नी रक्षतां शालाममृतौ सोम्यं सद्दः ॥ ५ ॥

अर्थ—(अमृतौ) स्वरूपधी नाश रहित (इन्द्राग्नी) वायु अने अग्नि (कविमि) उत्तम विद्वान् शिष्यओओ (मिताम्) प्रमाणयुक्त, अर्थात् आपमा जेवी जेधओ तेवी (मिताम्) अनावेवी शालाने, अने (ब्रह्मणा) आरौ वेदना मयुनार विद्वानो सर्व ऋतुओमा सुभ आपे तेवी निर्मिताम्) अनावेवी (शालाम्) शालाने प्राप्त यद्य तथा रहेवावाणा सर्वनी रक्षताम्) रक्षा करे, अर्थात् आरौ तरङ्गनो शुद्ध वायु शालाभा दाभक्ष यद्य अशुद्ध वायुने गहार काढनो रहे अने जेभा धी अने सुगन्धवाणा पदार्थनो ह्यरु करवाभा आवे ते अग्नि दुर्गन्धने गहार कडाडी सुगन्धने अन्दर स्थापन करे; जे (सोम्यम्) अन्नधर्म, आरोग्य सर्वदा सुगन्धयुक्त (सद्.) रहेवाने भाटे उत्तम धर होय ते सद् अने निवासने भाटे योग्य छे ५.

યા દ્વિપક્ષા ચતુષ્પક્ષા ષડ્પક્ષા યા નિમીયતે ।

અષ્ટાપક્ષાં દશપક્ષાં શાલાં માનસ્ય પત્નીમામિર્ગર્ભે ઇવાશયે ॥ ૬ ॥

અર્થ—હે મનુષ્યો ! (યા) ને (દ્વિપક્ષા) બે પક્ષ અર્થાત્ મધ્યમા ૧ એક અને પૂર્વ પશ્ચિમમાં એકેક શાલાયુક્ત ધર, અથવા (ચતુષ્પક્ષા) જેના પૂર્વ, પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં એકેક શાળા અને આ શાળાઓની મધ્યમા ૫ મી એક મોટી શાળા અથવા (ષડ્પક્ષા) એક મધ્યમા અને બે બે પૂર્વ પશ્ચિમ, તથા એક એક ઉત્તર દક્ષિણમાં શાળાઓ હોવી જોઈએ (યા) ને આવી શાળા (નિમીયતે) બનાવવામાં આવે છે તે ઉત્તમ હોય છે અને તેમાં પશુ ને (અષ્ટાપક્ષામ્) ચારો તરફ એ બે શાળાઓ, અને તેઓની મધ્યમા એક નવમી શાળા હોય, અથવા (દશપક્ષામ્) જેની વચ્ચે ૨ બે શાળા અને આબુબાબુ ચાર દિશાઓમાં બે શાળા હોય તેવી (માનસ્ય) માપથી બનાવેલી (શાલામ્) શાળાને, જેમ (પત્નીમ્) પત્નીને પ્રાપ્ત થઈને (અગ્નિ) અગ્નિમય આત્મવ અને વીર્ય (ગર્ભદૃશ) ગર્ભરૂપ થઈ (આશયે) ગર્ભાશયમાં રહે છે તેમ, સર્વ શાળાઓના દરવાજા બે હાથપર સિધા અને બરાબર હોવા જઈએ તથા જેની ચારો તરફની શાળાઓનું પરિમાણ ત્રણ ત્રણ વાર હોય અને મધ્યની શાળાઓનું છ, છ, વારના પરિમાણથી ઓછું, ન હોય અને ચાર ચાર વાર ચારો દિશામાં આવેલી આઠ આઠ વાર મધ્યમાં આવેલી શાળાઓનું પરિમાણ હોય અથવા મધ્યની શાળાઓને ૧૦ વારથી અધિક વિસ્તાર ન હોય તેવી શાળામાં ગૃહસ્થોએ રહેવું જોઈએ જે તે સભાનું સ્થાન હોય તો બહારના દરવાજામાં ચારો તરફ બારણા અને મધ્યમાં ચામલાઓ બનાવી ચારો બાજુએ ખુલ્લું બનાવવું જોઈએ કે જેના બારણા ઉઘાડવાથી ચારો તરફનો પવન તેમાં આવે તેમજ સર્વ ધરોની બાજુએ વાસુ આવવા માટે અવકાશ તથા વૃક્ષફલ અને પુષ્પના કુડા હોવા જોઈએ, અને તેજ ધર રહેવા માટે યોગ્ય છે ૬

પ્રતીચીં ત્વા પ્રતીચીનઃ શાલે પ્રૈમ્યર્હિસતીમ્ ।

અગ્નિર્હિં ૨ ન્તરાપંથઃ કૃતસ્ય પ્રથમા દ્વાઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ—જે (શાલે) શાલાગૃહ (પ્રતીચીન) પૂર્વાભિમુખ, તથા જે ધર (પ્રતીચીમ્) પશ્ચિમ તરફના દારવાણુ (અર્હિસતીમ્) હિંસા વગેરે દોષથી રહિત હોય, પશ્ચિમદારના સન્મુખ પૂર્વનું દાર જેમાં (હિ) નિશ્ચય કરી (અન્ત) વચ્ચે (અગ્નિ) અગ્નિનું સ્થાન (ચ) અને (આપ) જળનું સ્થાન (કૃતસ્ય) સત્ય વસ્તુનું ચિંતન કરવા માટે એક-સ્થાન અને (પ્રથમા) પ્રથમ (દ્વા) દરવાજા છે (ત્વા) તે શાળાને (પ્રૈમિ) યોગ્ય પ્રકારે હુ પ્રાપ્ત થાઉં છું ૭.

મા નઃ પાશં પ્રતિમુચો ગુરુર્ભારો લઘભાવિ ।

વૃધૂર્મિવ ત્વા શાલે યત્રકામં ભરામસિ ॥ ૮ ॥

અથર્વં ૦ કાં ૦ ૧ અં ૨ વં ૩ ॥

અર્થ—હે કારીગર ભાઈ ! જેમ, (ન) અમારી (શાલે) શાળા, અર્થાત્ ધર (પાશમ્) બંધનને (મા પ્રતીમુચ) કદી ન છોડે, અર્થાત્ સર્વદા મળ્યુત રહે જેમાં

(ગુરુર્નાર) મ્હોટો ભાર (લઘુમવિ) નાનો થાય એવી શાળાઓ બનાવો, (ત્વા) ને શાળાને (યજ્ઞ, કામમ્) જ્યાં જેવી ઇચ્છા હોય ત્યાં તેવી રીતે અમે લોકો (અધૂર્મિત્ર) સ્ત્રીની સમાન (મરામસિ) સ્ત્રીકાર કરીએ છીએ, તેમ તમે પણ તેનું મહણ કરો ૯

આ પ્રમાણે જ્યારે ધર બનીને તૈયાર થાય ત્યારે તેમાં પ્રવેશ કરતી વખતે શુ શુ વિધિ કરવો જોઈએ, તે નીચે લખ્યા પ્રમાણે જાણવો.

અથ વિધિ -જ્યારે ધર બનીને તૈયાર થાય તે વખતે તેને સારી રીતે સાફ કરાવી ચારે દિશા-ઓના બહારના દરવાજાઓમાં ચાર વેદી અને ધરની મધ્યભાગમાં એક વેદી, અથવા વેદીની સમાન તાબાનો યજ્ઞકુંડ બનાવી લેવો કે જેથી સધળે ઠેકાણે એક યજ્ઞકુંડથીજ કામ થાય પછી સર્વ પ્રકારની સામગ્રી અર્થાત્ આગળ લખ્યા પ્રમાણે સમિધા, ધી, ચોખા, મિષ્ટાન્ન, સુગન્ધ અને પુષ્ટિકારક દ્રવ્યોને લઈ તેને સાફ કરી એકાદ દીન પહેલાથીજ રાખી મુકવા અને જ્યારે ગૃહપતિનું મન પ્રસન્ન હોય તેવા શુભ દિવસમાં ગૃહપ્રતિષ્ઠા કરવી. તેમાં ધર્માત્મા અને વિદ્વાન્ ઋત્વિક, -હોતા, અધ્વર્યુ, અને બ્રહ્માનું વરણ કરવું અર્થાત્ તેમને બોલાવવા હોતાનું આસન પશ્ચિમ બણી હોવું જોઈએ અને તેના પર તે પોતે પૂર્વાભિમુખ બેસે, અધ્વર્યુનું આસન ઉત્તરના ભાગમાં અને તે અધ્વર્યુ તેપર દક્ષિણાભિમુખ બેસે, ઉધ્માતાનું આસન પૂર્વ દિશામાં અને તેપર તે પશ્ચિમાભિમુખ બેસે અને બ્રહ્મા દક્ષિણ તરફ ઉત્તમ આસન પાથરી ઉત્તરાભિમુખ બેસે, આપ્રમાણે ચારે આસનો ઉપર ચાર પ્રુષ્ઠોને બેસાડી ગૃહપતિએ સર્વત્ર પશ્ચિમ દિશામાં આસન પાથરી પૂર્વાભિમુખ બેસવું તેવીજ રીતે ધરની મધ્યમાં આવેલી વેદીની ચારે તરફ ખીજા આસનો પથરાવી રાખવા અને પછી નિષ્ક્રમ્યદ્વાર એટલે જે દારથી મુખ્ય કરી ધરમાંથી આવજા થતી હોય તે દ્વારની સમીપ બ્રહ્મા સહિત ગૃહપતિએ બહાર રહી ઓરમ્ અચ્યુતાય મૌમાય સ્વાહા ॥ આ મંત્ર વડે ૧ આહુતિ આપી જેમાં ધ્વજ લગાડેલી હોય તેવા સ્તંભને ઉભો કરવો અને ધરની ઊપર ચારે ખુણામાં ૪ ધ્વજ લગાડાવવી કાર્ય કરતા તથા ગૃહપતિ, સ્તંભને ઉભો કરી તેના મુખમાં જલ સેચન કરે, જેથી તે મજબુત રહે, દ્વારની સન્મુખ બહાર જઈ નીચેના ૪ મંત્રો વડે ભિન્ન ભિન્ન દિશાઓમાં જલ સેચન કરે.

ઓરમ્ ઇમામુચ્છ્યામિ ધ્રુવનસ્ય નાર્મિં વસોર્દારામ્ પ્રતરર્ણીં વસૂનામ્ ।

ઈહૈવધ્રુવા નિમિનોમિ શાલાં ક્ષેમે તિષ્ઠતુ ધૃતમુચ્છ્રયમાણા ॥ ૧ ॥

આ મંત્રથી પૂર્વદ્વારની સામે જલ છાટવું.

ઓરમ્ અશ્વાવતી ગોપતી સૂનૃતાવત્યુચ્છ્રયસ્વ મહતે સૌભગાય ।

આત્વા શિશુરાકન્દન્દત્વા ગાવો ધેનવો વાશ્યમાના : ॥ ૨ ॥

આથી દક્ષિણદ્વાર તરફ

ઓરમ્ આત્વા કુમારસ્તરુણ આવત્સો જગદૈઃ સહ । આત્વા પરિશ્રુતઃ કુમ્ભ

આદન્નઃ કલશૈરુપ ક્ષેપસ્ય પત્નીં વૃહતીં સુવાસઃ રયિં નો ધેહિ સુભગે સુવીર્યમ્ ॥૩॥

આથી પશ્ચિમદ્વાર તરફ

ઓરમ્ અશ્વાદ્ ગોમદુર્જસ્વત્પર્ણે વનસ્પતેરિવ । અભિનઃ પૂર્યતાં રયિરિ-
દમનુશ્રેયો વસાનઃ ॥ ૪ ॥

આ મંત્રથી ઉત્તરદ્વાર સન્મુખ જળ છાટી પછી બધા દરવાજાઓ બિપર પુખ્ત અને પાંદડા તથા કદલી સ્તમ્ભ અથવા કદલી પત્ર પશુ દરવાજાની શોભાને માટે લટકાવવા, પછી ગૃહપતિએ નીચલું વાક્ય બોલવું ગ્રહાન્ પ્રવિશામીતિ । હે બ્રહ્મા ! હું પ્રવેશ કરું છું. બ્રહ્માએ શરંભવાન્ પ્રવિશતુ । બદ્ધાં પ્રુશીથી પ્રવેશ કરો આવો પ્રત્યુત્તર આપવો, પછી ગૃહપતિએ બ્રહ્માની અનુમતિ લઈ નીચેનું વાક્ય બોલી ધરની અંદર પ્રવેશ કરવો.

ઓરમ્ શ્રુત્વ પ્રપદ્યે શિવં પ્રપદ્યે ત્યાર પછી જે ધી ગરમ કરી ગાળી તથા સુગન્ધી દ્રવ્યો મેળવીને રાખેલું હોય તેને એક સારા પાત્રમાં કાઢી જે દારમાંથી પહેલા પ્રવેશ કરવામાં આવ્યો હોય તે દારમાં પ્રવેશ કરી, આગળ લખ્યા પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન, સમિદાધાન, જલપ્રોક્ષણ અને આચ્મન કરી ધીનીજ આધારવાળ્યજાગાહુતિઓ અને ૪ આહુતિ આહુતિ તથા ૧ સ્વિષ્ટકૃત આજ્યાહુતિ આપવી અર્થાત્ સર્વ દિશાઓના દારમાં આવેલી વેદીઓમાં અગ્ન્યાધાનથી લઈ સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ સુધી વીધિ કરવો ત્યારબાદ પૂર્વદિશાના દારમાં આવેલા યજ્ઞકુંડમાં નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે ધીની જે આહુતિઓ આપવી

ઓરમ્ પ્રાચ્યા દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહા । ઓરમ્ દેવેભ્યઃ
સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ।

તેવીજ રીતે નિમ્ન લિખિત જે મંત્રો વડે દક્ષિણ દારની વેદીમાં અનુક્રમથી જે આહુતિઓ આપવી.

ઓરમ્ દક્ષિણાયા દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહા ॥

ઓરમ્ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ॥

નીચેના ૨ મંત્રોવડે ૨ આહુતિઓ પશ્ચિમ દિશાના દાર પાસેના યજ્ઞકુંડમાં આપવી.

ઓરમ્ પ્રતિચ્યા દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહા ।

ઓરમ્ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ।

નિમ્ન મંત્રો વડે બિપર દિશાની વેદીમાં ૨ આજ્યાહુતિઓ આપવી.

ઓરમ્ ઉદીચ્યા દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહા ।

ઓરમ્ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ॥

પછી શાલાના મધ્ય ભાગની વેદીની સમીપ જઈ સર્વેએ પોતપોતાની કદલી દિશાઓમાં બેસી, નીચે લખેલા ૬ મંત્રો વડે અનુક્રમે ૬ આજ્યાહુતિઓ આપવી

ओ३म् ध्रुवाया दिक्षः शालाया नमो महिम्ने स्वाहा ॥
 ओ३म् देवेभ्यः स्वाहेभ्यः स्वाहा ।
 ओ३म् ऊर्ध्वाया दिक्षः शालाया नमो महिम्ने स्वाहा ।
 ओ३म् देवेभ्यः स्वाहेभ्यः स्वाहा ।
 ओ३म् दिक्षो दिक्षः शालाया नमो महिम्ने स्वाहा ।
 ओ३म् देवेभ्यः स्वाहेभ्यः स्वाहा ।

आटशु यथा पछी पूर्व दिक्काना धरनी वेदीमा अग्नि प्रज्वलित करी वेदीना दक्षिण-
 भागमा अक्षानुं आसन, तथा होता वजेरेनां उपर कक्षा भगवत् आसनो पथरावी, तेज
 वेदीना उत्तर भागमा ओक कण्ठ स्थापन करी स्थालीपाक जनावी ओक पात्रुओ राभवे ।
 निष्कम्भद्वारनी समीप थोडी वार थोणी अक्षादी सहित गृहपतिओ भक्ष्य खाद्यामा प्रवेश करी
 अक्षा विजेरेने तेभना निवत करेखा आसन उपर भेसाडी पोते पुर्वाभिमुख भेसी, जे धीने भरम
 करी गाणी कस्तुरी वजेरे नापी तैवार कर्मु होय तेने ओक पात्रभां लक्ष सव नी साभे ओक ओक
 पात्र भरि राभवुं अने सवा वडे, निम्नलिखित ४ मंत्रो भोली ४ आहुतिओ आपवी.

ओ३म् वास्तोष्पते मतिजानीस्मान्स्वावेक्षो अनमिवो भवानः । यस्त्वेमहे
 मतिमो जुषस्व क्षमो भव द्विष्टे मं चतुष्पदे स्वाहा ॥ १ ॥ ओ३म् वास्तोष्पते
 प्रतरणो न एधि गयस्फानो गोभिरस्त्रेभिरिन्द्रो । अजरासस्त सख्ये स्याम पितेव-
 पुत्रान् मतिमो जुषस्व स्वाहा ॥ २ ॥ ओ३म् वास्तोष्पते क्षमय संसदा ते
 सक्षीमहि रण्वया यातुमत्या । पाहि क्षेमऽनुत योगे वरं नो यूयं पात स्वस्तिभिः
 सदा नः स्वाहा ॥ ३ ॥ ऋ० मं० ७ सू० ५४ ॥

ओ३म् अमीवहा वास्तोष्पते विश्वारूपाण्याविश्वन् । सखा सुखेव एधि नः
 स्वाहा ॥ ४ ॥ ऋ० । मं० ७ सू० ५५ । मं० १ ॥

पछी जे स्थालीपाक, अर्थात् भात जनाये होय तेने डोछ कासाना पात्रभां काढी
 तेपर पथराव धी रेडी साओ पोत पोतानी साभु मुकवुं अने तेभाया सर्वेओ थोडुं थोडुं
 लक्ष निम्नलिखित ७ मंत्रो वडे ७ आहुतिओ आपवी.

ओ३म् अग्निमिन्द्रं बृहस्पतिं विश्वाँश्च देवानुपह्वये सरस्वतीञ्च वाजीञ्च वास्तु
 मे दत्तवाजिनः स्वाहा ॥ १ ॥

ओ३म् सर्पदेवजनान्त्सर्षाहेमवन्तं सुदर्शनम् ॥ धर्मैश्च ख्दानादित्यानांश्चानं
 जगदैःसह । एतान्त्सर्वान् प्रपद्येऽहं वास्तु मे दत्तवाजिनः स्वाहा ॥ २ ॥

ઓ૩મ્ પૂર્વાહ્નમપરાહ્નં ચોભૌ માધ્યંદિના સહ । પ્રદોષમર્ધરાત્રં ચ વ્યુષ્ઠાં દેવીં
મહાપથામ્ एतान्तसर्वान् प्रपद्येऽहं वास्तु मे दत्तवाजिनः स्वाहा ॥ ૩ ॥

ઓ૩મ્ કર્તારંચ વિકર્તારં વિશ્વકર્માણ મોષધીશ્ચ વનસ્પતીન્ ।
एतान्तसर्वान् प्रपद्येऽहं वास्तु मे दत्तवाजिनः स्वाहा ॥ ૪ ॥

ઓ૩મ્ ધાતારં ચ વિધાતારં નિધીનાં ચ પતિં સહ । एतान्तसर्वान् प्रपद्येऽहं
વાસ્તુ મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૫ ॥

ઓ૩મ્ સ્યો ન ઋશિવિદં વાસ્તુ દત્તં બ્રહ્મપ્રજાપતી । સર્વાશ્ચ દેવતાશ્ચ સ્વાહા ॥ ૬ ॥

પછી કાસાના પાત્રમાં ઉદુબર, પલાશ, (ખાખરા) અને ઉમરાડાના પાદડા, શાદલ,
(નવતુલ્ય) ગાયત્રી ડાલ, દડી, મધ, ધી, કુશ અને જળ આ સર્વ વસ્તુઓ લઈ તેને
મેળવી નિમ્નલિપિત ચાર મંત્રો વડે પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, અને ઉત્તર આ ચારે દિશાઓના
દ્વાર સમીપ નાખવી અને જળ સેચન પણ કરવું

ઓ૩મ્ શ્રીશ્ચ ત્વા યજ્ઞશ્ચ પૂર્વે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ॥

ઓ૩મ્ યજ્ઞશ્ચ ત્વા દક્ષિણા ચ દક્ષિણે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ॥

ઓ૩મ્ અન્નશ્ચ ત્વા બ્રાહ્મણશ્ચ પશ્ચિમે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ॥

ઓ૩મ્ ઝર્ક ચ ત્વા સૂનૃતા ચોત્તરે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ॥

પછી નિમ્નલિપિત ચાર મંત્રો વડે ચાર દિશાઓમાં પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરવું

ઓ૩મ્ કેતા ચ માં સુકેતા ચ પુરસ્તાદ્ ગોપાયેતામિત્યગ્રિર્વેકેતા ઽઽદિત્યઃ,
સુકેતા તૌ પ્રપદ્યે તાભ્યાં નમોઽસ્તુ તૌગ્રા પુરસ્તાદ્ ગોપાયેતામ્ ॥ ૧ ॥

ઉક્ત મંત્રથી પૂર્વ દિશામાં પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરી દક્ષિણ દ્વારની સન્મુખ
દક્ષિણાભિમુખ થઈ—

ઓ૩મ્ દક્ષિણતો ગોપાયમાનં ચ મા રક્ષમાણા ચ દક્ષિણતો ગોપાયેતામિત્યર્હર્વ-
ગોપયમાન ઋત્વીરક્ષમાણા તે પ્રપદ્યે તાભ્યાં નમોઽસ્તુ તે મા દક્ષિણતો ગોપાયેતામ્ ॥ ૨ ॥

ઉક્ત મંત્રથી જગદીશનું ઉપસ્થાન કરી પશ્ચિમ દ્વારની સન્મુખ પશ્ચિમાભિમુખ થઈ—

ઓ૩મ્ દીદિવિશ્ચ મા જાગૃવિશ્ચ પશ્ચાદ્ ગોપાયેતામિત્યન્નં વૈ દીદિવિઃ પ્રાણો
જાગૃવિસ્તૌ પ્રપદ્યે તાભ્યાં નમોઽસ્તુ તૌમા પશ્ચાદ્ ગોપાયેતામ્ ॥ ૩ ॥

ઉક્ત મંત્રથી સર્વ રક્ષક પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરી ઉત્તર દિશાના દ્વારની સન્મુખ
ઉત્તરભિમુખ થઈ—નિમ્ન મંત્રથી સર્વાગ્રિયાના પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરવું

ओ३म् अस्वप्नश्च मानवद्राणश्चोत्तरतो गोपायेतामिति चन्द्रमा वा अस्वप्नो वायुरनवद्राणस्तौ प्रपद्येताभ्यां नमोस्तु तौ चोत्तरतो गोपायेतामिति ॥ ओ३म् धर्मस्थूणा राज ५ श्री सूर्यामहोरात्रे द्वारकलके इन्द्रस्य गृहावसुमतो वरुधिन-स्तानहं प्रपद्ये सह प्रजया पशुभिस्सह यन्मे किञ्चदस्त्युपहृतः सर्वगणाः सखायः साधुसंमतस्तां त्वाशाले अगिष्ट्वीरा गृहा नः सन्तु सर्वतः ॥ ४ ॥

પછી સુપાત્ર, વેદ બાંધવાવાળા, અને ધાર્મિક હોતા વગેરે તથા જે પુણ્ય કર્મ અને સ્વભાવથી બ્રાહ્મણ હોય તેઓને તેમની પત્ની સહિત, તથા ઇષ્ટમિત્ર અને સંબંધીઓને ઉત્તમ ભોજન કરાવી તેમનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરી દક્ષિણા આપવી અને પુરુષોને પુરુષોએ તથા સ્ત્રીઓને સ્ત્રીઓએ પ્રસન્નતાપૂર્વક વિદાય કરવા, તેઓએ જતી વખતે ગૃહપતિ અને ગૃહપત્ની ઇત્યાદિને નિમ્નલિખિત વાક્ય વડે આશીર્વાદ આપી પોતપોતાને ધેર જવું.

ओ३म् सर्वे भवन्तोऽजानन्दिताः सदा भूयासः ॥

તમે સર્વ હમેશા આનંદિત રહો, જેવી અમારી આશીષ છે.

આ પ્રમાણે વાડી વગેરેની પશુ પ્રતિષ્ઠા કરવી આમાં વિશેષ ઐત્યુજ છે કે જે તરફનો વાયુ વાડી અથવા બગીચામાં આવતો હોય તે તરફ હોમ કરવો કે જેથી વૃક્ષ વિગેરે સુગન્ધિત થાય અને જે તે બગીચામાં કોઇ ઘર વગેરે બનાવેલું હોય તો તેની પશુ શાલાની સમાન પ્રતિષ્ઠા કરવી જોઇએ.

આવી રીતે ગૃહાદિની રચના કરી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પોતપોતાના વર્ણાનુસાર જે જે કર્તવ્યકર્મ હોય તેને બરાબર કરવા

॥ अथ ब्राह्मण स्वरूप लक्षणम् ॥

હવે બ્રાહ્મણના સ્વરૂપ, લક્ષણ અને કર્તવ્ય, વીણે લખીશું.

अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा ।

दानं प्रतिग्रहश्चैव ब्राह्मणानामकल्पयत् ॥ १ ॥

क्षमोदमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।

ज्ञानं विज्ञानमास्तિક्यं ब्रह्મકर्म स्वभावजम् ॥ २ ॥ ગીતા ૦ ॥

અર્થ—પૂર્ણ વિદ્યાભ્યાસ કરવો—(૧) કપટનો ત્યાગ કરી પ્રીતિપૂર્વક, પુરુષે, પુરુષોને અને સ્ત્રીઓ, સ્ત્રીઓને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવો (૨) અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞો કરવા (૩) અને કરાવવા (૪) વિદ્યા અથવા સુવર્ણ ઇત્યાદિનું દાન સુપાત્રોને આપવું, (૫) અને ન્યાયથી ધનોપાબજન કરનારા ગૃહસ્થો પાસેથી દાન લેવું. (૬) આ છ કર્મો બ્રાહ્મણના છે. આ છ કર્મોમાં પહેલા ત્રણ કર્મો બાહ્ય, યજ્ઞ કરવો, અને દાન દેવું આ ૪ કર્મ તરીકે

ભણવા, અને બાકીના, ભણાવવું, યગ કરાવવો, અને દાનભેવું આ ત્રણ કર્મો. જીવકા માટે છે પણ શ્રી મનુમહારાજ તો એમ કહે છે કે -પ્રતિગ્રહ પ્રત્યવર ॥ મનુ० ॥ દાન ભેવું એ પણ નીચ કર્મ છે કિંતુ યગ કરાવીને અને ભણાવીને પોતાની આજીવિકા ચલાવવી ઉત્તમ છે ૧

(શમ) મનને અધર્મમાં ન જવા દેવું પ્રત્યુત અધર્મ કરવાની ઇચ્છા પણ મનમાં ન કરવી (દમ) શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોને અધર્માચરણથી સર્વદા દૂર રાખી ને ધર્મમાં પ્રવૃત્ત કરવી (તપ) બ્રહ્મચર્ય વિધા અને યોગાભ્યાસની સિદ્ધિને માટે શીતોષ્ણ, નિન્દા, સ્તુતી, ક્ષુધા, તૃષ્ણા, માનાપમાન, વગેરે કન્દનું સહન કરવું (શૌચમ્) રાગ, દ્વેષ અને મોહ વિગેરેથી મન અને આત્માને તથા જળ વિગેરેથી શરીરને પવિત્ર રાખવા (શાન્તિ.) ક્ષમા એટલે ક્રોધ, નિન્દા ઇત્યાદિથી ખીડા કરે તો પણ તેના ઉપર કૃપાલુ થઇ ક્રોધ ન કરવો. (આર્જવમ્) નિરભિમાન થઇ દબ ગ્વાતમસ્લાષા, અર્થાત્ પોતાના ગુણથી પોતાની પ્રશંસા ન કરવી, નમ્રતા, સરલતા, અને પવિત્રતા રાખવી (જ્ઞાનમ્) સર્વ શાસ્ત્રોને સારી રીતે ભણી તેનું મનન કરી તેના શબ્દાર્થ સમ્બંધને યથાવત્ ભણી ભણાવવામાં પૂર્ણ સામર્થ્ય મેળવવા પરિશ્રમ કરવો (વિજ્ઞાનમ્) પૃથ્વીથી લઇ પરમેશ્વર પર્યન્ત પદાર્થોને સારી રીતે ભણી ક્રિયા કુશલતા તથા યોગાભ્યાસ વડે સાક્ષાત્કાર કરી યથાવત્ ઉપકાર કરવો અને બીજાઓને તેમ કરવા પ્રેરણા કરવી (આસ્તિક્યમ્) પરમેશ્વર, વેદ, ધર્મ, પરલોક, પરજન્મ, કર્મફલ અને મુક્તિ માનવા, આ ૯ ગુણકર્મનો ધર્મમાં અન્તર્ભાવ છે આવા ઉત્તમ ગુણ કર્મ અને ઉત્તમ સ્વભાવ જેનામાં હોય તે બ્રાહ્મણ અથવા બ્રાહ્મણી છે વિવાહ પણ તેવાજ ગુણકર્મ સ્વભાવ જેની સાથે મળતા આવતા હોય તેમની સાથે કરવો જાઇએ મનુષ્ય માત્રે જેનામાં ઉપર કહેલા ગુણકર્મ અને સ્વભાવ હોય તેનેજ બ્રાહ્મણ વણુને અધિકાર આપવો જોઇએ ૨

॥ અથ ક્ષત્રિય સ્વરૂપ લક્ષણમ્ ॥

પ્રજાના રક્ષણં દાનામિજ્યાધ્યયનમેવ ચ ।

વિષયેષ્વપ્રસક્તિશ્ચ ક્ષત્રિયસ્ય સમાસતઃ ॥ ૧ ॥ મનુ० ॥

શૌર્યં તેજો ધૃતિર્દાક્ષ્યં યુદ્ધે ચાપ્યપલાયનમ્ ।

દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્રકર્મસ્વભાવજમ્ ॥ ૨ ॥ ગીતા० ॥

અર્થ—દીર્ઘકાલપર્યન્ત બ્રહ્મચર્ય પાળી (અધ્યયનમ્) સાગોપાગ વેદાદિ શાસ્ત્રોને યથાવત્ ભણવા (હ્યય) અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞો કરવા (દાનમ્) સુપાત્રોનો વિધા તથા સુવણુ આદિ અને પ્રગળે અભયદાન આપવું (પ્રજાના રક્ષણમ્) પ્રજાઓની સર્વ પ્રકારથી સર્વદા યથાવત્ રક્ષા કરવી, આટલા કર્મ ક્ષત્રિયોના ધર્મના લક્ષણોમાં ભણવા, અને અસ્ત્રવિધા

ધર્મ એટલે ન્યાયાચરણ, પક્ષપાત છોડીને વર્તવું તેને ન્યાય કહે છે અને પક્ષપાત છોડવો, એટલે સર્વાંગ અહિંસા આદિ નિર્વેરતા, અને સત્યભાષણ, આદિમાં સ્થિર રહી હિંમ્યા, દ્વેષાદિ અને મિથ્યાભાષણ વગેરેનો ત્યાગ કરવામાંજ સર્વ મનુષ્યોનો ધર્મ છે જે જે ધર્મના લક્ષણ વણુ, કર્મોમાં જુદા જુદા આપ્યા છે, તેથીજ ચાર વણુ પૃથક્ પૃથક્ ભણવામાં આવે છે

— પ્રતિગ્રહાદ્યાજનાદા તથૈવાધ્યાપનાદપિ । પ્રતિગ્રહ. પ્રત્યવર. પ્રેત્યાવિપ્રસ્ય ગર્હિતઃ ॥

મનુ० અ० ૧૦ શ્લો० ૧૦૧

क्षीयवरी, न्यायालय અને સેનામાં રહી પોતાની આજીવિકા કરવી એ ક્ષત્રિયની આજીવિકા જાણવી (વિષયોચ્ચસત્તિક) વિષયોમાં આસક્ત ન થઈ સદા જીતેન્દ્રિય રહેવું, લોભ, વ્યભિચાર અને મદ્યપાન વગેરેના કૃંદથી, તથા દુર્વ્યસનોથી દૂર રહેવું, વિનય, સુશીલતાદિ શુભકર્મમાં સર્વદા પ્રવૃત્ત થવું (ક્ષૌર્યમ્) સત્રામ, મૃત્યુ અને શસ્ત્ર પ્રહાર આદિથી ન ડરવું (ભૈરવ) પ્રમદભ અને ઉત્તમ પ્રતાપી થઈ કોઈની પશ્ચ સામે બીર અથવા દીન ન થવું (ઘૃતિ) આદે મમે તેટલી આપન, વિપત્ત, કલેશ અથવા દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તથાપિ ધૈર્ય રાખવું અને કદિ ન ગભરાવું, (કાલ્યમ્) સત્રામ, વાગ્યુદ્ધ દુત્તવ (દુત્તપણ) , ન્યાય અને વિચાર વગેરેમાં અત્યંતુરતા અને બુદ્ધિમત્તા રાખવી (યુદ્ધેચાપ્યપલાયનમ્) તથા યુદ્ધમાં સર્વદા તૈયાર રહેવું યુદ્ધથી અભરાઈ થતુના વશમાં કદિ ન થવું (દાનમ્) સુપાત્રોને વિદ્યા સુવર્ણ વગેરે અને પ્રજાને અભય દાન આપવું (હિમ્વરમાલ) જેમ પરમેશ્વર સર્વની ઉપર દયા કરી પિતાની પેઠે વર્તી, પક્ષપાત છોડી, ધર્મ અને અધર્મ કરનારાઓને યથાયોગ્ય સુખ દુઃખરૂપ ફલ આપે છે અને પોતાના સર્વગુણતા આદિ સાધનો વડે સર્વનો અંતર્ગામી થઈ સર્વના સારા નહારા કર્મ યથાવત્ જીવે છે, તેમ પ્રજાની સાથે વર્તી શુભ ફલ વગેરે મોકલી પ્રજા તથા અન્ય રાજપુરોના સારા અને નહારા કર્મો સારી રીતે જાણવા, રાત્ર દિવસ ન્યાય કરવો, પ્રજાને યથાવત્ સુખ આપવું, ઝેઠોને માન અને દુઃખે ને દંડ દેવામાં સદા પ્રવૃત્ત રહેવું અને પોતે શરીરે સર્વ રીતે રામ રહિત થઈ બલિષ્ઠ, દૃઢ, તેજસ્વી અને દીર્ઘાયુ બની પોતાના આત્માને ન્યાયમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત રાખવામાં પોતાનું જીવન સાર્થક સમજવું ઇત્યાદિ ઉત્તમ સુચકર્મના યોગ જેમાં હોય તેને ક્ષત્રિય અને ક્ષત્રિયા જાણવી એનો વિવાહ પશ્ચ તેવજ્ઞ સુણ, કર્મ અને સ્વભાવ જેનામાં હોય તેની સાથે થવો જોઈએ. જેમ બ્રાહ્મણ પુરોને અને બ્રાહ્મણી સ્ત્રીઓને બજાવે તેમ રાજા પુરોને અને રાણી સ્ત્રીઓને ન્યાય તથા ઉન્નતિ સર્વદા કર્યા કરે જે ક્ષત્રિય, રાજા ન હોય તેણે રાજ્યભાજ યથાધિકાર પદવી મેળવવી.

॥ અથ વૈશ્ય સ્વરૂપ લક્ષણમ્ ॥

પશૂનાં રક્ષણં દાનમિજ્યાધ્યયનમેવ ચ ।

વાણિકપથં કુસીદં ચ વૈશ્યસ્ય કૃષિમેવ ચ ॥ મનુ० ॥

અર્થ—(અધ્યયનમ્) વેદાદિ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરવું (હિજ્યા) અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞો કરવા અને (દાનમ્) અન્ન લગેરેનું દાન આપવું, આ ત્રણ વૈશ્ય ધર્મના લક્ષણ જાણવા અને (પશૂનાં રક્ષણમ્) ગાય વગેરે પશુઓનું પાલન કરવું અને તેમનું દુધ ઇત્યાદિ વેચવું (વાણિકપથમ્) મિન્ન મિન્ન દેશોની ભાષા, હિસાબ, ભૂગર્ભવિદ્યા, ભુમિ, ખીજ વગેરેના

૧ સેકડે સવા રૂપિયાથી અધિક અને ૪ આનાથી ઓછું વ્યાજ ન લેવું અને ન આપવું વ્યાજ લેતા જ્યારે બમણું ધન થાય ત્યારે પછી બદામ પશ્ચ ન લેવું જેટલું ઓછું વ્યાજ લેવામાં આવશે તેટલું જ ધન વધશે, અને કદિ પશ્ચ ધનનો નાશ, અને કુળમાં કુસંતાનની ઉત્પત્તિ નહીં થાય

ગુણુ જાણુવા અને સર્વ પદાર્થના ભાવાભાવનું ધ્યાન રાખવું 'કુસીદમ્' બ્યાજ લેવું (કૃષિમેષ
જ) તથા ખીતીની વિદ્યા જાણી અન્ન વગેરેની રક્ષા કરવી, ખાતર અને જીમની પરીક્ષા હળ
જોડવા તથા ખી વાવવા વગેરેનું સારી પેઠે જ્ઞાન રાખવું આ ચાર કર્મ વૈશ્યની જીવીકા માટે
છે ઉક્ત ગુણુકર્મ જેનામા હોય તે વૈશ્ય અને વૈશ્યા છે, આનો વિવાહ તેવાજ કોઇ ગુણુકર્મ
ધરાવનાર સાથેજ થવો જોઇએ ॥ ૧ ॥

॥ અથ શૂદ્ર સ્વરૂપ લક્ષણમ ॥

एकमेवतु शूद्रस्य प्रभुः कर्म समादिशत् ।

एतेषामेव वर्णानां शुश्रूषामनसूयया ॥ १ ॥ मनुः

અર્થ—(પ્રભુ) પરમેશ્વરે (શૂદ્રસ્ય) વિદ્યાહીન એટલે જેને બધાવવાથી પણ વિદ્યા ન
આવડે તેવા શરીરથી પુષ્ટ, સેવામા કુશળ શૂદ્રને માટે (એતેષામેવ વર્ણનામ્) આદ્ય જાતિય
અને વૈશ્ય આ ત્રણે વર્ણોની, (અનસૂયયા) નિન્દાનો ત્યાગ કરી (શુશ્રૂષામ્) પ્રિતિથી સેવા,
કરવી (એકમેવ કર્મ તુ) આ એકજ કર્મ (સમાદિશત્) કરવાની આજ્ઞા આપી છે, આ
મૂર્ખતાદિ ગુણુ અને સેવા વગેરે કર્મ જે વ્યક્તિમા હોય તેને શૂદ્ર અથવા શૂદ્રા જાણુવા અને
આવા સ્ત્રીપુરુષોનો તેવાજ ગુણુ કર્મ ધરાવનાર સાથે વિવાહ થવો જોઇએ, અને તેમને અધિકાર
પણુ તેવાજ આપવો જોઇએ આ પ્રમાણે ગુણુ કર્મ અને સ્વભાવના યોગથી વર્ણવ્યવસ્થા જ્યા
હોય છે તે કુલ, દેશ, અને મનુષ્ય સમુદાયની ધણી ઉત્પત્તિ થાય છે, હવે આદ્યજાતિ વર્ણવાળા
મનુષ્યો પોતપોતાના કર્મોમા નિમ્નલિખિત રીતિથી વર્તે,

वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।

तद्वિકुर्वन्त्यथाशक्ति प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ १ ॥

नेहेतार्यान् प्रसंगेन न विरुद्धेन कर्मणा ।

न विद्यमानेष्वर्थेषु नार्त्यामपि यतस्ततः ॥ २ ॥

અર્થ—આદ્યજ, ક્ષત્રિય, અને વૈશ્યાદિ દ્વિજેએ પોતપોતાના વેદોક્ત કર્મો, આશર્ય
છોડીને નિત્ય કરવા કારણુ કે કર્મોને પોતાના સામર્થ્યાનુસાર કરવાવાળો મુક્તિ પર્વન્તના પદાર્થોને
પામે છે ॥ ૧ ॥ ગૃહસ્થ, કદીપણુ દુષ્ટતા પ્રસંગથી ધર્મવિરુદ્ધ કર્મથી અને વિદ્યમાન પદાર્થ હોવા
છતા તેને ગુપ્ત રાખી, ખીજાથી છળ કરીને અને ગમે એટલું દુ ખ આવી પડે તો પણ અધર્મથી
અથવા ખીજા કોઇ એવા કુમાર્ગથી દ્રવ્યોનો સંચય કદી ન કરવો ॥ ૨ ॥

इन्द्रियार्थेषु सर्वेषु न प्रसज्येत कामतः ।

अतिप्रसक्ति चैतेषां मनसा सन्निवर्तयेत् ॥ १ ॥

સર્વાન્પરિત્યજેદર્થાન્ સ્વાધ્યાયસ્ય વિરોધિનઃ ।

યથા તથાઽધ્યાપયંતુ સાક્ષસ્ય કૃતકૃત્યતા ॥ ૧ ॥

અર્થ—ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા કામથી કદી ન ફસવું અને વિષયોની અત્યંત આશક્તિથી મનને સારી રીતે રોકી રાખવું ॥ ૩ ॥

જે પદાર્થો સ્વાધ્યાયના વિરોધી હોય તે સધળાને છોડી દેવા અને મને તે પ્રકારથી વિદ્યા બજાવવી, એજ ગૃહસ્થને માટે કૃતકૃત્યતા છે ॥ ૪ ॥

બુદ્ધિદ્વિદ્ધિક્ષરાણ્યાશુ ધન્યાનિ ચ હિતાનિ ચ ।

નિત્યં શાસ્ત્રાણ્યવેક્ષેત નિગમાંશ્ચૈવ વૈદિકાન્ ॥

યથા યથાહિ પુરુષઃ શાસ્ત્ર સમધિગચ્છતિ ।

તથા તથા વિજાનાતિ વિજ્ઞાનં ચાસ્ય રોચતે ॥ ૬ ॥

ન સંવસેષ પતિતૈર્ન ચાળ્દાલૈર્ન પુલ્કશૈઃ ।

ન મૂર્ક્ષૈર્નાર્વાલિપ્તૈશ્ચ નાન્ત્યૈર્નાન્ત્યાવસાયિભિઃ ॥ ૭ ॥

નાત્માનમવમન્યેત પૂર્વાભિરસમૃદ્ધિભિઃ ।

આમૃત્યોઃ શ્રિયમન્વિષ્ણૈર્નામં મન્યેત દુર્લભામ્ ॥ ૮ ॥

સત્યં બ્રૂયાત્ પ્રિયં બ્રૂયાન્નબ્રૂયાત્ સત્યમપ્રિયમ્ ।

પ્રિયં ચ નાનૃતં બ્રૂયાદેષ ધર્મઃ સનાતનઃ ॥ ૯ ॥

અર્થ—હે સ્ત્રી પુરુષો ! તમે જે ધર્મ, ધન અને બુદ્ધિ વગેરેની શીઘ્ર વૃદ્ધિ કરનાર શાસ્ત્રો છે તેનો, તથા જે વેદ સમ્બંધી ગ્રન્થો હોય તેનો અભ્યાસ કરો ॥ ૫ ॥ મનુષ્ય જેમ જેમ શાસ્ત્રોનો વિચાર કરી તેના યથાર્થ મર્મોને સમજે છે તેમ તેનું જ્ઞાન અધિકને અધિક થાય છે, અને તેની પ્રીતિ વિજ્ઞાનમા વધતી જાય છે ૬ સજ્જન ગૃહસ્થ જનોને થોડ્ય છે કે જે પતિત, દુષ્ટકર્મ કરનારા, ચડાલ, ગાર્હી (વાદી) મૂર્ખ, મિથ્યાભિમાની, અને જેઓના ઉદ્દેશ નીચ હોય, તેઓનો કદીપણ સંગ ન કરવો ॥ ૭ ॥ જે ગૃહસ્થો પ્રથમ પુલ્કલ ધનવાન હોય અને પછી (દુર્બોધ વશ) નિધ ન સ્થિતિમા આવી પડે તો તે વખતે પોતાના આત્માનું અપમાન અથવા વિલાપ કદી ન કરવો કે હાય અમે નિર્ધન થઇ ગયા વગેરે, કિન્તુ મરણ પર્યન્ત લક્ષ્મીની ઉન્નતિમા પુરૂષાર્થ કરવો અને તે દુર્લભ છે એમ કદીપણ નહિ સમજવું, ૮ મનુષ્યોએ સદૈવ સત્ય તથા પ્રિય બોલવું અપ્રિય સત્ય નહિ બોલવું જેમકે કાણુને કાણુ અને મુખને મુખ વગેરે અપ્રિય વચન તેની સન્મુખ કદી નહી બોલવા, અને જે મિથ્યા બાપણથી બીજાઓ પ્રસન્ન થાય તેવું પણ કદી નહિ બોલવું એ સનાતન ધર્મ છે, ૯

અભિવાદયેદ્વૃદ્ધાંશ્ચ દયાચૈવાસનં સ્વકમ્ ।

કૃતાંજ્ઞાતિ રૂપાસીત ગચ્છતઃ પૃષ્ઠતોઽન્વિયાત્ ॥ ૧૦ ॥

શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતં સમ્યક્ નિવર્ત્તં સ્વેષુ કર્મસુ ।
 ધર્મમૂલં નિષેવેત સદાચારમતન્દ્રિતઃ ॥ ૧૧ ॥
 આચારાલ્લભતે હાયુરાત્ચારાદીપ્સિતાઃ મજ્ઞાઃ ।
 આચારાદ્દનમક્ષયમાચારો હન્ત્યલક્ષણમ્ ॥ ૧૨ ॥
 દુરાચારો હિ પુરુષો લોકે ભવતિ નિન્દિતઃ
 દુઃસ્વભાગીચ સતતં વ્યાધિતોઽપ્યાયુરેવચ ॥ ૧૩ ॥
 સર્વલક્ષણહીનોઽપિ યઃ સદાચાર વાક્ષરઃ ।
 શ્રદ્ધવાનોઽનસૂયશ્ચ શતં વર્ષાણિ જીવતિ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ—સદા વિદ્યાવૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધાને “ નમસ્તે ” શબ્દથી પ્રણામ કરવા અર્થાત્ તેમનું સન્માન કરવુંબ્યારે સમીપ આવે ત્યારે ઉભા થઇ માન પૂર્વક લેવા જવું અને પોતાના આસન ઉપર બેસાડવા પછી હાથ જોડી સામે બેસી જે પૂછે તેનો મનાયોગ્ય ઉત્તર આપવો અને જ્યારે ગય ત્યારે તેમની સાથે દુરસંધી જઇ “ નમસ્તે ” કરી વિદાય કરવા તથા વૃદ્ધ ગૃહસ્થ લોકોએ પણ વખતો વખત જયા ત્યા વ્યર્થ ન જવું ॥ ૧૦ ॥ લોકોએ સર્વદા આદર્યનો ત્યાગ કરી વેદ અને મનુસ્મૃતિમા વેદાનુકુલ કહેલા પોત પોતાના કર્મમા નિબદ્ધ રહી, તથા ધર્મનું મૂલ જે સદાચાર, અર્થાત્ સત્ય અને સત્યરૂપ આત્મધર્માત્માઓના જે આચરણ છે તેનું સેવન સર્વદા કર્યા કરવું ॥ ૧૧ ॥

ધર્માચરણથીજ હાથ આયુષ્ય, ઉત્તમ પ્રભ, અને અક્ષય ધન પ્રાપ્ત થાય છે અને ધર્મથીજ અધર્મયુક્ત લક્ષણોનો નાશ થાય છે ॥ ૧૨ ॥

જે, દુષ્ટાચારી પુરુષ છે તે સર્વત્ર નિન્દિત, દુઃખભાગી અને રોગગ્રસ્ત થઇ અલ્પ આયુષ્યવાળો થાય છે ॥ ૧૩ ॥

જે સર્વ લક્ષણોથી હીન હોવા છતાં પણ, સદાચારયુક્ત, સત્યમા શ્રદ્ધાવાળો અને નિન્દા વિગેરે દોષરહીત હોય છે, તે સુખપૂર્વક ૧૦૦ વર્ષ જીવે છે ॥ ૧૪ ॥

યદ્યપરવશં કર્મ તત્તદ્યત્નેન વર્જયેત્ ।

યદ્યદાત્મવશં તુ સ્યાત્તત્તત્સેવત યત્નતઃ ॥ ૧૫ ॥

સર્વપરવશં દુઃસ્વં સર્વમાત્મવશં સુસ્વમ્ ।

एतद्विद्यात् समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ १६ ॥

अधार्मिको नरो यो हि यस्य चाप्यनृत धनम् ।

हिंसारतश्च यो नित्यं नेहासौ सुखमेधते ॥ १७ ॥

અર્થ—મનુષ્યોએ જે જે કર્મો પરાધીન હોય તેનો પ્રયત્ન વડે ત્યાગ કરવો અને જે સ્વાધીન કર્મો હોય તેનું સેવન પ્રયત્નથી કરવું ॥ ૧૫ ॥

કેમકે જેટલુ પારકાના વશમા રહેવુ, તેટલુ જ દુ ખ, અને જેટલી સ્વાધીનતા છે તેટલુ જ સુખ છે સુખદુખનુ આજ બક્ષણુ સંક્ષેપથી જાણવું ॥ ૧૬ ॥

જે અધર્મિક મનુષ્ય છે, જે અધર્મથી ધન મેળવે છે, અને સર્વદા હિસા વૈર, વજેરેમા પ્રવૃત્ત રહે છે તે આલોકમા, અને પરલોક, અર્થાત્ પરજન્મમા સુખ પામતો નથી ॥૧૭॥

ના ધર્મશ્રવિતો લોકે સઘઃ ફલતિ ગૌરિવ ।

શ્નૈરાવર્તમાનસ્તુ કત્તુર્મૂલ્યાનિ કૃન્તાતિ ॥ ૧૮ ॥

યાદિ નાત્માનિ પુત્રેષુ ન ચેત્પુત્રેષુ નમૃષુ ।

નત્યેવન્તુ કૃતોઽધર્મઃ કર્તુર્ભવાતિ નિષ્ફલઃ ॥ ૧૯ ॥

સત્યધર્માર્યવૃત્તેષુ શ્ચૈવે ચૈવારમેત્સદા ।

શિષ્યાશ્ચ શિષ્યાદ્ધર્મેણ વાગ્વાહૃદરસંયતઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—મનુષ્યોએ નિશ્ચયથી જાણવુ જોઇએ કે આ સંસારમા, જેમ માયની સેવાનુ ફળ જે દુઃખ વજેરે છે તે એકદમજ મળતુ નથી કિન્તુ શ્નૈ શ્નૈ થાય છે તેમજ કરેલ અધર્મનું ફળ એકદમ મળતું નથી કિન્તુ હળવે હળવે અધર્મ કરનારના સુખોનો પ્રતિરોધ કરી, સુખના મુજોનો નાશ કરે છે પશ્ચાત્ અધર્મી દુ ખ ભોગવે છે ॥ ૧૮ ॥

જે અધર્મનું ફળ કર્તાની હૈયાતીમા ન થાય તો પુત્રોના સમયમા અને પુત્રોના સમયમા ન થાય તો પૌત્ર વજેરેના સમયમા અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. કર્તાના કષ્ટેષા કર્મો નિષ્ફળ જાય એવું કદી બની શકેજ નહિ ॥ ૧૯ ॥

માટે મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે સત્ય ધર્મ, અને આર્ય, અર્થાત્ ઉત્તમ પુરુષોના આચરણોનુ અવલ બન તથા બાહ્ય અને આન્તરિક શુદ્ધિ સર્વદા રાખવી, અને તેમાજ રમણ કરવુ. વાણી બાહુ અને ઉદરને નિયમમા રાખી તથા સત્ય ધર્મનુ પાલન કરી શિષ્યોને સર્વદા શુશિક્ષાનો ઉપદેશ કરવો ॥ ૨૦ ॥

પરિત્યજેદર્યકામૌ યૌ સ્યાતાં ધર્મવર્જિતૌ ।

ધર્મં ચાપ્યસુત્તોદર્કં લોકવિક્રુષ્ટમેવ ચ ॥ ૨૧ ॥

ધર્મં શ્નૈરસંચિનુયાદ્ ધર્મીકમિવ પુત્તિકાઃ ।

પરલોકસહાયાર્ય સર્વભૂતાન્યપીઢયન્ ॥ ૨૨ ॥

ઉત્તમૈરુત્તમૈર્નિત્યં સમ્બન્ધાનાચેરત્સહ ।

નિનીપુઃ ફુલમુત્કર્ષમધમાનધર્મોસ્ત્યજેત્ ॥ ૨૩ ॥

વાચ્યર્થાનિયતાઃ સર્વે વાઙ્મૂલા વાગ્વિનિઃસૃતાઃ ।

તાન્તુયઃ સ્તેનયેદ્વાચં સ સર્વસ્તેયકૃમરઃ ॥ ૨૪ ॥

સ્વાધ્યાયેન જપૈર્હોમૈસ્ત્રૈવિદ્યેનેજ્યયા સુતૈઃ ।

મહાયજ્ઞૈશ્ચ યજ્ઞૈશ્ચ બ્રાહ્મીયં ક્રિયતે તન્નુઃ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ—જે ધર્મથી વર્ણીત પદાર્થ, અને કામ હોય તેને સર્વથા શીઘ્ર છોડી દેવા અને જે ધર્મભાસ અર્થાત ઉત્તરકાળમા દુ ખદાયક નીવડે અને જે ક્ષોકોને નિન્દિત કર્મમા પ્રવૃત્ત કરનારા છે, તેમનાથી દૂર રહેવું ॥ ૨૧ ॥

જેમ ઉષ્ણ હળવે હળવે મોટું ઘર બનાવે છે તેમ મનુષ્યોએ પરજન્મમા માહાત્મ્ય માટે પ્રાણીમાત્રને દુ ખ દીધા વગર ધર્મનો સચ્ચ હળવે હળવે કરવો ॥ ૨૨ ॥

જે માણસ પોતાના કુળને ઉત્તમ કરવા ઇચ્છતો હોય તેણે નીચ પુત્રોનો સગ છોડી નિત્ય સત્પુત્રોના સગમા રહેવું જોઈએ ॥ ૨૩ ॥

વાણીથી સર્વ વ્યવહારોનો નિશ્ચય થાય છે, વાણીજ સર્વનું મુળ છે અને વાણીથીજ સર્વ વ્યવહારો સિદ્ધ થઈ શકે છે, એટલા માટે જે માણસ વાણીની ચોરી કરે છે એટલે મિથ્યાભાષણ કરે છે તે સર્વ ચોરી વિગેરે પાપને કરે છે એમ જાણવું; માટે મિથ્યા ભાષણનો ત્યાગ કરી સર્વદા મત્ય ભાષણ કરવું ॥ ૨૪ ॥

ધર્મથી વેદાદિ શાસ્ત્રોનું પઠન, પાઠન, ગાયત્રી પ્રણવ આદિના અર્થનો વિચાર, ધ્યાન અગ્નિહોત્રાદિ હોમ, કર્મોપાસના, જ્ઞાન, વિદ્યા, પૌર્ણમાસ્યાદિ ઇષ્ટી, પંચહાયણ, અગ્નિષ્ટોમ આદિ યજ્ઞ, ન્યાયથી રાજ્ય પાલન, સત્યોપદેશ અને યોગાભ્યાસાદિ ઉત્તમ કર્મ કરવાથી આ શરીર બ્રાહ્મી અર્થાત્ બ્રહ્મકર્મને યોગ્ય થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

અથ સભા.

જે જે વિશેષ મોટા કામો હોય જેવા કે રાજ્યતત્ત્વ વિગેરે તે તે સભાથી નિશ્ચિન થવા જોઈએ અને માટે પ્રમાણ —

તં સભા ચ સમિતિશ્ચ સેનાં ચ ॥ ૧ ॥ અથર્વં કાં ૧૫ । સૂં ૯ । મં ૦૨ ॥

સમ્યં સભાં મે પાહિ યે ચ સમ્યાઃ સભાસદઃ ॥ ૨ ॥

અથર્વં કાં ૧૯ । સૂં ૫૫ મં ૦ ૬ ॥

ત્રીણિ રાજાના વિદ્યથેપુરુણિ પરિ વિશ્વાનિ ભૂષથઃ સદાંસિ ॥ ૩ ॥

ઋં મં ૦ ૩ । સૂં ૩૮ । મં ૦ ૬ ॥

અર્થ—(તમ) સમારમા ધર્મની સામે જે રાજ્ય પાલન વિગેરે વ્યવહાર કરવામા આવે છે, તેને સભા સગ્રામ અને સેનાથી સર્વ પ્રકારે સચિત કરવો ૧.

હે સમ્ય ! સભાને યોગ્ય મહાપતિ રાજા તુ (મે) મારી (સમામ્) સભાની (પાહિ) રક્ષા તથા ઉત્તનિ કરે (યે ચ) અને જે (સમ્યા) સભાને યોગ્ય ધાર્મિક આત્મ (સભાસદઃ) મહાસદ વિદ્વાન્ ક્ષોકો છે તેઓ પણ સભાની યોજના, રક્ષા વડે સર્વની ઉત્તનિ કરે ૨.

(રાજાના) રાજ તથા પ્રજાના, બદ્ધપુરુષો બને એકત્ર થઇ (વિદ્યે) ઉત્તમ જ્ઞાન, લાભદાયક કામ અથવા સમાધાન કાર્ય માટે આ જગતમા (ત્રીણિ) રાજસભા, ધર્મસભા, અને વિદ્યાસભા અર્થાત્ વિદ્યા વૃજેરના વ્યવહારની વૃદ્ધિને માટે આ ત્રણ પ્રકારની (સદાસિ) સભા નિયત કરી આથીજ સર્વ સસારની સર્વ પ્રકારે ઉન્નતિ કરે ૩

अनाज्ञा तेषु धर्मेषु कथं स्यादिति चेद् भवेत् ।

यंश्चિष्टा ब्राह्मणा ब्रूयुस्स धर्मः स्यादशक्तितः ॥ १ ॥

धर्मेणाधिगता यस्तु वेदः स परिवृंहणः ।

ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥ ૨ ॥

અર્થ—હે મુહરથ જનો! જે ધર્મયુક્ત વ્યવહારો મનુરશ્રુતિ આદિમા પ્રત્યક્ષ ન કલા હોય તેમા જે કોઇ શકા હોય, તેા જેને શિષ્ટ, આસ વિદ્વાન્ જાણુતા હો તે જે કહે તેને શ્રાંકા રહિત જાણી ધર્મ સમજો ॥ ૧ ॥

સર્વ મનુષ્યો કઇ શિષ્ટ હોતા નથી, પણ જેઓએ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય અને ધર્મચર્યા સામોપાગ વેદોનુ અધ્યયન કર્યું હોય, તથા શ્રુતિ-પ્રમાણ અને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી વિધિ અથવા નિષેધ કરવામા સમર્થ છે, તેવા ધાર્મિક અને પરાંપકારી મનુષ્યોજ આસ થઇ શકે છે ॥૨॥

दशावरा वा परिषद्यं धर्मं चपारिकल्पयेत् ।

अथवरा वापिवृत्तस्था तं धर्मं न विचालयेत् ॥ ૩ ॥

त्रैविद्योऽहेतुकस्तर्કી नैरुक्तो धर्मपाठकः ।

त्रयाश्चाश્રमिणः पूर्वे परिषत्स्यादशावरा ॥ ૪ ॥

ऋग्वेदविद्यजुर्विच्च सामवेदविदेवच ।

अथवरा परिषज्ज्ञेया धर्मसञ्चयनिर्णये ॥ ૫ ॥

एकोऽपि वेदविद्धर्मं यं व्यवस्येद् द्विजोत्तमः ।

સ વિજ્ઞેયઃ પરો ધર્મો નાજ્ઞાનાશ્રુદિતોઽયુતૈઃ ॥ ૬ ॥

ઉપર દર્શવેલા (આસ) ઓછામા ઓછા દસ પુરુષોની સભા હોવી જોઇએ અથવા જેઓ પૂર્ણવિદ્વાન્ હોય તેવા ત્રણની પણ સભા થઇ શકે, સભાથી જે ધર્મ અને કર્મ નિશ્ચિત થાય તે, સર્વ લોકોએ માનવુ અને તે પ્રમાણે ચાલવુ જોઇએ ॥ ૩ ॥

આ દસ વિદ્વાનોમા એવા પ્રકારના વિદ્વાનો હોવા જોઇએ કે જેઓમા ત્રણ વેદોના વિદ્વાનો, ચતુર્થ હેતુક, અર્થાત્ કારણ અને અકારણનો જ્ઞાતા, પાંચમો તર્કી, એટલે ન્યાયશાસ્ત્ર જાણનાર, છઠો નિરૂકત જાણનાર, સાતમો ધર્મશાસ્ત્રવિત્, આઠમો બ્રહ્મચારી નવમો કોઇ સજ્જન મુહરથ અને દશમો વાનપ્રસ્થ આ મહાત્માઓની સભા થવી જોઇએ ॥ ૪ ॥

તથા ઋગ્વેદ જાણનાર, યજુર્વેદ જાણનાર અને સામવેદ જાણનાર, આમ ત્રણ વિદ્વાનોની સભા ધર્મસંશય અર્થાત્ તે સંબંધીના સર્વ વ્યવહારોનો નિર્ણય કરવા માટે નિમવી જોઇએ, સભામાં જોટલા મનુષ્ય અધિક હશે તેટલુ વધારે ઉત્તમ છે ॥ ૫ ॥

દ્વિજોમા ઉત્તમ, અર્થાત્ ચતુર્થાશ્રમી સંન્યાસી, એકસો પણ કોઇ સદ્ધર્મ સંબંધી વ્યવહારનો નિર્ણય કરે તો તેનેજ પરમ ધર્મ સમજવો, કીન્તુ અગ્રાની મનુષ્યો લાખો કે કરોડોની સંખ્યામાં હોય પણ તેમનુ કહેવુ ધર્મ તરીકે ન ગણવું ધર્માત્મા વિદ્વાનો અને પરમ વિદ્વાન સંન્યાસીનુ વેદાદિ શાસ્ત્રના પ્રમાણથી યુક્ત કથન માનવા યોગ્ય છે ॥ ૬ ॥

જો સભામાં મતભેદ રહે તો બહુ મતાનુસાર કાર્ય કરવુ, જો બંને પક્ષોના મતો સમ હોય તો એ પક્ષોમાં જે ઉત્તમ જણાતો હોય તેનો સ્વીકાર કરવો, ને જો બંને પક્ષો ઉત્તમ હોય તો તે સમયે સંન્યાસીઓની સમતિ લેવી જે તરફ પક્ષપાત રહીત સર્વ હિતૈષીક સંન્યાસીઓની સમતિ હોય તેજ પક્ષને ઉત્તમ સમજવો.

ચતુર્ધિરપિ ચૈવૈતૈર્નિત્યમાશ્રમિભિર્દ્વિજૈઃ ।

દશલક્ષણકો ધર્મસ્તેવિતવ્યઃ પ્રયત્નતઃ ॥ ૭ ॥

ધૃતિઃ ક્ષમા દમોઽસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

ધીર્વિદ્યા સત્યમક્રોધો દશકં ધર્મલક્ષણમ્ ॥ ૮ ॥ મનુ ૦ ॥

અર્થ—બ્રહ્મચારી યૃહસ્થ વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી વગેરે સર્વ મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે નિમ્નલિખિત ધર્મનુ સેવન કરવુ અને તેથી વિરૂદ્ધ અધર્મ છે, તેનો પ્રયત્નથી ત્યાગ કરવો જોઇએ ॥ ૭ ॥

ધર્મ, ન્યાય એટલે પક્ષપાત છોડી સત્યને સર્વદા આચરણમાં લાવવુ અને અસત્યનો સર્વદા પરિત્યાગ કરવો આ ધર્મના ૧૧ અંગીયાગ લક્ષણો છે (અર્હિસા) કોઇથી વૈરભુષિત કરી તેનુ અનિષ્ટ કરવાની ઇચ્છા સરખી પણ ન કરવી (ઘૃતિ) સુખ, દુઃખ, હાનિ અને લાભમાં ગભરાઇ જઇ ધર્મનો ત્યાગ કરી ન કરવો, કિન્તુ શાન્તિપૂર્વક ધર્મમાં સ્થિર રહેવુ, (ક્ષમા) રતુતિ, નિદા તથા માન અપમાન ને સહન કરી ધર્મમાંજ સ્થિર રહેવુ, (દમ) મનને સર્વદા અધર્મથી રોકી ધર્મમાંજ પ્રવૃત્ત રાખવુ, (અસ્તેયમ) મન વચન, અને ક્રમથી અન્યાયનો ત્યાગ કરવો, તથા અધર્મથી પારકાનુ દ્રવ્ય ન લેવુ, (શૌચમ) રાગ દ્વેષાદિનો ત્યાગ કરી આત્મા અને મનને પવિત્ર રાખવા અને જળ વગેરેથી શરીરને પવિત્ર રાખવુ (ઇન્દ્રિયનિગ્રહ) શ્રોત્રાદિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને અધર્મમાં ન જવા દઇ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત રાખવી (ધી) વેદાદિ સત્તવિદ્યાનો અભ્યાસ કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવુ અને સત્પુરુષોનો સંગ કરી, કુમંગ દુર્વ્યસન મદ્યપાનાદિનો ત્યાગ કરી બુદ્ધિની સર્વદા વૃદ્ધિ કરવી, (વિદ્યા) જે વડે ભૂમીથી લઇ પરમેશ્વર પર્યંતનો ચથાર્થ બોધ થતો હોય તે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી, (સત્યમ્) સત્ય ને માનવુ સત્ય બોલવુ અને તે પ્રમાણે વર્તવુ, (અક્રોધ) દ્રોષાદિ રૂપુલ્લેનો ત્યાગ કરી શાન્તિ વગેરે સદ્ગુણો ધારણ કરવા ને ધર્મ કહેવાયછે, આ ધર્મના

૧૧ લક્ષણોની અનુકૂળ પોતાનું વર્તન રાખવું અને તેથી જીવતા, પદપાત કરી વૈરયુધિ રાખવી, અર્ધર્થ, અક્ષમા, મનને અધર્મમા જવા દેવું, ચોરી કરવી અપવિત્ર રહેવું, ધન્નિઓને વશ થઈ અધર્મમા પ્રવૃત્ત રાખવી, કુસંગ કરવો, દુર્યસન જે મદપાનાત્રિ છે તે વડે શુદ્ધિનો નાશ કરવો, અવિદ્યા અર્થાત્ અજ્ઞાનાન્વકાગમા ફસી અધર્માચરણુ રાખવું અસત્ય માનવું, અમત્ય બોલવું, અને અસત્ય કરવું, અને ક્રોધ વગેરે દુર્ગુણોમા ફસી અધર્મી અને દુષ્ટાચારી થવું, આ અગીયાર લક્ષણો અધર્મના છે, આથી સર્વદા દૂર રહેવું. ॥ ૮ ॥

न सा सभा यत्र न संति वृद्धा, न ते वृद्धा ये न वदन्ति धर्मम् :

नासौधर्मो यत्र न सत्यमस्ति, न तत्सत्यं यच्छलनाभ्युपेतम् ॥ ९ ॥

सभां वान प्रवेष्टव्यं वक्तव्यं वा समञ्जसम् ॥ [महाभारते ॥

अब्रुवन् विब्रुवन्वापि नरो भवति किल्बिषी ॥ १० ॥

धर्मो विदुस्त्वધर्मेण सभां यत्रોपतिष्ठते ।

शूल्यं चास्य न कृन्तन्ति विद्धास्तत्र सभासदः ॥ ११ ॥

विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्रेषराગिभिः ।

हृदयेनाभ્યનુજ્ઞાતો યો ધર્મસ્તન્નિવોચત ॥ ૧૨ ॥

તે સભાજ નથી કે જેમા કોઇ વૃદ્ધ પુરૂષ નથી, અને તે વૃદ્ધોજ નથી કે, જે ધર્મ કથન કરતા નથી, અને તે ધર્મજ નથી, જેમા સત્ય નથી, અને તે સત્યજ નથી કે જે છળથી યુક્ત હોય છે ૯

મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે પ્રથમ સભામા પ્રવેશ ન કરવો, અને કદિ જવું તો સત્યજ બોલવું પણ સભામા બેસી અસત્ય વાતને સામજે કે મૌન રહે અથવા સત્યની વિરૂદ્ધ બોલે તો તે મનુષ્ય અતીવ પાપી છે ૧૦

અધર્મથી ધર્મ જે સભામા હણાય છે તે સભાના સભાસદો જો તે ધાને રૂઝવવા પ્રયત્ન ન કરે તો નિશ્ચયથી જાણવું કે તે સભાના સર્વ સભાસદો ધાયલ થઈ પડેલા છે. ૧૧

જેને સત્પુરૂષો અને વિદ્વાનો રાગ દ્વેષ રહિત થઈ પોતાના હૃદયને અનુકૂલ જાણી એવે છે તેને તમે શોકો ધર્મ જાણો ૧૨

धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।

तस्माद्धर्मो न हृत्तव्यो मानो धर्मो हतोऽवधीत् ॥ १३ ॥

वृषो हि भगवान्धर्मस्तस्य यः कुर्वते ह्यलम् ।

वृषलं त विदुर्देवा स्तस्माद्धर्म न लोपयेत् ॥ ૧૪ ॥

જે પુરૂષ ધર્મનો નાશ કરે છે તેનો નાશ ધર્મ કરી દે છે અને જે ધર્મની રક્ષા કરે છે તેની રક્ષા ધર્મ કરે છે; તે માટે નષ્ટ થયેલો ધર્મ અમારો નાશ ન કરે આ અર્થથી ધર્મનું હનન અર્થાત્ ત્યાગ કદી નહીં કરવો ૧૩.

જે સુખની વૃષ્ટી કરનાર સર્વ ઐશ્વર્યનો દાતા છે તેનો જે લોપ કરે છે તેને વિદ્વાન્
લોકો વૃષલ નીચ કહે છે. ॥ ૧૪ ॥

ન જાતુ કામાન્ ન મયાન્ લોભાદ્ધર્મં ત્યજેજ્જીવિતસ્યાપિ હેતોઃ ।

ધર્મો નિત્યઃ સુખદુઃસેત્વનિત્યે જીવો નિત્યો હેતુરસ્ય ત્વનિત્યઃ ॥ ૧૫ ॥

યત્ર ધર્મો હ્યધર્મેણ સત્યં યત્રાનૃતેન ચ ।

[॥ મહાભારતે ॥

હન્યતે પ્રેક્ષમાણાનાં હતાસ્તત્ર સભાસદઃ ॥ ૧૬ ॥ મનુઃ ।

નિન્દતુ નીતિનિપુણા યદિવા સ્તુવન્તુ લક્ષ્મીઃ સમાવિશ્વતુ ગચ્છતુ વા યથેષ્ટમ્ ॥

અથૈવ વા મરણમસ્તુ યુગાન્તરે વાન્યાય્યાત્પથઃ પ્રવિચલન્તિ પદં ન ધીરાઃ ॥ ૧૭ ॥

મત્સરીઃ

મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે, કામથી એટલે અસત્ય કામનાથી સિદ્ધિ થતી હોય અથવા
નિન્દા સ્તુતિ વગેરેના ભયથી અથવા લોભથી ધર્મનો ત્યાગ કદી નહીં કરવો, આહે અધર્મથી
ચક્રવર્તિ રાજ્યની પ્રાપ્તિ થતી હોય તથાપિ ધર્મને છોડી ચક્રવર્તિ રાજ્ય કદીપણુ ગ્રહણુ નહીં
કરવું ને ભોજન, છાદન, જળપાન, વગેરેની જીવિકા પણ અધર્મથી થતી હોય પરંતુ તેને
માટે, પ્રાણુ પણ જાય તો પણ ધર્મ ન છોડવો કેમકે જીવ અને ધર્મ નિત્ય છે અને સુખ
દુઃખ અનિત્ય છે, અનિત્યને માટે નિત્યનો ત્યાગ કરવો એ અતીવ દુષ્ટ પુરૂષનું કામ છે.
ધર્મનો હેતુ જે સ્તરીર તે પણ અનિત્ય છે. ધન્ય છે તે મનુષ્યોને કે જે અનિત્ય સ્તરીર
અને સુખ દુઃખ વગેરે વ્યવહારોમા વિદ્યમાન રહી ધર્મ કે જે નિત્ય છે તેનો ત્યાગ
નથી કરતા ॥ ૧૫ ॥

જે સભામા ઉપસ્થિત થયેલા સભાસદોની સન્મુખ અધર્મથી ધર્મ અને અસત્યથી
સત્યનું હનન થાય છે તે સભામા સર્વ સભાસદો મગેલા જેવા જાણુવા, ૧૬.

સર્વ મનુષ્યોએ આ નિશ્ચયપૂર્વક જાણુવું જોઈએ કે ગમે તો પોતાના સામાજિક
પ્રયોજનની નીતિમા વર્તનારા ચતુર પુરૂષો નિન્દા અથવા સ્તુતિ કરે, લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય કે
નષ્ટ થાય, આજેજ મૃત્યુ આવે કે યુગાન્તરમા આવે તથાપિ જે મનુષ્ય ધાર્મિક માર્ગથી
એક પણ પગલું વિરૂદ્ધ ચાલતા નથી, તે વીરપુરૂષને ધન્યવાદ છે ૧૭

सर्गच्छद्वं संवदद्वं सं वो मर्नांसि जानताम् । देवा भ्रातृ यथा पूर्वं संजाना
नाउपासन्ते ॥ १ ॥ ऋ० मं० १० सू० १९१ । मं० २ ॥ दृष्टारूपे व्याकरोत्
सत्यानृते प्रजापति अश्रद्धामनृतेऽर्द्धाच्छृद्धा सत्ये प्रजापतिः ॥ २ ॥ यजु०
अ० १९ ॥ मं० ७७ ॥ सह नाववतु सहनौ शुनक्तु सह वीर्यं करवावहै । तेज-

સ્ત્રિના વર્ધીતમસ્તુ મા વિદ્વિષા વૈ ॥ ઑં શાન્તિઃશાન્તિઃશાન્તિઃ ॥ તૈ૦ અષ્ટમ-
મપાઠક । પ્રથમાનુવાકઃ ।

હે ગૃહસ્થાદિ મનુષ્યો ! તમને, હુ, ધર્મર આગા આપુ છુ કે (યજ્ઞ) જેમ પૂવે
વિદ્યાપાર્જન કરી યોગાભ્યાસ કરનારા (સજ્જાનાના) સમ્યક જ્ઞાની (દેવા) વિદ્વાન્ લોકો,
સાથે મળી (માનમ્) સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય કરી અસત્યનો ત્યાગ કરી સત્યની (વચાસતે)
ઉપાસના કરતા હતા તેમ (સં, જ્ઞાનતામ્) આત્માની સહાયથી ધર્મ અને અધર્મ, પ્રિય
તથા અપ્રિયને, સારી રીતે સમજવાવાળા તમારા (મનાંસિ) મન, એક ખીજથી અવિરોધી
થઇ ઉપર કહેવા લક્ષણોથી યુક્ત એક ધર્મમા સમત થાય અને તમે તેજ ધર્મને, (સંગ્લુચ્ચમ)
સારી રીતે એકત્ર અધ પ્રાપ્ત કરો જેમા તમારી એક સમતિ થાય અને વિરુદ્ધરૂપ અધર્મ
છોડી દઇ (સં, લુચ્ચમ) સારી રીતે સવાદ અર્થાન્ પરસ્પર પ્રીતિપૂર્વક પ્રશ્નોત્તર કરી એક
ખીજની ઉત્પત્તિ કરતા રહો, ૧ (પ્રજાપતિ) સકલસૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને પાલન કરનાર, સર્વઆપક
સર્વજ્ઞ ન્યાયકારી અને અદ્વિતીય સ્વામી પરમાત્મા (સત્યાનૃતે) સત્યને અનૃત તથા અસત્ય
(રૂપે) એમ બિન્ન બિન્ન સ્વરૂપવાળા ધર્મને અને અધર્મને (હૃદ્વા) પોતાની સર્વજ્ઞતા વડે
થયાવત જેઠ (વ્યાકરોત્) બિન્ન બિન્ન નિશ્ચિત કરે છે માટે (અનૃતે) મિથ્યા ભાષણ વગેરે.
અધર્મમા (અબ્રહ્મા) અપ્રિતિ કરો, (પ્રજાપતિ) તે પરમાત્મા (સત્યે) સત્ય ભાષણ
વગેરે લક્ષણયુક્ત ન્યાય અને પક્ષપાત રહિત ધર્મમા તમારી (બ્રહ્મા) પ્રિતિને (અદ્વાત)
ધારણ કરાવે છે, તેમજ તમે કરો ॥ ૨ ॥

અમે, સ્ત્રીપુરુષ, સેવક સ્વામી, મિત્ર અને પિતાપુત્ર, વગેરે (સહ) પરસ્પર મળી
(નૌ) બન્ને જણા પ્રીતિથી (અવતુ) એક ખીજની રક્ષા કરતા રહીએ અને (સહ) પ્રીતિથી
એક ખીજથી મળી પરસ્પરના (વીર્યમ્) પરાક્રમની વૃદ્ધિ (કરવાવૈ) સર્વદા કરતા
રહીએ (નૌ) અમાર (અવધીતમ્) પઠન પાઠન (તેજસ્વિ) અતિ પ્રકાશમાન (અસ્તુ) થાય
અમે એક ખીજથી (મા વિદ્વિષાવૈ) વિદ્વેષ કદી ન કરીએ કિન્તુ સદા મિત્રભાવ
અને સત્ય પ્રેમથી એક ખીજ સાથે વર્તીએ અને સર્વ ગૃહસ્થો સંવ્યવહારોની વૃદ્ધિ કરતા
રહીએ તથા સર્વદા આનંદમા રહીએ, જે પરમાત્માનું ' ઑં રમ્ નામ છે તેની કૃપા અને
અમારા ધર્મયુક્ત પુરુષાર્થથી અમારા શરીર, મન અને આત્માના ત્રણ પ્રકારના દુઃખ
છે તેનો નાશ થઇ જાય અને અમે લોકો પ્રીતિથી એક ખીજ સાથે વર્તીએ ધર્મ, અર્થ,
કામ અને મોક્ષની સિધ્ધિમા સફલ થઇ, હમેશા આનંદમા રહી સર્વને આનંદમા રાખીએ.

इति गृहस्थाश्रमसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

॥ અથ વાનપ્રસ્થસંસ્કારવિધિ વક્ષ્યામઃ ॥

વાનપ્રસ્થ સંસ્કાર એને કહેવામાં આવે છે કે જ્યારે વિવાહથી સન્તાનોત્પત્તિ કર્યા પછી પુત્ર પૂર્ણ અહ્યયર્થનું પાલન કરી વિવાહ કરે અને તે પુત્રને ત્યાં પણ પુત્ર પ્રાપ્તિ થાય. અર્થાત્ છોકરાને ઘરે જ્યારે છોકરા થાય ત્યારે પુરુષ વાનપ્રસ્થાશ્રમ અર્થાત્ વનમાં જઈને નીચે લખ્યા પ્રમાણે વર્તે

અન્નપ્રમાણાનિ-બ્રહ્મચર્યાશ્રમં સમાપ્યગૃહી ભવેદ્દૃઢીભૂત્વાવની ભવેદ્દની ભૂત્વા
પ્રવ્રજેત્ ॥ શ્વતપથબ્રાહ્મણે ॥ ૧ ॥ વ્રતેન દીક્ષમાપ્નોતિ દીક્ષાયાપ્નોતિ દક્ષિણામ્ ।
દક્ષિણા શ્રદ્ધામાપ્નોતિ શ્રદ્ધયા સત્યમાપ્યતે ॥ ૨ યજુઃ અઃ ૧૯ મંઃ ૩૦

અર્થ-—મનુષ્યોની એ ફરજ છે કે અહ્યયર્થ આશ્રમ પૂર્ણ કર્યા પછી ગૃહસ્થ થાય, ગૃહસ્થ થયા પછી વની, અર્થાત્ વાનપ્રસ્થી થાય વાનપ્રસ્થ થયા પછી સંન્યાસ ગ્રહણ કરે, જ્યારે મનુષ્ય અહ્યયર્થાદિ તિર્થ સત્યબ્રાહ્મણાદિ વ્રતો અને નિયમોનું સેવન કરે છે ત્યારે તે (વ્રતેન) વ્રતના પ્રભાવથી જિતમ પ્રતિષ્ઠા રૂપ (દીક્ષાં) દીક્ષાને મેળવે છે, વળી (દીક્ષયા) અહ્યયર્થાદિ આશ્રમોના નિયમોનું પાલન કરવાથી (દક્ષિણામ્) સત્કાર પૂર્વક ધરાર્થ પદાર્થને પ્રાપ્ત થાય છે (દક્ષિણયા) અને તે સત્કારથી (શ્રદ્ધામ્) સત્યના સેવનમાં પ્રીતિને પ્રાપ્ત થાય છે અને (શ્રદ્ધયા) સત્ય ધાર્મિક જનોમાં પ્રીતિ કરવાથી (સત્યમ્) સત્યવિદ્યાનું અથવા સત્ય પદાર્થ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે એટલા માટે શ્રદ્ધાપૂર્વક અહ્યયર્થ અને ગૃહસ્થાશ્રમનું સેવન કર્યા પછીજ મનુષ્યે અવસ્ય વાનપ્રસ્થાશ્રમ લેવો

અભ્યા દધામિ સમિધમગ્રે વ્રતપતેત્વામિ । વ્રતંચશ્રદ્ધાંચોપૈમીન્ધેત્વા દીક્ષિતોઽ
અહમ્ ૠઃ અઃ ૨૦ મં ૨૪ આ નયૈતમારં ભસ્વસુકૃતાં લોકમપિ ગચ્છતુ પ્રજાનન્ ।
તૈર્ત્વા તર્માંસિ बहुधा महान्त्यजो नाकयाक्रमतां तृतीयम् ॥ ૪ ॥

હે (વ્રતપતેઽગ્રે) નિયમનું પાલન કરવાવાળા પ્રભુ, (દીક્ષિત) દીક્ષા લીધેલ (અહમ્) હું (ત્વયિ) તારી અદર સ્થીર થઈને (વ્રતમ્) અહ્યયર્થાદિ આશ્રમોનું સેવન (ચ) તથા તેના સાધનો (શ્રદ્ધામ્) સત્યનું સેવન. (ચ) તથા તેને પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયોને (ઉપૈમિ) પ્રાપ્ત થાઉં છું એટલા વાસ્તે જેવીરીતે અગ્નિમાં સમિધા (સમિધમ્) (અભ્યા દધામિ) ધારણ કરું છું અર્થાત્ મુકું છું તેવીજ રીતે વિદ્યા અને વ્રતાદિકને ધારણ કરી પ્રકાશિત કરું છું અને તેવીજ રીતે (ત્વા) તને પણ મારા આત્માની અદર ધારણ કરીને સદા (ઇન્ધે) પ્રકાશિત કરું છું હે (પ્રજાનન્) સમગ્ર જ્ઞાનવાન તુ (ષતમ્) આ વાનપ્રસ્થાશ્રમને (આરમસ્વ) આરંભ કર (આનય) તારા મનને ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી ખસેડી એની તરફ દોર (સુકૃતામ્) પુણ્યપ્રાપ્તિઓને (લોકમપિ) જેવા યોગ્ય આ

वानप्रस्थाश्रमને પશુ (ગચ્છન્તુ) પ્રાપ્ત થા (બહુદા) અનેક પ્રકારના (મહાન્તિ) મોટા મોટા (તર્માંસિ) અજ્ઞાન અધકારાદિ સંસારના મોહથી (તીર્ત્વા) તરી જઇને અર્થાન્ તેનાથી અન્યથ થઇને (અજ) તારા આત્માને અજર અમર મણી (ત્રીતીયમ્) ત્રીજા (નાકમ્) દુ ખરહિત વાનપ્રસ્થાશ્રમને (આક્રમતામ્) આક્રમણ કર, અર્થાન્ વિધિપૂર્વક આરૂઢ થા ॥ ૪ ॥

મદ્રમિચ્છન્તુઃ ક્ષયસ્વર્વિવસ્તપો દીક્ષામુપનિષદુરગ્રે ।

તતો રાષ્ટ્રં બલમોર્જશ્ચ જાતં તદસ્મૈદેવા હંપસન્નમન્તુ ॥ ૫ ॥

અર્થ૦ કાં ૧૯ સૂં ૪૧ મં ૧

માનો મેષાં માનો દીક્ષાં માનો હિંસિષ્ટ યત્નપઃ ।

શિવા ન સસન્તવાયુષે શિવા મંવન્તુ માતરઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ૦ કાં ૧૯ સૂં ૪૦ મં ૩

અર્થ—હે વિદ્વાન્ મનુષ્ય જેવી રીતે (સ્વર્વિદ) સુખને પ્રાપ્ત કરવાવાળા (ક્રુષ્ય.) વિદ્વાન મનુષ્યો (અથે) સૌથી પ્રથમ (દીક્ષામ્) બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમોની દીક્ષા અને ઉપદેશ લઇને (તપ) પ્રાણ્યાયામ અને વિદ્યાધ્યયન જીતેન્દ્રિયત્વાદિ શુભ લક્ષણોને (ઉપનિષદુ) પ્રાપ્ત કરી તેઓનું સેવન કરે છે તેવીજ રીતે આ (મદ્ર) કલ્યાણકારક વાનપ્રસ્થાશ્રમની (મિચ્છન્તુ) ઇચ્છા કરો જેવી રીતે રાજકુવરો બ્રહ્મચર્યાશ્રમને (તત) સેવ્યાથીજ (ઓજ) પરાક્રમ (ચ) અને (બલમ્) બલને પ્રાપ્ત કર્યા પછો (જાતમ્) પ્રસિધ્ધ (રાષ્ટ્ર) રાજ્યની ઇચ્છા અને રક્ષા કરી શકે છે અને (અસ્મૈ) એવા ન્યાયકારી ધર્મિક વિદ્વાન્ રાજ્યને (દેવા) વિદ્વાન્ લોકો નમન કરે છે (તત્) એવી રીતે સર્વે મનુષ્યો વાનપ્રસ્થાશ્રમનું સેવન કરવાવાળા તમને (ઉષ, સ, નમન્તુ) પ્રાપ્ત થઇ યથાયોગ્ય રીતે નમસ્કાર કરે (પ) સંબંધીજન (જ) અમારી વાનપ્રસ્થાશ્રમવાળાઓની (મેષાં) પ્રમા, (ન દીક્ષાં) દીક્ષા (ન તપ) અમારા પ્રાણ્યાયામ આદિ ઉત્તમ તપ કલ્યાણો (ના હિંસિષ્ટ) નાશ ન કરે, અમારી દીક્ષા અને આયુષ્યને માટે સર્વ પ્રજા (શિવા.) કલ્યાણ કરવાવાળા (સન્તુ) થાઓ અને જેવી રીતે અમારી (માતરઃ) માતા, પિતામહી, પ્રપિતામહી આદિ (શિવ) કલ્યાણ કરવાવાળા છે તેવીજ રીતે સર્વ લોક પ્રસન્ન થઇને અમને વાનપ્રસ્થાશ્રમની અનુમતિ દેવાવાળા (મંવન્તુ) થાઓ ૬

તપઃ મદ્યેશ્વપવન્સન્ત્યરણ્યે શાન્ત્યા વિદ્વાંસૌ મૈશ્ય ચર્યાચરન્તઃ । સૂર્યદ્વોરણ તે

વિરજાઃ પ્રયાન્તિયન્નામૃતઃ સ પુરુષો જ્યય્યાત્મા ॥ ૭ ॥ મુષ્ડકોપનિષદ્ સ્વં મં ૭

અર્થ—હે મનુષ્યો (યે) જે (વિદ્વાંસ) વિદ્વાન લોકો (અરણ્યે) જંગલમાં (શાન્ત્યા) શાન્તિપૂર્વક (તપ) અદ્યે) યોગાભ્યાસ અને પરમાત્માના પ્રીતિ રાખી (ઉપવસન્તિ) વનવાસીઓની સમીપ વાસ કરે છે અને (મૈશ્ય ચર્યામ્) બિશ્વચરણ (આચરન્તઃ) કરીને વનમાં નિવાસ કરે છે (તે) તે (હિ) જ (વિરજાઃ) લોકો નિમળ નિર્દોષ અને નિષ્પાપ થઇને (સૂર્ય દ્વોરણ) પ્રાણ્યુદ્ધાર (યજ્ઞ) ન્યા (સ) તે (અમૃત) નિત્ય (અવ્યયાત્મા) નાશરહિત (પુરુષઃ) પુરુષ પરમાત્મા ખીરાળે છે (હિ) ત્યા (પ્રયાન્તિ) જાય છે અર્થાત્ મોક્ષ પામે છે. એટલા માટે વાનપ્રસ્થાશ્રમનું સેવન કરવું અતિ ઉત્તમ છે

एवं गृहाश्रमे स्थित्वा विधिवत्स्नातको द्विजः ।

जने वसेत्तु नियतो यथा वद्विजितेन्द्रियः ॥ १ ॥

गृहस्थ स्नु यदा पश्येद् बली पलितमात्मनः ।

अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रत् ॥ २ ॥

सन्त्यज्य ग्राम्यमाहारं सर्वञ्चैव परिच्छदम् ।

पुत्रेषु भार्या निक्षिप्य वनगच्छेत्सहैववा ॥ ३ ॥

અર્થ—આગળ બતાવેલ વિધિ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્યસહિત પૂર્ણ વિદ્યાનુ અધ્યયન કર્યા પછી સમાવર્તન વખતે સ્નાનવિધિ કરવાવાળા દ્વિજે અર્થાત્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, અને વૈશ્ય, જીતેન્દ્રિય અને જીતાત્મા થઈ અર્થાત્ ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યા પછી વનમા બેસવું ૧ ગૃહસ્થે જ્યારે પોતાના શરીરની ત્વચાને ઢીલી થતી અને બાલને સંદેહ થતા જીએ અને પુત્રને ઘેર પણ પુત્ર થાય ત્યારે વનનો આશ્રય લેવો (૨) જ્યારે વાનપ્રસ્થ ગૃહજી કરે ત્યારે ગામમા પેદા થયેલા આહારને છોકરાને અને ધરના સર્વ પદાર્થોને છોડી દે અને પોતાની જીને પુત્ર પાસે રાખી જાય અથવા વનમા પોતાની સાથે લઈ જાય (૩)

अग्निहोत्रं समादाय गृहं चाग्निपरिच्छदम् ।

ग्रामादरण्यं નિસૃત્ય નિવસેન્નિયતેન્દ્રિયઃ ॥ ૪ ॥

જ્યારે ગૃહસ્થ વાનપ્રસ્થ થવાની ઇચ્છા કરે ત્યારે સર્વ સાધનો સહિત અગ્નિહોત્રને સાથે લઈ ગામમાથી બહાર નીકળી જ ગલમા જીતેન્દ્રિયતા પૂર્વક નિવાસ કરે (૪)

स्वाध्याये नित्यं युक्तः स्याद्दान्तो मैत्रःसमाहित ।

वाता नित्य मनादाता सर्व भूतानुकम्पकः ॥ ૫ ॥

तापसेष्वेव विमेषु यात्रિકं भैक्ष्यमाहरेत् ।

गृहमे धिषु चान्येषु द्विजेषु वनवासिषु ॥ ૬ ॥

एताश्चान्याश्च सेवेत दीक्षा विप्रो वने वसन् ।

विविधाश्चૌપનિષદી રાત્મ સંસિદ્ધયે શ્રુતીઃ ॥ મનુ અ૦ ૬ ॥

અર્થ—ત્યા જ ગલની અંદર વેદાદિ શાસ્ત્રોના પઠન પાઠનમા મનને હમેશા યુક્ત કરે અને ઇદ્રિયોને જીતીને પોતાની જી સાથે પાસે હોય તોપણ તેની પામેથી સેવા સિવાય ત્રિપય સેવનનો પ્રસંગ કોઈ દિવસ ન કરે સર્વની સાથે મિત્રભાવ સાધી હમેશા દાન દેવા વાળો, કોઈની પાસેથી જરા પણ ન લેતા બ્રાહ્મી માત્ર સાથે અનુકંપા અને કૃપાથી વર્તે (૫) જ ગલમા જે બજાવવાવાળા અને યોગાભ્યાસ કરાવવાળા તપસ્વી ધર્માત્મા નિદાન ગૃહસ્થ અથવા વાનપ્રસ્થાશ્રમી રહેતા હોય તેઓના ધરમાથી ભીક્ષા ગ્રહણ કરે (૬) અને એવી રીતે વનમા વસતા ઉપર બતાવેલ તથા એવીજ બીજી દીક્ષાઓનું સેવન કરે અને આત્મા તથા પરમાત્માના જ્ઞાનને માટે વિવિધ પ્રકારના ઉપનીષદ અર્થાત્ જ્ઞાન ઉપાસના વિધાયક શ્રુતિઓના અધ્યોનો વિચાર કર્યા કરે આવી રીતે જ્યાં સુધી સન્યાસ લેવાની ઇચ્છા ન થાય ત્યાં સુધી વર્ત્યા કરે.

अथ विधि:-

वानप्रस्थाश्रम श्रेवानो वभत ५० वर्षानी उपरनो छे ज्यारे पुत्रने घेर पुत्र थाय त्यारे पोताना स्त्री, पुत्र, भाष्ट, अन्ध, पुत्रनी स्त्री छत्यादि सर्वने गृहस्थाश्रमनी सर्व प्रकारनी शिक्षा आपी वनमा यात्रा करवानी तैयारी करे. जे स्त्री साथे आवे तो तेने साथे लक्ष जवी, नहि तो वडील पुत्रने सोपी जवी के जे तेनी यथायोग्य सेवा करे अने पोतानी पत्नीने ओवी शिक्षा देता जवु के ते हमेसा पुत्रादिने धर्मभार्गवा अज्ञाववानी अने अधर्मथी दुर राखवने हमेसा शिक्षा करती रहे त्यार पछी आगण लभ्या प्रभाछे यज्ञशाला वेदी आदि सर्व बनावी (ओ भूर्भुव स्वर्गो०) ओ मंत्रोथो अग्न्याधान अने (अयन्त इन्द्रम०) छत्यादि यार मंत्रोथी समीक्षाधान करीने (ओ अदितेनुमस्यस्व) छत्यादि यार मंत्रोथी यज्ञकुपुडन्ये यारो तरङ्ग जल प्राक्षु करी आगण लभ्या प्रभाछे आधारवाक्य आमाहुति यार अने व्याहृति आहुति ४ कर्षा पछी आगण लभ्या प्रभाछे स्वस्तिवाक्य तथा शान्ति प्रकरषु करीने आशीर्वाक बनावी तेना उपर धृत सेयन करी नीचे लभ्या प्रभाछे निम्न मंत्रोथी आहुतीओ देवी.

ओरेम् काय स्वाहा । कस्मै स्वाहा । कतमस्मै स्वाहा । आधिमाधीताय स्वाहा । मनः प्रजापतये स्वाहा । चित्तं विज्ञातायादित्यै स्वाहा । अदित्यै मर्ह स्वाहा । अदित्यै मुष्टीकायै स्वाहा । सरस्वत्यै स्वाहा । सरस्वत्यै पावकायै स्वाहा । सरस्वत्यै बृहस्पत्यै स्वाहा । पूष्णे स्वाहा । पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा । पूष्णे नरन्ध्रिषाय स्वाहा । त्वष्ट्रे स्वाहा । त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा । त्वष्ट्रे पुरुषाय स्वाहा । भुवनस्य पतये स्वाहा । अधिपतये स्वाहा । प्रजापतये स्वाहा । ओ आयुर्यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । प्राणो यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । अपानो यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । व्यानो यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । उदानो यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । समानो यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । चक्षुर्यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । श्रोत्रं यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । वाग्यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । मनो यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । आत्मा यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । ब्रह्मा यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । ज्योतिर्यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । स्वर्ग्यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । पृष्ठं यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । यज्ञो यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । एकस्मै स्वाहा । द्वाभ्यां स्वाहा । त्रयाय स्वाहा । एकज्ञताय स्वाहा । व्युष्ट्यै स्वाहा । स्वर्गाय स्वाहा ।

उपरोक्त मंत्रोथी ओक ओक करीने ४३ आशीर्वाकनी आग्याहुति आपीने पुन आगण लभ्या प्रभाछे व्याहृति आहुति यार आपी सामगान करीने छष्ट मित्रो साथे भणी पुत्रादि उपर धरनो सर्व कारभार भूडी अग्निहोत्रनी सामग्री सहित न गलमा नष्ट ओकातमा निवास करी योग्यावास, शास्त्रोक्तो विचार, महात्माओको स ग करी स्वात्मा, तथा परमात्मानो साक्षात्कार करवानो प्रयत्न कर्षा करवे।

॥ इति वानप्रस्थसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

॥ અથ સંન્યાસસંસ્કારવિધિં વક્ષ્યામઃ ॥

મનુષ્ય મોહાદિ આવરણ અને પક્ષપાતથી રહીત થઇ વિરક્ત બની, પરાપકારને માટે આખી પૃથિવીમા ફરે તેને સંન્યાસ સંસ્કાર કહેવામા આવે છે

અર્થાત્—સમ્યક્ ન્યસ્યન્ત્યધર્માચરણાનિ યેન વા સમ્યક્ નિત્યં સત્કર્મસ્વાસ્ત ઉપવિશતિ સ્થિરીભવતિ યેન સ સંન્યાસઃ, સંન્યાસોવિદ્યતે યસ્ય સ સંન્યાસી ॥

કાલ (સંન્યાસ માટે)

પ્રથમ વાનપ્રસ્થાશ્રમની શરૂઆતમા જે કહેવામા આવ્યું કે બ્રહ્મચર્ય પુરું કરીને ગૃહસ્થ થયા પછી વાનપ્રસ્થ, અને વાનપ્રસ્થ થયા પછી મંન્યાસી થાય તેને કર્મસંન્યાસ અર્થાત્ દરેક આશ્રમેના અનુષ્ઠાન કરતા વૃદ્ધાવસ્થામા જે સંન્યાસ લેવામા આવે છે તેને કર્મસંન્યાસ કહેવામા આવે છે

દ્વિતીય પ્રકાર ॥

યદહરેવ વિરજેત્ તવહરેવ પ્રવ્રજેદ્વનાદ્વા ગૃહાદ્વા ॥

આ બ્રાહ્મણ અથવા વચન છે અર્થ—જે રિવસે દૈવ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય, તેજ દિવસે વાનપ્રસ્થાશ્રમને! સમય પુરો ન થયો હોય તો પણ, અથવા વાનપ્રસ્થાશ્રમમા દૈવ વૈરાગ્ય અને યથાર્થ જ્ઞાનનું હોવું એજ મુખ્ય જરૂરનું છે

તૃતીય પ્રકાર ॥

બ્રહ્મચર્યા દેવ પ્રવ્રજેત—આ પણ બ્રાહ્મણ અથવા વચન છે અર્થ—જે પૂર્ણ અખણિત, બ્રહ્મચર્ય, સાચો વૈરાગ્ય નથા પૂર્ણ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યા પછી આત્માની અંદરથી વિપયાસકિતની ઇચ્છા બરાબર નીકળી જાય પક્ષપાત રહિત થઇ સર્વનો ઉપકાર કરવાની ઇચ્છા હોય, મરણ પર્યન્ત સંન્યાસ ધર્મનું યથાવત્ પાલન કરી શકીશ એવો જેને દૈવ નિશ્ચય થઇ જાય, તેને ગૃહસ્થ કે વાનપ્રસ્થ થવાની જરૂર નથી પણ તે તો બ્રહ્મચર્યાશ્રમને પુરો કરીને તરતજ સંન્યાસાશ્રમને પ્રવેશ કરે

અત્ર વેદપ્રમાણાનિ ॥

શ્રુત્યર્ચનાવતિ સોમમિન્દ્રઃ પિવતુ વૃત્તહા । વલ્લન્દધાન આત્મનિ કરિષ્યન્ ત્રીર્ય
મહાદિન્દ્રાયેન્દ્રો પરિ સ્ત્રવ ॥ ૧ ॥ આપસ્વ દિશાંપત આર્જીકાત્ સોમ મીહ્વઃ ।
ઋત્વાક્રેન સત્યેન શ્રદ્ધયા તર્પસા સુત ઇન્દ્રાયેન્દ્રો પરિ સ્ત્રવ ॥ ૨ ॥

અર્થ—દુ ઇશ્વર સંન્યાસ લેવાવાળા સર્વ મનુષ્યોને ઉપદેશ આપું છું કે જેવી રીતે (વૃત્તહા) મેવનો નાશ કરવાવાળો (ઇન્દ્ર) સ્વર્ગ (શ્રુત્યર્ચનાવતિ) દિસનીય પદાર્થોયુક્ત

જીભીતલમા રહેલ (સોમ) સોમ રસને પીવે છે તેવી રીતે સંન્યાસ લેવાવાળા પુરુષ ઉત્તમ મૂળ અને હોના રસને (પિતૃ) પીએ અને (આત્મજિ) પોતાના આત્મામાં (મહત્) મહાન (વીર્ય) બળવાન (કરિષ્ણત્) કરીશ એવી ઇચ્છા રાખીને (વલ લ્હાનઃ) દિબ બલને પારખુ કરીને (ઇન્દ્રાય) પરમૈશ્વર્યને માટે (ઇન્દો) ચંદ્રમાની માફક સર્વને આનંદિત કરવાવાળા હે વિદ્વાન તું સંન્યાસ લઇને સર્વના ઉપર (પરિશ્રવ) સત્યપદેશની વૃષ્ટિ કર ॥૧॥

હે (સોમ) સૌમ્ય બુધ્ધિસમ્પન્ન (મીઢુઃ) સત્યથી સર્વના હૃદયનું સીંચન કરવાવાળા (દિશાંપતે) સર્વ દિશાઓમાં વસ્તા મનુષ્યોને જ્ઞાન આપી પ્રાધન કરવાવાળા (ઇન્દો) શ્રમાદિ બુધ્ધિયુક્ત હે સંન્યાસિ, તુ (ક્રત વાકેન) ચથાર્થ વાક્ય (સત્યેન) સત્ય ભાવથી, (અદ્વા) સત્યનું પ્રાધન કરવામાં સાચી પ્રીતિ (તપસા) પ્રાણાયામ અને યોગાભ્યાસાદિ તપ વડે (ઝર્જિકાત્) સરલતાથી (સુત) નિષ્પન્ન થઈ તારું શરીર, ઇન્દ્રિય, મન અને બુદ્ધિ વીચેરેને (આવવસ્થ) પવિત્ર કર (ઇન્દ્રાય) પરમૈશ્વર્ય યુક્ત પરમાત્માને માટે (પરિશ્રવ) દરેક રીતે પ્રયત્ન કર

ક્રતં વદન્નતદ્યુમ્ન સત્યં વદન્ત્સત્યકર્મન્ । શ્રદ્ધાં વદન્ત્સોમ રાજન્ ધ્યાત્રા-
સોમ પરિષ્કૃત્ત્વ ઇન્દ્રાયેન્દ્રો પરિં સ્થ ॥ ૩ ॥

અર્થ—હે (ક્રતુઃ) સત્ય ધન અને સત્ય કીર્તિવાળા ચતિવર (ક્રતુઃ, વદન્) પક્ષપાત છોડીને ચથાર્થ બોલતા (સત્યકર્મન્) સત્ય વેદોક્ત કર્મવાળા સંન્યાસી (સત્ય વદન્) સત્ય બોલતા (અદ્વા) સત્યના પારખુમાં પ્રીતિ કરવા માટે (વદન્) ઉપદેશ કરતાં (સોમ) સૌમ્ય બુધ્ધિ સમ્પન્ન (રાજન્) સર્વ પ્રકારથી યુક્ત આત્માવાળા થઈ (સોમ) મેઘૈશ્વર્યયુક્ત (ઇન્દો) સર્વને આનંદદાયક હે સંન્યાસી તું (ધ્યાત્રા) સકલ વિચિના પારખુ કરવાવાળા પરમાત્માના સહવાસથી યોગાભ્યાસ દ્વારા (પરિષ્કૃત) શુદ્ધ થઇને (ઇન્દ્રાય) યોગથી ઉપન્ન થનારી પરમૈશ્વર્ય રૂપ સિંધને માટે (પરિશ્રવ) ચથાર્થ પુરુષાર્થ કર ॥ ૩ ॥

યત્ર બ્રહ્મા પવમાન છન્દસ્યાં ડ્ર વાચં વદન્ । ગ્રાવૃણા સોમે મહીયતે સોમેના-
નન્દં જનયન્નિન્દ્રાયેન્દ્રો પરિં સ્થ ॥ ૪ ॥

અર્થ—હે (છન્દસ્યામ્) સ્વતંત્રાયુક્ત (વાચમ્) વાણીને (વદમ્) કહેનાર (સોમેન) વિદ્વા યોગાભ્યાસ અને પરમેશ્વરની ભકિતથી (જાનન્દ્યમ્) સર્વને માટે આનંદને (જનયન્) પ્રમટ કરનાર (ઇન્દો) આનંદપ્રદ (પવમાન) પવિત્રાત્મનું પવિત્ર કરવાવાળા સંન્યાસી (યજ્ઞ) જે (સોમે) પરમેશ્વર્યયુક્ત પરમાત્મામાં (બ્રહ્મા) મારો વેદોના બુધ્ધિવાળા વિદ્વાન (મહિયતે) મહત્વને પ્રાપ્ત થઇને સ્તકારને પ્રાપ્ત થાય છે એવી રીતે (ગ્રાવૃણા) મેધથી સર્વ જમનને આનંદ થાય છે તેવી રીતે તું સર્વને (ઇન્દ્રાય) પરમેશ્વર્યયુક્ત મેધક્ષેત્રે આનંદ આપવા વારતે (પરિશ્રવ) સર્વ સ્થાનને સર્વ પ્રકારથી પ્રાપ્ત કર ૪ ॥

યત્ર જ્યોતિરજ્ઞં યસ્મિન્લોકે સ્વર્હિતમ્ । તસ્મિન્ માં ષેહિ પવમાનાશૃતે
લોકે અક્ષિત્ત્વ ઇન્દ્રાયેન્દ્રો પરિં સ્થ ॥ ૫ ॥

અર્થ—હે (પવમાન) અવિષાદિ કષેત્રોના નાશ કરવાવાળા પવિત્રસ્વરૂપ (ઇન્દો) સર્વોન્નંદ દાયક પરમાત્મનું (યજ્ઞ) બ્રહ્મા તારા સ્વરૂપમાં (અક્ષિત્ત્વ) નિરંતર આપક તારું (જ્યોતિઃ) તેજ

છે (યસ્મિન્) (લોકે) જ્ઞાનથી દેખવા યોગ્ય તારામા (સ્વ) જે નિત્ય તેજ (હિતમ્) રિયત છે (તસ્મિન્) (અમૃતે) તે અમૃત અર્થાત્ જન્મ મરણથી રહિત (અક્ષિતે) અને નાશથી રહિત (લોક) આપના દૃષ્ટ્ય સ્વરૂપમાં આપ (મા) મને (ઇન્દ્રાય) પરમેશ્વર પ્રાપ્તિને માટે (વેદિ) કૃપા કરી ધારણ કરો અને મારા ઉપર આતા લુપ્ત કૃપા ભાવથી (પરિસ્ત્રવ) આનંદની શ્રુતિ કરો ॥ ૫ ॥

યત્ર રાજા વૈવસ્વતો યત્રાવરોધનં દિવઃ । યત્રામૂર્યહતીરાપસ્તત્ર મામમૃતં કૃધીન્દ્રાયેન્દ્રો-પરિસ્ત્રવ ॥ ૬ ॥

અર્થ—હે (ઇન્દ્રો) આનંદપ્રદ પરમાત્માનુ તુ કે જેની અંદર (વૈવસ્વત) સૂર્યનો પ્રકાશ (રાજા) પ્રકાશમાન થઈ રહ્યો છે (યમ) જેની અંદર (દિવ) વિગ્રહી અથવા પુરી કામનાની (અવરોધન) રૂપરૂપ છે (યત્ર) જેમાં (અમૃ) તે કારણરૂપ (યજ્ઞતિ) મહાન વ્યાપક આકાશરથ (આપ) પ્રાણપ્રદ વાયુ છે (તત્ર) તે આપના સ્વરૂપમાં (મામ્) મને (અમૃતમ્) મોક્ષને પ્રાપ્ત (કૃધિ) કરો (ઇન્દ્રાય) પરમેશ્વર માટે (પરિસ્ત્રવ) આર્દ્ધ-ભાવથી આપ મને પ્રાપ્ત થાઓ ॥ ૬ ॥

યત્રાનુકામં ચરણં ત્રિનાકે ત્રિદિવે દિવઃ । લોકા યત્ર જ્યોતિષ્મન્તસ્તત્ર મામમૃતં કૃધીન્દ્રાયેન્દ્રો પરિસ્ત્રવ ॥ ૭ ॥

અર્થ—હે (ઇન્દ્રો) પરમાત્માનુ (ચરણ) જે આપની અંદર (અનુકામમ્) ઇચ્છાને અનુકુલ સ્વરૂપ (ચરણમ્) મેળવે છે (યત્ર) જેમાં (ત્રિનાકે) ત્રિવિધ અર્થાત્ આધ્યાત્મિક આધિભૌતિક અને આધિદેવિક ત્રણ અર્થો રહિત (ત્રિદિવે) ત્રણ સૂર્યથી અર્થાત્ સૂર્ય વિદ્યત અને ભૌતિક અગ્નિથી પ્રકાશિત સ્વરૂપ સ્વરૂપમાં દિવ) કામના કરવા યોગ્ય શુદ્ધ કામનામાં (લોકા) યથાર્થ સુખરૂપે જ્ઞાનયુક્ત (જ્યોતિષ્મન્ત) શુદ્ધ વિજ્ઞાનયુક્ત મુક્તિને પ્રાપ્ત થયેલા સિદ્ધ પુરૂષો વિચરે છે (તત્ર) તે આપના સ્વરૂપમાં (મામ્) મને (અમૃત) મુક્ત (કૃધિ) કરો અને (ઇન્દ્રાય) પરમેશ્વરને માટે (પરિસ્ત્રવ) કૃપાથી પ્રાપ્ત થાઓ ॥ ૭ ॥

યત્ર કામા નિકામાશ્ચ યત્ર બ્રહ્મસ્ય વિષ્ટપમ્ । સ્વધા ચ યત્ર તૃપ્તિશ્ચ તત્ર મામમૃતં કૃધીન્દ્રાયેન્દ્રો પરિસ્ત્રવ ॥ ૮ ॥

હે (ઇન્દ્રો) મિશ્રમાનદર્પદ સમ્યક્દર્પદસ્વરૂપ પરમદર્પ (યત્ર) આપ કે જેની અંદર (કામા) સર્વ કામના (નિકામાશ્ચ) અને અભિલાષા સુદી નીચ છે (સ્વધા) જેમાં આપ (બ્રહ્મસ્ય) મહાત્ પ્રકાશમાન સ્વરૂપ (વિષ્ટપમ્) વિશિષ્ટ સુખ, તથા જે આપની અંદર (સ્વધા) આપનું ધારણ તથા (તૃપ્તિ) પૂર્ણ તૃપ્તિ છે (તત્ર) તે આપના સ્વરૂપમાં (મામ્) મને (અમૃતકૃધિ) મુક્ત કરો તથા (ઇન્દ્રાય) પરમેશ્વર માટે સર્વ દુઃખને દૂર કરી મારા ઉપર (પરિસ્ત્રવ) કૃષ્ણ કરો ॥ ૮ ॥

यत्रानन्दाश्च मोदाश्च मुदः प्रमुद आसते । कर्मस्य यत्राप्ताः कामास्तत्र
मामृते कृषीन्द्रायेन्द्रो परिलंब ॥ ९ ॥ ऋ० मं० ९ । सू० ११३ ॥

હે (દેવો) સર્વાનન્દયુક્ત જગદીશ્વર આપની અંદર (યત્ર) (આનન્દા) સ પૂર્ણ સમૃદ્ધિ તથા (ચ) (મોદ) સમપૂર્ણ હૃદય (મુદ) તથા પ્રમોદનતા (ચ) તથા (પ્રમુદ) પ્રકુળ પ્રસન્નતા (આસતે) સ્થિત છે (યત્ર) જેમા (કામસ્ય કામાઃ) અભિલાષિ પુરૂષની પુરુષ અભિલાષા (આપ્તા) પૂર્ણ થાય છે (તત્ર) તે, આપના સ્વરૂપમા પરમેશ્વરને માટે (મામ) મને (અમુન કૃષિ) જન્મ મૃત્યુના દુઃખથી રહિત કરી મોક્ષથી યુક્ત કરે કે જેથી કરી મુક્તિના સમયની વચ્ચે સંસારમા આવવું નથી પડતું તથા તેવીજાતને સર્વ જીવોને પણ સર્વ રીતે પ્રાપ્ત થાયો ॥ ૯ ॥

यदेवा यतयो यथा भूवनान्यपि न्वत । अत्र समुद्र आगदमासूर्यमजभर्तन ॥
॥ १० ॥ ऋ० मं० १० । सू० ७२ । मं० ७ ।

અર્થ—હે (દેવા) પૂર્ણ વિદ્વાન (જનય) સન્યાસી સેકો તમે (યત્ર) જેવી રીતે (અત્ર) આ (સમુદ્રે) આકાશમા (ગૃહ) યુગ્મ (આસૂર્યમ) સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપ સુર્યાદિના પ્રકાશ પરમાત્મા છે તેને (આ, અજમર્તન) ચારો તરફથી તમારા આત્મા ધારણ કરે અને આનંદિત થાયો તેવી રીતે (યત્ર) જે (ભૂવનાનિ) સર્વ ભુવનસ્ય ગૃહસાદિર્મનુષ્ય છે તેમને હમેશા (અપિન્યત) વિદ્યા અને ઉપદેશથી સંયુક્ત કર્યા કરો, દેવદાતા, પરમ પુરુષ છે ॥ ૧૦ ॥

भद्रमिच्छन्त ऋषयः स्वर्विदस्तपो दीक्षामुप निषेदुरग्रे । ततो राष्ट्रं बलमोजश्च
जात तदस्मै देवा उपसन्नमन्तु ॥ ११ ॥ अथर्व० का० १९ । सू० ४३ । मं० १ ॥

અર્થ—હે વિદ્વાનો જે (ઋષય) વેદાંત વિદ્યાને તથા (સ્વર્વિદ) મુખને પ્રાપ્ત કરનાર (અગ્રે) પ્રથમ (તપ) અભયરૂપ આશ્રમને પુર્ણતરથી સેવના અને યથાવત ધૈર્યથી પ્રાપ્ત કર્યા પછી (મદ્ર) કલ્યાણની (દિક્ષામુપ) ઇચ્છા કરનાર (વીક્ષ્મા) આત્માશક્તિ યોગ્ય દીક્ષાને (ઉપનિષેદુ) અભયરૂપથીજ પ્રાપ્ત થાય છે તેને (દેવા) વિદ્વાન સેકો (ઋષઃ સમુપન્યુ) યથાવત સત્કાર કરે (તત) તદનન્તર (ગણ) રાજ્ય (બલ) બલ (ચ) તથા (ઓજ) પરાક્રમ (જાત) વીગેરે ઉત્પન્ન થાય છે (તત્ર) એવી વાસ્તે (અસ્મે) આત્માશક્તિસંપન્ન પાલન કરવા માટે પ્રયત્ન કર્યા કરે ॥ ૧૧ ॥

अथ भुजितेऽसौकाः ।

पनेषु तु विहृत्यैव तृतीय भागमायुषः ।
जतुर्थमायुषो भार्गव त्वत्वा संगान् परिव्रजेत् ॥ १ ॥

अधीत्य विधिवद्वेदान् पुत्राँश्चोत्पाद्य वर्धतः ।
 इष्टा च शक्तितो यज्ञैर्मनो मोक्षे निबोजयेत् ॥ २ ॥
 प्राजापत्यां निरूप्येहि सर्ववेदसदक्षिणाम् ।
 आत्मन्यग्नीन्समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद् गृहात् ॥ ३ ॥
 यो दत्त्वा सर्वभूतेभ्यः प्रव्रजत्यभयं गृहात् ।
 तस्य तेजोमया लोका भवन्ति ब्रह्मवादिनः ॥ ४ ॥
 आगारादभिनिष्क्रान्तः पवित्रोपचितो मुनिः ।
 समुपोदेषु कामेषु निरपेक्षः परिव्रजेत् ॥ ५ ॥
 अनश्विरनिकेतः स्याद् ग्राममन्नार्थमाश्रयेत् ।
 उपेक्षकोऽश्वकुसुको मुनिर्भावसमाहितः ॥ ६ ॥
 नाभिनिन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ।
 कालमेव मतीक्षित निर्देशं भृतको यथा ॥ ७ ॥
 दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ।
 सत्यपूतं वदेद्वाचं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ८ ॥
 अध्यात्मारतिरासीनो निरपेक्षो निरामिषः ।
 आत्मनैव सहायेन सुखार्थी विचरोदिह ॥ ९ ॥
 कृत्तकेन्नखश्मश्रुः पात्री दण्डी कुसुम्भवान् ।
 विचरेन्नियतो नित्यं सर्वभूतान्यपीडयन् ॥ १० ॥
 इन्द्रियाणां निरोधेन रागद्वेषक्षयेण च ।
 अहिंसया च भूतानामवृत्तत्वाय कल्पते ॥ ११ ॥
 दूषितोपि चरेद्धर्मं यत्र तत्राश्रमे रतः ।
 समः सर्वेषुभूतेषु न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥ १२ ॥
 फल कतकवृक्षस्य यद्यप्यम्बुप्रसादकम् ।
 न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति ॥ १३ ॥
 प्राणायामा ब्राह्मणस्य त्रयोऽपि विधिवत्कृताः ।
 व्याहृतिप्रणवैर्युक्ता विज्ञेयं परमं तपः ॥ १४ ॥

દક્ષન્તે ધ્યાયમાનાનાં ધાતૂનાં હિ યથા મલાઃ ।
 તથેન્દ્રિયાણાં દક્ષન્તે દોષાઃ પ્રાણસ્ય નિગ્રહાત્ ॥ ૧૫ ॥
 પ્રાણાયામૈર્દેહોષાન્ ધારણાભિશ્ચ કિલ્બિષમ્ ।
 પ્રત્યાહારેણ સંસર્ગાન્ ધ્યાતેનાનભિરાન્ ગુણાન્ ॥ ૧૬ ॥
 ઉચ્ચાવચેષુ ભૂતેષુ દુર્જ્ઞેયામકૃતાત્મભિઃ ।
 ધ્યાનયોગેન સંપશ્યેદ્ ગતિસ્થ્યાન્તરાત્મનઃ ॥ ૧૭ ॥
 સમ્યગ્દર્શનસંપન્નઃ કર્મભિર્ન નિબબ્ધયતે ।
 દર્શનેન વિહીનસ્તુ સંસારં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૧૮ ॥
 અર્હિસયોન્દ્રિયાસંગૈર્વૈદિકૈશ્ચૈવ કર્મભિઃ ।
 તપસશ્ચરણૈશ્ચોગ્રૈઃ સાધયન્તીહ તત્પદમ્ ॥ ૧૯ ॥
 યદા ભાવેન ભવતિ સર્વભાવેષુ નિઃસ્પૃહઃ ।
 તદા મુલ્લખમવાપ્નોતિ પ્રેત્ય ચેહ ચ શાશ્વતમ્ ॥ ૨૦ ॥
 અનેન વિધિના સર્વાસ્ત્યક્ત્વા સદ્ગામ્યન્નૈઃ શ્વૈઃ ।
 સર્વદ્વન્દ્વિનિર્મુક્તો બ્રહ્મણ્યેવાવતિષ્ઠતે ॥ ૨૧ ॥
 इदं शरणमज्ञानमिदमेव विजानताम् ।
 इदमन्विच्छतां स्वर्गमिदमानन्त्यमिच्छताम् ॥ २२ ॥
 અનેન ક્રમયોગેન પારિવ્રજતિ યો દ્વિજઃ ।
 સ વિધુયેહ પાપ્માનં પરં બ્રહ્માધિગચ્છતિ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ--આવી રીતે જન્મભોગની બહાર આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ અર્થાત વધારેમા વધારે
 ૨૫ વર્ષ અને ઓછામા ઓછા ૧૨ વર્ષ સુધી વિહાર કરીને આયુષ્યનો ચોથો ભાગ, અર્થાત
 જગજમ ૭૦ વર્ષની ઉંમર પછીના સમયમા સર્વ મોહાદિ સંગેનો ત્યાગ કરી સંન્યાસી
 બને ॥ ૧ ॥ બ્રહ્મચર્યાગ્રમમા વિધિ પુર્વક સર્વ-વેદોને બધીને શુદ્ધચાત્રથી થયા પછી ધર્મથી
 પુત્રોત્પાદન કરી વાનપ્રસ્થમા પોતાના સામર્થ્યનુસાર યજ્ઞાદિ ક્રિયા કર્યા પછી મોક્ષમાં અર્થાત
 સંન્યાસાગ્રમમા મનને લગાડવું ॥ ૨ ॥ પ્રજાપતિ પરમાત્માની પ્રાર્થિતને માટે પ્રજાપત્યેષ્ટિ
 (જેની બહાર શીખા અને સુત્ર અર્થાત યજ્ઞોપવીતનો ત્યાગ કરવામા આવે છે) યજ્ઞ કરીને
 આહવનીય, માહપત્ય તથા દક્ષિણત્ય સંગ્રાવાળા અગ્નિઓનું આત્મામાં સમારોપણ કરી,
 વિદ્વાન બ્રહ્મણુ શુદ્ધચાત્રમમાંથી સંન્યાસ મહણુ કરે. ॥ ૩ ॥ જે પુરુષ સર્વ પ્રાણીમાત્રને
 અભયદાન આપી, સત્ય ઉપદેશ દઇ શુદ્ધચાત્રમમાંથી સંન્યાસ મહણુ કરે છે તે બ્રહ્મવાદી
 વેદોક્ત સત્યોપદેશક સંન્યાસીને માટે મોક્ષ ભોક્ અને બીજા સર્વ ભોક્ ભોક્તાંતર તેજોભય

અર્થાત જ્ઞાનથી પ્રકાશમય થઇ જાય છે ॥ ૪ ॥ જ્યારે સર્વ કામોને છોડી લઇ તેની અપેક્ષા રાખ્યા વગર પવિત્રતામાં ધ્યાન પાડીને તપસ્યે, તથા મનનશીલ થયે ત્યારે ગૃહસ્થાશ્રમ છોડીને સન્યાસ ગ્રહણ કરે અથવા બ્રહ્મચર્યથીજ સન્યાસી થાય ॥ ૫ ॥ તે સન્યાસિ (અનગિન) x આહવનીયાદિ અગ્નિશોધી અને સ્વાભિમત ધરથી નફિત રહે, તથા અનુભવ અને વસ્તુને માટે ગામનો આશ્રય લે, ખરામ માણસેલી ઉપેક્ષા કરતો રહે અને સ્થિર યુધ્ધિ તથા મનન-શીલ થઇને પરમેશ્વરના પોતાની બાવનાનું સમાધાન કરીને વિચરે ॥ ૬ ॥ પોતાના જીવનમાં આનંદ અથવા 'મૃત્યુથી' દુઃખ ન પામે કિન્તુ જીવી રીતે એક હૃદય નોંધે પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાની રાહ જોઇ રાખે છે તેવી રીતે મૃત્યુ અને કાલની પ્રતિક્ષા કરતો રહે ॥ ૭ ॥ ચાલની વખતે જોઇ તપાસીને આગળ ચાલે, અર્થાત પગ ધરે અને સદા વસ્ત્રથી ગાળીને પાણી પીયે, હમેશા સત્યથી પવિત્ર કરેલી વસ્ત્રોને જોડે અર્થાત સત્યોપદેશ કર્યા કરે અને જે કંઈ વ્યવહાર કરે તે બધો મનની પવિત્રતાથી કરે ॥ ૮ ॥ આ સંસારમાં પોતાના આત્માની શ્રદ્ધામાં સ્થિત થઇ અપેક્ષા રહિત બની મધ્યમાસાદિતે ત્યાગી બની અત્માની સહાયથી સર્વના સુખ માટે સર્વને સત્યોપદેશ કરવાનું કરે ॥ ૯ ॥ આખા માયાના વાળ, દાઢી મુછ તથા નખોને વખતે વખતે ઉતરાવ્યા કરે, એક માત્ર દુઃક તથા કુસંભથી રંગેલા કપડાને ધારણ કરે ॥ પ્રાણી માત્રને દુઃખ દોષો વગરે દુઃખો થઈ હમેશા વિચરે ॥ ૧૦ ॥ જે સન્યાસી ખરામ કૃત્યોમાંથી ઇન્દ્રિયોને રોકી રાગદ્વેષાદિ દોષોને ક્ષય કરી નિર્વેરતાથી સર્વ પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ કરે છે તે મોક્ષને પામે છે ॥ ૧૧ ॥ કદી સંયમસિને સંસારના મુખ લોકો નિન્દા આદિથી દપિત કરે અપમાન કરે તોપણ ધર્મનું આચરણ કર્યા કરે અને તેવીજ રીતે બીજા બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમોના મનુષ્યો એ પણ કરવું જોઇએ સર્વ પ્રાણીઓમાં મમાન યુધ્ધિ રાખી પક્ષોપાસ રહિત થઈ રહે આવા આવા ઉત્તમ કામ કરવા માટેજ સન્યાસાશ્રમનું વિધાન છે, માત્ર દરૂદાદિ ચિન્હ ધારણ કરવા એજ ધર્મનું કારણ નથી ॥ ૧૨ ॥ જો કે નિર્મલી વક્ષનું ફક્ત જલને શુદ્ધ કરે છે તો પણ તેનું માત્ર નામ લેવાથી જળ શુદ્ધ નથી થઇ જતું પણ તેને વાટીને જળમાં નાખવાથીજ શુદ્ધ થાય છે, તેવીજ રીતે મૌન આશ્રમથી કંઈ પણ લાભ થતો નથી એવો યોગી પોતાની આશ્રમના ધર્મયુક્તિ કર્મ કરવાથીજ આશ્રમનું પરિણ કરમું સફળ થાય છે નહિ કે બીજી કોઈ રીતે ॥ ૧૩ ॥ આ પવિત્ર આશ્રમને નફેલ કરવા વારને સન્યાસી પુરૂષ વિધિવત્ યોગશાસ્ત્રની રીતિ પ્રમાણે સાત ધ્યાનિઓની પૂર્વ સાતે પ્રણવ સહિત જોવી રીતે આગળ પ્રણ્યાયામમાં મર્ત્ય લોકો છે તેવી રીતે મનમાં જીવોને માત્ર ત્રણજ પ્રણ્યાયામ કરે તો સિદ્ધિ અપ્પરૂપ કહે છે એમ સમજવું જોઈએ.

x આપેલી આતિમા પેડીને સન્યાસીઓનો અગ્નિ સંસ્કાર કરતા નથી અને સન્યાસી લોકો અગ્નિને અડતા પણ નથી એ એક માત્ર સન્યાસીઓની પ્રાચીન શ્રદ્ધા, આ જગતેનો નો અહવનીયાદિ સંસ્કાર અગ્નિએને લેવાય છે નહિ કે અગ્નિને સ્વર્ગમાં લેવાય છે. અથવા ગૌથી રંગેલા વસ્ત્ર પહેરે

1. 1517, 1518

٢٠

॥ निरंतर श्रद्धा अथ और सोच के मुक्तिना नियत समयनी वयभा दुअ
आधीने विद्वत्करी शक्त नथी

હોય તે દિવસે એક પ્રહર રાત્રી રહે ત્યારે ઉઠી આવશ્યક શૌચ સ્નાનાદિ કરીને પ્રાણાયામ ધ્યાન તથા પ્રણવનો જપ કરે અને સુરોદય વખતે ઉત્તમ ગૃહસ્થ અને ધાર્મિક વિદ્વાનોનું વરણ તથા અગ્ન્યાધાન, સમિધાદાન, દૂતપ્રપન, તથા સ્થાલીપાક બનાવી, સ્વસ્તિવાચન તથા શાંતિપ્રકરણનો પાઠ કરી ચારે તરફ પ્રેક્ષણ. આધારાવાળ્યભાગાહુતિ ૪ તથા બ્યાહુતિ ચાર તથા ઓરમ્ ભુવનપતયે સ્વાહા । ઓરમ્ મૂનાનાં પતયે સ્વાહા । ઓરમ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ આ ત્રણમાના એક મત્રથી એકેક એવી રીતે કુલ અગીયાર આભ્યાહુતી આપીને વિધિપૂર્વક જે બાન બનાવ્યો હોય તેમા ધી નાખીને યજમાન અર્થાત્ સંન્યાસ ભેવાવાળો પુરુષ તથા ઋત્વિજ બંને નીચે લખેલા મત્રોથી બાતનો હોમ કરે અને બાકીના બે ઋત્વિજ પણ તેજ વખતે આહુતિઓ આપતા જાય

ઓરમ્ બ્રહ્મ હોતા બ્રહ્મ યજ્ઞો બ્રહ્મણા સ્વરવોમિતાઃ । અધ્વર્યુબ્રહ્મણો જાતો-
બ્રહ્મણોઽન્તર્હિતં હવિઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ બ્રહ્મ છુત્તો ધૃતવતીર્બ્રહ્મણા વેદિરુદ્ધિતા । બ્રહ્મ-
યજ્ઞશ્ચ સત્રં ચ ઋત્વિજો યે હવિષ્કૃતઃ । શ્મિતાય સ્વાહા ॥ ૨ ॥ અંહોમુચે પ્રથરે
મનીષા મા સુત્રામ્ણે સુમતિમાવૃણાનઃ । ઇદમિન્દ્ર પ્રતિ હવ્ય ગૃભાય સત્યાસન્તુ યજ-
માનસ્ય કામઃ સ્વાહા ॥ ૩ ॥ અંહોમુચં વૃષભં યજ્ઞિયાનાં વિરાજન્તં પ્રથમમધ્વરાણામ્
। અપાં નપાતમશ્વિના હુવે ધિયેન્દ્રેણ મ ઇન્દ્રિયં દત્તમોજઃ સ્વાહા ॥ ૪ ॥ યત્ર બ્રહ્મ-
વિદો યાન્તિ દીક્ષયા તપસા સહ । અગ્નિર્મા તત્ર નયત્વગ્નિર્મેધાં દધાતુ મે । અગ્નયે
સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયે, ઇદન્ન મમ ॥ ૫ ॥ યત્ર૦ । સૂર્યો મા તત્ર નયતુ વાયુઃ પ્રાણાન્
દધાતુ મે । વાયવે સ્વાહા ॥ ઇદ વાયવે, ઇદન્ન મમ ॥ ૬ ॥ યત્ર૦ । સૂર્યો મા તત્ર
નયતુ ચક્ષુસ્સૂર્યો દધ તુ મે । સૂર્યાય સ્વાહા ॥ ઇદં સૂર્યાય, ઇદન્ન મમ ॥ ૭ ॥ યત્ર૦
। ચન્દ્રો મા તત્ર નયતુ મનશ્ચન્દ્રો દધાતુ મે ચન્દ્રાય સ્વાહા ॥ ઇદં ચન્દ્રાય, ઇદન્ન
મમ ॥ ૮ ॥ યત્ર૦ । સોમો મા તત્ર નયતુ પયઃ સોમો દધાતુ મે । સોમાય સ્વાહા ॥
ઇદં સોમાય, ઇદન્ન મમ ॥ ૯ ॥ યત્ર૦ । ઇન્દ્રો મા તત્ર નયતુ બલમિન્દ્રો દધાતુ મે ।
ઇન્દ્રાય સ્વાહા ॥ ઇદમિન્દ્રાય, ઇદન્ન મમ ॥ ૧૦ ॥ યત્ર૦ । આપો મા તત્ર નયન્ત્વમૃતં
મોપતિષ્ઠતુ । અદ્ભ્યઃસ્વાહા ॥ ઇદમદ્ભ્ય, ઇદન્ન મમ ॥ ૧૧ ॥ યત્ર બ્રહ્મવિદો યાન્તિ
દીક્ષયાતપસા સહ । બ્રહ્મા મા તત્ર નયતુ બ્રહ્મા બ્રહ્મ દધાતુ મે । બ્રહ્મણે સ્વાહા ॥ ઇદં
બ્રહ્મણે, ઇદન્ન મમ ॥ ૧૨ ॥ અથર્વ૦ કાં ૧૬ સૂ. ૪૨। ૪૩ ॥

ઓરમ્ પ્રાણાપાનવ્યાનોદાનસમાના મે શુદ્ધ્યન્તામ્ । જ્યોતિરહં વિરજા
વિપાપ્મા ભૂયાસ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ વાક્મનચક્ષુઃ શ્રોત્રજિહ્વાગ્રાણરેતોબુદ્ધધાક્ષતિ-
સંકલ્પા મે શુદ્ધ્યન્તામ્ । જ્યોતિરહં વિરજા વિપાપ્મા ભૂયાસ ૨ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

शिरः पाणिपादपृष्ठोत्तरजंघाश्लिष्ठोपस्थपायवो मे शुध्यन्ताम् । ज्योति० ॥ ३ ॥
 त्वक्चर्ममांसं सरुधिरमेदोमज्जास्नायवोऽस्थीनि मे शुध्यन्ताम् । ज्योति० ॥ ४ ॥
 शब्दस्पर्शरूप रसगन्धा मे शुध्यन्ताम् ज्योति० ॥ ५ ॥ पृथिव्यग्नेजोवाय्वाकाश्वा मे
 शुध्यन्ताम् । ज्योति० ॥ ६ ॥ अन्नपयप्राणामयमनोमयविज्ञानमयानन्दमया मे
 शुध्यन्ताम् । ज्योति० ॥ ७ ॥ विविष्ट्यै स्वाहा ॥ ८ ॥ कषोत्काय स्वाहा ॥ ९ ॥
 उत्तिष्ठ पुरुष हरित लोहित पिङ्गलाक्षि देहि देहि ददापयिता मे शुध्यन्ताम् ।
 ज्योति० ॥ १० ॥ ओं स्वाहा मनोवाक्कायकर्माणि मे शुध्यन्ताम् । ज्योति० ॥ ११ ॥
 अव्यक्तभावे रहङ्कारैर्ज्योति० ॥ १२ ॥ आत्मा मे शुध्यन्ताम् । ज्योति० ॥ १३ ॥
 अन्तरात्मा मे शुध्यन्ताम् । ज्योति० ॥ १४ ॥ परमात्मा मे शुध्यन्ताम् ज्योतिरहं
 विरजा विपाप्मा भूयासः स्वाहा ॥ १५ ॥

आ १५ मंत्रोत्थी ओं ओं भातनी आहुती आपत्नी पञ्ची नीयेता मंत्रोत्थी ३५
 आहुतीओ आपत्नी

ओ३म् अग्नये स्वाहा ॥ १६ ॥ ओ३म् विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ १७ ॥
 ओ३म् ध्रुवाय भूमाय स्वाहा ॥ १८ ॥ ओ३म् ध्रुवक्षितये स्वाहा ॥ १९ ॥
 ओ३म् अच्युते क्षितये स्वाहा ॥ २० ॥ ओ३म् अग्नये स्विष्टकृत स्वाहा ॥ २१ ॥
 ओ३म् धर्माय स्वाहा ॥ २२ ॥ ओ३म् धर्माय स्वाहा ॥ २३ ॥ ओ३म्
 अद्भ्यः स्वाहा ॥ २४ ॥ ओ३म् ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा ॥ २५ ॥
 ओ३म् रक्षोदेवजनेभ्य स्वाहा ॥ २६ ॥ ओ३म् गृह्णाभ्यः स्वाहा ॥ २७ ॥
 ओ३म् वासनेभ्य स्वाहा ॥ २८ ॥ ओ३म् अवासनपतिभ्यः स्वाहा ॥ २९ ॥
 ओ३म् सर्वभूतेभ्यः स्वाहा ॥ ३० ॥ ओ३म् कामाय स्वाहा ॥ ३१ ॥
 ओ३म् अन्तरिक्षाय स्वाहा ॥ ३२ ॥ ओ३म् पृथिव्यै स्वाहा ॥ ३३ ॥
 ओ३म् दिवे स्वाहा ॥ ३४ ॥ ओ३म् सूर्याय स्वाहा ॥ ३५ ॥
 ओ३म् चन्द्रमसे स्वाहा ॥ ३६ ॥ ओ३म् नक्षत्रेभ्यः स्वाहा ॥ ३७ ॥
 ओ३म् इन्द्राय स्वाहा ॥ ३८ ॥ ओ३म् बृहस्पतये स्वाहा ॥ ३९ ॥ ओ३म् प्रजापतये

(प्राणापान) धृत्वादि मंत्रोत्थी आहुती (परमात्मा मे शुध्यन्ताम्) ओ मंत्रोत्थी
 संन्यासीने वास्ते उपदेश छे अर्थात् ते संन्यासग्रहण करे ते धर्मायस्व, सत्योपदेश,
 योगाभ्यास, श्रम, दम, शान्ति सुशीलादि, तथा विद्या विज्ञानादि शुभ मुक्त कर्म स्वभावमुक्त
 यद्यने परमात्माने पोताना सहायक मानी अत्यन्त पुत्रपार्थी करीर, प्राण, मन तथा
 धृष्टियो विज्ञेने अशुद्ध व्यवहारथी दूर गप्पी शुद्ध व्यवहारमा गलावी, पक्षपात कपट अने
 अधर्मयुक्त व्यवहार छोडी छुई, अन्यना दोष अतापी उपदेश दास छोडावीने स्वय
 आनदीत यद्य सर्व मनुष्येने आनंद आपतो रहे

સ્વાહા ॥ ૪૦ ॥ ઓ૩મ્ બ્રહ્મણે સ્વાહા ॥ ૪૧ ॥ ઓ૩મ્ દેવેભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૪૧ ॥
 ઓ૩મ્ પરમેષ્ઠિને સ્વાહા ॥ ૪૩ ॥ ઓ૩મ્ તદ્ બ્રહ્મ ॥ ૪૪ ॥ ઓ૩મ્ તદ્વાયુ
 ॥ ૪૫ ॥ ઓ૩મ્ તદાત્મા ॥ ૪૬ ॥ ઓ૩મ્ તત્સત્યમ્ ॥ ૪૭ ॥ ઓ૩મ્ તત્સર્વમ્
 ॥ ૪૮ ॥ ઓ૩મ્ તત્પુરોનમઃ ॥ ૪૯ ॥ ઓ૩મ્ અન્તરરતિ ભૂતેષુ ગુહ્યાં વિશ્વમૂ-
 ર્તિષુ । ત્વં યજ્ઞસ્ત્વં વષટ્કારસ્ત્વમિન્દ્રસ્ત્વં રુદ્રસ્ત્વં વિષ્ણુસ્ત્વં બ્રહ્મ ત્વં પ્રજાપતિઃ ।
 ત્વં તદપિ આપો જ્યોતીરસોઽમૃતં બ્રહ્મ મૂર્ધુવઃ સ્વરોં સ્વાહાઃ ॥ ૫૦ ॥

આ બધા મન્ત્રોથી આજ્ઞાહુતિ આપવી સન્યાસ લેવાવાળા પુરૂષે પાંચ અથવા ૭ વાળને
 છોડીને દાઢી મૂંછ, કેશ, શરીરપરના વાળ છત્યાદિ ઊતરાવીને યથારત્ સ્નાન કરવું પછી
 પોતાના મસ્તક ઉપર પુરૂષ સૂક્તના મન્ત્રોથી ૧૦૮ વાર અભિષેક કરવું ત્યારબાદ આચમન
 પ્રાણાયામ વગેરે કરી હાથ જોડી વેદીની સામે આખો મીચી મનથી—

ઓ૩મ્ બ્રહ્મણે નમઃ । ઓ૩મ્ ઇન્દ્રાય નમઃ । ઓ૩મ્ સૂર્યાય નમઃ । ઓ૩મ્
 સોમાય નમઃ । ઓ૩મ્ આત્મનેનમઃ । ઓ૩મ્ અન્તરાત્મને નમઃ । એ ૭ મન્ત્રોનો જપ કરી.

ઓ૩મ્ આત્મને સ્વાહા । ઓ૩મ્ અન્તરાત્મને સ્વાહા । ઓ૩મ્ પરમાત્મને
 સ્વાહા । ઓ૩મ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥

એ ચાર મન્ત્રોથી ચાર આજ્ઞાહુતી આપીને કર્મ કર્તા સન્યાસ પ્રહણ કરવાવાળા પુરૂષ
 આગળ લખ્યા પ્રમાણે મધુપર્કની ક્રિયા કરે અને ત્યાર પછી પ્રાણાયામ કરીને નિમ્ન મન્ત્રને
 મનમાં જપે—

ઓ૩મ્ મૂઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ । ઓ૩મ્ મુવઃ સાવિત્રીં
 પ્રવિશામિ ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ । ઓ૩મ્ સ્વઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ ધિયો યો નઃ
 પ્રચોદયાત્ । ઓ૩મ્ મૂર્ધુવઃ સ્વઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય
 ધીમહિ । ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્

પશ્ચાત નિમ્ન મન્ત્રોથી આજ્ઞાહુતીઓ આપે—

ઓ૩મ્ અગ્નયે સ્વાહા । ઓ૩મ્ મૂઃ પ્રજાપતયે સ્વાહા । ઓ૩મ્ ઇન્દ્રાય સ્વાહા
 । ઓ૩મ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા । ઓ૩મ્ વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યઃ સ્વાહા । ઓ૩મ્ બ્રહ્મણે
 સ્વાહા । ઓ૩મ્ પ્રાણાય સ્વાહા । ઓ૩મ્ અપ્રાણાય સ્વાહા । ઓ૩મ્ વ્યાનાય
 સ્વાહા । ઓ૩મ્ ઉદાનાય સ્વાહા । ઓ૩મ્ સમાનાય સ્વાહા ॥

નિમ્ન મન્ત્રોથી પૂર્ણાહુતી આપીને—

ઓ૩મ્ મૂઃ સ્વાહા ।

નિમ્ન વાક્ય બોલીને સર્વની સામે પાશ્વીને જમીનપર મૂકે

પુત્રૈષણાયાથ વિતૈષણાયાથ લોકૈષણાયાથોત્યાય મિસાચર્યા ચરતિ * ૧

શ્લોકાં ૧૪ ॥

પુત્રૈષણા વિતૈષણા લોકૈષણા મયા પરિત્યક્તા મત્તઃ સર્વમૂતેભ્યોઽપ્રયમસ્તુ સ્વાહા ॥

પશ્ચાત નાભી માત્ર જળમા પૂર્વાભિમુખ હોમા રહી નિમ્ન મત્ર મનમા જમીને પ્રણવાર્થ પરમાત્માનુ ધ્યાન કરે

ઓરમ્ ભૂઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ । ઓરમ્ ભુવઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ । ઓરમ્ સ્વઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ । ઓરમ્ ભૂભુવઃ સ્વઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ પરો રજસે સાવદોમ્ ॥

પશ્ચાત પૂર્વોક્ત (પુત્રૈષણાયાથ) એ સમગ્ર કડીમાને બોલીને પ્રેમ્ય મત્રોચ્ચારણ કરવું નિમ્ન આ મત્ર મનમા ઉચ્ચારણ કરી જળની અંજલી ભરી પુર્વાભિમુખ થઇ સંન્યાસ લેવો

ઓરમ્ ભૂઃ સંન્યસ્તં મયા । ઓરમ્ ભુવઃ સંન્યસ્તં મયા । ઓરમ્ સ્વઃ સંન્યસ્તં મયા ॥

નિમ્ન મત્રથી ખંતે હાથની અંજલી પુર્વ દિશામા છોડી દેવી.

ઓરમ્ અમયં સર્વમૂતેભ્યો મત્તઃ સ્વાહા ॥

येनासिहसं वहसि येनाये सर्ववेदसम् । तेनेमं यज्ञं नो वह स्वर्तेवेषु गन्तवेः

॥ ૧ ॥ અર્ચા કાં ૯ મૂ ૫ । મં ૧૭ ॥

આના ઉપર રમ્ભતિ વાક્ય છે કે—

પ્રાજાપત્યાં નિરુપ્યેષ્ટિં સર્વવેદસદક્ષિણામ્ ।

આત્મન્યગ્નીન્ સમારોપ્ય બ્રાહ્મણઃ પ્રવ્રજેદ મૃદાત્ ॥ ૧ ॥

આ શ્લોકના અર્થ આગળ લખાઇ ગયા છે.

* પુત્રાદિનો મોહ, વિતાદિ પદાર્થોનો મોહ અને લોકસ્થ પ્રતિષ્ઠાની ઇચ્છાથી મનને હઠાવી પરમાત્મામા અત્માને દૃઢ કરી જે મિશ્નાચરણ કરે છે તેજ સર્વને સત્યોપદેશથી અભયદાન આપી શકે છે, અર્થાત જમણા હાથમા જળ લઇને મેં આજથી પુત્રાદિનો તથા પનાદિનો મોહ અને લોકની પ્રતિષ્ઠાની ઇચ્છા વીજેરેનો ત્યાગ કર્યો છે અને પ્રાણીમાત્રને મારા તરફથી અભય પ્રાપ્ત થાય એ મારી સત્ય વાણી તથા ઇચ્છા છે.

* હે (અગ્ને) વિદ્વાન્, (યેન) જેનાથી (સહસ્ત્રાં) સર્વ સ સારને અગ્નિ ધારણ કરે છે તથા (યેન) જેનાથી તુ" (સર્વ વેદસમ્) મૃદસ્થાત્રમસ્થ પદાર્થ મરોપવિત્ તથા શીખાદિને (વહસિ) ધારણ કરે છે તેને છોડીને (તેન) અને તેનો ત્યાગ કરી (જગ્) અમાસ (દૈવ્ય) આ સંન્યાસરૂપ (સ્વાહા) શુભ દેવતાળા (યજ્ઞં) પ્રાપ્ત કરવા મેઝમ મયને (દેવેષુ ગન્તવે) વિદ્વાનોમા જવાને માટે પ્રાપ્ત થા.

આના પછી મૌન ધારણ કરી શીખા વારતે આગળ જે ચાર પાત્ર કેશ બાકી રાખ્યા હોય તેને એકેક લક્ષ જામેડી નાખી યજ્ઞોપવિત ઉતારી હાથમા લક્ષ જળની અંજલી ભરી.

ઓરમ્ આપો વૈ સર્વા દેવતાઃ સ્વાહા ॥ ઓરમ્ ધૂઃ સ્વાહા ॥

આ મંત્રથી શીખાના વાળ તથા યજ્ઞોપવીત સહિત જળની અંજલીને જળમા નાખીદે અને પછી આચાર્ય શિષ્યને જળમાથી બહાર કાઢી ભગવું વસ્ત્ર કોપીન, કટી વસ્ત્ર અથવા પહેડી આદિ પ્રીતિપૂર્વક આપી આગળ લખ્યાપ્રમાણે (યો મે દક્ષ) એ મંત્રથી દંડ ધારણ કરી આત્મામા આહવનીયાદિ અગ્નિને આરોપણ કરે

યો વિદ્વાદ્ બ્રહ્મ પ્રત્યક્ષં પશ્યંષિ યસ્ય સંભારા ઋચો યસ્યાનૂક્યમ્ [૧]
 ॥૧॥ સામાનિ યસ્ય લોમાનિ યજુર્હૃદયમુચ્યતે પરિસ્તરણમિદ્ધિવિઃ [૨] ॥ ૨ ॥
 યદ્વા અતિથિપતિંથીન્ પ્રતિ પશ્યંતિ દેવયજ્ઞનં પ્રેક્ષતે [૩] ॥ ૩ ॥ યદંધિવદંતિ
 દીક્ષામુપૈતિ યદુદકં યાચંત્યપઃ પ્રણયતિ [૪] ॥ ૪ ॥ યા ઇવ યજ્ઞ આપઃ પ્રણીયન્તે

૧ (ય) જે પુરુષ (પ્રત્યક્ષમ્) સાક્ષાત્કારથી (બ્રહ્મ) પરમાત્માને (વિદ્વાત્) જાણે છે અને (યસ્ય) જેના (પરુષિ) ઠકોર સ્વભાવાદિ (સંભારા) હોમ કરવા યોગ્ય ધ્રુવો છે અને (યસ્ય) જેનો (ઋચ) યથાર્થ સત્ય બાપણુ સત્યોપદેશ અને રૂઝવેદાદિ વેદની (અનૂક્યમ્) વાણીજ અનુકૂલતા પ્રમાણે કથનનો વિષય છે તેજ મનુષ્ય સંન્યાસ ગ્રંથ કરે.

૨ (યસ્ય) (સામાનિ) (લોમાનિ) સામવેદ જેના લોભ અર્થાત્ વાળની સમાન છે (યજુ) યજુર્વેદ જેના (હૃદય) હૃદયની ઊપમા (ઉચ્યતે) અપાય છે (પરિસ્તરણમ્) જેની સર્વ રીતે શસ્ત્ર અને અસ્ત્ર આસન આદિ સામગ્રીને (હિવિ) હોમ કરવાને યોગ્ય છે તે પુરુષ સંન્યાસ ગ્રંથ કરવાને યોગ્ય થાય છે

૩ (યદ્વા) અથવા જે (અતિથિપતિ) અતિથિઓનું પાલન કરવાવાળા (અતિથિન્) અતિથિઓની તરફ માન અને સત્કારથી (પ્રાતપશ્યતિ) જુએ છે તેજ સંન્યાસી (દેવયજ્ઞમ્) ખીજા અતિથિઓને વિદ્વાન સમગ્ર પુણ્ય દૃષ્ટિથી જુએ છે તેજ સંન્યાસી થવાને યોગ્ય અધિકારી છે

૪ (યત્) જે સંન્યાસી ખીજા વિદ્વાન મનુષ્યોની સાથે સવાહ (અમિવદાન્તિ) અથવા તેઓને અભિવાદન કરે છે (દીક્ષાં ઉપૈતિ) તે દિક્ષાનેજ પ્રાપ્ત થાય છે એમ સમજવું, અને (યત્) જે (ઉદકમ્) જળની પાચના કરે છે તે (ઉપ પ્રણિયતિ) પ્રણીતામા જલને રેડે છે એમ સમજવું

૫ (યાજ્ઞે) યજ્ઞમા (યાતેવ) જે જળનું (પ્રણિયન્તે) પ્રણિધાન, કરવામા આવે છે (તા ઇવ) તેજ જળ (તાઃ) પ્રણીતાપાત્રમા રાખેલ સંન્યાસીએ રાખેલા જળની સમાન છે.

તા એ તાઃ [૫] ॥૫॥ યદાવસથાન્ કલ્પયન્તિ સદૌઽહવિધ્વાનાન્યેવ તત્કલ્પયન્તિ
[૬] ॥૬॥ યદુપસ્તુળન્તિ ઘર્ષિરેવ તત્ [૭] ॥ ૭ ॥ તેષામાસંજ્ઞાનામતિથિરાત્મં
જુંહોતિ [૮] ॥૮॥ સુચા હસ્તેન પ્રાણે યુપે સ્તુક્કારેણ વષટ્કારેણ [૧] ॥ ૯ ॥
एते वै प्रियाश्चाप्रियाश्चात्विजः स्वर्गं लोकं गमयन्ति यदतिथयः [૨] ॥ ૧૦ ॥
प्रजापत्यो वा एतस्य यज्ञो विततो य उपहरति [૩] ॥ ૧૧ ॥ प्रजापतेर्वा एष
विक्रमान्नुविक्रमते यऽउपहरति ॥૧૨॥ योऽतिथीनां स आहवनीयो यो वेश्मनि

૫ સન્યાસી (યત્) જેને (આવસથાન્) નિવાસસ્થાન (કલ્પયન્તિ) કલ્પે છે તે
મૃદ (મદ્) (હવિર્યાન્યાન્યેવ) હવિષને સ્થાપન કરવાનું પાત્ર છે અર્થાત્ યજ્ઞશાળાની
ઉપમા આવવા યોગ્ય છે કારણ કે સન્યાસી પોતેજ જ્ઞાનયજ્ઞનું પુતળ હોવાથી અને જે
મૃદમા તે ભય છે ત્યાં પણ હમેશા જ્ઞાન યજ્ઞ થવાથી તેને અને તે મૃદને પણ જ્ઞાન
યજ્ઞશાળા કહેવામા આવે છે આ અર્થ અલ્પકારિક છે અને સત્ય તથા યથાર્થ છે

૭ તથા (યત્) સન્યાસી જે (ઉપસ્તુળન્તિ) ખીઠાનું વીગેરે કરે છે તે (ઘર્ષિરેવતત્)
તે કુશ પિંજલીની સમાન છે એમ સમજવું

૮ તથા (તેષામ્) (આસંજ્ઞાનામ્) જે પોતાની સમીપ બેઠેલા હોય છે તેઓની પાસે
બેસવાવાળો (અતિથિ) અતિથિ જેની આવવા અથવા જવાની કાંઈ નીયત તિથિ હોતી
નથી તેવા જે સન્યાસી જે કાંઈ ભોજન કરે છે તે (આત્મમ્) આત્મારૂપી વેદીની અદર
હોમજ કરે છે એમ સમજવું.

૯ તથા જે સન્યાસી (હસ્તેન) હાથથી ભોજન કરે છે તે (સુચા) હાથરૂપી
સ્તુવાવડે જહરામિરૂપી વેદીમા અગ્નિહોત્ર કરે છે એમ સમજવું તથા યુપ એટલે યજ્ઞસ્તંભને
જેમ અનેક પ્રકારના પશુઓ બાધવામા આવે છે તેમ તે સન્યાસી (સ્તુક્કારેણ) સ્તુવાની
સમાન (વષટ્કારેણ) વષટકારથી હોમકીવાની માફક (પ્રાણે) પ્રાણમા મન અને ઇંદ્રિયોને
બાધે છે એમ સમજવું

૧૦ (એતે વૈ) તેજ (ઋત્વિજઃ) ઋતુ ઋતુમા પ્રાપ્ત થવાવાળા, પ્રિય અથવા અપ્રિય
સન્યાસી (પ્રિયા ચ અપ્રિયા) લોકો અતિથીરૂપ છે અને તેથીજ તેઓ મૃદસ્થોને
(સ્વર્ગં લોક) જોવા યોગ્ય, અને અનુભવવા યોગ્ય અત્યંત સુખને (ગમયન્તિ) પ્રાપ્ત કરાવે છે.

૧૧ (એતસ્ય) આ સન્યાસીનો (પ્રજાપત્ય) પ્રજાપતિ પરમાત્માને ઓળખવાનો આ
આશ્રમ ધર્મના અનુદાનરૂપ (યજ્ઞ) સારી રીતે પાળવા યોગ્ય યની ધર્મ (વિતત.) વિસ્તાર
પામે છે અર્થાત્ (ય.) જે આ સન્યાસ ધર્મને સર્વોપરી સમજીને (ઉપહરતિ) તેનો સ્વીકાર
કરે છે (વૈ) તેજ સન્યાસી બધ શકે છે

૧૨ (યઃ) જે (વષઃ) સન્યાસી (પ્રજાપતેઃ) પરમેશ્વરને ભક્તિવા રૂપ સન્યાસાશ્રમના
(વિક્રમાન્) સત્યામારોને (અનુ વિક્રમતે) અનુકુળતા પ્રમાણે યથાયોગ્ય પાળે છે (વૈ) તેજ
સર્વ શુભશુભોને (ઉપહરતિ) પામે છે.

સ ગાર્હપત્યો યસ્મિન્ પવન્તિ સ દક્ષિણાગ્નિઃ [૫] ॥ ૧૩ ॥ ઇષ્ટ ચ વાણ્ણ પૂર્ત્વં ચ ગૃહાણામશ્રાન્તિ યઃ પૂર્વોઽર્તિથેરશ્રાન્તિ [૬] ॥ ૧૪ ॥ અથર્વં કાં ૧૧ સૂં ૬ ॥

તસ્યવૈ વિદુષો યજ્ઞસ્યાત્મા યજમાનઃ શ્રદ્ધા પત્ની શરીરમિધ્મમુરો વેદિર્લોમાનિ વર્હિર્વેદઃ શિશ્વાહૃદયં યૂપઃ કામ આજ્યં મન્યુઃ પથુસ્તપોઽગ્નિર્દમઃ શમયિતા દક્ષિણા વાગ્યોતા* પ્રાણગદ્ગાતા ચક્ષુરધ્વર્યુર્મનો બ્રહ્મા શ્રોત્રમગ્નીત્ । યાવદ્ ધ્રિયતે સા દીક્ષા યદશ્રાન્તિ તદ્ધવિર્યત્પિશતિ તદસ્ય સોમપાનમ્ યદ્રમને તદુપસદો યત્સચ્ચરત્યુપવિશ્વત્યુ-
ત્તિષ્ઠતે ચ સ પ્રવગ્યોં યન્મુખં તદા હવનીયો યા વ્યાહૃતિ રાહુતિર્યદસ્ય વિજ્ઞાનં તજ્જુહોતિ યત્સાય પ્રાતરન્તિ તત્સમિધે યન્પ્રાતર્મધ્યન્દિન ૫ સાયં ચ તાનિ સવનાનિ

૧૩ (ય) (અનિથાનામ્) ઉત્તમ સન્યાસીને જે સગ કરવામા આવે છે (સ) તેજ સન્યાસીને માટે (ગાર્હપત્ય) આહરણીય અર્થાત્ (વલ્લયર્થ) આશ્રમમા જે બ્રહ્મચારી હોમ કરે છે) તેજ છે અને (ય) જે ઘરમા સન્યાસી વસે છે (સ) તેજ તેને માટે (ગાર્હપત્ય) ગૃહમધી અગ્નિ છે અને (યસ્મિન્) જે જડરાગિમા અજ્ઞાદિને (પવન્તિ) પચાવે છે (વ) તેજ તેને માટે (દક્ષિણાગ્નિ) વાનપ્રસ્થ સખધી અગ્નિ છે આવી રીતે સન્યાસી મર્વ અગ્નિઓને આત્મામા આરોપણ કરે

૧૪ (ય) જે ગૃહસ્થ (અનિથે પુર્વઃ) સન્યાસીની પહેલા (અશ્રાન્તિ) ભોજન કરે છે (પથ) તે (ગૃહાણામ્ ઇષ્ટમ્ ચ પૂર્ત્વં) તે ગૃહસ્થાશ્રમના સર્વ સુખ અને તેના સાધનો તથા પરિપૂર્ણ ઐશ્વર્ય (ચ) અને તેના સાધનોને (ઘૈ) ખચીત (અશ્રાન્તિ) બક્ષણ કરે છે અર્થાત્ નાશ કરે છે એટલા માટે જે ગૃહસ્થને ત્યા અતિથી અથવા સન્યાસી આવે તો તેને પ્રથમ જમાડીને પછી પેાતે ભોજન કરવું એજ યોગ્ય છે

*અર્થ—(પથમ) આવી રીતે સન્યાસ ગ્રહણ કરવાવાળો (તસ્ય વિદુષ) તે વિદ્વાન સન્યાસી (યજ્ઞસ્ય) સારી રીતે અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય સન્યાસ આશ્રમરૂપ યજ્ઞના (યજ્ઞમાન) પતિ (આત્મા) રૂપ છે અને જે ઇન્દ્ર વેદ તથા સત્ય ધર્માચરણ અને પરોપકારમા (શ્રદ્ધા) સત્ય ધારણ રૂપ તે સન્યાસીની દૃઢ પ્રીતિ છે તેજ તેની સ્ત્રી છે (શરીરમ્) અને તેનું શરીર (ઇન્દ્રમ્) આ સન્યાસ આશ્રમ રૂપ યજ્ઞને માટે ઇન્દ્રરૂપ છે અને તેનું (ઊર) વૃક્ષરથળ (વેદિ) યજ્ઞ કરવા માટે કુડરૂપ છે તથા તેના શરીર ઊપર (લોમાનિ) જે રોમ છે તે (વર્હિ) કુશાનુસ્ય છે અને જે (વેદ) વેદ અને તેના શબ્દાર્થ સખધ જાણીને આચરણ કરવામા આવે છે તે સન્યાસીની (શિશ્વા) શીખા છે તથા સન્યાસીનું (હૃદય) જે હૃદય છે તે (યૂપ) યજ્ઞનો સ્તંભ છે તથા જે તેના શરીરમા (કામ) કામ અથવા કાંઈ પણ જનની ઇચ્છા છે તે (આજ્યમ્) જ્ઞાનરૂપ અગ્નિમા હોમ કરવારૂપ યજ્ઞમામગ્રી છે તથા (મન્યુ) સન્યાસીમા જે ક્રોધ છે તે (અશુ) શરીરના મળની માફક છોડવા યોગ્ય વસ્તુ છે તથા તે સન્યાસી (તપ) સત્યધર્માનુષ્ઠાન તથા પ્રાણુયામાદિ યોગાભ્યાસ વિગેરે જે ક્રિયા કરે છે તે વેદોની (અગ્નિ) અગ્નિસમાન છે જે સન્યાસી (વ્રમ) અધર્મ આચરણથી ઇન્દ્રિયોને રોકીને ધર્માચરણમા સ્થિર રાખી પોતાનું વર્તન ચલાવે છે તે (શમયિતા) દુષ્ટોને દૂર દેવાવાળો સખ્ય પુરૂષ છે એમ સમજવું તથા જે સન્યાસીની (વાજ્) વાણી સત્યોપદેશ કરવાને માટેજ છે તે સન્યાસી સર્વને અભયદાન આપે છે એમ સમજવું જે સન્યાસીના શરીરમા (પ્રાણ) પ્રાણ છે તે (હ્રાતા) હોતાની સમાન છે જે તેના (ચક્ષુઃ) અક્ષુ છે તે (ઉદ્ગાતા) ઉદ્ગાતાની સમાન છે તથા તેનું (મનઃ) મન (અધ્વર્યુ) અધ્વર્યુ છે અને જે

। યે અહો રાત્રે તે દર્શપૌર્ણમાસૌ યેઽર્દ્ધમાસાશ્ચ માસાશ્ચ તે ચાતુર્માસ્યાનિ ય ઋતવસ્તે
પશુબન્ધા યે સંવત્સરાશ્ચ તેઽહર્ગણાઃ સર્વવેદસં વા એતત્સત્ર યન્મરણં તદવશ્યઃ ।
એતદ્દૈ જરામર્યમગ્નિહોત્ર સત્રં ય एवं વિદ્વાનુદગયને પ્રમીયતે દેવાનામેવ મહિમાનં
ગત્વાદિત્યસ્ય સાયુજ્યં ગચ્છત્યથ યો દક્ષિણે પ્રમીયતે પિતૃણામેવ મહિમાનં ગત્વા
ચન્દ્રવસઃ સાયુજ્યં સલોકતામાપ્રોત્યેતૌ વૈ મૂર્યચન્દ્રમસૌર્મહિમાનો બ્રાહ્મણો વિદ્વાન-
ભિજયતિ તસ્માદ્ બ્રહ્મણે મહિમાનમાપ્રોતિ તસ્માદ્ બ્રહ્મણો મહિમાનમિત્યુપનિષત્
તૈત્તિ૦ પ્રપા૦ ૧૦ અનુ૦ ૬૪ ॥

(ઓશ્વં) તેના કણુ છે તે (બ્રહ્મા) બ્રહ્મા છે તથા (અગ્નીત્) અગ્નિ લાવવાવાળાનીમાકક
(યાવત્ ધ્રિયને) તે સન્યાસી કાષ્ઠ ધાતુ કરે છે (સા) તે (દીક્ષા દીક્ષા ગ્રહણ ૩૫ છે
અને (યદશ્નાતિ) તે સન્યાસી જે કંઈ ખાય છે, (તદહવિ) તે ધૃતાદિ સામગ્રીની માફક હોમવા
યોગ્ય પદાર્થ છે તથા (યતપિષતિ) તે જે કંઈ જળ અથવા દુધાદિ પદાર્થ પીએ છે
(તત્તત્સ્યસોમપાન) તેજ તેનું સોમ પાન છે તથા (યદ્રમતે) તે જે જે ઠેકાણે ગમન
કરે છે તે (તદુપસદઃ) ઉપસામગ્રી છે તથા (યત્ સચ્ચરત્યુપવિશત્યુ ત્તિષ્ઠે) તે જે કંઈ
આવળવ અને બેસવા ઉઠવાની ક્રિયા કરે છે (સ પ્રવર્ત્ય) તે તેનો પ્રવર્ત્ય છે, (યન્મુલ્લમ)
જે તેનું મુખ છે (તદાવહનીય) તે સન્યાસીના આહવનીય અગ્નિની મમાન છે તથા
(યા વ્યાહતિર્યદસ્ય વિજ્ઞાનમ) તે સન્યાસીનું વ્યાહતિ ઉચ્ચાતુ અથવા તેનું વિજ્ઞાન
આહુતીરૂપ છે અને (તજ્જુહોતી) તે તેનોજ હોમ કરે છે એમ સમજવું તથા (યત્ સાયં પ્રાતરતિ)
તે સન્યાસી સન્યાસમયે તથા પ્રાત્રકાળે જે કાષ્ઠ ભોજન કરે છે (તત્સમિધમ્) તે
સમિધા છે, તથા (યત્પ્રાતર મધ્યન્દિનમ સાય ચ) તે સન્યાસી પ્રાત્ર મંચાન્દ અને
સાયંકાળમા જે કાષ્ઠ કર્મ કરે છે તે ત્રણ (મવનાનિ) સવન છે (યે અહોગત્રે) તથા જે
દિવસ અને રાત્રિ છે તે (તે દર્શપૌર્ણમાસૌ) તે સન્યાસીના પૌર્ણમાસ તથા અમાવાસ્યેષ્ટિ છે
(અર્ધમાસાશ્ચ, માસાશ્ચ,) જે કૃષ્ણપક્ષ શુક્લપક્ષ તથા મહિના છે તે તે સન્યાસીના
ચાતુર્માસ્ય યજ્ઞ છે (યેઋતવ) તથા વસતાદિ રૂપ છે તે (પશુબન્ધ) સન્યાસીનો પશુ
બધ અર્થાત્ ૯ પશુઓનું બાંધવું છે (યે વસત્સરાશ્ચ પરિવત્સરાશ્ચ) જ સવત્સર અને
પરિવત્સર અર્થાત્ વર્ષવર્ષાંતર છે (તેઽહર્ગણા) તે સન્યાસીનું અહર્ગણ અર્થાત્ બે રાત્ર
અથવા ત્રણ રાતનું વ્રત છે અને જે (સર્વવેદસં વૈ) સર્વ વેદસ્ દક્ષિણ અર્થાત્ શીખા
સુત્રાદિ પૂર્વાશ્રમના ચિન્હોનો ત્યાગ છે તે સર્વથી મહાન યજ્ઞ છે અને (યન્મરણં) જે તેનું
મૃત્યુ છે તે (તદવશ્ય) યજ્ઞને આ તે કરવામા આવતું સ્નાન છે (એતદ્દૈ જરા મર્યમગ્નિ હોત્ર સત્રમ્)
જરાવસ્થા અને મૃત્યુપર્યંત અર્થાત્ યાવત્ જીવન રહે ત્યા સુધી સત્યોપદેશ અને યોગાભ્યાસાદિ
સન્યાસ ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવારૂપ સર્વથી મહાન અગ્નિહોત્ર છે (ય વષ (વિદ્વાનુદગયતે)
અને આવી રીતે જે વિદ્વાન્ સન્યાસ લઇને વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તથા યોગાભ્યાસ કરી
શરીરને છોડે છે તે મહાન્ વિદ્વાનોના મહિમાને પ્રાપ્ત થઇ સ્વપ્રકાશક સ્વરૂપ પરમાત્માના
સંગને પ્રાપ્ત થાય છે તથા જે યોગ અને વિજ્ઞાનથી રહિત હોય છે તે, સાસારીક દક્ષિણાયન
રૂપ વ્યહવારમા મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય છે અને તે ફરી ફરીને માતાપિતાની પદવીને પ્રાપ્ત થઇ
અદ્રશોકની સમાન રૂઢિ તથા ક્ષયને પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ જે વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ આ બંનેના
ભોગ્ય મહિમામા ન ફસતા તેને જીતી લે છે તે સન્યાસી, આ સર્વથી પર એવા પરમાત્માના
મહિમાને પ્રાપ્ત થઇ મુક્તિ તથા મોક્ષના સુખને અનુભવ કરે છે.

॥ અથ સંન્યાસે પુનઃ પ્રમાણાનિ ॥

ન્યાસ*ઈત્યાહુર્મનીષિણો બ્રહ્માણમ્ । બ્રહ્મા ત્રિશ્વઃ કતમઃ સ્વયમ્ભુઃ પ્રજાપતિઃ
સંવત્સર इति । સંવત્સરોડસાત્રાદિત્યો યડ્દષ આદિત્યે પુરુષઃ સ પરમેષ્ઠા બ્રહ્માત્મા
। યાભિરાદિત્યસ્તપનિ રશ્મિભિસ્તાભિઃ પર્જન્યો વર્ષતિ પર્જન્યેનૌષધિવનસ્પતયઃ
પ્રજાયન્ત ઔષધિવનસ્પતિભિરન્નં ભવત્યન્નેન પ્રાણાઃ પ્રાણૈર્બલં વલેન તપસ્તપસા
શ્રદ્ધા શ્રદ્ધયા મેધા મેધયા મનીષ મનીષયા મનો મનસા શાન્તિઃ શાન્ત્યા ચિત્તં
ચિત્તેન સ્મૃતિઃ સ્મૃત્યા સ્માર સ્મારેણ વિજ્ઞાનં વિજ્ઞાનેનાત્માનંવેદયતિ તત્માદન્ન
દદન્ત્સર્વાણ્યેતાનિ દદાત્યન્નાત્ પ્રાણા ભવન્તિ ભૂતાનામ્ । પ્રાણૈર્મનો મનસશ્ચ
વિજ્ઞાનં વિજ્ઞાનાદાનન્દો બ્રહ્મયોનિઃ । સ વા एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन
સર્વમિદં પ્રોતં પૃથિવી ચાન્તરિક્ષં ચ દ્યૌશ્ચ દિશ્શચાવાન્તરદિશ્શાશ્ચ સ વૈ સર્વમિદં
જગત્ સ ભૂત સ્ત્ર્યં જિજ્ઞાસક્લૃપ્ત કૃતજા રયિષ્ઠાઃ શ્રદ્ધા સત્યો મહત્વાંતમસો
વરિષ્ઠાત્ । જ્ઞાત્વા તમેષં મનસા હૃદા ચ ભૂયો ન મૃત્યુમુપયાદિ વિદ્વાન્ । તસ્માન્
ન્યાસમેષા તપસામતિરિક્તમાહુઃ । વસુરણ્વો વિભૂરસિ પ્રાણો ત્વમસિ સંધાતા બ્રહ્મ-
સ્ત્વમસિ ત્રિશ્વસૃત્તેજોદાસત્વમસ્યગ્રેરસિ વર્ષોદાસ્ત્વમસિ સૂર્યસ્ય ધુમ્નોદાસ્ત્વમસિ
ચન્દ્રમસ ઉપયામગૃહીતોસિ બ્રહ્મણેત્વા મહસે । ઓમિત્યાત્માન યુક્તીત । एतद्वै
મહોપનિષદં દેવાનાં ગૃહ્યમ્ । ય एवं वेद ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो
મહિમાનામિત્યુપનિષત્ । તૈત્તિ૦ પ્રપા૦ ૧૦ । અનુ૦ ૬૩ ॥

• (ન્યાસ ઇત્યાહુર્મનીષિણ) આ અનુવાકનો અર્થ સુગમ છે એટલા માટે
ભાવાર્થજ કહીશું ન્યાસ અર્થાત્ સન્યાસ શબ્દનો અર્થ જે આગળ કહેવાઇ ગયો છે તે
રીતી પ્રમાણે જે સન્યાસ છે તે પરમાત્માનો ઉપાસક છે તે પરમાત્મા સુર્યાદિ લોકમા
વ્યાપ્ત અને પુર્ણ છે કે જેના પ્રજાપતી સુર્ય તપે છે. સુર્યના તપવાથી વાયુ અને
અને વર્ષાદિથી ઔષધી તથા વનસ્પતિની ઉત્પત્તિ થાય છે તે વનસ્પતિથી અન્ન, અન્નથી
પ્રાણુ પ્રાણુથી બલ, બલથી તપ અર્થાત્ પ્રાણુપાત્ર, યોગાભ્યાસ વગેરે, અને તેનાથી
શ્રદ્ધા, સત્યના ધારણુમા પ્રીતિ અને તેથી બુદ્ધિ, તપ, બુદ્ધિથી વિચારશક્તિ અને વિચાર
શક્તિથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી શાન્તિ, શાન્તિથી ચેતના, ચિત્તથી સ્મૃતિ અને સ્મૃતિની આગળ
પાછળનું જ્ઞાન થાય છે. તે જ્ઞાનથી વિજ્ઞાન અને એ વિજ્ઞાનથી સન્યાસી આત્માને બધી
શકે છે આટલા માટે અન્નદાન શ્રેષ્ઠ છે કે જેનાથી પ્રાણુ બળ વિજ્ઞાનાદિની ઉત્પત્તિ થાય છે,

॥ संन्यासिनुं कर्तव्याऽकर्तव्य ॥

દત્તે દૃઢ મા મિત્રસ્ય મા ચક્ષુષા સર્વાણિ ભૂતાનિ સમીક્ષન્તામ્ । મિત્રસ્યાહં
ચક્ષુષા સર્વાણિ ભૂતાનિ સમીક્ષે । મિત્રસ્ય ચક્ષુષા સમીક્ષામહે ॥ ૧ ॥

યજુ૦ અ૦ ૩૬ । મં૦ ૧૮ ॥

અમે નર્ય મુપથા રાએ અસ્માન્ વિશ્વાનિ દેવ વ્યુનાનિ વિદ્રાન્ । યુયોધ્યે-
સઙ્ગુદુરાળમેનો ભૂયિષ્ઠાન્તે નર્ય ડક્તિં વિધેમ ॥ ૨ ॥ યસ્તુ સર્વાણિ ભૂતાન્યાત્મન્યે-
વાનુપશ્યતિ ॥ સર્વભૂતેષુ ચાત્માનં તત્તો ન વિચિકિત્સતિ ॥ ૩ ॥ યસ્મિન્ત્સર્વાણિ
ભૂતાન્યાત્મૈવાઽભૂદ્વિજાનતઃ । તત્ર કો મોહઃ કઃ શોકઃ એકત્વમનુપશ્યતઃ ॥ ૪ ॥
યજુ૦ અ૦ ૪૦ । મં૦ ૧૬ । ૬ । ૭ ॥

પરીત્ય ભૂતાનિ પરીત્ય લોકાન્ પરીત્ય સર્વાઃ પ્રદિશો દિશંશ્ચ । ઉપસ્થાય
પ્રથમજામૃતસ્યાત્મનાત્માનંમભિસંવિવેશ ॥ ૫ ॥ ય૦ અ૦ ૩૨ । મં૦ ૧૧ ॥
ઋષો અક્ષરે પરમેવ્યોમન્ યસ્મિન્ દેવા અધિવિશ્વે નિષેદુઃ । યસ્તન્ન વેદ કિમુચા
કરિષ્યતિ ય ઇતદ્વિદુસ્તે ઇમે સમાસતે ॥ ૬ ॥ ઋ૦ મં૦ ૧ । સૂ૦ ૧૬૪ । મં૦ ૬૩ ॥

અર્થ—હે (દત્તે) સર્વં દુઃખ વિદારક પરમાત્મન તુ (મા) મને સન્યાસ માર્ગમા (દૃઢ)
આગળ ચલાવ હે સર્વ મિત્ર તુ (મિત્રસ્ય) સર્વં સુહૃદ્ આમ પુરોની (ચક્ષુષા) દૃષ્ટીથી
(મા) મને સર્વનો મિત્ર બનાવ જેથી (સર્વાણિ) સર્વ (ભૂતાનિ) પ્રાણિમાત્ર મને મિત્રની
દૃષ્ટીથી (સમીક્ષન્તામ્) જુએ તથા (અહ) હું પણ (મિત્રસ્ય) મિત્રની (ચક્ષુષા) દૃષ્ટીથી

જે પ્રાણીનો આત્મા છે અને જેનાથી આ આપુ જગત્ ઓતપ્રોત વ્યાપ છે તથા જે સર્વ જગત્નો
કર્તા છે અને જે પુર્વ કલ્પમા પણ જગત્ને સૃજે છે એવા પરમાત્માને જાણવાની ઇચ્છાથી
હે વિદ્વાન્ સન્યાસી તુ તેને જાણીને ફરીથી વારવાર જન્મ મરણને પ્રાપ્ત ન થા, પરતુ
શુક્તિના પૂર્ણ સુખને પ્રાપ્ત કર આ કારણને લીધેજ સન્યાસને સર્વ તપથી શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ
કહેવામા આવે છે હે પરમેશ્વર તુ સર્વની આદર વસી રહો છે, વિભૂ છે, પ્રાણીનો પ્રાણ તથા
સર્વતુ સંઘાત કરવાવાળો અને વિશ્વનો પેદા કરનાર તથા ધારણ કરનાર છે અને સૂર્યાદિને તેજ
આપવાવાળો છે તુ અગ્નિથી પણ તેજસ્વી, વિદ્યાનો આપનાર, સૂર્યનો કર્તા, તથા ચન્દ્રમાના
પ્રકાશનો પ્રકાશ કર્તા છે, તુ સર્વથી મહાન્ અને પુજનીય દેવ છે, આટલા માટે (ઓર્મ્)
આ મંત્રનો મનથી ઉચ્ચારણ કરીને પરમાત્મામા આત્માને લગાડવો અને જે મનુષ્ય વિદ્વા-
નોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય આ મહોત્તમ વિદ્યાને ઉપર કલા પ્રમાણે જાણે છે તે સન્યાસી,
પરમાત્માને તથા તેના મહત્વને જાણીને આનંદમા રહે છે.

(સર્વાણિ ભૂતાનિ) સર્વ ભૂત પ્રાણીમાત્રને (સમીક્ષે) જોઈ આવી રીતે આપની કૃપા અને અમારા પુરુષાર્થથી અમે લોકો એક બીજાની તરફ (મિત્રસ્ય ચક્ષુષા) સહૃદયતાથી દૃષ્ટીથી (સમીક્ષામહે) જોતા રહીએ (મિત્રભાવથી વર્તીએ) (૧) હે (અમે) સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપ સર્વ દુઃખદાયક (દેવ) સર્વ સુખ દાતા પરમેશ્વર (વિદ્વાન્) આપ (રાયે) યોગ અને વિજ્ઞાન રૂપ ધનની પ્રાપ્તિ માટે (સુપથા) વેદોક્ત ધર્મમાર્ગથી (અસ્માન્) અમને સૌને તથા અમારા (વિશ્વાનિ) સમ્પૂર્ણ (વયુનાનિ) પ્રજાન તથા ઉત્તમ કર્મોને (નય) કૃપા કરી શુભ માર્ગમાં પ્રેરો તથા (અસ્મૃત્) અમારાથી (જુહુરાણમ્) કુટીલ પક્ષપાત રહિત, (એન) અપરાધ તથા પાપકર્મોને (યુયોધિ) દુર રાખો અને આવા બીજા અધર્માચરણથી અમને સદા દુર રાખો, એટલા માટે (તે) આપનીજ (નમ યુક્તિ) નમસ્કારપૂર્વક પ્રશંસાને અમે (ભૂયિષ્ઠાં) બહુ પ્રકારે (વિધેમ) ગાઈએ છીએ ॥૨॥ (ય) જે સન્યાસી (તુ) વારંવાર (આત્મન્યેવ) આત્મા અર્થાત્ પરમેશ્વરમાજ પોતાના આત્મા તુલ્ય (સર્વાણિ ભૂતાનિ) સંપૂર્ણ ભૂત પ્રાણીમાત્ર, જીવ અને જગતરથ પદાર્થને (અનુપદ્યયતિ) અનુકુળતાથી જુએ છે (ચ) તથા (સર્વ ભૂતેષુ) સંપૂર્ણ પ્રાણી અપ્રાણીઓમાં (આત્માન) પરમાત્માને વ્યાપી રહેલ જુવે છે (તત) ત્યારે તે કોઈ પણ વ્યવહારમાં (ન વિચિકિત્સતિ) સંશયને પ્રાપ્ત થતો નથી અર્થાત્ પરમેશ્વરને સર્વ વ્યાપક, સર્વાન્તર્યામી તથા સર્વ સાક્ષી જાણીને પોતાના આત્માતુલ્ય પ્રાણી માત્રની હાનિ લાભ, સુખ દુઃખાદિને જુએ છે ત્યારેજ તે ઉત્તમ સન્યાસ ધર્મને પ્રાપ્ત થાય છે ॥૩॥ (વિજ્ઞાનત) જે વિજ્ઞાનયુક્ત સન્યામિના (યસ્મિન્) પક્ષપાત રહિત ધર્મયુક્ત સન્યાસમાં (સર્વાણિભૂતાનિ) સર્વ પ્રાણીમાત્ર (આત્મેવ) આત્મા સમાન ગણવામાં આવે છે, અર્થાત્ જેવી રીતે આપણો આત્મા આપણને પ્રિય છે તેવીજ રીતે પ્રાણી-માત્રને પોતાનો આત્મા પ્રિય છે એવા પ્રકારનો નિશ્ચય (અભૂત) થાય છે (તત્ર) એવા સન્યાસાશ્રમમાં (એકત્વમનુપદ્યયત) આત્માના સમાન ભાવને અનુભવવાળા સન્યાસીને (ક્રો, મોહ) વળી મોહ શાનો થાય, અને શોક પણ (ક શોક) કયાથીજ હોય ? આ કારણથી સન્યાસી શોક મોહાદિ દોષોથી રહિત થઈ હમેશા સર્વનો ઉપકાર કરે છે ॥૪॥

આવી રીતે પરમાત્માની રતુતિ પ્રાર્થના અને ધર્મમાં દૃઢ નિષ્ઠા રાખી જે પુરુષ (મૂનાનિ) સંપૂર્ણ પૃથિવ્યાદિ ભૂતોમાં (પરીત્ય) વ્યાપ (લોકાન્) સંપૂર્ણ લોક લોકોતરમાં (પરીત્ય) પુર્ણ (સર્વા) (પ્રાદિશો, દિશાશ્ચ) તથા સર્વ દિશા અને ઉપદિશાઓમાં (પરીત્ય) વ્યાપક રૂપે સ્થિત છે તથા જે (ઋતસ્ય) સત્ય કારણના યોગથી (પ્રથમજામ્) સર્વ મહત્ત્વાદિ સંપત્તિને ધારણ કરીને પાલન પોષણ કરી રહ્યો છે એવા (આત્માન્મ) પરમાત્માને સન્યાસી (આત્મના) પોતાના આત્માથી (ઉપસ્થાય) અમીપ પહોંચીને અર્થાત્ જાણીને તેમાં (અમિસિધિવેશ પ્રતિદિન સમાધિયોગથી પ્રવેશ કરે ॥ ૫ ॥ હે સન્યાસી લોકો (યસ્મિન્ પરમે વ્યોમન્ અક્ષરે) સર્વોત્તમ આકાશવત્ વ્યાપક નાશ રહિત પરમાત્માની અદર (ઋચ) રૂપેદાદિ વેદ તથા (વિશ્વ-દેવા) સર્વ પૃથિવ્યાદિ લોક અને સમસ્ત વિદ્વાન (અધિનિવેદુ) સ્થિર છે અને થાય છે. (તત્) તે પરમાત્માને (ય) જે મનુષ્ય (નવેદ) નથી ઓળખતો તો પછી તે (ઋચા) વેદ-શાસ્ત્ર જાણીને (કિંકરિષ્યતિ) શુ સુખ અથવા લાભ મેળવશે ? અર્થાત્ વિદ્યા વિના પરમેશ્વરનું જ્ઞાન કદી થતુ નથી પણ જે વિદ્યા ભણ્યા પછી પણ જે પરમેશ્વરને જાણવામાં ન

આવે અને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામા ન આવે તો તેનું મનુષ્ય શરીર ધારણ કરવું નિષ્ફળ જાય છે. પણ (યે) જે વિદ્વાન ઘોઠો તે પરમાત્માને જાણે છે (વિદુઃ) (તે, હમે, શ્વ) તેજ તે પરમાત્માની અદ્વર (સમાસતે) સારી રીતે સમાધિદ્વારા સ્થિર થાય છે ॥ ૬ ॥ (સમાધિનિર્ઘૂતમલસ્ય) સમાધિના યોગથી જેના મળ ધોવાઈ ગયા છે અને તેથી જેનું (ચિત્તસ) મન નિર્મલ થયેલું છે અને તેવા ચિત્તનો (આત્મનિ) પરમાત્માની અદ્વર જેણે (નિવેશિતસ્ય) પ્રવેશ કરાવ્યો છે એવા પુરુષને જે (યત્ સુખ) સુખાનુભવ (મવેત્) થાય છે તેનું (ગિગા) વાણીદ્વારા (વર્ણયિતુ ન શક્યતે) વર્ણન થઈ શકતું નથી કારણ કે (તદા) તે વખતે સમાધિમા તે જીવ (તત્) તે પરમાત્માને (અત્ત કરણેન) શુદ્ધ અત કરણથીજ (મૃણ્ણતે) ગ્રહણ કરે છે જેથી તેનું વર્ણન પુરુષ રીતીથી કદીપણ થઈ શકતું નથી ॥ ૭ ॥ એટલા માટે સંન્યાસી ઘોઠોએ પરમાત્મા સ્થિર રહેવું અને તેની આજ્ઞા અર્થાત્ પક્ષપાત રહિત ન્યાય-ધર્મમા સ્થિત રહીને સત્યોપદેશ તથા સત્ય વિદ્યાના પ્રચારથી સર્વ મનુષ્યોને સુખ આપતા રહેવું

સમ્માનાદ્ બ્રાહ્મણો નિત્યમુદ્વિજેત વિષાદિવ ।

અમૃતસ્યેવ ચાકાદ્દક્ષેદવમાનસ્ય સર્વદા ॥ ૧ ॥

યમાન્ સેવેત સતતં ન નિયમાન્ કેવલાન્ બુધઃ ।

યમાન્ પતત્યકુર્વાણો નિયમાન્ કેવલાન્ ભજન્ ॥ ૨ ॥ મનુ.

અર્થ—સંન્યાસીએ જગત્ના સન્માનથી રિપની માફક ડરતા રહેવું અને અમૃતની માફક અપમાનની ઈચ્છા કર્યા કરવી કારણ કે જે અપમાનથી ડરે છે અને માનની ઇચ્છા કરતો રહે છે તે બીજાની મિથ્યા પ્રશ્ન સા કરવાવાળો બની મિથ્યાવાદિ અને પતિત થઈ જાય છે એટલા વારંતે, નિન્દા, પ્રશ્ન સા, માન, અપમાન, જીવન, મરણ હાની અથવા લાભ ગમે તે હોય, આહું કોઈ પ્રીતિ કરે અથવા વૈર બાધે, અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, ઉત્તમ સ્થાનાદિ પ્રાપ્ત થાય અથવા ન થાય ગમે તેટલી ગરમી અથવા ઠંડી બસે હોય તોપણ આ સર્વ દુઃખનું સહન કરે અને અધર્મનું ખડન તથા ધર્મનું મડન હમેશા કરતો રહે આથી ઉત્તમ ધર્મ બીજો એકપણ નથી પરમેશ્વરના શિવાય બીજા કોઈની પણ ઉપાસના ન કરે અને બ્રેદ વિરૂધ્ધ કંઈપણ ન માને, પરમેશ્વરના સ્થાનમા સુક્ષ્મ અથવા જડ અને જીવને પણ ન માને પરમેશ્વરને હમેશા પોતાનો સ્વામી માની પોતે તેનો સેવક બની રહે અને તેવોજ ઉપદેશ બીજાઓને પણ કર્યા કરે, જે જે કર્મ કરવાથી ગૃહસ્થોની ઉન્નતી થાય અથવા માતા, પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી, પતિ, બંધુ, બેહેન, મિત્ર, પડોસી, નોકર, તથા નાના મોટા વિગેરેનો વિરોધ છુટી પ્રેમ વધે એવી એવી વાતો તથા ઉપદેશ કર્યા કરે, વેદથી વીરૂધ્ધ મતમતાતરના ગ્રંથો જેવાકે બાઈબલ, કુરાન, પુરાણ, મિથ્યાબિલાપ, તથા કાવ્યાલકાર, કે જેના બહુવાચી અથવા સાબળવાથી મનુષ્ય વિષયી અને પતિત થઈ જાય છે તે સર્વનો નિષેધ કરતો રહે, વિદ્વાન તથા પરમેશ્વરથી ભિન્ન બીજા કોઈને દેવ ન માને, તથા વિદ્યા, યોગાભ્યાસ, સત્સંગ અને સત્યશાપણાદિથી ભિન્ન બીજું કોઈ તીર્થ ન માને વિદ્વાનોની

મુર્તિઓથી ભિન્ન પાષાણાદિ મુર્તિઓને પણ ન માને અથવા મનાવે, ઝોલીજ રીતે મૂઢ-
રથોને માટે માતાપિતા, આચાર્ય અને અતિથિ, તથા મિત્રોને માટે વિવાહિત પુરુષ અને પુરુષને
માટે વિવાહિતા ઝીની, મુર્તિ શિવાય બીજા કોઈની જડ મુર્તિ પુણ્ય છે એવો ઉપદેશ પણ
ન આપે પરંતુ વેદિક મતની ઉન્નતિ તથા વેદ વિરુદ્ધ પાખંડ મતોનું ખંડન કરવામાં હ-
મેશા પ્રયત્ન કર્યા કરે. આ ઉપરાંત આગળ કેહેવામાં આવેલ ઉપદેશની માફક પોતપોતાના
આશ્રમાનુકુલ કર્તવ્ય કર્મોને કર્યા કરે ખંડન કરવા યોગ્ય કર્મનું ખંડન કરવું કદી પણ છોડે
નહિ આશુર અર્થાત્ પોતાને ઇશ્વર અથવા બ્રહ્મ માનવાવાળાઓનું પણ યથાવત્ ખંડન
કરતો રહે અને પરમેશ્વરના ગુણ કર્મ, તથા સ્વભાવાદિ ગુણોનો પ્રકાશ કરતો રહે. એવા
પ્રકારના કર્મ કરતા છતાં પણ પોતે આનંદમાં રહી બીજાઓને પણ આનંદીત રાખે સર્વદા
(અહિંસા) નિર્વૈરતા (સત્ય) સત્ય બોલવું, સત્ય માનવું તથા સત્ય કરવું (અસ્તેયમ્) મન
વચન, તથા કર્મથી અન્યાય કરીને બીજાના પદાર્થનું ગ્રહણ ન કરવું તથા બીજાને પણ
તે પ્રકારે કરવાનો ઉપદેશ આપવો (બ્રહ્મચર્ય) સદા જીનેન્દ્રિય થઇ આઠ પ્રકારના મૈથુનનો
ત્યાગ કરી વીર્યની રક્ષા અને ઉન્નતિ કરીને દીર્ઘાયુષિ થઇ સર્વનો ઉપકાર કરતા રહેવું
(અપરિગ્રહ) અભિમાનાદિ દોષ રહિત થઇ સંસારના ધનાદિ કાંઈપણ પદાર્થમાં મોહિત થઇ
કદી ન ફસાવું આ પાત્ર યમોનું સેવન સદા કર્યા કરવું અને તેની સાથે પાત્ર નિયમ અર્થાત્
(જ્ઞૌષ્ઠ) બહાર તેમજ અંદરથી પવિત્ર રહેવું (સતોષ) પુરુષાર્થ કરતા રહેવું અને હાની
અથવા લાભથી પ્રમત્ત અથવા અપ્રસન્ન ન થવું (તપ) સદા પક્ષપાત રહિત ન્યાયરૂપ
ધર્મનું સેવન, પ્રાણાયામાદિ યોગ્યાભ્યાસ (સ્વાધ્યાય) સદા પ્રણવનો જપ અર્થાત્ મનમાં
ચિંતન અને તેના અર્થ અને વાચક ઇશ્વરનો વિચાર કરતા રહેવું (ઈશ્વરપ્રણિધાન) અર્થાત્
પોતાના આત્માને પરમેશ્વરની વેદોક્ત આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં સમર્પિત કરીને પરમાનંદ
પરમેશ્વરના સુખને જીવન મુક્ત થઇ ભોગવવું અને શરીર છોડ્યા પછી સર્વદાનંદ મુક્ત
મોક્ષને પ્રાપ્ત થવું એ સંન્યાસીઓના મુખ્ય કર્મો છે હે જગદીશ્વર, સર્વ શક્તિમાન,
સર્વાન્તર્યામિન, દયાલુ, ન્યાયકારીન, સમ્યક્દાનન્દાનન્ત, નિત્ય શુદ્ધ મુક્ત સ્વભાવ, અજર,
અમર, પવિત્ર, પરમાત્મન તમારી કૃપાથી સંન્યાસીઓને પૂર્વોક્ત કર્મોમાં પ્રવૃત્ત રાખી
પરમમુક્તિ સુખને પ્રાપ્ત કરાવતા રહે ॥

॥ इति संन्याससंस्कारविधिः समाप्तः ॥

॥ अथान्त्येष्टिकर्मविधिवक्ष्यामः ॥

શરીરનો જે અંતનો સંસ્કાર છે અર્થાત્ જેની પછી આ શરીરને માટે કોઈ પણ અન્ય પ્રકારનો સંસ્કાર છેજ નહિ તેને નરમેધ, પુરૂષ મેધ, નરયાગ, પુરૂષયાગ, તથા અંત્યેષ્ટિકર્મ, પણ કહેવામા આવે છે

મસ્માન્ત્- શરીરમ્ ॥ ય૦ અ૦ ૪૦ મં૦ ૧૫

નિષેકાદિ શ્મશાનાન્તો મન્ત્રૈર્યસ્યોદિતોવિધિઃ ॥ મનુ૦ ॥

અર્થ—આ શરીરનો સંસ્કાર (મસ્માન્તમ્) ભરમ કરવા પર્યન્ત છે શરીરનો આરંભ ઋતુદાનથી અને અંત શ્મશાન અર્થાત્ મૃતક કર્મ છે

પ્રશ્ન—ગરૂડપુરાણમાં દશરાત્ર એકાદશાહ, દ્વાદશાહ, સપિંડ કર્મ, માસિક, વાર્ષિક, ગયા શ્રાદ્ધ આદિ જે ક્રિયાઓ લખી છે શુ તે બધી અસત્ય છે ?

ઉત્તર—હા, અવશ્ય મિથ્યા છે, કારણ કે વેદોમા તેવા કર્મ કરવાનું વિધાન નથી, એટલા માટે અકર્તાવ્ય છે, વળી મૃતક જીવનો સંબંધ પૂર્વસ બધીઓ સાથે જરા પણ રહેતો નથી, અને તેવીજ રીતે જીવના સંબંધીઓનો પણ કંઈ સંબંધ નથી રહેતો, તે જીવ તો પોતાના કર્માનુસાર જન્મ પામે છે

પ્રશ્ન—મરણની પછી જીવ કયા જાય છે ?

ઉત્તર—યમાલયમા

પ્રશ્ન—યમાલય કેને કહે છે

ઉત્તર—વાયવાલયને

પ્રશ્ન—વાયવાલય કેને કહે છે ?

ઉત્તર—અતરિક્ષને અર્થાત્ આ જે પોલ છે તેને

પ્રશ્ન—શુ ત્યારે ગરૂડ પુરાણ આદિમા યમલોક વીષે લખ્યું છે તે ખોટું છે ?

ઉત્તર—અવશ્ય ખોટુંજ છે

પ્રશ્ન—તો પછી સંસાર શા માટે માને છે ?

ઉત્તર—વેદ સંબંધી અજ્ઞાન તથા ઉપદેશના અભાવથી યમસંબંધી જે કથા લખી રાખી છે તે બધી મિથ્યા છે, કારણ કે યમનામ નીચે દર્શાવેલા પદાર્થોનું છે

૧ ષડિંદ્રમા ઋષયો દેવજા इति । ऋ० મં० ૧ સૂ૦ ૧૬૪ મં० ૧૫

૨ શકેમ વાજીનો યમમ્ । ઋ० મં० ૨ સૂ૦ ૫ મં० ૧

૩ યમાય જુહુતા હવિઃ યમં હયજ્ઞો ગચ્છત્યમિ દૂતો અરંકૃતઃ ।

ઋ૦ મં૦ ૧૦ સ૦ ૧૪ મં૦ ૧૩

૪ યમઃ સૂયમાનો વિષ્ણુઃ સમ્પ્રિયમાણો વાયુઃ પૂયમાનઃ ।

ય૦ અ૦ ૮ મં૦ ૫૭.

૫ વાજિનં યમમ્ ।

ઋ૦ મં૦ ૮ સૂ૦ ૨૪ મં૦ ૨

૬ યમં માતરિશ્વાનમાહુઃ ।

ઋ૦ મં૦ ૧ સૂ૦ ૧૬ મં૦ ૪૬

અર્થ--૧ અહિ ઋતુઓનું નામ યમ છે

૨ પરમેશ્વર

૩ અગ્નિ

૪ વાયુ, વિદ્યુત, તથા સૂર્યનું નામ યમ છે

૫ અહિ પણ વેગવાન હોવાથી વાયુનું નામ યમ છે

૬ અહિ પરમેશ્વરનું નામ યમ છે

ઉપરોક્ત પદાર્થોનું નામ યમ છે એટલા માટે પુરાણાદિની સર્વ કલ્પના મિથ્યા છે

વિધિઃ—સંસ્થિતે ભૂમિભાગં खानयेदक्षिणपूर्वस्यां दिशि दक्षिणापरस्यां वा ॥ ૧ ॥ દક્ષિણા પ્રવળં પ્રાગ્દક્ષિણાપ્રવળં વા પ્રત્યગ્દક્ષિણા પ્રવળમિ-
ત્યેકે ॥ ૨ ॥ યાવાનુદાહુકઃ પુરુષ સ્તાવદાયામમ્ ॥ ૩ ॥ ત્રિતસ્ત્યર્વાક્
॥ ૪ ॥ કેશશ્મશ્રુ લોમન खानी शुक्रं पुरस्तात् ॥ ૫ ॥ દ્વિગુલ્ફં બર્હિ
રાજ્યં ચ ॥ ૬ ॥ દધન્યત્ર સર્પિરાનયન્ત્યેતત્ પિત્ર્ય પૃષદાજ્યમ્ ॥ ૭ ॥
અથૈતા દિશમગ્નીન્નયન્તિ યજ્ઞ પાત્રાણિ ચ ॥ ૮ ॥

અર્થ—જ્યારે કોઈ મરી જાય ત્યારે જો મરનાર પુરુષ હોયતો પુરુષ અને સ્ત્રી
હોયતો સ્ત્રીઓ મરનારને સ્નાન કરાવે ચંદનાદિ સુગંધીનું લેપન અને નવીન
વસ્ત્ર ધારણ કરાવે મરનારના શરીરના વજન પ્રમાણે ઘી અને જો વિશેષ સામર્થ્ય
હોય તો તેથી પણ અધીક ઘી લેવું અને જો મહાદરિદ્રાલિક્ષુક હોય અને જેની
પાત્રે કંઈ ન હોય તેને શ્રીમાન્ અથવા પચ અરધા મણથી ઓછું ઘી ન આપે
અને શ્રીમાન લોક શરીરના તોલ પ્રમાણે ચંદન, શેર એક ઘીમા એક રતી
કસ્તુરી, એક મામો કેસર, એક એક મણ ઘીમા એક એક શેર અગર તગર
તથા ચંદનનો મૂકો પણ યથાશક્તિ નાખીને કપુર પલાશ આદિ લાકડા વગેરે
મળી શરીરના તોલથી બમણી સામગ્રી રમશાનમા મોકલાવવી. ત્યાર પછી મૃત-

કને રમશાનમા લઈ જવું અને આગળથી વેદી બનેલી હોય તો તે નહિ તો નવી વેદી બુમીમા ખોદવી રમશાનનુ સ્થાન વસ્તીની દક્ષિણ તથા આગ્નેય અથવા નૈઋત્ય ખુણામા હોવુ જોઈએ મૃતકના પગ દક્ષિણાગ્નેય અથવા નૈઋત્ય ખુણામા રાખવા તથા માથુ ઉત્તર ઇશાન અથવા વાયવ્ય ખુણામા રાખવુ મૃતકના પગની તરફનું વેદીનું તળીયું જરા નીચુ અને માથાની તરફનો ભાગ જરા ઉચો રહેવો જોઈએ, આ વેદીનુ માપ નિમ્ન પ્રકાર હોવુ જોઈએ પુરૂષ ઉભો રહી માથા તરફ ઉચા હાથ કરે એટલી લાંબી અને બે હાથને બાજુમા લંબાવવાથી જેટલી પહોળાઈ થાય તેટલી પહોળી અર્થાત્ મૃતકના કરતા સાડાત્રણ અથવા ત્રણ હાથ વધારે પહોળી જોઈએ અને છાતી બરાબર ઉડી હોવી જોઈએ અને એક વેંત જેટલો માર્ગ તેની નીચે રહેવો જોઈએ, આવી વેદીની અદર થોડુ થોડુ જલ છાટવુ અને ગાયનુ છાણુ જો ઉપસ્થિત હોય તો તેનુ લેપન કરવુ અને પછી નીચેથી અરધી વેદી જેવી રીતે ભીતમા ઇટા ગોઠવવામા આવે છે, તેવી રીતે એક ઉપર એક બરાબર જમાવીને લાકડાઓ ગોઠવવા લાકડાઓની વચમા થોડો થોડો કપુર જરા જરા અતરે મુકવો આ ચિત્રાની ઉપર મધ્યમા મૃતકને મુકવું અને ચારે તરફ વેદી બરાબર ખાદી રહે તેમ કરવુ પછી ચારે તરફ આજુબાજુ ચન્દન, પલાશ આદિના કાષ્ટ બરાબર ગોઠવીને વેદીની બહાર એક વેંત નીકળે ત્યાં સુધી મુકવા આ ક્રિયા ચાલે તેટલા સમયમા એક જુદો ચુલો બનાવી અગ્નિ વડે ધીને તપાસી ગાળીને એક પાત્રમા રાખવુ અને તેની અદર કસ્તુરી આદિ સર્વ પદાર્થો મેળવી દેવા, લાંબી લાંબી લાકડીઓ ચાર ચમચા જે લાકડા, ચાદી, સોનુ અથવા લોઢાના હોય, અને જેમા એક છટાકથી વધારે અને અરધા છટાકથી ઓછુ ધી ન આવી શકે એવા ચમચાને તે લાકડીઓ સાથે મજબુત બાધી પછી ધીને દીવો કરીને કપુરમા લગાવી માથા પાસેથી આરબો પગ સુધી અને વચમા વચમા અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરાવવો અને અગ્નિપ્રવેશ કરીને —નિમ્ન પાંચ મંત્રોથી આહુતિઓ આપવી અને અગ્નિને પ્રદીપ્ત થવા દેવો

ઓઽમ્ અગ્નયે સ્વાહા । ઓઽમ્ સોમાય સ્વાહા । ઓઽમ્ લોકાય
સ્વાહા ઓઽમ્ મનુમયતે સ્વાહા । ઓઽમ્ સ્વર્ગાય સ્વાહા ॥

ત્યાર પછી ચાર માણસો જુદા જુદા ઉભા રહી વેદોના મંત્રથી સ્વાહા આવે ત્યાં નિમ્ન મંત્રોવડે આહુતિઓ આપતા બંધ

॥ अथ वेदमन्त्राः ॥

सूर्ये चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा ।
 अपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रति तिष्ठा शरीरैः स्वाहा
 ॥ १ ॥ अजो भागस्तपसा तं तपस्व तं तं शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः ।
 यास्तेशिवास्तन्वो जातवेदस्ताभिर्वहैनं सुकृतामु लोकं स्वाहा ॥ २ ॥
 अवसृज पुनरग्रे पितृभ्यो यस्त आहुतश्चरति स्वधभिः । आयुर्वसान
 उपवेतु शेषः संगच्छतां तन्वा जातवेद स्वाहा ॥ ३ ॥ अग्नर्वम परिगो-
 भिर्ययस्व सम्प्रोणुष्व पीवसा मेदसा च । नेत्वा धृष्णुर्हरसा जर्हषाणो
 दधृग्विधक्ष्यन्त्यङ्गुल्याने स्वाहा ॥ ४ ॥ य त्वमग्ने समदहस्तमु निर्वापया
 पुनः । कियाम्बत्र रोहतु पाकदूर्वा व्यल्कशा स्वाहाः ॥ ५ ॥ ऋ०
 म० १० सू० १६ मं ३।४।५।७।१३ ॥

परेयिवांसं प्रवतो महीगनु बहुभ्यः पन्थामनुपस्पशानम् । वैवस्तं सङ्गमनं
 जनानां यमं राजानं हविषा दुवस्य स्वाहा ॥ ६ ॥ यमो नो गातुं प्रथमो
 विवेद नैषा गव्यूतिरपभर्तवा उ । यत्रा नः पूर्वे पितरः पर्युरेना जज्ञानाः
 पथ्या ३ अनुस्वाः स्वाहा ॥ ७ ॥ मातली कव्यैर्ममो अङ्गिरोभिर्बृहस्पति-
 ऋर्कभिर्वावृधानः । यांश्च देवा वावृधुर्ये च देवान्त्स्वाहान्ये स्वधयान्ये
 मदन्ति स्वाहा ॥ ८ ॥ इमं यम प्रस्तरमा हि सीदाङ्गिरोभिः पितृभिः
 संविदानः । अत्वा मन्त्राः कविशस्ता वहन्त्वेना राजन्हविषा मादयस्व
 स्वाहा ॥ ९ ॥ अङ्गिरोभिर्गगहि यज्ञियैर्भिर्यम वैरूपैरिह मादयस्व ।
 विवस्वन्तं हुवे यः पिता तेऽस्मिन्यज्ञे बर्हिष्यानिषद्य स्वाहा ॥ १० ॥
 प्रेहि प्रेहि पतिभिः पूव्यैर्भिर्यत्रा न पूर्वे पितरः परेयुः । उभा राजाना
 स्वधया मदन्ता यमं पश्यसि वरुणं च देव स्वाहा ॥ ११ ॥ संगच्छस्व

पितृभिः संयमेनेष्टापूर्तेन परमे व्योमन् । हि त्वायावधं पुनरस्तमेहि
संगच्छस्व तन्त्रा सुवर्चाः स्वाहा ॥ १२ ॥ अपेत वीत वि च सर्पतातोऽस्मा
एतं पितरो लोकमक्रन् । अहोभिरद्भिरत्कुभिव्यक्तं यमो ददात्यवसानमस्मै
स्वाहा ॥ १३ ॥ यमाय सोमं सुनुत यमाय जुहुता हविः । यमं ह यज्ञो-
गच्छत्यग्निदृतो अरङ्कृतः स्वाहा ॥ १४ ॥ यमाय घृतवद्धविर्जुहोत प्र च
तिष्ठत । स नो देवेष्वायमद्दीर्घमायुः प्रजीवसे स्वाहा ॥ १५ ॥ यमाय मधु-
मत्तमं राज्ञं हव्यं जुहोतन । इदं नम ऋषिभ्यः पूर्वजेभ्यः पूर्वैभ्यः पथिकृ-
द्भ्यः स्वाहा ॥ १६ ॥ ऋ० मंड० १० सू० ॥ १४ ॥ कृष्णः श्वेतोऽरुषो
यामो अस्य ब्रध्न ऋज्र उतशाणो यशस्वान् । हिरण्यरूपं जनिता जजान
स्वाहा ॥ १७ ॥ ऋ० मं० १० सू० २० मं० ९ ॥

आ ऋग्वेदना म त्रैथी आरे ऋषु १७, सतर आहुति इधने निम्नद्विषित
मंत्रैथी अथैव रीते आहुति आपे.

प्राणेभ्यः साधिपतिकेभ्यः स्वाहा ॥ १ ॥ पृथिव्यै स्वाहा ॥ २ ॥ अग्नये
स्वाहा ॥ ३ ॥ अन्तरिक्षाय स्वाहा ॥ ४ ॥ वायवे स्वाहा ॥ ५ ॥ दिवे स्वाहा
॥ ६ ॥ सूर्याय स्वाहा ॥ ७ ॥ दिग्भ्यः स्वाहा ॥ ८ ॥ चन्द्राय स्वाहा ॥ ९ ॥
नक्षत्रेभ्यः स्वाहा ॥ १० ॥ अद्भ्यः स्वाहा ॥ ११ ॥ वरुणाय स्वाहा ॥ १२ ॥
नाल्यै स्वाहा ॥ १३ ॥ पूताय स्वाहा ॥ १४ ॥ वाचे स्वाहा ॥ १५ ॥ प्राणाय
स्वाहा ॥ १६ ॥ प्राणाय स्वाहा ॥ १७ ॥ चक्षुषे स्वाहा ॥ १८ ॥ चक्षुषे
स्वाहा ॥ १९ ॥ श्रोत्राय स्वाहा ॥ २० ॥ श्रोत्राय स्वाहा ॥ २१ ॥ लोमभ्यः
स्वाहा ॥ २२ ॥ लोमभ्यः स्वाहा ॥ २३ ॥ त्वचे स्वाहा ॥ २४ ॥ त्वचे
स्वाहा ॥ २५ ॥ लोहिताय स्वाहा ॥ २६ ॥ लोहिताय स्वाहा ॥ २७ ॥
मेदोभ्यः स्वाहा ॥ २८ ॥ मेदोभ्यः स्वाहा ॥ २९ ॥ मांसेभ्यः स्वाहा
॥ ३० ॥ मांसेभ्यः स्वाहा ॥ ३१ ॥ स्नावभ्यः स्वाहा ॥ ३२ ॥
स्नावभ्यः स्वाहा ॥ ३३ ॥ अस्थभ्यः स्वाहा ॥ ३४ ॥ अस्थभ्यः स्वाहा
॥ ३५ ॥ मज्जभ्यः स्वाहा ॥ ३६ ॥ मज्जभ्यः स्वाहा ॥ ३७ ॥ रेतसे
स्वाहा ॥ ३८ ॥ पायवे स्वाहा ॥ ३९ ॥ आयासाय स्वाहा ॥ ४० ॥

प्रायासाय स्वाहा ॥ ४१ ॥ संयासाय स्वाहा ॥ ४२ ॥ वियासाय स्वाहा
 ॥ ४३ ॥ उद्यासाय स्वाहा ॥ ४४ ॥ शुचे स्वाहा ॥ ४५ ॥ शोचते
 स्वाहा ॥ ४६ ॥ शोचमानाय स्वाहा ॥ ४७ ॥ शोकाय स्वाहा ॥ ४८ ॥
 तपसे स्वाहा ॥ ४९ ॥ तप्यते स्वाहा ॥ ५० ॥ तप्यमानाय स्वाहा
 ॥ ५१ ॥ तप्ताय स्वाहा ॥ ५२ ॥ धर्माय स्वाहा ॥ ५३ ॥ निष्कृत्यै
 स्वाहा ॥ ५४ ॥ प्रायश्चित्त्यै स्वाहा ॥ ५५ ॥ भेषजाय स्वाहा ॥ ५६ ॥
 यमाय स्वाहा ॥ ५७ ॥ अन्तकाय स्वाहा ॥ ५८ ॥ मृत्यवे स्वाहा
 ॥ ५९ ॥ ब्रह्मणे स्वाहा ॥ ६० ॥ ब्रह्महत्यायै स्वाहा ॥ ६१ ॥ विश्वेस्यो
 देवेभ्यः स्वाहा ॥ ६२ ॥ द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा ॥ ६३ ॥ यजु० अ० ३९॥

आ ६३ भ० त्रेथी ६३ आहुती ६३ ने नीचे लपेला भ० त्रेथी आहुती आपवी

सूर्यं चक्षुषा गच्छ वातमात्मना दिवं च गच्छ पृथिवीं च
 धर्माभिः । अपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः
 स्वाहा ॥ १ ॥ सोम एकेभ्यः पवते घृतमेक उपासते । येभ्यो मधु
 प्रधावधि तांश्चिदेवापि गच्छतात् स्वाहा ॥ २ ॥ ये चित्पूर्व ऋतसाता
 ऋतजाता ऋतावृधः । ऋषीस्तपस्वतो यम तपोजा अपि गच्छतात्
 स्वाहा ॥ ३ ॥ तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये म्वर्ययुः । तपो ये च
 चक्रिरे महस्तांश्चिदेवापि गच्छतात् स्वाहा ॥ ४ ॥ ये युद्धयन्ते प्रधनेषु
 शूरासो ये तनूत्यजः । ये वा सहस्रदक्षिणास्तांश्चिदेवापि गच्छतात्
 स्वाहा ॥ ५ ॥ स्योनास्मै भव पृथिव्यनक्षरा निवेशनी । यच्छास्मै शर्म
 स प्रयाः स्वाहा ॥ ६ ॥ अथेमे जीवा अरुधन् गृहेभ्यस्तन्निर्वहत परिमा-
 मादितः । मृत्युर्यमस्यासीदतः प्रचेता असून पितृभ्यो गमयाञ्चकार
 स्वाहा ॥ ७ ॥ यमः परोवरो विवस्त्रास्ततः परं नातिपश्यामि किञ्जन ।
 यमे अध्वरो अधि मे निवेशो भुवो विवस्त्रानन्वा ततान स्वाहा ॥ ८ ॥
 अपागूहन्नमृतां मर्त्येभ्यः कृत्वा सवर्णामदधुर्विवस्वते । उताश्विनावभरद्य-
 त्तदासीदजाहाद ददामिथुना सरण्यूः स्वाहा ॥ ९ ॥ इमौ युनजिम ते वही

असुनीताय वोढवे । ताभ्यां यमस्य सादनं समितिश्चावगच्छात् स्वाहा
॥ १० ॥ अथर्व० कां० १८ सू० २

आ ६१ भद्रोत्थी आहुती दधने—

अग्नये रयिमते स्वाहा ॥ १ ॥ पुरुषस्य सयावर्यपेदद्यानि मृज्महे ।
यथा नो अत्र नापरः पुरा जरस आयति स्वाहा ॥ २ ॥ य एतस्य पथा
गोसारस्तेभ्यः स्वाहा ॥ ३ ॥ य एतस्य पथो रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा ॥ ४ ॥
य एतस्य पथोऽभिरक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा ॥ ५ ॥ ख्यात्रे स्वाहा ॥ ६ ॥
अपाख्यात्रे स्वाहा ॥ ७ ॥ अभिलालपते स्वाहा ॥ ८ ॥ अपलालपते
स्वाहा ॥ ९ ॥ अग्नये कर्मकृते स्वाहा ॥ १० ॥ यमत्र नाधीमस्तस्मै स्वाहा
॥ ११ ॥ अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा ॥ १२ ॥ आयातु
देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो ह वेह प्रयताभिरक्ता । आसीदता ५ सुप्रयते
ह बर्हिष्यूर्जाय जात्यै ममशत्रुहत्यै स्वाहा ॥ १३ ॥ योस्य कौष्ठ्य जगतः
पार्थिवस्यैक इद्वशी । यमं भङ्ग्यश्रवो गाय योराजऽनपरोध्यः स्वाहा
॥ १४ ॥ यमं गाय भङ्ग्यश्रवो यो राजाऽनपरोध्यः । येनाऽऽपो नद्यो
धन्वानि येन द्यौः पृथिवी दृढा स्वाहा ॥ १५ ॥ हिरण्यकक्ष्यान्त्सुधुरान्
हिरण्याक्षानयः शफान् । अश्वाननश्वतो दानं यमो राजामितिष्ठति
स्वाहा ॥ १६ ॥ यमो दाधार पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत् । यमाय
सर्वमित्तस्थे यत् प्राणद्वायुरक्षितं स्वाहा ॥ १७ ॥ यथा पञ्च यथा
षड् यथा पञ्चदशर्षयः । यमं यो विद्यात् सब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते
स्वाहा ॥ १८ ॥ त्रिकद्रुकेभिः पतति षड्वीरेकमिदबृहत् । गायत्री
त्रिष्टुप्छन्दाँसि सर्वा ता यम आहिता स्वाहा ॥ १९ ॥ अहरहर्नयमानो
गामश्वं पुरुषं जगत् । वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः स्वाहा
॥ २० ॥ वैवस्वते विविच्यन्ते यमे राजानि ते जनाः । ये चेह सत्ये
नेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः स्वाहा ॥ २१ ॥ ते राजन्निह विविच्यन्तेथा
यन्ति त्वमुप । देवांश्च ये नमस्यन्ति ब्राह्मणांश्चापचित्यति स्वाहा ॥ २२ ॥
यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः संपिबते यमः । अत्रा नो विशपतिः पिता

પુરાણા અનુવેનતિ સ્વાહા ॥ ૨૩ ॥ ઉત્તે તમ્નોમિ પૃથિવીં ત્વત્પરિમં
લોકં નિદધન્મો અહરિષમ્ । एतास्थूणां पितरो धारयन्तु तेऽत्रा
યમઃ સાદનાત્તે મિનોતુ સ્વાહા ॥ ૨૪ ॥ યથાઽહાન્મનુપૂર્વં ભવન્તિ
યથર્ત્તેવ ઋતુર્લિર્યન્તિ ક્લૃષ્ણાઃ । यथा नः पूर्वमपसे जहात्येबाधा तरायूँषि
કલ્પયૈષાં સ્વાહા ॥ ૨૫ ॥ ન હિ તે અગ્ને તનૈવ કૂરં ચકાર મર્ત્યઃ । कपिर्बभस्ति
તેજન પુનર્જરાયુર્ગૌરિવ । अप नु शोशुचदयमग्ने शुशुध्या रयिम् ।
અપ નઃ શોશુચદધં મૃત્યુવે સ્વાહા ॥ ૨૬ ॥ તૈત્તિ• પ્ર• ૬ અનુ• ૧-૧૦ ॥

જ્યા બધી ૨૬ આહુતીઓ મળીને (ઓ૩મ્ અગ્ને સ્વાહા) એ મત્રોથી
લઈને (મૃત્યુવે સ્વાહા) સુધી એકસો એકવીશ આહુતી થઈ અર્થાત્ ચાર જણની
મળીને (૪૮૪) આરસો ચોરાશી અને જો જો જણ આહુતિ આપતા હોય તો
૨૪૨ બસો બેતાલીશ થઈ જો ધી વધારે હોય તો ફરીથી તેજ એકસો એક-
વીશ મંત્રથી આહુતીઓ આપવી

જ્યા સુધી શરીર ભસ્મ ન થઈ જાય ત્યાં સુધી આવી રીતે આહુતીઓ
આપવી પછી જ્યારે શરીર ભસ્મ થઈ જાય ત્યારે સર્વ મનુષ્યો કપડા ધોઈ સ્નાન
કરી જેના ઘરમા મૃત્યુ થયું હોય તેના ઘરને માર્જન, લેપન અને પ્રક્ષાલન આ-
દિથી શુદ્ધ કરી આગળ લખ્યા પ્રમાણે સ્વસ્તિવાચન તથા શાન્તિપ્રકરણનો
પાઠ અને ઈશ્વરોપાસના કરીને તેજ શાન્તિપ્રકરણ અને સ્વસ્તિવાચનના મત્રોથી
જ્યા અઠ પૂરે થાય ત્યાં સ્વાહા શબ્દનો ઉચ્ચારણ કરીને સુમન્ધી આદિથી મિ-
શ્રિત કરેલા ઘૃતની આહુતીઓ તે ઘરમા આપવી કે જેથી કરીને મૃતકના ઘરને
વાયુ ઘરની બહાર નીકળી જાય અને શુદ્ધ વાયુ ઘરમા પ્રવેશ કરે. તથા સર્વનું ચિત્ત
પ્રસન્ન રહે પણ જો તે દિવસે રાત્રી પડી જાય તો થોડીક આહુતી આપવી અને
પછી બીજે દિવસે સવારમા ઉપરોક્ત રીતે સ્વસ્તિવાચન અને શાન્તિપ્રકરણના
મત્રોથી આહુતીઓ આપવી ત્યારપછી જ્યારે ત્રીજે દિવસ થાય ત્યારે મૃતકનો
કોઈ સબધી રમશાનમાં જઈ ચિતામાંથી અસ્થિ ઉપાડીને તે રમશાન બૂમિમા
કોઈપણ સ્થળે મૂકે. બસ આનાથી વિશેષ મૃતક વાસ્તે બીજું કંઈ પણ કર્મ કર્તવ્ય
નથી કારણ કે પૂર્વ (મસ્માંત ર શરીર) યજુર્વેદના મંત્રના પ્રમાણથી સ્પષ્ટ થઈ ગયું
છે કે હાહ કર્મ અને અસ્થિ સંચયનથી વિશેષ કર્મ મૃતકને વાસ્તે નથી
પરંતુ હા જો મરનારની ખુશી હોય તો તેની હૈયાતીમાજ અથવા તેના મૃત્યુ પછી
તેના સબધી વેદવિદ્યા અને વેદોક્ત ધર્મનો પ્રચાર, અનાથપાલન, તથા વેદોક્ત
ધર્મોપદેશની પ્રવૃત્તિને માટે ગમે તેટલું ધનપ્રદાન કરે, તો તે અત્યુત્તમ છે

॥ इति मृतकसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्याणां श्रीयुतविरजानन्दसरस्वतीस्वामिनां महाविक्रपां
शिष्यस्य वेदविहिताचारधर्म निरूपकस्य श्रीमद्द्यानन्दसरस्वती स्वामिनः

संस्कारविधिग्रन्थः पूर्तिमगात्

शुद्धाशुद्धपत्रक.

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध.	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध.
१	२०	परमेश्वरम्	परेश्वरम्	२१	३	मीडा	मिडा
२	४	सुभवध्वन	सुभवध्वन	"	"	अरत्नी	अरत्नि
"	२६	ऽय	ऽयं	"	८	गुलकङ्कति	गुलकङ्कति
"	२८	संस्करण	सस्करणं	"	९	ऽरत्रिमात्रा	ऽरत्निमात्र
३	१२	पूर्वे	पूर्वे	२४	२५	सर्व	सर्व
"	३२	सामग्रीथी	सामग्रीथी	२८	३०	मीवता	मविता
४	११	वय	वय	२९	३	सत्कार्य	सत्कार्य
६	२१	बृहस्पति	बृहस्पति	"	१२	विक्षयथी	विक्षयथी
७	१७	सौमम	सोमम्	३२	१४	तेज्ये	तेज्ये
८	१८	भुक्तिने	भुक्तिने	३३	३	स्त्रिया	स्त्रिया
"	"	अमृतत्वम्	अमृतत्वम्	३५	२०	पूते	पूते
११	२०	पश्यम	पश्येम	३६	२	यविष्ठय	यविष्ठय
११	१८	अने	अने	३७	७	चित्तिरसि	चित्तिरसि
"	३२	रुपाणि	रुपाणि	"	१७	प्रायश्चित्त	प्रायश्चित्तै
१२	४	शशं	शश	३८	१८	देवा	देवा
"	८	सशंसः	सुशस	"	१४	कामान्स	कामान्स
"	१५	शम्बस्तु	शम्बस्तु	३९	५	अनुसृतु	अनुसृतुं
"	१८	ऋमवः	ऋमव	"	७	"	"
१३	१	भवन्तुः	भवन्तु	४०	१३	धात	धाता
"	"	श	शश	४१		कठंसे	काठसे
"	"	न	०	४२	२३	शुद्धि	शुद्धि
"	२१	पञ्च	पञ्चा	४४	१०	ग्निश्च	ग्निश्च
१४	१	अवेभि	अवोभि	"	१६	करवा	करवा
"	४	विधत्	विधुत	४६	८	तत्त्वया	तत्त्विया
"	१४	शान्तिअर्थ	शान्त्यर्थ	४८	९	ताप्रे	ताप्रे
१६	३१	परेश्वर	परमेश्वर	"	१८	अपथु	अपथु
"	३५	थाये	थाये	५७	५	धृताति	धृताति
२०	२७	उपशृत	उपशृत	५९	१०	महयाम्	महयाम्
"	२८	खादिरा.	खादिर.	६१	२०	प्रत्यभाथी	(नडाभु)
"	३०	अरत्रि	अरत्नि	६४	छेली	निम्भ	निम्भ
"	३१	वाक्ष्ये	वाक्ष्ये	६६	२	वर्गेना	वर्गेना
"	"	दासव	दासवयम्	"	६	ही	ही
२१	१	साहू	स्याहू	"	८	स्वान्ह	स्वान्ह
"	२	काया	कार्ये	"	९	त्वाह्मासेभ्य	त्वाह्मासेभ्यः
"	"	पेशीक	पेशीक	"	९	त्वाह्मासेभ्य	त्वाह्मासेभ्यः

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
६८	१३	पोतानुं	पोतानुभुम्	१३३	८	घेही	घेहि
६८	२१	(तच्चश्रुः)	(तच्चश्रुः)	"	१२	भमतन्नः	भवतन्नः
७०	१८	निर्वर्पामि	निर्वर्पामि	"	१३	भअत	भवत
७१	६	गन्धान	गन्धान	"	२२	प्रजापन	प्रजापते
"	२१	क्षीने	क्षीने	"	२४	भवीस	भवसि
७२	६	चूडा	चूडा	१३४	२	वाट	वाट्
७३	२०	वयस्यी	वयस्यी	"	२२	ऋक्सामा	ऋक्सामा
७४	८	शक्राभा	शक्राभा	१३५	८	प्रजापतिजया	प्रजापतिर्जया
७८	५	यथाभोज्य	यथाभोज्य	"	१७	ऽधिपती	ऽधिपति
७८	१४	सौत्रमन्त्रा	सौत्रमन्त्रः	"	२१	वायेव	वायवे
"	१७	सौमन्त्र	सौत्रमन्त्रः	१३६	११	स्रोत्या	स्रोत्या
"	२१	प्राप्य	प्राप्त	"	१५	इदन्न	इदन्नमम
८२	८	भूयर्वायवे	भुवर्वायवे	"	१६	औषधी	ओषधी
८३	४	रेण्य	वरेण्य	"	१७	"	"
"	२१	मत्रेता	मत्र	१३७	१८	स्वति	स्वस्ति
८४	२५	मे	मे	"	२४	इदं	इदं
८५	८	न्यते	न्येते	"	२६	द्योस्ते	द्योस्ते
८८	२८	ब्रूयात्	ब्रूयात्	"	२६	द्योस्ते	द्योस्ते
१०१	२०	धनुम्योतो	धनुम्योतो	१३८	२	सुमन्नस्य	सुमन्नस्य
१०२	३०	महान्	महान्	१४०	३३	वर्तन	वर्तन
१०३	४	विभ्रती	विभ्रति	१४३	२	वीगु	वीगु
"	२७	गुणुधुम्	गुणुधुम्	१४५	३	धृव	ध्रुव
१०४	११	विप्रायान	विप्रायान	"	५	ध्रुवाह	ध्रुवाह
१०५	२१	अस्त्राविन्	अस्त्राविन्	१४६	३२	वधामि	वधामि
१०८	१३	मन्त्रार	मन्त्रार	१४८	१८	०	इ रमाय
१११	१७	प्राप्य	प्राप्त	"	२२	अदुर्मङ्गली	अदुर्मङ्गली
११२	५	यशसा	यशसा	१५०	४	आघेहि	आघेहि
११२	२३	प्राप्य	प्राप्ति	"	१४	(पृष्ठ भा)	(पृष्ठ १३० भा)
११५	१४	दैवधार्म्य	दैवं धर्म	"	२४	श्वश्राम्	श्वश्रां
"	२२	सम्भव	सम्भव	"	२६	दवृषु	देवृषु
"	२५	मक्ता	मक्तां	१५४	७	शेषः	शेषः
११६	४	धर्मद्विष	धर्मद्विष	"	१२	नावग्रवः	नावग्रवः
१२७	२५	ऊर्ध्वतु	ऊर्ध्वतु	१५५	३	घ्न्या	घ्न्या
११८	१४	पुत्रपत्नी	पुत्रपत्नी	१५६	१८	माग	भाग
१२०	१८	पुण्य	पुण्य	"	१८	नामिमिब	नामिमिब
"	२२	गेनाभ	गेनाभा				
१३०	२२	धायछे	धायछे				

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध.	शुद्ध.
१५७	१२	निघन	निघन
"	२६	बलश्च	बलश्च
१५८	४	श्रोत्रं	श्रोत्र
"	८	(क्षत्रश्च)	(क्षत्रश्च)
"	१०	(विशश्च)	(विशश्च)
"	१८	पारुण्य	धारुण्य
१५९	२	० कर्म	न कर्म
१६३	३	चान्वह	चान्वह
१६४	८	गृह्ये	गृह्ये
१६४	१०	सम	समं
"	१२	लोकववृत्त	लोकवृत्तं
१६५	८	स्वा	स्वा
१७१	१८	सव्यत्सरो	सवत्सरो
"	२४	रमितो	रमितो
"	२६	वयं	वय
१७२	१०	नावेव	नावेव
"	१३	देव	देव
"	२३	उपासना	उपासना
१७३	१	मुपेधपामना	मुपेधपामना

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१७३	२	रीय	रीते
१७४	२	आव	आक्षि
१७५	२८	श्रैष्ट्य २	श्रैष्ट्य २
१८०	२२	प्रतिच्या	प्रतीच्या
१८१	२७	हेम	न्हेम
१८३	४	मिस्सह	मिस्सह
"	११	भूपास	भूयासुः
"	२२	प्रतिग्रहश्च	प्रतिग्रहश्च
१८४	२८	प्रजाना	प्रजानां
१८१	१५	धर्म	धर्म
१८७	१	(बहुदा)	(बहुदा)
"	२२	शीवा	शिवा
"	२६	श्रद्ध	श्रद्धे
१८८	४	समाश्रत्	समाश्रयेत्
"	१८	नित्यं	नित्य
"	"	द्वान्तो	द्वान्तो
"	"	समाहित	समाहित.
२००	११	नवहरेव	नदहरेव
"	२४	मीह	मीह

ઓરમ્

આર્યસમાજના નિયમો.

૧ સર્વ સત્ય વિદ્યા અને જે પદાર્થ, વિદ્યાર્થી ભણવામાં આવે છે તે સર્વનું આદિ મૂલ પરમેશ્વર છે

૨ ઇશ્વર, સચ્ચિદાન્દ સ્વરૂપ, નિરાકાર, સર્વશક્તિમાન, ન્યાયકારી, દયાળુ, અજન્મા, અનત, નિર્વિકાર, અનાદિ, અનુપમ, સર્વાધાર, સર્વેશ્વર, સર્વવ્યાપક, સર્વાન્તર્યામી, અજર, અમર, અભય, નિત્ય, પવિત્ર, અને સૃષ્ટિકર્તા છે, એનીજ ઉપાસના કરવી યોગ્ય છે

૩ વેદ સત્ય વિદ્યાઓનું પુસ્તક છે. વેદનું ભણવું ભણાવવું અને સાંભળવું, સંભળાવવું એ સર્વ આર્યોનો પરમધર્મ છે.

૪ સત્યનું ગ્રહણ કરવામાં અને અસત્યને છોડવામાં સર્વદા ઉદ્યત રહેવું જોઈએ.

૫ સર્વ કામ ધર્માનુસાર અર્થાત્ સત્ય તથા અસત્યનો વિચાર કરીને કરવા જોઈએ

૬ સંસારનો ઉપકાર કરવો એ આ સમાજનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે—અર્થાત્ શારીરિક, આત્મિક અને સામાજિક ઉન્નતિ કરવી

૭. સર્વ સાથે પ્રીતિપૂર્વક ધર્માનુસાર યથાયોગ્ય વર્તવું જોઈએ.

૮ અવિદ્યાનો નાશ અને વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ

૯ પ્રત્યેક જણે પોતાની ઉન્નતિથી સતુષ્ટ ન રહેવું જોઈએ પરંતુ સર્વેની ઉન્નતિમા પોતાની ઉન્નતિ સમજવી જોઈએ

૧૦. સર્વ મનુષ્યોએ સામાજિક સર્વહિતકારી નિયમ પાળવામાં પરત્ર રહેવું જોઈએ, અને પ્રત્યેક હિતકારી નિયમમાં સ્વતંત્ર રહેવું જોઈએ

